

ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΤΟ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΣΤΟΝ
ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ
ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗ
ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΔΟΡΟΥΚΑΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021

ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΤΟ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΣΤΟΝ
ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ
ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗ
ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΔΟΡΟΥΚΑΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου
σπουδών στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021

© Νικόλαος Ζαχαρίας Δορούκας Λαυριώτης, 2021

Υποψήφιος Διδάκτορας: Νικόλαος Ζαχαρίας Δορούκας Λαυριώτης

Τίτλος Διατριβής: Το σωφρονιστικό σύστημα και το ανθρώπινο πρόσωπο στον ελλαδικό χώρο. Συμβολή στη θεολογική προσέγγιση του σωφρονιστικού συστήματος με βάση τη θεολογία και τη σημασία του προσώπου.

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο Γνωστικό Πεδίο «Θεολογικές Σπουδές» και εγκρίθηκε στις από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος Συνεπιβλέπων: Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως κ.κ. Αθηναγόρας (υπογραφή.....)

Δεύτερος Συνεπιβλέπων: Μαρτζέλος Γεώργιος, Διευθυντής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Θεολογικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου (υπογραφή.....)

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Περιστερίου κ. κ. Γρηγόριος Παπαθωμάς (υπογραφή.....)

«Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διδακτορική διατριβή είναι εξ ολοκλήρου δικό μου έργο και κανένα μέρος της δεν είναι αντιγραμμένο από έντυπες ή ηλεκτρονικές πηγές, μετάφραση από ξενόγλωσσες πηγές και αναπαραγωγή από εργασίες άλλων ερευνητών ή φοιτητών. Όπου έχω βασιστεί σε ιδέες ή κείμενα άλλων, έχω προσπαθήσει με όλες μου τις δυνάμεις να το προσδιορίσω σαφώς μέσα από την καλή χρήση αναφορών ακολουθώντας την ακαδημαϊκή δεοντολογία».

Νικόλαος Ζαχαρίας Δορούκας Λαυριώτης

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι η συνδυαστική μελέτη του σωφρονιστικού συστήματος και της θεολογίας του προσώπου εντός της ελληνικής πραγματικότητας. Σε πρώτο επίπεδο, εξετάζεται σφαιρικά και ποικιλοτρόπως η φυλακή ως θεσμός, και κυρίως ως τόπος εγκλεισμού και σωφρονισμού, στην πορεία των χρόνων και διεπιστημονικά. Ως προς αυτό, το ενδιαφέρον κυρίως επικεντρώνεται στη διεθνή βιβλιογραφία και παρατίθενται οι σημαντικότερες επιστημονικές συζητήσεις όσον αφορά στη φυλακή, στον σωφρονισμό και τον εγκλεισμό. Ουσιαστικά, επιχειρείται η σε βάθος διερεύνηση του ολοκληρωτικού αυτού θεσμού, που είναι ριζωμένος βαθιά στην πολιτική και κοινωνική εμπειρία των λαών, και ο οποίος εξακολουθεί, παρά τις ιστορικές και τις πολιτιστικές διαφοροποιήσεις, να διατηρείται στον χρόνο. Μεταξύ άλλων, εξετάζεται η ίδρυση, η θεσμοθέτηση και η εξέλιξη του θεσμού στον «δυτικό κόσμο», η ανάδυση της πανοπτικής επιτήρησης, οι βασικές λειτουργίες σωφρονισμού που επιτελούνται στους χώρους εγκλεισμού, οι βασικοί σκοποί που καλείται να εκπληρώσει ο θεσμός, βάσει των θεμελιωδών θεωρητικών του αρχών, οι ψυχολογικές επιπτώσεις που επιφέρει στους κρατούμενους, η υποκουλούρα που καλλιεργείται εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων.

Στο περιθώριο της διερεύνησης της σχετικής με τον σωφρονισμό, τη φυλακή και τον εγκλεισμό, θεματικής, εξετάζεται η θέση και ο ρόλος τους στη χριστιανική παράδοση. Ειδικότερα, παρατίθενται οι σημαντικότερες αναφορές που εντοπίζονται στην Αγία Γραφή, σύμφωνα με τις οποίες η φυλακή είναι συνώνυμη με τα ανθρώπινα δεινά, με την καταπίεση, με τη φθορά και τον θάνατο, ενώ ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην απελευθέρωση των κρατουμένων ως θέλημα του Θεού. Η εν λόγω ενότητα «κλείνει» με τις θεωρίες σωφρονισμού, όπως καταγράφονται στα αγιογραφικά χωρία.

Σε δεύτερο επίπεδο, γίνεται πραγμάτευση του κεντρικού ζητήματος της διατριβής, της θεολογίας του προσώπου. Συγκεκριμένα, προσεγγίζεται θεολογικά και ανθρωπολογικά η σημασία της έννοιας του προσώπου, για την (αυτό)βελτίωση των ανθρώπων και την αναγέννηση των ατόμων. Αναδεικνύεται η βαρύτητα της αξίας του προσώπου που υπερβαίνει την ατομικότητα και τον υπαρξιακό θάνατο, καθώς και η συμβολή του στον αγώνα καταπολέμησης των παθών και της αμαρτίας. Καταδεικνύεται ότι η συνειδητοποίηση του προσώπου ισοδυναμεί με τον προσωπικό αγώνα ανάληψης της ευθύνης απέναντι στον εαυτό, στους συνανθρώπους και τον Θεό, με την προσωπική τελείωση και την πόρευση στον δρόμο προς τη θέωση, τη σωτηρία, μέσω της σύναψης σχέσεων ειλικρινούς και άδολης αγάπης.

Σε τρίτο επίπεδο, η διατριβή εστιάζει στο ζήτημα της Ποιμαντικής των φυλακισμένων, της κατά Χριστόν προσωπικής παιδείας και της χριστιανικής εκπαίδευσης, προκειμένου να αντιπαρατεθούν στον εγκλεισμό, ως τρόπο αποτελεσματικού σωφρονισμού. Από την πραγμάτευση των τριών αυτών θεματικών προκύπτει και αναδεικνύεται, αφενός το εφικτό της αναγέννησης, της (ανα)βάπτισης και της μετάνοιας του κρατουμένου, και αφετέρου η καταλυτική επίδραση που έχει σε αυτές η αυτογνωσία, η αυτοεπίγνωση και η αυτοσυνειδησία του προσώπου του κρατουμένου και της αξίας του ως τέτοιου στην εν Χριστώ κοινωνία. Χωρίς να αποτελεί «εγχειρίδιο» ποιμαντικής, προσωπικής παιδείας ή χριστιανικής εκπαίδευσης, το εν λόγω μέρος της διατριβής παρουσιάζει τον πολύπλευρο και καθοριστικής σημασίας ρόλο του ποιμένα των φυλακών, το «υλικό» που έχει στα χέρια του για να οδηγήσει τον κρατούμενο προς την ανακάλυψη του προσώπου του, και την πληθώρα των εφοδίων που μπορεί να του παρέχει ώστε να ανταπεξέλθει στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει.

Η διατριβή ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα του συγγραφέα-ερευνητή, στα οποία δίνεται έμφαση σε προβληματισμούς και σκέψεις που μπορούν να λειτουργήσουν βοηθητικά σε όσους ασχολούνται με το

ποιμαντικό έργο της Εκκλησίας στα σωφρονιστικά καταστήματα, αλλά και στους πολιτικούς-πολιτειακούς ιθύνοντες του σωφρονιστικού συστήματος της χώρας.

Λέξεις Κλειδιά: Θεολογία του Προσώπου, Σωφρονιστικό Σύστημα, Φυλακή, Ποιμαντική, Προσωπική Εκπαίδευση, Χριστιανική Παιδεία

Abstract

The purpose of this doctoral dissertation is to study the penitentiary system and the theology of the personhood within the Greek reality. At the first, the prison, as state institution, is examined comprehensively and in various ways, and mainly as a place of confinement and imprisonment. The focus of the research is mainly on the international literature and presents the most important scientific discussions regarding, imprisonment and confinement. The prison is investigated, as an institution which is deeply rooted in the political and social experience of states and people, and which, despite historical and cultural differences, continues to be preserved over time. Among other things, the dissertation examines the establishment and the evolution of prison in the "western world", the emergence of panopticon, the basic penitentiary functions performed in confinement, the main purposes of the confinement, the fundamental theories of imprisonment, the psychological effects on prisoners, the subculture that is cultivated within the penitentiaries.

Also, the researcher examines the role of imprisonment and confinement in the Christian tradition, through the most important references in the Bible. According to them, the prison is synonymous with human suffering, oppression, decay and death. In the same time, a special mention is made of the release of prisoners as a will of God. This section is completed with the theories of imprisonment, as recorded in the hagiographic passages.

At the second part of the dissertation, the central issue is the theology of the personhood. The researcher examines the theological and anthropological meaning of the concept of personhood, for the (self) improvement of people and the rebirth of individuals, he highlights the importance of the value of the personhood that transcends individuality and existential death, as well as the contribution of personhood to the struggle against the desires of the flesh and the

sin. It is shown that the realization of the personhood is equivalent to the personal struggle to take responsibility towards oneself, fellow human beings and God, to the personal completion and to the path to deification-salvation, through sincere and unconditional love.

In the last part of the dissertation, the researcher focuses on the issue of Pastoralism of prisoners, of personal education according to Christ, and of Christian education. His purpose is to oppose the theology of personhood to the imprisonment and incarceration, as ways of effective reformation and correction. From that discussion, the researcher points out that Pastoralism of prisoners, of personal education according to Christ, and of Christian education, on the one hand, show the way to the rebirth, the (re)baptism and the repentance of the prisoner, and on the other hand, have catalytic impact on the self-knowledge, self-awareness and self-consciousness of the prisoner. This part of the dissertation, without being a "manual" of pastoral, personal education or Christian education, presents the multifaceted and crucial role of the prison pastor, the "material" that he has to lead the prisoner to his self-discovery, and the plethora of supplies that he can provide to the prisoner, so he can face the challenges in his current and future life. The dissertation is completed with the conclusions of the author-researcher, in which he emphasizes on the reflections of his thoughts, that can help those involved in the pastoral work of the Church in penitentiaries, but also the state managers of the penitentiary system in Greece.

Key-words: Theology of the Personhood, Penitentiary System, Prison, Pastoral, Personal Education, Christian Education

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους μου παρείχαν βοήθεια και υποστήριξη στην ερευνητική μου προσπάθεια. Τις πιο βαθιές μου ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στους δύο βασικούς συνεπιβλέποντες της διατριβής μου, τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως, κ.κ. Αθηναγόρα, όπως και τον Διευθυντή του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Θεολογικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεαπόλεως Πάφου κ.κ. Μαρτζέλο Γεώργιο, οι οποίοι υπήρξαν σύμβουλοι, υποστηρικτές και βοηθοί μου καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της ερευνητικής μου μελέτης. Η επιστημονική τους καθοδήγηση, η αφιέρωση πολύ και σημαντικού προσωπικού χρόνου, η εμπιστοσύνη που έδειξαν προς το πρόσωπό μου, ώστε να με επιλέξουν ως διδάκτορά τους και η διάθεσή τους να μου παρέχουν κάθε είδους βοήθεια, είναι ένα μικρό δείγμα της συμπαράστασης που έτυχα από αυτήν/όν και για την οποία είμαι ιδιαίτερος ευγνώμων.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω από βάθος καρδιάς τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως, κ.κ. Αθηναγόρα, τον Διευθυντή του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Θεολογικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεαπόλεως Πάφου κ.κ. Μαρτζέλο Γεώργιο και τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Περιστερίου κ.κ. Γρηγόριο Παπαθωμά. Επίσης ευχαριστώ τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Αρκαλοχωρίου, Καστελίου και Βιάννου για την πολύτιμη βοήθειά του, που με τόση προθυμία και ευγένεια μου παρείχε. Για το τέλος αφήνω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στα πρόσωπα του στενού οικογενειακού, φιλικού και επαγγελματικού περιβάλλοντός μου, που με υπομονή, κατανόηση, αγάπη και ενδιαφέρον μου παραστάθηκαν με πολλούς και διάφορους τρόπους, προκειμένου να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις της ερευνητικής μου μελέτης

με επιτυχία. Τους ευχαριστώ λοιπόν που υπάρχουν στη ζωή μου και την ομορφαίνουν καθημερινά.

**Στην Κυρία Θεοτόκο,
στην Αγία Μονή Βιάννου
που υπηρετώ**

Περίληψη.....	4
Abstract.....	7
Ευχαριστίες.....	9
A. Εισαγωγή.....	i
Κεφάλαιο 1ο: Σωφρονισμός και φυλακή	
1.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου «φυλακή».....	0
1.2 Η χρήση της φυλακής ως τιμωρία.....	2
1.3 Αιτιολόγηση της χρήσης της φυλακής ως τιμωρία.....	4
1.4 Η ιστορική εξέλιξη της φυλακής.....	10
1.5 Σωφρονισμός και πανοπτισμός.....	17
1.6 Η εξελικτική πορεία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.....	19
1.7 Η φυλακή στη νεότερη Ελλάδα.....	26
1.8 Βασικές θεωρίες και τάσεις σωφρονισμού.....	27
1.9 Η φιλοσοφία της φυλακής ως μέτρο σωφρονισμού.....	34
1.9.1 Ορθολογική προσέγγιση.....	34
1.9.2 Ωφελιμιστική προσέγγιση.....	37
1.10 Μέθοδοι τιμωρίας.....	42
1.10.1 Φυλάκιση.....	43
1.11 Παραδείγματα και φυλακή.....	45
1.11.1 Συντηρητισμός: Αποτροπή και «ανικάνωση».....	46
1.11.2 Μεταρρύθμιση και αποκατάσταση.....	47
1.11.3 Ριζοσπαστισμός: Φυλακή και οικονομία.....	51
1.11.4 Ο νέος συντηρητισμός.....	56
1.12 Η επίδραση της ανταποδοτικής δικαιοσύνης και η νέα εποχή.....	58
1.13 Επανορθωτική δικαιοσύνη.....	58
1.14 Ωφελιμιστική φροντίδα.....	62
1.15 Ιδεολογική λειτουργία της φυλακής όσον αφορά στο άτομο: Ιδρυματοποίηση.....	64
Κεφάλαιο 2ο: Ο Σωφρονισμός και η φυλακή στην ιστορία του Χριστιανισμού	
2.1 Σωφρονισμός-φυλακή και Χριστιανισμός.....	72
2.2 Οι αναφορές στην Αγία Γραφή.....	73

2.2.1 Η φυλάκιση είναι αιτία μεγάλων δεινών	74
2.2.2 Η φυλάκιση είναι καταπίεση και όχι μέσο δικαιοσύνης.....	76
2.2.3 Η φυλακή ταυτίζεται με τον θάνατο	79
2.2.4 Η απελευθέρωση των φυλακισμένων ως θέλημα Θεού	80
2.3 Θεωρίες σωφρονισμού στην Αγία Γραφή.....	81
2.4 Μετάνοια και Φυλακή.....	63

Κεφάλαιο 3: Το ανθρώπινο Πρόσωπο

3.1 Η έννοια του προσώπου	90
3.2 Το Πρόσωπο και η ανθρωπολογική θεμελίωσή του	92
3.3 Η έννοια του προσώπου	112
3.4 Η αλήθεια και η ελευθερία του προσώπου	121
3.5 Μοναδικότητα και μυστήριο του προσώπου	125
3.6 Το αυτεξούσιο και ο σκοπός του προσώπου	127
3.7 Το ήθος του ανθρώπου-προσώπου.....	131
3.8 Το πρόσωπο του Χριστού ως οδηγού.....	137
3.9 Το νόημα του προσώπου.....	143
3.10 Κοινότητα και Πρόσωπο	147
3.10.1 Το πρόσωπο στην κοινωνία και στη σχέση	152
3.10.2 Πρόσωπο και εκκλησία.....	164
3.11 Πρόσωπο και διαμόρφωση του ενεργού κοινωνικού όντος	184
3.11.1 Σύγχρονες κοινωνίες και έκλειψη προσώπου.....	196

Κεφάλαιο 4ο: Η Ποιμαντική στα σωφρονιστικά καταστήματα- Η

Ποιμαντική των φυλακισμένων

4.1 Η χριστιανική εκπαίδευση στα σωφρονιστικά καταστήματα	206
4.2 Η ποιμαντική των φυλακισμένων.....	233
4.2.1 Προσωποκεντρική ποιμαντική στις φυλακές	242
4.3 Η κατά Χριστόν προσωπική Παιδεία στην Ποιμαντική των φυλακισμένων.....	253
5. Συμπεράσματα-Συζήτηση.....	277
B. Βιβλιογραφία	252
Πρωτογενείς πηγές	249

Δευτερογενείς πηγές	242
Ελληνόγλωσσες	253
Ξενόγλωσσες.....	277
Διαδικτυακές.....	279
Νομοθεσία	286

A. Εισαγωγή

Ο καταδικασμένος από την έννομη τάξη σε εγκλεισμό άνθρωπος, λόγω ενός εγκλήματος ή μιας ποινικά κολάσιμης πράξης, αναμφίβολα βιώνει ακραία συναισθήματα, πρωτόγνωρες καταστάσεις και έρχεται αντιμέτωπος με μια έντονη αβεβαιότητα για το μέλλον. Μπορεί να νιώσει και να εκδηλώσει θυμό, οργή, θλίψη, μπορεί να στραφεί ενάντια στον εαυτό του ή στους γύρω του προκαλώντας βλάβες, αλλά μπορεί και να αναζητήσει τους «πραγματικούς φταίχτες» που τον οδήγησαν στη φυλακή, τυφλωμένος από τον υπέρμετρο εγωισμό και τη φιλαυτία του.

Όταν ο άνθρωπος τίθεται μπροστά στην προοπτική να εκτίσει ποινή φυλάκισης, είναι περισσότερο πιθανό να προσπαθήσει να ενισχύσει τα ατομικιστικά του χαρακτηριστικά, προκειμένου να αποποιηθεί τις ευθύνες του, τα σφάλματά του και να αναρωτηθεί πραγματικά γιατί έθεσε τον εαυτό του σε αυτή τη δεινή θέση, στο περιθώριο της κοινωνίας. Την ώρα που περνάει το κατώφλι του σωφρονιστικού καταστήματος, ο άνθρωπος θεωρεί ότι περιβάλλεται από εχθρούς, που εποφθαλμιούν κάτι δικό του: Οι «έξω» τον έπληξαν καταδικάζοντάς τον σε εγκλεισμό και οι «μέσα» είναι αποφασισμένοι να τον εκμεταλλευτούν και να του προκαλέσουν κακό.

Η ζωή στη φυλακή είναι κάτι που πολλοί αγνοούν, καθώς το ενδιαφέρον της ευρείας κοινότητας για τους «απόκληρους», τους «εγκληματίες» και τους «απόβλητους», είναι εξαιρετικά περιορισμένο. Οι άνθρωποι του Θεού όμως, δεν θεωρούν και δεν πρέπει να θεωρούν τους κρατούμενους ως τέτοιους. Αντίθετα, τους «βλέπουν» και πρέπει να τους «βλέπουν» ως ασώτους, ως «χαμένα πρόβατα», που πρέπει κάποιος να τους πάρει από το χέρι και να τους θέσει εκ νέου στον δρόμο του Χριστού, στην οδό που οδηγεί στη Βασιλεία του Θεού. Για τον κάθε κληρικό, για τον κάθε υπηρέτη του Θεού, σκοπός της ζωής είναι δείξει το φως της απόλυτης αλήθειας του Θεού Λόγου σε όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να μένει ή να αρκείται σε εκείνους που διατηρούν, είτε πιο λίγο είτε πιο πολύ, την επικοινωνία με τους τον Θεό. Θα πρέπει να στρέψει το βλέμμα του σε όσους έχουν παραστρατήσει, σε όσους κωφεύουν στα λόγια του σαρκωμένου Ιησού Χριστού, σε όσους έχουν κυριευθεί από τα σαρκικά πάθη, τον ατομισμό και την εγωπάθεια.

Στο περιβάλλον των φυλακών, η πλειοψηφία των κρατουμένων είναι άτομα που επιζητούν, έστω και ενδόμυχα, να αναγεννηθούν, να (ανα)βαπτιστούν, να μετανοήσουν και να αποκαταστήσουν την επικοινωνία τους με το υπερβατικό Ον. Ωστόσο, οι περισσότεροι δεν γνωρίζουν τον τρόπο και αναμένουν τη βοήθεια να έρθει έξωθεν. Η βοήθεια αυτή μπορεί να λάβει σάρκα και οστά στο πρόσωπο που ιερέα, που σαν ποιμένας δύναται να κατευθύνει τον κάθε κρατούμενο να «δει» μέσα του, να φανερώσει όλα εκείνα τα θετικά στοιχεία που κληρονόμησε κατ' εικόνα Θεού, να τα ενεργοποιήσει και εν τέλει να αντιληφθεί την αξία του προσώπου του, που θα τον φέρει κοντά στον Θεό και τους συνανθρώπους του.

Η ποιμαντική πράξη του ιερέα εντός των φυλακών, αφενός ικανοποιεί την (ξαφνική) απελπισμένη ευσέβεια των κρατουμένων που ελπίζουν ότι ο Θεός θα τους σώσει με κάποιον τρόπο, και αφετέρου βρίσκεται σε αντιδιαστολή με τον τρόπο λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος αυτού καθαυτού. Ως προς το τελευταίο, ο γράφων, δεν υπονοεί σε καμία περίπτωση, ότι ο τρόπος λειτουργίας των φυλακών καταπατά ή μη τα δικαιώματα των κρατουμένων ή τις θεμελιώδεις αξίες της ελευθερίας, της ισότητας, της δικαιοσύνης και της αδελφότητας. Αντ' αυτού, εννοεί ότι τα σωφρονιστικά συστήματα των δυτικών, τουλάχιστον, κρατών βασίζονται στις αρχές του ανθρωπισμού και είναι ανθρωποκεντρικά, υπό την έννοια του «ατομοκεντρισμού». Σε αυτό λοιπόν, η ποιμαντική έρχεται σε αντιπαράθεση, δεδομένου ότι διαφοροποιείται άρδην. Η ποιμαντική είναι θεοκεντρική και προσωποκεντρική. Αυτό σημαίνει ότι «συγκρούεται» με τη φιλοσοφία που επικρατεί στα σωφρονιστικά καταστήματα και ότι ο ιερέας θα πρέπει να

προσπαθήσει πολλαπλώς, ώστε να πείσει τους κρατούμενους να πορευτούν προς διαφορετική κατεύθυνση. Στην παρούσα διατριβή εξετάζεται ακριβώς αυτό: πως η ποιμαντική των φυλακισμένων, που βασίζεται στη θεολογία του προσώπου και την προσωπική εν Χριστώ παιδεία, θέτει τις βάσεις για μια βιωματική χριστιανική εκπαίδευση των κρατούμενων, που μπορεί να επηρεάσει τον χαρακτήρα του σωφρονισμού και να οδηγήσει τους ίδιους στη λύτρωση από την αμαρτία και τα πάθη.

Προβληματική της έρευνας

Η προβληματική της έρευνας σχετίζεται με τη συνεξέταση του σωφρονισμού, όπως αυτός επιχειρείται μέσω του θεσμού της φυλακής, και της θεολογίας του προσώπου στην Ελλάδα. Η θεολογία του προσώπου αποτελεί σήμερα μια από τις πολύ-εξεταζόμενες θεματικές στον χώρο των θεολογικών σπουδών, δεδομένου ότι προβάλλεται ως «αντίδοτο» στα σύγχρονα προβλήματα που προκύπτουν από την επικράτηση του ατομισμού. Αυτά σχετίζονται με την επικράτηση του εγωισμού και της φιλαυτίας, που δεν επιτρέπουν στην πραγματική αξία του ανθρώπου να αναδυθεί και να επανατεθεί στον δρόμο που οδηγεί στη Βασιλεία των Ουρανών.

Κατά ανάλογο τρόπο, ο ερευνητής της παρούσας διατριβής επιχειρεί να προβάλει τη θεολογία του προσώπου, ως λύση στο πρόβλημα του σωφρονισμού των εγκλειστών στα σωφρονιστικά καταστήματα στην Ελλάδα. Αυτό που θα πρέπει να κατανοηθεί από τους αναγνώστες της διατριβής είναι ότι ο η θεολογία του προσώπου μπορεί να λειτουργήσει ως παιδευτικό εργαλείο στα χέρια του ιερέα των φυλακών, που σαν ποιμένας θα ενεργοποιήσει όλες τις ποιμαντικές-θεολογικές τεχνικές, προκειμένου να «δείξει» στον κρατούμενο τις δυνατότητές του να αναζητήσει και να βρει τον εαυτό του, τον Θεό και τους συνανθρώπους του: το πρώτο δηλαδή σκαλοπάτι που οδηγεί στη σωτηρία του.

Σκοπός και σπουδαιότητα της έρευνας

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι να καταδείξει ότι η Εκκλησία της Ελλάδος και η Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Ποιμαντική, δύνανται να θέσουν το ζήτημα του σωφρονισμού σε νέα διάσταση, όχι «ανθρωποκεντρική», αλλά «θεοκεντρική». Η Ποιμαντική των φυλακισμένων που δομείται στη θεολογία του προσώπου και την κατά Χριστόν προσωπική παιδεία, προτείνει την αναγέννηση, το (ανά)βάπτισμα και τη μετάνοια, για την ουσιαστική και σε βάθος υπέρβασης των παθών, καταπολέμησης της αμαρτίας και υπερνίκησης του ατομισμού. Φορέας αυτής της Ποιμαντικής είναι ο εκάστοτε ιερέας που αναλαμβάνει το δύσκολο εγχείρημα να καθοδηγήσει διακριτικά τον εκάστοτε κρατούμενο, έτσι ώστε να φτάσει στο υψηλότερο βαθμό αυτογνωσίας και αυτοεπίγνωσης του προσώπου του, που τον ανάγει σε μέτοχο του εν Χριστώ προσώπου, έργου και βίου.

Η θεολογία του προσώπου ως ραχοκοκαλιά της Ποιμαντικής των φυλακισμένων, σύμφωνα με τον ερευνητή, μπορεί να τερματίσει τον φαύλο κύκλο της κακίας και της τιμωρίας, που εδώ και αιώνες συγκαλύπτονται υπό τον μανδύα του ανθρωπιστικού σωφρονισμού. Ο ερευνητής προτείνει ότι η επανακάλυψη του Προσώπου του Θεού, συνεπάγεται τη συνειδητοποίηση της αξίας του προσώπου του έγκλειστου, άρα και την επαναπροσέγγιση των εννοιών της ελευθερίας, της ετερότητας, της ενότητας και της αγάπης.

Η σημασία της θεματικής της διατριβής έγκειται στην αναγκαιότητα επαναπροσέγγισης του σωφρονισμού και της φυλακής ως κοινωνικό και πολιτειακό θεσμό. Στην αναγκαιότητα αλλαγής των συνθηκών κράτησης και εγκλεισμού, στην αναγκαιότητα εκρίζωσης του κακού κι όχι διαιώνισής του, ιδίως μέσα σε χώρους που θεωρητικά το πατάσσουν και το εκμηδενίζουν. Με την επιτυχή πραγμάτωση της βασικής σκοποθεσίας της παρούσας ερευνητικής μελέτης, «φωτίζεται» το φαινόμενο του σωφρονισμού στη θεολογική του διάσταση, δηλαδή μέσω της θεολογίας του προσώπου, της εν

Χριστώ προσωπικής παιδείας και της χριστιανικής εκπαίδευσης, ενώ στοιχειοθετείται η δυναμική της ποιμαντικής στην προσπάθεια της πραγματικής λύτρωσης των κρατουμένων από τα πάθη και την αμαρτία, που τους καταδικάζουν στο έσχατο περιθώριο της κοινωνίας. Ο αναγνώστης της διατριβής δύναται να κατανοήσει σε μεγάλο βαθμό, αφενός τη ματαιότητα των σωφρονιστικών συστημάτων και αφετέρου τις λύσεις που προτείνει ο Χριστιανισμός, δια στόματος, προσώπου, βίου και έργου του σαρκωμένου Θεανθρώπου.

Με τη θεολογική-προσωπική προσέγγιση του φαινομένου του σωφρονισμού και το θεσμού της φυλακής, ο ερευνητής συμβάλλει ταυτόχρονα στον εμπλουτισμό της εγχώριας και της διεθνούς βιβλιογραφίας, καθώς επίσης και στη εμπειρικό-θεωρητική τεκμηρίωση της αναγκαιότητας και της χρησιμότητας της Ποιμαντικής των φυλακισμένων, όπως αυτή δομείται στη θεολογία του προσώπου και την εν Χριστώ προσωπική παιδεία. Μέχρι σήμερα, δεν εντοπίζονται προηγούμενες ερευνητικές προσπάθειες στο εν λόγω θεωρητικό πλαίσιο. Όπως προαναφέρθηκε, ενώ υπάρχουν πολλές μελέτες που διερευνούν την εφαρμογή της θεολογίας του προσώπου σε πολλαπλές πτυχές της εκπαιδευτικής, της κοινωνικής, της πολιτιστικής και της πολιτειακής ζωής, δεν εντοπίζονται έρευνες που να τη συσχετίζουν με τον σωφρονισμό, και ιδίως αυτόν που αφορά στους παραβάτες του νόμου που καταδικάζονται με ποινές εγκλεισμού σε σωφρονιστικά καταστήματα.

Δεδομένου ότι η παρούσα μελέτη, εκτός από τη διερεύνηση των κεντρικών και επιμέρους θεματικών, προτείνει και παρέχει έμπρακτες κατευθύνσεις προς τους εν δυνάμει και τους εν ενεργεία ιερείς, που αναλαμβάνουν το δύσκολο έργο της ποιμαντικής στη φυλακή, η σπουδαιότητά της συγκεντρώνει και διεθνές ενδιαφέρον. Κι αυτό γιατί, μπορεί να αξιοποιηθεί ως μια από τις ελάχιστες μελέτες που εξετάζουν την επίδραση του χριστιανισμού στη ζωή των κρατουμένων, όπως αυτή προτείνεται από την Ορθόδοξη Εκκλησία. Η πληθώρα ανάλογων προσπαθειών που εντοπίζεται

στη διεθνή βιβλιογραφία, προέρχονται σε συντριπτικό βαθμό από εκπροσώπους των άλλων δογμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι πολύ σημαντικό ότι η παρούσα μελέτη προτείνει λύσεις «σωφρονισμού», δηλαδή αναγέννησης, (ανα)βάπτισης και μετάνοιας, που εκπηγάζουν από τον πλούτο της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης και συμβάλλουν, όχι μόνο στη λύτρωση και τη σωτηρία των κρατουμένων, αλλά και του συνόλου της κοινωνίας.

Ερευνητικά ερωτήματα

Εκτός από κεντρικό ερώτημα που αφορά στη διερεύνηση της συμβολής της θεολογίας του προσώπου στη προσέγγιση του σωφρονιστικού συστήματος, άρα και τον σωφρονισμό του κρατουμένου, στο οποίο καλείται να δώσει απαντήσεις ο ερευνητής, τα επιμέρους ερωτήματα που τίθενται είναι πολλαπλά, ποικίλα και πολυεπίπεδα. Τα επιμέρους ερωτήματα της ερευνητικής μελέτης είναι τα ακόλουθα:

Ποιοι είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην ίδρυση της φυλακής, ποιους στόχους εξυπηρετεί, πως συμβάλλει στην εξέλιξη του ανθρωπισμού; Μπορεί ο θεσμός του εγκλεισμού στα σωφρονιστικά καταστήματα να συνάδει με τον βίο, το έργο και το πρόσωπο του σαρκωμένου Ιησού Χριστού;

Ποιος είναι ο ρόλος και η θέση του σωφρονισμού, της τιμωρίας και της φυλακής στη χριστιανική παράδοση; Πως αποτιμώνται στον σύγχρονο κόσμο που πως έχουν επηρεάσει τα σημερινά σωφρονιστικά συστήματα;

Με ποιον τρόπο το Πρόσωπο έρχεται σε αντιδιαστολή με το άτομο; Πώς η ετερότητα, η αγάπη και η ελευθερία του προσώπου οδηγεί στην ενότητα και πως η ετερότητα και η ελευθερία του ατόμου οδηγεί στην αποξένωση, στα πάθη και το περιθώριο;

Ποια είναι η διαφορά της ανθρωποκεντρικής διαδικασίας (αυτό)θεραπείας, της προσωποκεντρικής ενδοσκόπησης και της θεοκεντρικής ποιμαντικής; Πώς ο ανθρωποκεντρικός σωφρονισμός αντίκεινται στον ανθρωπισμό και πως η θεοκεντρική ποιμαντική αναδεικνύει την αξία του ανθρώπου;

Μεθοδολογία και υλικό της έρευνας

Η παρούσα διδακτορική διατριβή ακολουθεί την ερευνητική μέθοδο προσέγγισης του θεολογικού και του βιβλιογραφικού υλικού, πρωτότυπου και δευτερογενούς, το οποίο συγκεντρώθηκε από πολλαπλές πρωτογενείς πηγές και δευτερογενή δεδομένα. Βάσει του υλικού που συλλέχθηκε, ο ερευνητής διενέργησε κριτική ανάλυση, προκειμένου να οργανώσει τη μελέτη του. Η έννοια της κριτικής ανάλυσης, συνδέεται με τη μεθοδολογική ακρίβεια και αξιοπιστία, στο πρότυπο της εφαρμογής των κανόνων της λογικής της συγκριτικής μεθόδου, δεδομένου ότι κεντρική επιδίωξη ήταν η εξακρίβωση της αλήθειας, η πιστότητα των ερμηνειών και η αντικειμενικότητα των πηγών.

Ο ερευνητής αξιοποίησε και τήρησε τους βασικούς κανόνες της περιγραφικής, της συνθετικής, της διερευνητικής, της ερμηνευτικής και της αναλυτικής μεθόδου, δεδομένου ότι με την αξιοποίηση της τεχνικής της ανάλυσης περιεχομένου, ως μέθοδο προσέγγισης των κειμένων, ο ερευνητής είχε τη δυνατότητα να ταξινομήσει και να κωδικοποιήσει το εξαγόμενο από αυτά, υλικό. Το σημαντικό είναι ότι η εφαρμογή της ανωτέρω μεθόδου προσέγγισης των πηγών, συντελεί στην υποκατάσταση της υποκειμενικής από την αντικειμενική ανάλυση και ερμηνεία του περιεχομένου.

Για τη συγκέντρωση του απαραίτητου υλικού, πραγματοποιήθηκε από τον ερευνητή βιβλιογραφική έρευνα και μελέτη της αγιογραφικής και της πατερικής θεολογίας, καθώς επίσης της εγχώριας και της διεθνούς βιβλιογραφίας, της σχετικής με την κεντρική προβληματική της διατριβής και τις επιμέρους θεματικές της. Αναφορικά με τη μελέτη των διαθέσιμων

βιβλιογραφικών πηγών, το υλικό επιλέχθηκε μεταξύ δύο άτυπων κατηγοριών: η πρώτη αφορά στα αγιογραφικά και πατερικά κείμενα, δηλαδή τα εγχειρίδια εκείνα που συνθέτουν την Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία, ενώ η δεύτερη αφορά στα κείμενα των σύγχρονων μελετητών και ερευνητών, που διαθέτουν την απαραίτητη επιστημονική και θεολογική κατάρτιση να προσεγγίζουν ζητήματα που αφορούν στην κεντρική και τις επιμέρους θεματικές της διατριβής.

Δομή και διάρθρωση της ύλης

Η διατριβή είναι αποκλειστικά βιβλιογραφική και για τον λόγο αυτό δεν διακρίνεται σε θεωρητικό και πρακτικό μέρος. Απαρτίζεται από τέσσερα κεφάλαια, που ισοδυναμούν με διαφορετικά θεματικά κεφάλαια, τα οποία αναπτύσσονται σε επιμέρους ενότητες. Κάθε ένα από τα εν λόγω μέρη, θα μπορούσε να συνιστά ένα αυτόνομο θεωρητικό υπόβαθρο, για την υποστήριξη οποιασδήποτε εναλλακτικής ερευνητικής προσπάθειας επί της κεντρικής θεματικής.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο προσεγγίζεται και εξετάζεται σε βάθος και πολυπρισματικά το ζήτημα του σωφρονισμού και της φυλακής. Σε πρώτο επίπεδο γίνεται εννοιολογική αποσαφήνιση των όρων και γίνεται προσπάθεια να αιτιολογηθεί η χρήση της φυλακής ως τιμωρία. Ακολουθεί σύντομη ιστορική επισκόπηση του θεσμού της φυλακής, ενώ στη συνέχεια εισάγονται οι έννοιες του πανοπτισμού και του σωφρονισμού. Γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην εξελικτική πορεία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, ενώ παραίθενται οι βασικές θεωρίες και τάσεις του σωφρονισμού. Αναλύεται η φιλοσοφία της φυλακής ως μέτρο σωφρονισμού, και συγκεκριμένα γίνεται διεξοδική αναφορά στην ορθολογική και την ωφελιμιστική προσέγγιση.

Στη συνέχεια, η φυλάκιση προσεγγίζεται ως μέθοδος τιμωρίας κι όχι σωφρονισμού, ενώ εξετάζονται εν συντομία οι περιπτώσεις του

συντηρητισμού, μέσω της αποτροπής και της ανικάνωσης, της μεταρρύθμισης και της αποκατάστασης, του ριζοσπαστισμού, μέσω της φυλακής και της οικονομίας, και του νέου συντηρητισμού. Στις τελευταίες ενότητες του πρώτου κεφαλαίου της διατριβής, προσεγγίζονται οι θεματικές που σχετίζονται με την επίδραση της ανταποδοτικής δικαιοσύνης στη νέα εποχή, με την επανορθωτική δικαιοσύνη, την ωφελιμιστική φροντίδα και τέλος, με την ιδεολογική λειτουργία της φυλακής όσον αφορά στο άτομο. Στο πλαίσιο της τελευταίας αυτής ενότητας, προσεγγίζεται το ζήτημα της ιδρυματοποίησης των κρατουμένων.

Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελείται από έξι ενότητες, όπου εξετάζονται οι έννοιες της φυλακής και του σωφρονισμού στην πορεία της ιστορίας του Χριστιανισμού. Βασική πηγή πληροφοριών για τη συγγραφή του παρόντος κεφαλαίου αποτέλεσαν τα αγιογραφικά χωρία, βάσει των οποίων καταγράφονται οι παλαιοδιαθηκικές και καινοδιαθηκικές αναφορές περί φυλακής και σωφρονισμού. Αυτές διαχωρίζονται σε κατηγορίες: η πρώτη αφορά στη φυλάκιση ως αιτία μεγάλων δεινών, η δεύτερη στη φυλάκιση ως καταπίεση και όχι μέσο δικαιοσύνης, η τρίτη στη φυλάκιση ως συνώνυμη με τον θάνατο. Η τέταρτη κατηγορία διαφοροποιείται και αναφέρεται στο ζήτημα της απελευθέρωσης των φυλακισμένων, όπως απορρέει από το θέλημα του Θεού. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση των θεωριών του σωφρονισμού που απαντώνται στην Αγία Γραφή.

Στο τρίτο κεφάλαιο, εξετάζεται και αναλύεται η έννοια του Προσώπου, ως η κεντρικότερη της παρούσας διατριβής. Οι προσεγγίσεις της εν λόγω θεματικές είναι τρεις: η θεολογική, η ανθρωπολογική και η κοινοτική. Ειδικότερα, η σφαιρική παρουσίαση του ανθρώπινου προσώπου εκκινεί με τη θεολογική του θεμελίωση, συνεχίζει με την ανθρωπολογική και καταλήγει με την κοινοτική. Εν τω μεταξύ, παρεμβάλλονται επιμέρους θεματικές ενότητες: προσεγγίζεται η έννοια, η αλήθεια και η ελευθερία, η μοναδικότητα και το μυστήριο, το αυτεξούσιο, το ήθος, ο σκοπός και το νόημα του προσώπου, ενώ

«φωτίζεται» το πρόσωπο του Χριστού ως οδηγού του ανθρώπου. Στη συνέχεια, το πρόσωπο συνεξετάζεται με την κοινότητα, την κοινωνία και την Εκκλησία, ενώ αναλύεται η συσχέτισή του με τον άνθρωπο ως ενεργό κοινωνικό όντος. Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου περιγράφεται το φαινόμενο-πραγματικότητα της έκλειψης του προσώπου στις σύγχρονες κοινωνίες.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής, παρουσιάζεται η ποιμαντική στα σωφρονιστικά καταστήματα, όχι με τη μορφή ενός τυποποιημένου εγχειριδίου, αλλά ως μια εμπειριστατωμένη θεολογική πρόταση που μπορεί να εφαρμοστεί καθοδηγητικά-προσανατολιστικά στην πράξη της ποιμαντικής διαδικασίας εντός της φυλακής. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται σε τρεις ενότητες και σε μια υποενότητα, όπου εξετάζεται ο τρόπος και ο ρόλος της χριστιανικής εκπαίδευσης στα σωφρονιστικά καταστήματα, όπου περιγράφεται λεπτομερώς η θεολογική τεκμηρίωση της ποιμαντικής των φυλακισμένων, όπου αναλύεται η προσωποκεντρική ποιμαντική στις φυλακές και όπου προσεγγίζεται το κεφαλαιώδους σημασίας ζήτημα της κατά Χριστόν προσωπικής Παιδείας στην ποιμαντική που βασίζεται στη θεολογία του προσώπου. Η διατριβή ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και τη συζήτηση, και την παράθεση των θεολογικών πηγών και των βιβλιογραφικών παραπομπών.

Περιορισμοί και επεκτασιμότητα της έρευνας

Κατά τη διενέργεια της παρούσας έρευνας, οι σημαντικότεροι περιορισμοί που προέκυψαν αφορούσαν στη διαδικασία συλλογής των πληροφοριακών δεδομένων. Ο ένας από αυτούς, σχετίζεται με την αντικειμενικότητα, την αξιοπιστία και των ορθότητα των παρεχόμενων πληροφοριών, καθώς και της ερμηνείας τους. Ο εν λόγω περιορισμός αφορά σε όλες τις ερευνητικές μελέτες που περιλαμβάνουν την αξιοποίηση βιβλιογραφικών και παρεμφερών πηγών. Ο ερευνητής προσπάθησε να τον περιορίσει μέσω του διαρκούς ελέγχου και της διασταύρωσης. Αναμφίβολα,

περιορισμό της διατριβής αποτελεί η εξαίρεση μιας εμπειρικής έρευνας, μιας έμπρακτης δηλαδή εξέτασης της εφαρμογής της «προτεινόμενης» ποιμαντικής διαδικασίας και των αποτελεσμάτων της στον σωφρονισμό των κρατουμένων, μέσω μαρτυριών τους. Το γεγονός ότι η παρούσα μελέτη δεν επιβεβαιώνει ή διαψεύδει την υπόθεση ότι η θεολογία του προσώπου επηρεάζει τη διαδικασία του σωφρονισμού, όπως αυτή λαμβάνει χώρα εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων της χώρας, αποτελεί αναμφισβήτητα μειονέκτημα της διατριβής, αλλά αφήνει σημαντικά περιθώριο επεκτασιμότητάς της.

Ως προς την τελευταία, η παρούσα ερευνητική μελέτη μπορεί να αποτελέσει, αν όχι τη βάση, τουλάχιστον το έναυσμα για τη διενέργεια περαιτέρω, αυτή τη φορά εμπειρικών ερευνών, με τη συμμετοχή ιερέων-ποιμένων και κρατουμένων, που θα διενεργούνται σε βάθος χρόνου σε διαφορετικά σωφρονιστικά καταστήματα, όχι μόνο εντός Ελλάδας, αλλά και εκτός. Συγκεκριμένα, μπορεί να διενεργηθεί μια έρευνα που να εξετάζει την επίδραση της ποιμαντικής των φυλακών, βάσει της θεολογίας του προσώπου, στον υποτροπιασμό των κρατουμένων, στη συμπεριφορά τους εντός των χώρων της φυλακής, στην ενεργητική εμπλοκή τους σε θετικές δράσεις εντός ή εκτός του σωφρονιστικού καταστήματος, στον βαθμό που αποφασίζουν να γίνουν ενεργά μέλη στην πνευματική ζωή της Εκκλησίας.

Κεφάλαιο 1ο: Σωφρονισμός και φυλακή

1.1 Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου «φυλακή»

Η φυλακή, δηλαδή ο εγκλεισμός ενός ατόμου σε ένα σωφρονιστικό ίδρυμα, έχει αναχθεί σε θεσμό, ο οποίος ουσιαστικά αποτελεί ένα είδος τιμωρίας ή μια μορφή της, που επιβάλλει η κοινωνία στους παραβάτες ή τους εγκληματίες που δρουν στο εσωτερικό της¹. Σύμφωνα με το λεξικό του *English Oxford Living Dictionaries*, η φυλακή είναι το μέρος, όπου εγκλείονται οι άνθρωποι, προκειμένου να τιμωρηθούν για τις νομικές παραβάσεις ή τα εγκλήματα που έχουν διαπράξει. Στον ίδιο αυτό χώρο, είναι δυνατό να παραμένουν οι κατηγορούμενοι για ένα αδίκημα, πριν και εν αναμονή της δικαστικής διερεύνησης της υπόθεσής τους².

Κατά την εποχή της επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού, ατρόφησε το κοινωνικό κράτος και ενδυναμώθηκε το αντίστοιχο ποινικό. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο, η φτώχεια, η ανέχεια, η κοινωνική περιθωριοποίηση και η ανεργία εγκληματοποιήθηκαν και έτσι πολλά μέλη των ευάλωτων και αδύναμων κοινωνικών ομάδων στοχοποιήθηκαν και τιμωρήθηκαν ποινικά. Αυτή η τάση είχε ως αποτέλεσμα τα σωφρονιστικά ιδρύματα να μετατραπούν σε χώρους απορρόφησης των εξαθλιωμένων «παραβατών», εξυπηρετώντας έτσι τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων³.

Στην Ελλάδα, οι φυλακές ορίζονται από τον Σωφρονιστικό Κώδικα, ως «καταστήματα κράτησης» τα οποία υπόκεινται στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης και λειτουργούν στο πλαίσιο του εθνικού

¹ Λαμπροπούλου Ε. Το σύστημα των κρατουμένων από την εποχή *Big House* μέχρι τη σύγχρονη φυλακή, Σύγχρονα θέματα, 1990, σσ. 41-42, 26-46.

² *English Oxford Living Dictionaries* Oxford: Oxford University Press, 1990, Λήμμα «prison» (Ανακτήθηκε στις 29/10/2018 από: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/prison>)

³ Wacquant L., *Οι φυλακές της μιζέριας*, Πατάκης Αθήνα, 2001, σσ. 20-25.

σωφρονιστικού συστήματος⁴. Ο ανωτέρω προσδιορισμός στην ελληνική νομοθεσία, εντάσσεται στο πνεύμα αποφυγής κάθε μορφής στιγματισμού των καταδικασμένων και έγκλειστων παραβατών ή εγκληματιών. Ωστόσο, σε κανένα σημείο δεν λαμβάνονται υπόψη οι σοβαρές επιπτώσεις που επιφέρει στο άτομο, δηλαδή στον κρατούμενο, το γεγονός και μόνο της εξορίας του από το κοινωνικό γίγνεσθαι και της διαβίωσής του σε απάνθρωπες πολλές φορές συνθήκες.

Ο Foucault διατυπώνει την άποψη ότι η φυλακή, πριν την επίσημη θεσμοθέτησή της ως ποινής για την τέλεση ενός αδικήματος ή εγκλήματος στις πολιτισμένες κοινωνίες, αποτέλεσε τη γενική μορφή ενός κρατικού μηχανισμού, που αποσκοπούσε στο να διαπλάσει χρήσιμους και ευπειθείς πολίτες. Ο εν λόγω μηχανισμός ενεργοποιούνταν και τίθεντο σε εφαρμογή στη βάση ενός ορισμένου τύπου μεταχείρισης των σωμάτων των ατόμων αυτών⁵. Η φυλακή, σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο, δεν είναι απόρροια των νόμων, αλλά των κανόνων και εξυπηρετεί μόνο έναν σκοπό: τη δημιουργία εγκληματικότητας, προκειμένου να εξασφαλίζεται η δυνατότητα της άρχουσας τάξης να ασκεί βαθύτερο έλεγχο στους ανθρώπους. Ο θεσμός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων έχει επιβιώσει στην πορεία της ιστορίας καθώς υποστηρίζεται διαχρονικά από το πολιτικό σύστημα που έχει ως βασικό στόχο να αναδείξει τη συσσώρευση των ανθρώπων σε διαδικασία υπακοής και ωφέλειας για το κοινό καλό⁶.

⁴ Ν. 2776/1999. Τα καταστήματα κράτησης διακρίνονται σε γενικά, ειδικά και θεραπευτικά. Στα πρώτα κρατούνται οι καταδικασμένοι για χρέη, οι υπόδικοι, όσοι τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης (Α' τύπος), καθώς και όλοι οι υπόλοιποι κρατούμενοι (Β' τύπος). Ειδικά είναι τα καταστήματα, όπως οι αγροτικές φυλακές, τα κέντρα ημιελεύθερης διαβίωσης καταδίκων, τα καταστήματα νέων και η Κεντρική Αποθήκη Υλικού Φυλακών. Τα θεραπευτικά καταστήματα διακρίνονται σε θεραπευτήρια για ψυχασθενείς, σε γενικά νοσοκομεία και σε καταστήματα για χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών (Άρθρο 19-Διακρίσεις). Ανακτήθηκε στις 30/10/2010 από: <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-2776-1999/arthro-19-nomos-2776-1999-diakriseis>.

⁵ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Ράππας, Αθήνα, 1989, σ. 303.

⁶ Φουκώ Μ., *ό.π.*, σ. 347.

Από πολλούς διανοούμενους και θεωρητικούς η φυλακή θεωρείται ότι συναποτελεί με άλλα ιδρύματα, μέρος ενός συνόλου ολοκληρωτικών θεσμών, που έχουν ως απώτερο σκοπό τους να ελέγχουν, να καταπιέζουν και να μεταβάλλουν τη συμπεριφορά και τον χαρακτήρα των κρατουμένων. Τα εν λόγω ιδρύματα που λειτουργούν με εφαρμογή ολοκληρωτικών αρχών, εξισώνουν όλα τα άτομα, τα ομογενοποιούν και τυποποιούν τις ανάγκες, τις σκέψεις και τις επιθυμίες του. Υπό αυτό το πρίσμα, ένας κρατούμενος βιώνει την καθημερινότητά του σε όλες της τις εκφάνσεις σε έναν κοινό χώρο με το σύνολο των συγκρατουμένων του, οι οποίοι με τη σειρά τους τυγχάνουν ίδιας μεταχείρισης.

Σε κάθε περίπτωση, υλοποιείται ένα αυστηρά οργανωμένο στρατηγικό σχέδιο ελέγχου και προγραμματισμού, που απαιτεί από τους κατάδικους να πράττουν τα ίδια και να καταπνίγουν κάθε επιθυμία τους να αυτενεργήσουν. Το σχέδιο αυτό τίθεται σε εφαρμογή μέσω τυπικών κανόνων και με τη σύμπραξη των λειτουργών της φυλακής. Από τα ανωτέρω συνεπάγεται ότι στο σωφρονιστικό ίδρυμα απουσιάζει κάθε μορφή ιδιωτικότητας, αλλοιώνεται η προσωπική ταυτότητα του ατόμου και εν τέλει αυτό μετασχηματίζεται σε ανώνυμο μέλος ενός απρόσωπου πλήθους.

1.2 Η χρήση της φυλακής ως τιμωρία

Η τιμωρία είναι ο σύνδεσμος μεταξύ της θέσπισης και της παραβίασης κανόνων. Η σχέση μεταξύ του τιμωρού, που λειτουργεί από τη θέση της εξουσίας και διαχειρίζεται την τιμωρία, και του τιμωρημένου, που είναι ανίσχυρος, δεν είναι ίση ή επί ίσοις όροις και δίκαιη. Το δικαίωμα του Κράτους να τιμωρεί όσους παραβιάζουν τους νόμους, διατυπώνεται στις θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου, των φιλοσόφων Thomas Hobbes και John Locke. Ο πρώτος υποστηρίζει την απόλυτη υποταγή στο κράτος και ο δεύτερος αναγνωρίζει τον ρόλο εκείνων που έχουν την πολιτική εξουσία να προστατεύουν τα δικαιώματα των ατόμων, τα οποία παρέχουν στο κράτος τη

νομιμότητα που προκύπτει από συνεπείς πρακτικές και σιωπηρή αποδοχή⁷. Η δικαιοσύνη θεωρείται συχνά συνώνυμη με την τιμωρία, παρά με την ουσιαστική δικαιοσύνη στα θύματα του εγκλήματος ή στους παραβάτες που εισέρχονται στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και σωφρονισμού.

Η δικαιοσύνη δεν εστιάζει στις σχετικές ή συναφείς πτυχές της ενοχής, αλλά επικεντρώνεται στην απόδειξη ότι πράγματι έλαβε χώρα μια εγκληματική πράξη και ότι το άτομο είχε επίγνωση για ό,τι έκανε. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε περιπτώσεις της δικαιοσύνης, που δεν επιτρέπουν περιθώρια για έλεος ή συμφιλίωση. Στην Ελλάδα, η εξουσία τιμωρίας ή σωφρονισμού των παραβατών περιλαμβάνεται στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, που ενεργοποιεί τις πρακτικές σωφρονισμού εκ μέρους της πολιτείας, υποστηριζόμενη από νομοθεσία που εγκρίνεται από το βουλευτικό σώμα. Ωστόσο, υπάρχουν δικλείδες για τη χρήση του «δικαστικού προηγούμενου», τη διαδικασία δηλαδή σύμφωνα με την οποία οι δικαστές παρακολουθούν τις δεδικασμένες και τετελεσμένες υποθέσεις και αποφασίζουν αναλόγως. Η θεμελιώδης κινητήρια δύναμη πίσω από τη συγκρότηση του ποινικού συστήματος είναι η πολιτική ισχύ και το οικονομικό συμφέρον των κοινωνικών ομάδων που είτε κατέχουν και ελέγχουν τους πόρους της κοινωνίας είτε καταλαμβάνουν καίριες θέσεις στις κρατικές γραφειοκρατίες⁸.

Αυτό που θα πρέπει να κατανοηθεί είναι ότι όσοι κατέχουν θέσεις εξουσίας και μεγάλο μερίδιο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, είτε σε πολιτικό είτε σε οικονομικό επίπεδο, είναι σε θέση να παρέμβουν ή να επηρεάσουν τη νομοθετική διαδικασία, με αποτέλεσμα η τελευταία να οδηγεί με ακρίβεια στην ποινικοποίηση ενός αυξανόμενου αριθμού ευάλωτων και

⁷ Bobbitt P., *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, London: Penguin Books, 2002, σ. 245; Locke J., *Two treatises of Government*, Laslett, P. (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1988, σ. 20.

⁸ Chambliss W., *Towards a Political Economy of Crime*. In: Muncie, J., McLaughlin, E. & Langan, M. (eds), *Criminological Perspectives: A Reader*, London Sage Publications, 1996, σσ. 227-228.

περιθωριοποιημένων ατόμων, τα οποία εν τέλει ομαδοποιεί σε μια κοινωνική «υπο-τάξη», δεύτερης κατηγορίας. Το ποινικό σύστημα μετατρέπεται στη συνέχεια σε πεδίο αδικίας, γεγονός που προκαλεί «κρίση νομιμότητας». Σύμφωνα με τους Cavadino και Dignan, η κρίση νομιμότητας συνιστά ουσιαστικά μια κρίση ηθικής, που σημαίνει ότι το ποινικό σύστημα είναι η πηγή της αδικίας και η λύση του προβλήματος έγκειται ακριβώς στο μετριασμό ή την εξάλειψή της⁹. Οι εμπειρίες των έγκλειστων στα σωφρονιστικά ιδρύματα επιβεβαιώνουν ότι το ποινικό σύστημα είναι η πηγή της αδικίας κι αν δεν συντελεστούν αλλαγές, θα εξακολουθήσει να παράγει ένα υψηλό ποσοστό περιθωριοποιημένων ατόμων που θα «γεμίζουν» τις φυλακές. Ο πυρήνας του σωφρονισμού, σε αυτό το πλαίσιο, δεν αφορά στη βελτίωση των παραβατών ως προσωπικότητες, αλλά στη μείωση του κινδύνου διατάραξης της κοινωνικής «ισορροπίας».

1.3 Αιτιολόγηση της χρήσης της φυλακής ως τιμωρία

Ο Ted Honderich ορίζει την τιμωρία ως επιβολή ποινής από μια αρχή, ως κάτι που προορίζεται να προκαλέσει δυσφορία ή από-στέρηση σε έναν δράστη ή σε κάποιον άλλο που οι δικαστικές αρχές αποφάνθηκαν ότι διέπραξε αδίκημα, δηλαδή μια πράξη, ενός είδους που απαγορεύεται από τον νόμο, ως μια διαμορφωτική μεταβλητή ή κυρίαρχη πρακτική άσκησης ελέγχου, εντός των οργανωμένων κοινωνιών¹⁰. Ορισμένοι διανοητές υποστηρίζουν ότι η δικαιολογία του κράτους, για την τιμωρία μιας παραβατικής δράσης, είναι ηθικά προβληματική, καθώς προϋποθέτει την αντίδραση, η οποία, όταν δεν περιγράφεται ως «τιμωρία» φαίνεται ότι είναι ηθικά λανθασμένη. Ενώ συνήθως θεωρείται λάθος να εγκλείει κανείς ανθρώπους, να δεσμεύει τα χρήματα ή να κατάσχει τα περιουσιακά τους

⁹ Cavadino M. & Dignan J., *The penal system: An introduction*, London: Sage Publications, 2002, σ. 30.

¹⁰ Honderich, T., *Punishment: The supposed revisited*, London: Pluto Press, 2006, σσ. 15-16.

στοιχεία και να τους εκτελεί στο όνομα του σωφρονισμού, το κράτος φαίνεται να είναι πλήρως νομιμοποιημένο¹¹.

Ο εγκλεισμός ως μέθοδος σωφρονισμού, μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο αν και εφόσον γίνει αποδεκτή μια συμφιλίωτική προσέγγιση σε επίπεδο δικαιοσύνης, όπου απώτερος σκοπός είναι η αποκατάσταση των διαρρηγμένων σχέσεων. Σε καμία περίπτωση, αυτός δεν πρέπει να αφορά στην τιμωρία, αλλά στην εξισορρόπηση της τιμωρίας με το έλεος, τη συγχώρεση και τη συμφιλίωση. Όπως έχουν δηλώσει οι Cavadino και Dignan, το νεωτερικό ποινικό σύστημα θεωρείται από πολλούς ως ηθικά ατεκμηρίωτο, αν όχι πλήρως ελαττωματικό¹². Δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ηθικά, διότι συνεπάγεται την αξιοποίηση μιας βλαπτικής ενέργειας, όπως είναι η απώλεια της ελευθερίας, ως μορφή τιμωρίας-αντιποίνου για μια κακή πράξη, που αντιβαίνει τους νόμους του κράτους. Η ελαττωματικότητα της τιμωρίας εντός του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, οφείλεται στον ισχύοντα συνδυασμό πολιτικών και πρακτικών, που στοιχειοθετούνται από έναν συνδυασμό φιλοσοφικών θεωριών που αξιοποιούνται για να δικαιολογήσουν την αναγκαιότητα χρήσης του σωφρονιστικού εγκλεισμού τον 21^ο αιώνα.

Υπάρχει η ομάδα των θεωρητικών-υποστηρικτών του αναγωγισμού ή της συνεπειοκρατίας, που επιδιώκουν να δικαιολογήσουν τον τιμωρητικό σωφρονισμό με το σκεπτικό ότι έτσι θα μειωθεί το έγκλημα αυτό καθαυτό και θα περιοριστεί η ανάγκη επιβολής (αποτρεπτικών) κυρώσεων. Ο αναγωγισμός περιλαμβάνει τις έννοιες της αναμόρφωσης και της επανόρθωσης, που κατέστησαν ιδιαίτερες δημοφιλείς στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, ενώ βασίζεται στην ευρύτερη ηθική θεωρία του ωφελιμισμού, όπως αναπτύχθηκε από τον Jeremy Bentham. Ο Bentham, ανήκει στους κλασικούς μεταρρυθμιστές του 18^{ου} αιώνα, μαζί με τους Romilly, Howard, Fielding και Beccaria, οι οποίοι πίστευαν ότι το ιδανικό της αναμόρφωσης μέσω της τιμωρίας, θα πρέπει να

¹¹ Duff A. & Garland D., (eds) *A reader on Punishment*, Oxford: Oxford University Press, 1944, σ. 2.

¹² Cavadino & Dignan, *The penal system*, ό.π., σ. 33.

επικεντρώνεται στην αλλαγή της σκέψης του δράστη, μέσω ενός δίκαιου μέτρου πρόκλησης πόνου στα σωφρονιστικά ιδρύματα. Ξεκίνησαν να αμφισβητούν την τυχαία, ανταποδοτική μορφή τιμωρίας, που ήταν εστιασμένη στην πρόκληση φυσικών φθορών στο σώμα του «εγκληματία» ή «παραβάτη». Η νέα αυτή ιδεολογία πειθαρχησης, σύντομα κέρδισε την υποστήριξη όλων όσων υπεραμύνονταν τη διατήρηση της ταξικής κοινωνίας, την προστασία της κανονιστικής πραγματικότητας και τη διαχείριση της αναδυόμενης βιομηχανικής εργατικής τάξης¹³.

Ο Ignatieff προτείνει την εξέταση της επιρροής των ανωτέρω μεταρρυθμιστών, συνδυαστικά με την αυξανόμενη επιρροή των οικονομικών συμφερόντων και την άνοδο της νέας εργατικής τάξης. Το νέο σύστημα σωφρονιστικού εγκλεισμού δεν αποτέλεσε απόρροια μιας συναινετικής ή γενικά αποδεκτής στρατηγικής από την άρχουσα και κυρίαρχη τάξη, αλλά τέθηκε σε εφαρμογή ως αποτέλεσμα μιας σύζευξης μεταξύ του μετασχηματισμού των φαινομένων της κοινωνικής τάξης, των νέων αναγκών αστυνόμευσης και μιας νέας διαλεκτικής αναφορικά με την άσκηση της δύναμης-εξουσίας¹⁴. Από την άλλη, υπάρχει η ομάδα των θεωρητικών της ανταποδοτικότητας, οι οποίοι κοιτάζουν-προς-τα-πίσω, στο έγκλημα.

Η ανταποδοτική δικαιοσύνη τεκμηριώνεται στη βάση της δίκαιης τιμωρίας, αυτής δηλαδή που αξίζει να αποδοθεί στους «παραβάτες», αυτής που αξίζει να βαρύνει τους «εγκληματίες»¹⁵, η οποίοι ικανοποιεί τις λαϊκίστικες απαιτήσεις. Ο παλαιοδιαθηκικός νόμος της αντεκδίκησης «οφθαλμός αντί οφθαλμού», αξιοποιείται συχνά ως παράδειγμα

¹³ Ignatieff M., *A just measure of pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*, New York: Pantheon, 1978, σ. 87.

¹⁴ Ignatieff M., *State, Civil Society and Total Institutions: A Critique of Recent Social Theories of Punishment*. In: Cohen S. & Scull A.T., (eds), *Social Control and the State*, New York: St. Martin's Press, 1983, σ. 95.

¹⁵ Duff R.A., *Punishment, Communication and Community*. In: Matravers M., (ed.), *Punishment and Political Theory*, Oxford: Hart Publishing, 1999, σ. 48.

αμοιβαιότητας της εκδικητικής ανταπόδοσης. Το ανωτέρω, υποδηλώνει ότι υπάρχει μια πολύ παλαιότερη εκδοχή της νεωτερικής ανταποδοτικής θεωρίας, η οποία εξακολουθεί να κυριαρχεί στη σύγχρονη διαλεκτική για τον σωφρονισμό και την τιμωρία. Οι εκπρόσωποι του ανταποδοτισμού υποστηρίζουν ότι είναι ηθικά σωστό να ανταποδοθεί το κακό στο κακό, βάσει της αντίληψης ότι οι δύο αδικίες, μπορούν να κάνουν ένα δίκαιο¹⁶.

Οι μελετητές της Αγίας Γραφής αναγνωρίζουν ότι η εβραϊκή προσέγγιση για την τιμωρία θέτει περιορισμούς στη χρήση εκδικητικών αντιποίνων, μέσω της ισχυρής έννοιας της επανόρθωσης για το αδίκημα¹⁷. Οι Cavadino και Dignan υποστηρίζουν ότι ο νόμος της αντεκδίκησης της Παλαιάς Διαθήκης ουσιαστικά θέτει όρια στον βαθμό της τιμωρίας. Με άλλα λόγια, η τιμωρία είναι ανάλογη με το αδίκημα και ως εκ τούτου, ενεργεί ως περιορισμός της εκδίκησης. Αυτό είναι ένα σημείο που πρέπει να τονιστεί, επειδή συνιστά ένα κοινό σφάλμα: οι υπέρμαχοι της ανταποδοτικής δικαιοσύνης δεν είναι αυτοί που υποστηρίζουν τις αυστηρότερες τιμωρίες. Συνεπώς, ο ανταποδοτισμός δεν θα πρέπει να εξομοιώνεται με τη «δρακόντιου τύπου» ποινική δικαιοσύνη. Στην πραγματικότητα, συμβαίνει συχνά, μέσω του ανταποδοτισμού να προάγεται ο σχετικά χαλαρός τιμωρητικός σωφρονισμός¹⁸.

Ο φυλακισμένος θα συμφωνούσε ότι αυτό συνιστά ένα είδος ισορροπίας ανάμεσα στην προστασία των δικαιωμάτων, τόσο του ίδιου του δράστη όσο και του θύματος, χωρίς να κλίνει προς τη μια ή την άλλη πλευρά. Θα αναγνώριζε επίσης ότι η ανταποδοτική πρακτική ικανοποιεί τα παράπονα που εκφράζονται εκ μέρους των θυμάτων των εγκληματικών συμπεριφορών, και ως εκ τούτου πληρούν μια βασική ανάγκη της κοινωνικής δικαιοσύνης.

¹⁶ Cavadino & Dignan, *The penal system*, ό.π., σ. 40.

¹⁷ Jackson B., *Law Language and Narrative: David Daube on some divine speech-acts*. In: Carmichael, C.M. (ed.), *Essays in Law and Religion*, Berkeley: University of California at Berkeley, 1993, σσ. 51-66.

¹⁸ Cavadino & Dignan, *The penal system*, ό.π., σ. 41.

Ωστόσο, από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα κι έπειτα, έχει καταγραφεί μια πληθώρα τιμωρητικών ενεργειών εναντίον των έγκλειστων στα σωφρονιστικά ιδρύματα, που ανατρέπουν τη δικαιική κλίμακα υπέρ της μιας πλευράς. Η ανωτέρω τάση, προέκυψε από το ιδεολογικό ρεύμα του Νέου Ανταποδοτισμού, που ανέκυψε τη δεκαετία του 1990. Σύμφωνα με αυτό, ένα άτομο, όταν εισέρχεται στην κοινωνία, είναι επιφορτισμένο με ένα σύνολο προ-κοινωνικών αναγκών, συμφερόντων, προτιμήσεων ή δικαιωμάτων, τα οποία πρέπει να γίνονται σεβαστά. Παράλληλα, το εν λόγω άτομο είναι έλλογο, υπεύθυνο και ικανό σε μεγάλο βαθμό είτε να διαμορφώσει τη συμπεριφορά του επί των προσδοκώμενων στόχων είτε να κατανοήσει ή να ελέγχει τη συμπεριφορά αυτή¹⁹. Η ιδεολογία αυτή, απέτυχε να αναγνωρίσει τις κοινωνικές και τις οικονομικές αιτίες της εγκληματικότητας, καθώς και τη συλλογική ευθύνη. Οι υπέρμαχοι του νέο-ανταποδοτισμού, αντιτάχθηκαν στο ιδεώδες του αναγωγισμού ή της συνεπειοκρατίας, επειδή ήταν ηθικά απαράδεκτο και ταπεινωτικό για τον δράστη. Ακόμη κι αν τα ιδεώδη αυτά ήταν αποτελεσματικά, θα ήταν ηθικά απαράδεκτα²⁰. Στο παρόν πόνημα υποστηρίζεται αναμφίβολα ότι κάθε μορφή τιμωρίας συνιστά ένα ηθικό ζήτημα.

Οι άνθρωποι σήμερα θεωρούνται κατεξοχήν οντότητες ατομικισμού, καθώς, αν και διαβιούν ξεχωριστές ζωές, εντάσσονται πλήρως σε ένα κλίμα συμμόρφωσης στο πλαίσιο της σύγχρονης, πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Στον μετανεωτερικό 21^ο αιώνα, αν και υπάρχει μεγάλη σύγχυση σχετικά με το τι είναι κοινωνία και τι περιλαμβάνει η κοινότητα, δεν θα πρέπει να εκλείψει η ιδέα της συλλογικής ευθύνης, έναντι των ευάλωτων και περιθωριοποιημένων. Βάσει των ανωτέρω, θα πρέπει να αμφισβητηθεί η γενική παραδοχή που

¹⁹ Bennett C., On the right to be Punished: responsibility and the critique of the rehabilitative model, *Criminal Justice Matters*, 60(1), 2005, σσ. 20-21; Lacey N., Penal Theory and Penal Practice: A Communitarian Approach. In: McConville, S. (ed), *The use of Punishment*, Cullompton, Devon: Willian Press, 2003, σ. 177.

²⁰ Morris H., Person and Punishment, *The Monist*, 52 (4), 1968, σσ. 475-501.

απορρέει από την παράδοση της ανταποδοτικής δικαιοσύνης, ότι όλοι στην κοινωνία είναι ηθικά ίσοι και ότι όσοι από αυτούς αποτυγχάνουν να ανταποκριθούν στα ηθικά τους καθήκοντα, πρέπει να τιμωρούνται αναλόγως. Στην πραγματικότητα, στις σύγχρονες κοινωνίες, οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι, δεδομένου ότι γεννιούνται και ανατρέφονται σε διαφορετικά περιβάλλοντα, με διαφορετικές διαθέσιμες ευκαιρίες, και υπό διαφορετικές συνθήκες-συγκυρίες. Για τον λόγο αυτό, δεν μπορεί να λαμβάνεται ως αντικειμενικά ορθό ότι όλοι οι «παραβάτες» ή «εγκληματίες» είναι αποκλειστικά υπεύθυνοι για τις πράξεις τους, για τις οποίες πρέπει να τιμωρούνται ανάλογα.

Οι υποστηρικτές του ανταποδοτισμού, είναι αναμενόμενο να αντιταχθούν σε οποιαδήποτε προσπάθεια μεταρρύθμισης της ποινικής δικαιοσύνης και των σωφρονιστικών συστημάτων που αρνούνται την ηθική ανεξαρτησία, την διαφορετικότητα και τη μοναδικότητα του προσώπου του «παραβάτη». Παράλληλα, είναι ανάγκη να προβλεφθεί ένα είδος και ένας βαθμός ηθικής και συλλογικής ευθύνης, ως απόρροια μιας μετανεωτερικής πλουραλιστικής και πολυπολιτισμικής κοινωνίας, που μεριμνά για τα πιο αδύναμα, τα ευάλωτα και τα περιθωριοποιημένα μέλη της. Ενώ έχουν εντοπιστεί πτυχές της ανταποδοτικής δικαιοσύνης που περιορίζουν την εκδικητή τιμωρία και προάγουν την ιδέα της επανόρθωσης, το πρόβλημα έγκειται στο ότι γίνεται εστίαση στο αδίκημα κι όχι στην προοπτική που δημιουργεί μια ευκαιρία συγχώρεσης και συμφιλίωσης.

Αυτό που πρέπει να διασαφηνιστεί είναι ότι δεν υπάρχει πλέον μια ενιαία θεωρία σωφρονισμού τον 21^ο αιώνα: το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης βασίζεται στον συνδυασμό των θεωρητικών θέσεων του αναγωγισμού/συνεπειοκρατίας και του ανταποδοτισμού, προκειμένου να αιτιολογηθεί η τιμωρία/σωφρονισμός των «παραβατών» ή «εγκληματιών». Οι πιο δημοφιλείς θέσεις υπέρ της δικαιολόγησης της τιμωρίας αφορούν αφενός στην αντίληψη ότι η τιμωρία συμβάλλει στην αποτροπή ή τη μείωση του εγκλήματος και αφετέρου στην ικανοποίηση της κοινής γνώμης για τον

εξαναγκασμό του δράστη να προβεί σε κάτι απτό, προκειμένου να αποκαταστήσει τη ζημιά που προκάλεσε στο θύμα του. Οι απτές αυτές πράξεις μπορούν να αφορούν, από τη μια στον σωφρονισμό, τον αποκλεισμό και την τιμωρία, και από την άλλη στην καταβολή προστίμου, στην παροχή κοινωνικής εργασίας κ.ά..

1.4 Η ιστορική εξέλιξη της φυλακής

Ο Μπαϊρακτάρης διατυπώνει ότι ο σωφρονισμός, ο οποίος προϋποθέτει την πειθάρχηση του ατόμου μέσω της επιβολής και της εκτέλεσης μια ποινής, αποτελεί έναν όρο που είναι συνυφασμένος με την πορεία των κοινωνιών και των ανθρώπων στην χρονική διάρκεια της ιστορίας. Με τον ίδιο τρόπο που μετασχηματίζονται οι ανθρώπινες κοινότητες και μεταβάλλονται οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές συνθήκες, διαφοροποιείται η μορφή και το περιεχόμενο που λαμβάνει ο σωφρονισμός, ως αναπόσπαστο στοιχείο της εξελικτικής πορείας της ανθρωπότητας²¹. Στην πρώιμη της μορφή, η φυλακή αξιοποιήθηκε ως χώρος εγκλεισμού, όχι για την επιβολή τιμωρίας σε άτομα που εμφάνιζαν εγκληματική ή παραβατική συμπεριφορά, αλλά για την κράτησή τους μέχρι την τελική απόφαση των δικαστικών αρχών και την επιβολή της τελεσίδικης ποινής²².

Η έννοια της φυλακής εντοπίζεται ήδη από τα αρχαία χρόνια, την ελληνορωμαϊκή εποχή και εκείνη του Βυζαντίου, διατηρώντας παραπλήσιο χρηστικό χαρακτήρα. Επρόκειτο για δεσμοκτήρια, στα οποία κρατούνταν για μικρό χρονικό διάστημα όσοι χρωστούσαν ή όσοι προορίζονταν να τιμωρηθούν μέσω ακρωτηριασμού ή εκτέλεσης, καθώς και για τόπους εξορίας,

²¹ Μπαϊρακτάρης Κ., *Μόνο η σκέψη είναι ελεύθερη: Κοινωνία και ψυχική υγεία*, Τεύχ.9, 4-9, 2008, σ. 1.

²² Pellegrini R.J. Historical perspectives on corrections in America. In: Pellegrini & Meyers, S.J. (eds), *Psychology for correctional education. Facilitating human development in prison and court school setting*, (3-68), Springfield: C.C. Thomas, 1992, σ. 38.

στους οποίους εκτοπίζονταν άτομα που ήταν ανεπιθύμητα στο κοινωνικό σύνολο, αλλά δεν κρίνονταν σκόπιμο να εξοντωθούν φυσικά.

Στον Ελλαδικό χώρο, η κατασκευή δεσμωτηρίου τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και απομεινάρια του ανακαλύφθηκαν στην αρχαία αγορά της Αθήνας. Η ποινή του περιορισμού της ελευθερίας του παραβάτη αποδίδεται στη νομοθεσία του Σόλωνα, χρονολογείται τον 6^ο αιώνα π.Χ., και σύμφωνα με αυτή ο ένοχος τιμωρούνταν με πενθήμερο περιορισμό και με χρηματικό πρόστιμο²³. Ανάλογη ποινή εφαρμόζονταν στις περιπτώσεις απειθαρχίας των στρατιωτικών²⁴. Η κράτηση των παραβατών σε ειδικούς χώρους (κρατητήρια), προβλέπονταν κυρίως για εγκλήματα που έθεταν σε κίνδυνο το δημοκρατικό πολίτευμα, που απειλούσαν τις θεμελιώδεις αρχές της πόλης και την επίσημη θρησκεία, αλλά δεν αποτελούσε την τιμωρία τους. Αυτή ήταν ο εξοστρακισμός, η θανάτωση - που λάμβανε χώρα είτε στο κρατητήριο είτε σε ειδικούς χώρους εκτός πόλης - η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, ο δεσμός και η δήμευση των περιουσιακών στοιχείων. Από τα ανωτέρω γίνεται κατανοητό ότι τα βασανιστήρια δεν αποτελούσαν είδος τιμωρίας, τουλάχιστον για τους μη δούλους και για περιόδους πολιτικής ομαλότητας²⁵.

Στην Ρώμη, τον 7^ο αιώνα μ.Χ., κατασκευάστηκε ένα μεγάλων διαστάσεων δίκτυο φυλακών κάτω από κεντρικό υπόνομο, όπου οι κρατούμενοι εγκληματίες ή πολιτικοί αποστάτες, κρατούνταν σε απάνθρωπες συνθήκες και πολλές φορές πέθαιναν από ασιτία και ασθένειες, λόγω της έλλειψης υγιεινής. Στις ρωμαϊκές φυλακές η επιβολή της ποινής της θανάτωσης ή ο φυσικός θάνατος ήταν για τους έγκλειστους περισσότερο

²³ Παύλου Σ. & Γιούνη, Μ. Αρχαίες φυλακές, *Ιστορικά - Ελευθεροτυπία*, Τεύχ. 214, 4 Δεκεμβρίου 2003, 6-12, σσ. 7-9.

²⁴ Παύλου Σ. & Γιούνη, *Αρχαίες φυλακές*, ό.π., σσ. 9-10.

²⁵ Παύλου Σ. & Γιούνη, *Αρχαίες φυλακές*, ό.π., σ. 11.

λύτρωση παρά τιμωρία²⁶. Ωστόσο, θα πρέπει να διασαφηνιστεί ότι η φυλάκιση δεν ήταν η ποινή αυτή καθαυτή για τις εγκληματικές πράξεις, αλλά λειτουργούσε ως μέσο καταναγκασμού των πολιτών από την κεντρική εξουσία ή ως μέτρο βασανισμού και εξόντωσης των πολιτικών αντιπάλων. Σε γενικές γραμμές, η φυλάκιση λάμβανε χώρα εν αναμονή της δίκης του κατηγορούμενου, κατά το χρονικό διάστημα ανάμεσα στην καταδίκη και την εκτέλεση της ποινής, για λόγους οικονομικής οφειλής, προστασίας του πολιτεύματος ή δημόσιας τάξης. Μετά την ανάπτυξη των δικαστικών αρμοδιοτήτων της Συγκλήτου, σταδιακά επικράτησε μια στρατηγική πολιτική ποινικής μεταχείρισης που διέφερε από άτομο σε άτομο, ανάλογα πάντα με τη κοινωνική του θέση, η οποία εξυπηρετήθηκε έμπρακτα από την ανάδειξη του εγκλεισμού σε ποινή²⁷.

Η φυλάκιση δεν συνιστούσε μορφή ποινής ούτε και κατά τη βυζαντινή εποχή, αν και καταγράφονται διάφορες περιπτώσεις στέρησης ή περιορισμού της ελευθερίας του παραβάτη. Σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο, οι κατηγορούμενοι, οι κατάδικοι και οι υπόδικοι εγκλείονταν σε κρατητήρια μέχρι τη διεξαγωγή της δίκης τους, την ανακοίνωση ή την εφαρμογή της ποινής τους, συνεπώς η φυλάκιση δεν αποτελούσε μέρος της τιμωρίας τους. Ωστόσο, ιδίως στις περιπτώσεις που οι κρατούμενοι ήταν πολιτικοί αντίπαλοι της κεντρικής εξουσίας ή κρίνονταν ως επικίνδυνοι για το πολίτευμα, ο χρόνος εγκλεισμού τους στα κρατητήρια παρατείνονταν και ανάγονταν σε μέθοδο βασανισμού²⁸.

Από την εποχή του Ιουστινιανού μέχρι και την ύστερη περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, η φυλάκιση ως ποινή εφαρμοζόταν εναλλακτικά

²⁶ Τζαμτζής Ι., Οι Ρωμαϊκές φυλακές. Η ειρκτή, *Ιστορικά - Ελευθεροτυπία*, Τεύχ.214, 4 Δεκεμβρίου 2003, 14-21, σσ.14-17; Κουράκης, Ν. *Ποινική καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα, 2009, σ. 55.

²⁷ Τζαμτζής Ι., Οι Ρωμαϊκές φυλακές..., ό.π., σσ. 19-21.

²⁸ Τρωιάνος Σ., Οι φυλακές στο βυζάντιο. Φύλαξη και καταχρήσεις, *Ιστορικά - Ελευθεροτυπία*, Τεύχ. 214, 4 Δεκεμβρίου 2003, σ. 22.

με τον εγκλεισμό των ενόχων σε μοναστήρια. Αρχικά εφαρμόστηκε στις περιπτώσεις γυναικών και ανδρών που διέπρατταν εγκλήματα όσον αφορά στην οικογενειακή και τη γενετήσια ζωή, και τον γάμο, καθώς επίσης στις περιπτώσεις των κληρικών που με τις δράσεις ή τη συμπεριφορά τους καταπατούσαν τους εκκλησιαστικούς κανόνες. Ο εγκλεισμός σε μονές, εκτός από το γεγονός ότι εξασφάλιζε σημαντικά οικονομικά οφέλη σε αυτές λόγω της περιέλευσης σημαντικού τμήματος ή του συνόλου των περιουσιών των κρατουμένων, θεωρούνταν αποτελεσματικός, εφόσον αποσκοπούσε στη μετάνοια του ενόχου, στον σωφρονισμό του και τη βελτίωση της συμπεριφοράς του, όπως επίσης περιόριζε σημαντικά τα φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας από το προσωπικό της φύλαξής του²⁹.

Οι συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές-κρατητήρια εξακολουθούσαν να είναι ανθυγιεινές και απάνθρωπες. Το δεσμωτήριο ήταν στενό και υπόγειο, με ανεπαρκή φωτισμό και αερισμό, οι κρατούμενοι ήταν αλυσοδεμένοι, τα παρεχόμενα - νερό και τροφή - ελάχιστα. Όσοι κρατούμενοι ήταν σε θέση να καταβάλλουν χρήματα, μπορούσαν να σιτίζονται καλύτερα, να φωτίζουν το κελί τους και να αποφεύγουν πολλά δεινά, διαφορετικά αδυνατούσαν να κρατηθούν στη ζωή³⁰. Η κατάσταση των κρατουμένων δυσχεραινόταν περαιτέρω με τη μεγάλη καθυστέρηση της εκδίκασης των υποθέσεων και της απονομής των ποινών, γεγονός που ώθησε τους νομοθέτες να προβούν σε μια σειρά ευνοϊκών διατάξεων, οι οποίες προέβλεπαν την επιτάχυνση των διαδικασιών μέσω ορισμού του χρόνου διεξαγωγής των δικών, την απελευθέρωση των κρατουμένων που κατηγορούνταν για ελαφρύτερα αδικήματα και την απόλυσή τους την ημέρα εορτασμού του Πάσχα. Των διατάξεων αυτών εξαιρούνταν οι κατηγορούμενοι για μοιχεία, ιεροσυλία, φόνο, αρπαγή, έσχατη προδοσία, μαγεία, τυμβωρυχία και παραχάραξη³¹. Αν

²⁹ Τρωιάνος Σ., Οι φυλακές στο βυζάντιο..., ό.π., σσ. 23-24.

³⁰ Τρωιάνος Σ., Οι φυλακές στο βυζάντιο..., ό.π., σσ. 24-25.

³¹ Τρωιάνος Σ., Οι ποινές στο Βυζαντινό Δίκαιο, Στο: Τρωιάνος, Σπ. (επιμ.) *Εγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο*, Αθήνα, 1997, σ. 45.

και η επίδραση των ιδεών και των αρχών του Χριστιανισμού υπήρξε έντονη στη διαμόρφωση του δικαιοῦκού συστήματος του βυζαντινού κράτους, ὅσον αφορά στη μεταχείριση των ἐγκλειστων στα κρατητήρια με την άσκηση ελέγχων για τις συνθήκες της διαβίωσής τους από τους επισκόπους, η ανισότητα στην επιβολή των ποινών παρέμενε. Συγκεκριμένα, η κοινωνική προέλευση αποτελούσε τον σημαντικότερο παράγοντα καθορισμού της ποινής και της μεταχείρισης των κρατουμένων³².

Στον ευρωπαϊκό χώρο, από τον 10^ο αιώνα μ.Χ. και έπειτα, και κυρίως στην Αγγλία, άρχισαν να κατασκευάζονται και να λειτουργούν σε διάφορες πόλεις οι φυλακές «gaol». Από τον 12^ο αιώνα αυτές έγιναν δημόσιες και οι κρατούμενοι επιβαρύνονταν με το οικονομικό κόστος της κράτησης και της σίτισής τους σε αυτές, την ίδια στιγμή που τα ὄργανα που διαχειριζόνταν τις φυλακές εμπορεύονταν προϊόντα στους καταδίκους αποσκοπώντας στην αύξηση των κερδών τους. Οι κρατούμενοι διαχωρίζονταν σε εύπορους και σε φτωχούς, οι οποίοι διέμεναν σε διαφορετικές πτέρυγες της φυλακής, με τους δεύτερους να διαχωρίζονται περαιτέρω, βάσει φύλου, ηλικίας και φυσικής κατάστασης.

Η λειτουργία των φυλακών αυτών δεν ελέγχονταν από κάποιο εξωτερικό θεσμό και έτσι σταδιακά μετατράπηκαν σε εστίες βιαιότητας, διαφθοράς και επιδημιών³³. Από τον 13^ο ως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, στις φυλακές εγκλείονταν οι κοινωνικά ανεπιθύμητοι, που δεν γίνονταν δεκτοί από άλλα ιδρύματα ή άσυλα, ὅπως επίσης οι φτωχοί άνεργοι, που μοναδική πηγή εσόδων τους ήταν η επαιτεία. Η φυλακή ως χώρος τιμωρίας των εγκληματιών ή των παραβατών, άρχισε να αξιοποιείται μετά το δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα, σε συνδυασμό πάντα με τη λειτουργία της ως μέσο διαχείρισης της μερίδας του πληθυσμού που ζούσε στο κοινωνικό περιθώριο. Αξίζει να

³² Αρχιμανδρίτου Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, σ.34; Αλεξιάδης, *Σωφρονιστική*, ὁ.π., σ. 21.

³³ Pellegrini R.J., *Historical perspectives on corrections in America*, ὁ.π., σσ. 3-68.

σημειωθεί ότι ο ρόλος των σωφρονιστικών ιδρυμάτων ήταν κατά κάποιο τρόπο θεσμοθετημένος από την Πολιτεία³⁴.

Σύμφωνα με τις φιλοσοφικές προσεγγίσεις του Foucault, η φυλακή ως μόρφωμα, προέκυψε πολύ νωρίτερα της επίσημης θεσμοθέτησης της χρήσης της στο πλαίσιο εφαρμογής της ποινικής νομοθεσίας. Η σύσταση και η λειτουργία της έλαβε χώρα πριν από τη διαμόρφωση των δικαστικών συστημάτων και αφορούσε στο σύνολο της κοινωνίας. Συμπεριλήφθηκε στις διαδικασίες κατηγοριοποίησης, ταξινόμησης, χωροταξικού διαμοιρασμού και εγκατάστασης των μελών της κοινωνίας στο εσωτερικό της, στις δράσεις που αποσκοπούσαν στην κωδικοποίηση και την τυποποίηση της συμπεριφοράς τους, τη σωματική τους δέσμευση, τη δημιουργία ενός συστήματος παρατήρησης και ενός μηχανισμού συλλογής προσωπικών στοιχείων, καθώς και στη διατήρηση των ατόμων σε μια κατάσταση αδιάκοπης ορατότητας³⁵.

Μέχρι το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης και της επικράτησης των αρχών της ελευθερίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης, τα ποινικά συστήματα των κοινωνιών επικεντρώνονταν στις μεθόδους τιμωρίας που αποσκοπούσαν πρωτίστως στην πρόκληση σωματικής βλάβης, θανάσιμης ή μη, και δευτερευόντως στην καταβολή χρηματικών προστίμων³⁶. Στα μοναρχικά καθεστώτα, η τήρηση των νόμων, των κανόνων και του δικανικού συστήματος που όριζαν οι βασιλείς, ήταν αποκλειστικό τους προνόμιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της επίδειξης της ισχύος του μονάρχη είναι οι εκτελέσεις και οι βασανισμοί των καταδικασμένων σε κοινή θάνα, με τις οποίες ο ηγεμόνας εκδικούνταν αμείλικτα τον ή τους παραβάτη/ες. Με την αποδοχή και τη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών στα εν λόγω «θεάματα»,

³⁴ Mathiesen T., *Prison on Trial*, 2nd ed., Winchester, UK: Waterside Press, 2000, σ. 32. Tahir, M.A., *Bullying among prison inmates in Pakistan: an exploration of problems and attitudes*, Doctoral Dissertation, Aristotle University of Thessaloniki, 2003, σ. 48.

³⁵ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σ. 303.

³⁶ Αρχιμανδρίτου, Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, ό.π., σ.38-39; Χάιδου, Α., *Το σωφρονιστικό σύστημα-Ζητήματα θεωρίας και πρακτικές*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002, σ. 88.

αναγνωρίζονταν η χωρίς όρια εξουσία του βασιλιά³⁷. Με την καθιέρωση της ελευθερίας του ανθρώπου ως ύψιστο ιδανικό, σταδιακά οι σωματικές ποινές υποκαταστάθηκαν από την εξορία και τον εγκλεισμό του παραβάτη ή εγκληματία στον χώρο της φυλακής³⁸. Ωστόσο, ο Foucault αναγνωρίζει ότι στις αρχές του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν τρεις τρόποι επιβολής ποινής σε παραβάτες, εγκληματίες ή κάθε είδους διωκόμενο άτομο. Ο πρώτος αφορούσε στην επιβολή σωματικών βασανιστηρίων στο πρότυπο του μοναρχικού δικαίου, ο δεύτερος στη μεταρρύθμιση νορμών για τη θεσμοθέτηση των στρατηγικών αναμόρφωσης και στέρησης ελευθερίας ή στην επιβολή ορθολογικών ποινών με βασικό γνώμονα την ποσοτική αναλογία ανάμεσα στην βαρύτητα-σοβαρότητα του εγκλήματος και τη διάρκεια της ποινής σε χρόνο. Τέλος, ο τρίτος τρόπος τιμωρίας αναφέρονταν στη σύσταση της σύγχρονης φυλακής και της λειτουργίας της ως χώρος υλοποίησης της ποινής³⁹.

Πολλοί διανοητές και θεωρητικοί συμφωνούν ότι η δημιουργία της φυλακής και η ένταξή της στο σύστημα σωφρονισμού, μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή αν εξεταστεί υπό το πρίσμα ότι η πολιτική ηγεσία και οι επικρατούσες κοινωνικές δυνάμεις επιδιώκουν την άσκηση ελέγχου της μερίδας των πολιτών που αδυνατούν ή αρνούνται να συμμορφωθούν με το σύστημα. Συγκεκριμένα, η σύσταση και η λειτουργία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων θεωρείται ότι συνέβαλλε σημαντικά στην εδραίωση της ισχύος των ανερχόμενων αστών και στην ανέλιξή τους στην εξουσία⁴⁰. Στα δυτικά και αναπτυγμένα κράτη, όπου έχουν επικρατήσει οι αρχές του καπιταλισμού, κρίνεται σκόπιμη και απαραίτητη η πειθάρχηση του κοινωνικού συνόλου στις

³⁷ Φουκώ, Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π.

³⁸ Finzsch N., Elias, Foucault, Oestreich: On a historical theory of confinement. In: Finzsch N. & Jutte R., (eds), *Institutions of Confinement. Hospitals, Asylums and Prisons in Western Europe and North America, 1500-1950*, (3-16), Washington, DC: Cambridge University Press, 1996; Αρχιμανδρίτου, Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, ό.π., σ. 39.

³⁹ Φουκώ Μ., *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός. Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για της φυλακές*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 1999, σ. 89.

⁴⁰ Τσαλίκoglου Φ., *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1996, σ. 29.

τυπικές και αυστηρές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων, των πολιτών, των θεσμών και της εξουσίας. Στο πλαίσιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης των κρατών, το σωφρονιστικό σύστημα κατάργησε τις εξοντωτικές σωματικές ποινές και προσαρμόστηκε στη νέα εργασιακή λογική⁴¹. Σύμφωνα με τον Foucault η αναγκαιότητα για μεγαλύτερη οικονομία στο σωφρονιστικό και ποινικό σύστημα, έθεσε τις βάσεις για την ελάφρυνση των τιμωρητικών πρακτικών και τον εξανθρωπισμό της φυσιογνωμίας των σωφρονιστικών ιδρυμάτων⁴².

1.5 Σωφρονισμός και πανοπτισμός

Από τα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο των διαδικασιών κατηγοριοποίησης των ατόμων και κατανομής τους στα κοινωνικά περιβάλλοντα, προέκυψε η αναγκαιότητα γνωστοποίησης των ιδιαίτερων σωματικών, διανοητικών και ψυχικών γνωρισμάτων τους. Καταλυτικής σημασίας υπήρξε η κυρίαρχη τάση διαχωρισμού των ανθρώπων σε «φυσιολογικούς» και σε «μη φυσιολογικούς», η οποία προϋπέθετε τον αδιάκοπο έλεγχο και τη διαρκή επιτήρησή τους από υπεύθυνα όργανα της κοινωνίας. Αποτέλεσμα αυτών ήταν είτε η ενσωμάτωσή των ατόμων στο κοινωνικό σύνολο ή η ένταξή τους στα ιδρύματα ατομικού ελέγχου, όπως είναι το αναμορφωτήριο, το ψυχιατρείο και το σωφρονιστικό ίδρυμα. Στην πράξη, το κοινωνικό αίτημα για συνεχή παρακολούθηση εκφράστηκε με την

⁴¹ Μαγγανάς Α., Λάζος Γ. & Σβουρδάκου Δ., *Η εγκληματολογία από τα κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σ. 95.

⁴² Φουκώ Μ., *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός...*, ό.π.

έμπρακτη εφαρμογή του «πανοπτισμού», της θεωρίας δηλαδή που εισήγαγε ο Jeremy Bentham⁴³.

Βάσει της θεωρίας του πανοπτισμού, ο Bentham πρότεινε την κατασκευή κυκλικού σχήματος φυλακών, όπου τα κελιά είναι ατομικά, εντοπίζονται σε επάλληλους ορόφους και διαθέτουν ένα εξωτερικό παράθυρο και ένα εσωτερικό άνοιγμα. Το πρώτο είναι στραμμένο προς το εξωτερικό περιβάλλον της φυλακής, ενώ το δεύτερο στρέφεται προς το εσωτερικό της, όπου δεσπόζει ένας πύργος ελέγχου με δικτυωτά παραθυρόφυλλα. Μέσω αυτών, οι λειτουργοί της φυλακής δύνανται να παρακολουθούν τα κελιά, να ελέγχουν τους κρατούμενους και να επιτηρούν τις δράσεις τους, χωρίς να γίνονται ορατοί από αυτούς⁴⁴. Ουσιαστικά, σε μια φυλακή που τίθεται σε εφαρμογή ο πανοπτισμός, στο μέρος που αποτελεί τον δακτύλιο του κτιρίου τα άτομα είναι ορατά, χωρίς να είναι σε θέση να δουν, ενώ στον κεντρικό του άξονα, τα άτομα δύνανται να βλέπουν τα πάντα, χωρίς να γίνονται αντιληπτά.

Ο Foucault διατυπώνει ότι με την εφαρμογή του πανοπτισμού στο σωφρονιστικό σύστημα, η εξουσία αποκτά ένα πολύ σημαντικό εργαλείο στα χέρια της προκειμένου να επιβληθεί στην εντέλεια. Η μόνιμη και συνειδητή ορατότητα των κρατουμένων τίθενται στην υπηρεσία ενός πολιτικού μηχανισμού, που στοχεύει στην επιτυχή συγκρότηση μιας πειθαρχημένης κοινωνίας ή μιας κοινωνίας της πειθαρχίας, η οποία δομείται στη βάση της άσκησης ελέγχου και επιτήρησης, που εκτείνονται και εκτός των ορίων του σωφρονιστικού ιδρύματος. Μέσω του πανοπτισμού, οι έγκλειστοι ουσιαστικά καθίστανται οι ίδιοι φορείς της εξουσίας που επιβλέπει και παρακολουθεί, καθώς αποδέχονται την επιτήρηση ως αναπόσπαστο μέρος της

⁴³ Φουκώ, Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία...*, σ. 265; Φουκώ Μ., *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός...*, ό.π.; Τσαλίκoglου Φ., *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, ό.π., Αλεξιάδης, Στ., *Σωφρονιστική*, ό.π., σσ. 30-34.

⁴⁴ Κουράκης Ν., *Ποινική καταστολή...*, ό.π.

καθημερινότητάς τους και εν τέλει τη νομιμοποιούν και τη μονιμοποιούν σε τέτοιο βαθμό, που ουσιαστικά φέρουν σε πέρας το καθήκον των δεσμοφυλάκων τους⁴⁵.

Αν και το πανοπτικόν, όπως το οραματίστηκε ο Bentham δεν βρήκε ποτέ έμπρακτη εφαρμογή, ωστόσο άσκησε μεγάλη επιρροή στην κατασκευή φυλακών στις Η.Π.Α., τη Γερμανία, την Ολλανδία και την Ισπανία, ενώ στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα, σαφείς επιρροές εμφανίζουν αρχιτεκτονικά οι εγκαταστάσεις των φυλακών της Κέρκυρας⁴⁶. Η εφαρμογή του πανοπτικού στις κτιριακές εγκαταστάσεις δεν κρίνεται σήμερα απαραίτητη, καθώς αξιοσημείωτη ανάπτυξη καταγράφεται στον κλάδο των ηλεκτρονικών συστημάτων παρακολούθησης. Στα σύγχρονα σωφρονιστικά ιδρύματα, τόσο οι έγκλειστοι, όσο και το προσωπικό της φυλακής, ελέγχονται, παρακολουθούνται και επιτηρούνται μέσω ενός προηγμένου συστήματος ηλεκτρονικής τεχνολογίας σε κάθε τους δραστηριότητα.

1.6 Η εξελικτική πορεία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, οι φυλακές στην Ευρώπη πρωτοεμφανίστηκαν ως κοινωνικά μορφώματα ήδη από τον 16^ο αιώνα, ενώ αξιοποιήθηκαν ως χώροι ποινικής κράτησης στο πλαίσιο μιας παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς από τον 18^ο αιώνα κι έπειτα. Η εξάπλωσή τους στον ευρωπαϊκό χώρο έγινε με την ταυτόχρονη καθιέρωσή τους σε διάφορες κοινωνίες, παράλληλα με την επιβολή της καταναγκαστικής εργασίας⁴⁷. Συγκεκριμένα, το πρώτο ευρωπαϊκό κράτος, όπου εφαρμόστηκε η

⁴⁵ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία...*, ό.π., σσ. 266-267, 272; Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία...*, ό.π.; Φουκώ Μ., *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός...*, ό.π.

⁴⁶ Κουράκης Ν., *Ποινική Καταστολή*, σ. 133; Γερούκη Α., Το σωφρονιστήριο της Κέρκυρας. Ένα πρότυπο. *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, Τεύχ.214, 4 Δεκεμβρίου 2003, σσ. 26-33.

⁴⁷ Spierenburg P., Four centuries of prison history: Punishment, suffering the body and power. In: Finsch, N. & Jitte, R. (eds), *Institutions of confinement. Hospitals, Asylums and Prison in Western Europe and North America, 1500-1950*, (17-35), Wahington, D.C.: Cambridge University Press, 1996,

ποινική σκλαβιά ήταν η Γαλλία, όπου κατάδικοι τιμωρούνταν σε καταναγκαστικά έργα σε πολεμικά πλοία. Αργότερα, συστάθηκαν και λειτούργησαν εργατικά στρατόπεδα, όπου υπόκειντο σε καταναγκαστική εργασία «εγκληματίες», ενώ ήδη είχαν συσταθεί νοσοκομεία γενικού τύπου, τα οποία σταδιακά μετατράπηκαν σε άσυλα για τους άπορους, τους άνεργους και τους εξαθλιωμένους. Το πρόσχημα για τη δημιουργία τους ήταν η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας, αλλά ουσιαστικά λειτούργησαν ως κέντρα «φιλοξενίας» των απωθημένων από την κοινωνία. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, τα σωφρονιστικά ιδρύματα διαχωρίστηκαν σε ανδρικά και γυναικεία, και η πλειοψηφία των κρατούμενων ήταν άτομα που καταδικάζονταν για μικροκλοπές και πορνεία⁴⁸.

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας λειτούργησε το σωφρονιστικό ίδρυμα Rasphious, τον χαρακτήρα του οποίου υιοθέτησαν αργότερα φυλακές στην Αγγλία και πολύ αργότερα ιδρύματα άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Οι βασικές αρχές λειτουργίας του εν λόγω σωφρονιστηρίου αφορούσε στη χρονική διάρκεια της ποινής, η οποία καθορίζονταν ανάλογα με τη διαγωγή του κρατουμένου από τους διοικούντες, στην αμειβόμενη υποχρεωτική εργασία των έγκλειστων, στην άσκηση αυστηρού ελέγχου και επιτήρησης, στην εφαρμογή ενός εκπαιδευτικού προγράμματος χριστιανικής διαπαιδαγώγησης και απασχόλησης⁴⁹. Τον 15^ο αιώνα πρωτοεμφανίστηκαν σωφρονιστικά ιδρύματα μακρόχρονου εγκλεισμού των καταδικασμένων στην Αγγλία και τη Σκωτία. Αρχικά, κρατούνταν άτομα που θεωρούνταν κοινωνικά απροσάρμοστα και εκείνα που αδυνατούσαν να τακτοποιήσουν τα χρέη τους προς τρίτους. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν απάνθρωπες και δεν κρίνονταν απαραίτητο οι λειτουργοί να μεριμνούν για

σ. 48. Melossi D., Ποινικές πρακτικές και «διακυβέρνηση των πληθυσμών» στους Marx και Foucault. Στο: Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), *Εικόνες Φυλακής*, (63-91), Πατάκης, Αθήνα, 2006, σ. 99.

⁴⁸ Spierenburg, P., *Four centuries...*, ό.π.

⁴⁹ Φουκώ, Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία...*, ό.π., σ. 265; Spierenburg, P., *Four centuries...*, ό.π., σσ. 17-35

την ένδυση ή τη σίτιση των κρατούμενων, οι οποίοι αφήνονταν να πεθάνουν⁵⁰. Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, άρχισε να συστεγάζεται ένα νοσοκομείο και σπίτι εργασίας στο φρούριο Bridewall, του οποίου η λειτουργία σταδιακά διαφοροποιήθηκε και εν τέλει έγινε άσυλο αναμόρφωσης⁵¹.

Το σπίτι εργασίας προοριζόνταν να στεγάσει για λίγους μήνες, άτομα από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, δηλαδή φτωχούς, άνεργους, άπορους και εξαθλιωμένους, που διέθεταν παραγωγικές ικανότητες. Για την αξιοποίησή τους κρίνονταν απαραίτητο να λάβουν εργασιακή εκπαίδευση, να κατακτήσουν τις ηθικές αξίες που σχετίζονται με την εργασία και τότε τίθεντο στην υπηρεσία των ιδιωτών, των οποίων τα κέρδη αυξάνονταν σημαντικά, καθώς οι έγκλειστοι παρήγαγαν αγαθά και πρόσφεραν υπηρεσίας με ελάχιστη αμοιβή⁵².

Οι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η λειτουργία των ιδρυμάτων εργασίας στην Αγγλία και την Ολλανδία, αποτέλεσε το έναυσμα για τη διαμόρφωση των σωφρονιστηρίων με τη νεότερη και τη σύγχρονή τους μορφή, καθώς αντανakλούσαν μια ηθική ιδεολογία και μια φιλάνθρωπη αντιμετώπιση των κρατουμένων, εστιάζοντας στην εκπαίδευσή τους, στη χριστιανική τους διαπαιδαγώγηση και στην πειθαρχία τους στην εργασία, προκειμένου να αναδειχθούν σε πολύτιμα γρανάζια της καπιταλιστικής μηχανής⁵³.

Μέχρι το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, το βασικό χαρακτηριστικό των σωφρονιστικών ιδρυμάτων ήταν οι άθλιες και απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων, οι οποίοι παρέμεναν έγκλειστοι σε σκοτεινά κελιά-μπουντρούμια για το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, με παντελή έλλειψη υγιεινής. Την ίδια στιγμή, έπεφταν θύματα της ασυδοσίας των δεσμοφυλάκων, οι οποίοι τους εκμεταλλεύονταν και τους αποσπούσαν

⁵⁰ Tahir, M.A., *Bulling among prison inmates...*, ό.π.

⁵¹ Κουράκης Ν., *Ποινική καταστολή...*, ό.π., σ. 133.

⁵² Κουράκης Ν., *Ποινική καταστολή...*, ό.π., σ. 133.

⁵³ Melossi, D., *Ποινικές πρακτικές και «διακυβέρνηση των πληθυσμών»...*, ό.π., σσ. 63-91.

χρηματικά ποσά, είτε για να τους πουλήσουν αγαθά είτε για να επιταχύνουν τις διαδικασίες αποφυλάκισής τους⁵⁴. Με τις παρεμβάσεις και τις μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο John Howard στο αγγλικό ποινικό σύστημα, ύστερα από τις επιθεωρήσεις και τις αυτοψίες που διενέργησε στις αγγλικές, αλλά και τις ευρωπαϊκές, φυλακές, συντελέστηκε μια στροφή προς τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης των έγκλειστων. Το 1779 ψηφίστηκε σωφρονιστική πράξη που προέβλεπε την κατασκευή νέων κτιριακών εγκαταστάσεων για τη στέγαση των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, η κράτηση των φυλακισμένων σε ατομικά κελιά με τις κατάλληλες συνθήκες υγιεινής και με την παροχή ιματισμού και επαρκούς σίτισης. Στο πλαίσιο των ανωτέρω μεταρρυθμίσεων της ποινικής νομοθεσίας, κρίθηκε σκόπιμη η ενσωμάτωση της χριστιανικής διαπαιδαγώγησης και της υποχρεωτικής εργασίας στην καθημερινότητα των κρατουμένων⁵⁵.

Οι ευρωπαϊκές ποινικές μέθοδοι επηρέασαν το σωφρονιστικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και συνέβαλαν στη σύσταση και τη λειτουργία του ιδρύματος Walnut Street Jail στα τέλη του 18^{ου}, στην πόλη Φιλαδέλφεια της Πενσυλβάνια. Αποτέλεσε το πρώτο σωφρονιστήριο που εφάρμοσε στρατηγική πολιτική αναμόρφωσης και όχι τιμωρίας των παραβατών, και όπου προβλέπονταν για τους έγκλειστους η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων θρησκευτικής αγωγής, η συνεχής παρακολούθηση, ο έλεγχος και η επιτήρηση, η αμοιβή για την παροχή των υπηρεσιών τους, καθώς επίσης και η έκτιση ποινών ανάλογων με τη διαγωγή τους⁵⁶. Ο Foucault θεωρεί ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εν λόγω φυλακής είναι η λειτουργία της ως μόνιμο παρατηρητήριο, προκειμένου οι κρατούμενοι να ταξινομούνται και να τοποθετούνται στον χώρο βάσει των αδυναμιών, της επικινδυνότητας και των διαστροφών τους, η αρχή περί μη

⁵⁴ Southerton, P. *The story of a prison*, Osprey, London, 1975, σ. 152.

⁵⁵ Pellegrini, R.J. *Historical perspectives on corrections in America*, ό.π. σσ. 3-68; Αλεξιάδης, Στ., *Σωφρονιστική* ό.π., σσ.23-25.

⁵⁶ Tahir, M.A, *Bullying among prison inmates in Pakistan...*, ό.π.

δημοσίευσης της ποινής στο κοινό, και η γνωστοποίηση των πτυχών του χαρακτήρα, των συνηθειών και της συμπεριφοράς καθενός κρατουμένου, προκειμένου να αντιμετωπιστούν και να τεθούν υπό διαχείριση αποτελεσματικά⁵⁷.

Καταλυτικής σημασίας για την επιτυχή έκβαση του σωφρονισμού υπήρξε η επιβολή πειθαρχίας και η εφαρμογή μεθόδων θεραπείας, οι οποίες υιοθετήθηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα από πολλές φυλακές στον ευρωπαϊκό χώρο⁵⁸. Λίγο νωρίτερα, οι προσεγγίσεις του θρησκευτικού ρεύματος των Quakers επηρέασαν σημαντικά τον τρόπο αντιμετώπισης των κρατουμένων και καθόρισαν εν μέρει τον στόχο του εγκλεισμού. Υπό αυτό το πρίσμα, ο βασικός στόχος της φυλάκισης ενός παραβάτη ήταν η μετάνοια, η αναμόρφωση του χαρακτήρα και η μεταμέλειά του, αντί της τιμωρίας του⁵⁹.

Σε αντίθεση με τις σωφρονιστικές τακτικές που εφαρμόστηκαν στη Walnut Street Jail, στη φυλακή Auburn της Νέας Υόρκης, εκτός από τους εξαιρετικά διεφθαρμένους κρατούμενους που κρατούνταν απομονωμένοι σε ατομικά κελιά, οι υπόλοιποι εκλαμβάνονταν ως επιδεκτικοί αναμόρφωσης και απασχολούνταν στα εργαστήρια καθ' όλη τη διάρκεια της παραγωγικής ημέρας. Βασικές αρχές ήταν η αυστηρή πειθαρχία και η απόλυτη σιωπή, ενώ πρωτεύων στόχος ήταν η εξοικείωση των εγκλείστων με την εργασία και η προετοιμασία τους για τη μελλοντική είσοδό τους στη βιομηχανική παραγωγή⁶⁰. Μετά το 1865, τη λήξη του εμφυλίου πολέμου μεταξύ των Πολιτειών της Αμερικής και την κατάργηση της νόμιμης δουλείας, στον νότο

⁵⁷ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σσ. 270-330.

⁵⁸ Αρχιμανδρίτου, Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, ό.π., σσ. 56-58; Αλεξιάδης, Στ., *Σωφρονιστική*, ό.π., σσ. 28-29.

⁵⁹ Melossi D. & Lettiere M.G., *Punishment in the American Democracy: The paradoxes of good intentions*. In: Weiss, R.P. & South, N. (eds), *Comparing prison systems. Toward a comparative and international penology*, (21-59), Gordon and Breach, Australia, 1998, σ. 49.

⁶⁰ Pellegrini, R.J. *Historical perspectives on corrections in America*, ό.π. σσ. 3-68; Δημόπουλος, Χ., *Ιδιωτικές Φυλακές*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002, σ. 224.

ευδοκίμησε το φαινόμενο της δουλείας ως πειθαρχικό μέτρο στο πλαίσιο της ποινικής διαχείρισης των παραβάσεων. Αποδέκτες του μέτρου αυτού, σε συντριπτικό ποσοστό, ήταν οι αφροαμερικάνοι που κλήθηκαν να καλύψουν την έλλειψη των φθηνών εργατών, καθώς επίσης να ενδυναμώσουν την παραγωγή και την οικονομία, που ήταν αμφότερες σε δυσμένεια. Οι αφροαμερικάνοι κρατούμενοι εργάζονταν στις φυτείες και στην κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου και δημόσιων δρόμων χωρίς αμοιβή και σε απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης. Η ανωτέρω πρακτική εγκαταλείφθηκε μόλις το 1923, όταν και πλήθυναν οι φωνές εναντίον της⁶¹.

Η εχθρική τάση ενάντια στους αφροαμερικανούς, στο πλαίσιο των πρακτικών απόδοσης ποινών υπήρξε έκδηλη στην πορεία των ετών μέχρι τη σύγχρονη ιστορία και εντάθηκε από τα δεύτερο μισό του 1980 και έπειτα. Τη συγκεκριμένη περίοδο, χαρακτηριστικό υπήρξε το φαινόμενο ότι πάνω από τους μισούς κρατούμενους στα σωφρονιστικά ιδρύματα όλης της χώρας ήταν αφροαμερικανοί πολίτες, οι οποίοι ετίθεντο στο περιθώριο της κοινωνίας με την αιτιολογία ότι απειλείται η κοινωνική πειθαρχία, τάξη και ασφάλεια. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς που ενασχολούνται με τα ζητήματα ποινών, τα μέλη του αφροαμερικανικού πληθυσμού έρχονται αντιμέτωπα με ρατσιστικές συμπεριφορές από πλευράς των δικαστικών και των αστυνομικών φορέων και ως απόρροια αυτών, συγκεντρώνουν πολύ περισσότερες πιθανότητες, όχι μόνο φυλάκισης, αλλά σύλληψης, καταδίκης και μακροχρόνιου εγκλεισμού. Η επικρατούσα αντίληψη στις Η.Π.Α. των αρχών του 21^{ου} αιώνα είναι ότι οι έγχρωμοι πολίτες (αφροαμερικανοί, ισπανόφωνοι κ.ά.) απειλούνται με έκτιση ποινής σε κάποια φάση της ζωής τους σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό. Σήμερα μάλιστα, με την άμεση και ενεργή εμπλοκή των ιδιωτικών επιχειρήσεων στη λειτουργία των φυλακών και την αξιοποίηση των κρατουμένων ως φθηνό εργατικό δυναμικό, πολλοί είναι αυτοί που ταυτίζουν

⁶¹ Mehigan J. & Rowe A. Problematizing prison privatization: an overview of the debate. In: Jewkes, Y. (ed), *Handbook on prisons*, (356-376), Ore: Willan, Portland, 2007, σ. 59.

τις εν λόγω επιχειρηματικές δράσεις με την επαναφορά της ποινικής δουλείας⁶².

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, εγκαινιάστηκαν στο σωφρονιστικό σύστημα πρακτικές που από τη μια βασίζονταν στις ιατρικές εξελίξεις και από την άλλη αποσκοπούσαν στην προστασία των ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων από την παραβατική συμπεριφορά και την εξαθλίωση. Συγκεκριμένα, στο ίδρυμα Elmira State Reformatory στη Νέα Υόρκη, αρχικά οι έγκλειστοι υποβάλλονταν σε ψυχολογικές, ψυχιατρικές και ιατρικές εξετάσεις για να διαπιστωθεί η κατάστασή τους, και στην πορεία της κράτησής τους αξιολογούνταν τα επίπεδα αναμόρφωσής τους. Χαρακτηριστικά στοιχεία της λειτουργίας του ανωτέρω «αναμορφωτηρίου» ήταν η οργάνωση και υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, το ακαθόριστο της ποινής και ο καθορισμός-επανακαθορισμός της ανάλογα με τη διαγωγή και τη συμπεριφορά των κρατουμένων⁶³. Παράλληλα με αυτή τη σωφρονιστική πρακτική, συστήθηκαν και λειτούργησαν αναμορφωτήρια παιδιών και γυναικών με πρόσχημα τη διαφύλαξή τους από την κοινωνική περιθωριοποίηση και την ανάδειξή τους σε απειλή για την ευταξία της κοινωνίας⁶⁴.

⁶² Wacquant, L., *Οι φυλακές της μιζέριας*, σ. 101; Sheldon R.G., *The imprisonment crisis in America: Introduction, Review of Policy Research*, Vol.21, 5-12, 2004, σσ. 5-12; Gottschalk, M., *The prisons and the gallows. The politics of mass incarceration in America*, Cambridge University Press, New York, 2006, σ. 65. Melossi, D., *Ποινικές πρακτικές και «διακυβέρνηση των πληθυσμών» ...*, ό.π., σσ. 63-91.

⁶³ Wodahl E.J. & Garland B., *The evolution of community corrections. The enduring influence of the prison*, *The Prison Journal*, Vol.89, (1), 2009, σσ. 81-104.

⁶⁴ Melossi D. & Lettiere, M.G., *Punishment in the American Democracy...*, ό.π., σσ. 21-59.

1.7 Η φυλακή στη νεότερη Ελλάδα

Το πρώτο πρότυπο σωφρονιστήριο που λειτούργησε κατά τον 19^ο αιώνα στον ελλαδικό χώρο υπήρξε αυτό της Κέρκυρας, το οποίο όμως παρήκμασε αμέσως μετά την ένωση των Επτανήσων στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο του πανοπτισμού, ο διευθυντής των φυλακών μπορούσε να παρακολουθεί σε κάθε περίπτωση και σε κάθε στιγμή τι συνέβαινε σε κάθε πτέρυγα της φυλακής. Σύμφωνα με δημοσιευμένα στοιχεία της δεκαετίας 1850-1860, ο μέσος όρος ηλικίας των κρατουμένων ήταν στα 26 έτη, οι οποίοι ήταν στην πλειοψηφία τους άνεργοι, χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και χωρίς δική τους οικογένεια, ενώ η σωφρονιστική πρακτική που εφαρμόζονταν συνδύαζε την απομόνωσή τους κατά τη διάρκεια της νύχτας, τη συλλογική εργασία κατά τη διάρκεια της ημέρας, την ηθική και θρησκευτική εκπαίδευσή τους, την ικανοποιητική παροχή αγαθών, όπως τρόφιμα, τσιγάρα κ.ά. Η κατάσταση στις φυλακές της ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν εκ διαμέτρου διαφορετική, με τους κρατούμενους να εξαθλιώνονται, να αποκτηνώνονται, να εξαχρειώνονται και να αλληλοεξοντώνονται⁶⁵.

Στις ελληνικές φυλακές του 19^{ου} αιώνα οι έγκλειστοι βιώνουν αφόρητες καταστάσεις, στερούνται τα στοιχειώδη αγαθά, υπόκεινται σε άθλιες συνθήκες υγιεινής και υποβάλλονται σε κάκιστη μεταχείριση⁶⁶. Υπάρχουν καταγεγραμμένες καταγγελίες από πολιτικούς κρατουμένους ότι διαβίωναν σε συνθήκες απόλυτης στέρησης της ελευθερίας τους και απάνθρωπης μεταχείρισης, προκειμένου να καταβληθούν ψυχολογικά και ηθικά. Η κεντρική φιλοσοφία των ελληνικών σωφρονιστικών ιδρυμάτων από τον 19^ο αιώνα και έπειτα βασίζονταν στην ιδέα ότι οι φυλακές θα πρέπει να παραπέμπουν τόσο σε εικόνα και όψη, όσο και σε πρακτικές σε κολαστήρια,

⁶⁵ Κουράκης, Ν., *Ποινική καταστολή*, ό.π., σ. 133; Γερούκη, Α., *Το σωφρονιστήριο της Κέρκυρας...*, ό.π., σ. 27-29, 32-33.

⁶⁶ Κουράκης Ν., *Το σωφρονιστήριο της Κεφαλονιάς*, *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, Τεύχ. 214, 4 Δεκεμβρίου 2003, σσ. 38-39

όπου απώτερος στόχος είναι να «σπάσουν» οι κρατούμενοι ψυχосυναισθηματικά⁶⁷.

Η κατάσταση στα ελληνικά σωφρονιστήρια διαφοροποιήθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ύστερα από τις έντονες επικρίσεις για τις σοβαρές επιπτώσεις που επιφέρει ο κλειστού τύπου εγκλεισμός στην ψυχολογική και βιολογική υγεία των κρατουμένων. Προς την κατεύθυνση αυτή αναπτύχθηκαν νέες πρακτικές ανοικτής μεταχείρισης των έγκλειστων και διαφοροποιήθηκε η βασική σκοποθεσία των φυλακών. Υπό αυτό το πρίσμα, τέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος η επανακοινωνικοποίηση και αναμόρφωση των κρατουμένων, οι οποίες μπορούν να πραγματοποιούν μόνο σε ανοικτά σωφρονιστικά περιβάλλοντα⁶⁸. Στην Ελλάδα σήμερα, προβλέπεται ο σχεδιασμός, η οργάνωση και η υλοποίηση προγραμμάτων εργασίας και εκπαίδευσης για τους κατάδικους, η εξασφάλιση ενός ικανοποιητικού βαθμού ελευθερίας, η διαμονή σε ειδικά διαμορφωμένους ξενώνες, η κοινωνική εργασία σε κοινωφελείς ή δημόσιους οργανισμούς, η θέσπιση ενός καθεστώτος ημιελευθερίας με ταυτόχρονη εργασία σε ιδιώτες⁶⁹.

1.8 Βασικές θεωρίες και τάσεις σωφρονισμού

Η ηθική διάσταση της λειτουργίας του σωφρονιστικού ιδρύματος έγκειται στη βασική σκοποθεσία της να συμβάλλει στη βελτίωση του κρατουμένου και την υιοθέτηση από πλευράς του, των κανόνων που εξασφαλίζουν την ομαλή συμβίωση των μελών της κοινωνίας. Μέσω της γνώσης, της κατανόησης και της οικειοποίησης των νορμών και των νόμων

⁶⁷ Αρχιμανδρίτου, Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, ό.π., σ. 130; Πανούσης Γ., *Η ποιητική του φυλακισμένου χώρου*, Αθήνα, 2002, σ. 17; Παρασκευόπουλος Ν., Φρούρια, φυλακές, μουσεία. Μετασχηματισμοί, *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, Τεύχ.214, 4 Δεκεμβρίου 2003, σ.46.

⁶⁸ Αλεξιάδης, Στ., *Σωφρονιστική*, ό.π., σσ. 38-39.

⁶⁹ Αλεξιάδης, Στ., *Σωφρονιστική*, ό.π., σσ. 40-41.

που διασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή, την πειθαρχία και την ευταξία, πετυχαίνεται η συμμόρφωση του φυλακισμένου, ο οποίος αναμορφωμένος εν τέλει είναι σε θέση να επανέλθει στην ενεργή κοινωνική ζωή και παύει να αποτελεί απειλή για το σύνολο. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, ο σωφρονισμός που λαμβάνει χώρα στις φυλακές έχει κατά καιρούς προσδιοριστεί ως αποκατάσταση, αναμόρφωση, αναπροσαρμογή, επανακοινωνικοποίηση, επανένταξη και επανόρθωση. Ουσιαστικά οι ανωτέρω όροι παραπέμπουν στην έννοια του σωφρονισμού στην έμπρακτη της μορφή και στο τελικό αποτέλεσμα που αυτή αποφέρει⁷⁰. Οι κεφαλαιώδεις αρχές της αποστολής σωφρονισμού των φυλακών διαχρονικά είναι η πειθαρχία, η εκπαίδευση, η εργασία και η ηθική διάπλαση (χριστιανική διαπαιδαγώγηση) των κρατουμένων, στις οποίες δίδεται διαφορετική βαρύτητα, ανάλογα με τις επικρατούσες τάσεις και συνθήκες στον εκάστοτε χωροχρόνο⁷¹.

Η στρατηγική πολιτική μετασχηματισμού των φυλακισμένων σε καλούς πολίτες, αν και στη θεωρία εκλαμβάνεται ως ιδανικός τρόπος διαχείρισης των παραβατικών στοιχείων της κοινωνίας από το σύστημα σωφρονισμού, η πραγματοποίησή του στην πράξη φαντάζει σχεδόν ανέφικτη. Υπό αυτό το ιδεολογικό πρίσμα, είναι αναμενόμενη σε μεγάλο βαθμό η αποτυχία των σωφρονιστηρίων στη βασική τους σκοποθεσία. Η εν λόγω αποτυχία έγκειται στο ότι με την εφαρμογή των πρακτικών κοινωνικής εξορίας και απομόνωσης, οι φυλακές κατασκευάζουν εγκληματίες ή τους μετασχηματίζουν σε στοιχεία που δεν μπορούν να αφομοιωθούν από την κοινωνία.

Η εφαρμογή μεθόδων που στοχεύουν στην υιοθέτηση των άτυπων αλλά επίσημων κανονισμών της φυλακής, εκτός από τη μεταμόρφωση του «κακού» πολίτη σε «καλό» κρατούμενο, οδηγεί στην επικράτηση μια οπορτουνιστικής λογικής που δεν αποφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα

⁷⁰ Χάιδου, Α., *Το σωφρονιστικό σύστημα...*, ό.π., σ. 17.

⁷¹ Mathiesen T., *Prison on Trial*, ό.π., σσ. 137-138.

και εκτός του ιδρύματος. Αντίθετα, τα υψηλά ποσοστά υποτροπής και κοινωνικής περιθωριοποίησης των αποφυλακισμένων, καταδεικνύουν ότι οι πρακτικές επανόρθωσης και επακοινωνικοποίησης παραμένουν σε θεωρητικό επίπεδο και ότι εντός της φυλακής αναπαράγονται οι στερεοτυπικές αντιλήψεις περί εγκληματία⁷². Ενδεικτικά ως προς αυτό ο Martinson υποστηρίζει ότι εξαιρετικά ελάχιστες περιπτώσεις προσπαθειών κοινωνικής επανόρθωσης κρατουμένων έχουν αποφέρει σημαντικά αποτελέσματα στη μείωση της αποτροπής και έχουν επιδράσει θετικά στην επιτυχή επανόρθωσή τους στην κοινωνία.⁷³

Στην αρχή της επανακοινωνικοποίησης και της επανόρθωσης - χωρίς να αναφέρεται - βασίζεται ο σχεδιασμός του Σωφρονιστικού Κώδικα της Ελλάδας, στον οποίο επισημαίνεται ρητώς και κατηγορηματικώς ότι σκοπός της λειτουργίας των φυλακών είναι η κατάλληλη μεταχείριση των φυλακισμένων, που θα τους βοηθήσει να βελτιώσουν την κοινωνική τους επανένταξη και αποκατάσταση⁷⁴. Με την επίκληση του όρου «μεταχείριση» εννοούνται οι πρακτικές, οι παρεμβάσεις και τα μέσα δράσης που εφαρμόζονται, βάσει του αναμορφωτικού ιδεώδους, οι οποίες προβλέπεται να επιδράσουν καθοριστικά στην αλλαγή της συμπεριφοράς, στον τρόπο και στη φιλοσοφία ζωής των φυλακισμένων⁷⁵.

Για πολλούς θεωρητικούς, η ίδια αυτή έννοια αποτέλεσε ένα είδος τιμωρίας, έντεχνα μεταμφιεσμένη, που εκτός από αναποτελεσματική υπήρξε και αντισυνταγματική, καθώς συνεπαγόταν την έντονη παρεμβατική πολιτική στον χαρακτήρα και την προσωπικότητα του κρατουμένου χωρίς τη

⁷² Χάιδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα...*, ό.π., σ. 17.

⁷³ Blackburn, R., *The psychology of criminal conduct. Theory, research and practice*, England: Wiley, 1993, σ. 45.

⁷⁴ Κουλούρης Ν.Κ., *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009, σ. 55· Κουράκης, Ν., *Ποινική καταστολή*, ό.π.

⁷⁵ Δασκαλάκης Η. *Μεταχείριση εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σσ. 1-35.

συγκατάθεσή του⁷⁶. Παράλληλα με την αποτυχία της «μεταχείρισης» των κρατουμένων προς βελτίωση της συμπεριφοράς τους, το ίδιο αναποτελεσματικό αξιολογήθηκε και το αναμορφωτικό ιδεώδες. Για τον λόγο αυτό αντικαταστάθηκε σταδιακά από το δικαιικό πρότυπο σωφρονισμού, σύμφωνα με το οποίο το σωφρονιστήριο αποτελεί αποκλειστικά τον χώρο έκτισης της ποινής, στο οποίο η βελτίωση της συμπεριφοράς και η κοινωνική αποκατάσταση αναδεικνύονται σε επιμέρους στόχους και ταυτίζονται με την επιβολή της «δευτερεύουσας» ποινής κοινωνικής αναμόρφωσης, η οποία αντίκειται στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα, η συμμετοχή των κρατουμένων σε προγράμματα αναμόρφωσης, εκπαίδευσης και ηθικής διάπλασης ανάγεται σε δικαίωμα και όχι σε υποχρέωση⁷⁷.

Η αναδόμηση του χαρακτήρα και της προσωπικότητάς τους, ως μέσο της αποτελεσματικής κοινωνικής επανόδου τους, αναδεικνύεται σε μέθοδο αντιμετώπισης μιας βιολογικής, κοινωνικής και ψυχολογικής ασθένειας που οδηγεί στη δυσκολία ή την αδυναμία τους να προσαρμοστούν στο κυρίαρχο και συμβατικό αξιακό σύστημα της κοινωνίας. Για τον λόγο αυτό, στο πλαίσιο της λειτουργίας των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, οργανώθηκαν και υλοποιήθηκαν προγράμματα διαπαιδαγώγησης, εκπαίδευσης, συμβουλευτικής, επαγγελματικής κατάρτισης και ψυχοθεραπείας⁷⁸. Στο επιστημονικό αυτό πλαίσιο, όπου η κοινωνική επανένταξη προσδιορίστηκε ως δικαίωμα, τα ανωτέρω προγράμματα προέκυψαν ως υποχρεωτικές παροχές του κράτους προς τους φυλακισμένους, με τη βασική προϋπόθεση ότι εξασφαλίζουν τη συναίνεσή τους για την αυτοβελτίωσή τους⁷⁹.

⁷⁶ Γιοβάνογλου Σ. *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακιζόμενων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 65.

⁷⁷ Αλεξιάδης, Στ., *Σωφρονιστική*, ό.π., σσ. 13-31.

⁷⁸ Pellegrini, R.J. *Historical perspectives on corrections in America*, ό.π., σσ. 3-68.

⁷⁹ Lewis S., *Rehabilitation: Headline or footnote in the new penal policy?* *The Journal of Community and Criminal Justice*, Vol.52, (2), 2005, σσ. 119-135.

Το δικαίωμα που παρέχει η Πολιτεία μέσω του σωφρονιστικού συστήματος, στους καταδικασθέντες σε φυλάκιση για ομαλή επάνοδο στο κοινωνικό σύνολο, συμπεριλαμβάνεται στην ποινική πρακτική που προβλέπει την επιβολή της ποινής εντός των ορίων της νομιμότητας, την επιβολή εναλλακτικών ποινών, τη διαμόρφωση ενός μη εξοντωτικού και ανθρωπιστικού περιβάλλοντος κράτησης, και την πλήρη αποκατάσταση των πολιτικών και αστικών δικαιωμάτων των κρατουμένων που αποφυλακίζονται⁸⁰.

Οι δράσεις αποκατάστασης που προτείνονται και υλοποιούνται σε επίπεδο ψυχοκοινωνικής, επαγγελματικής και εκπαιδευτικής υποστήριξης απορρέουν από τις αρνητικές και ιδιαίτερες επιβαρυντικές επιδράσεις που συνεπάγεται η φυλάκιση, δηλαδή ο εγκλεισμός. Οι εν λόγω επιδράσεις αφορούν κυρίως στην αποκοινωνικοποίηση του ατόμου⁸¹. Σε αυτή τη φιλοσοφία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε τη θέση ότι ο σχεδιασμός, η οργάνωση και η εφαρμογή σωφρονιστικών προγραμμάτων για καταδικασθέντες σε φυλάκιση αντίκειται σε κάθε μορφή ταπεινωτικής και απάνθρωπης τιμωρίας ή μεταχείρισης και συμβάλλει στην πρόληψη κάθε είδους βασανισμού⁸². Σύμφωνα με τους Μαγγανά και συνεργάτες, η επανένταξη των κρατουμένων στην κοινωνία και η ενσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο ως χρησίων πολιτών, αποτελεί την κυρίαρχη ιδεολογία, βάσει της οποίας καθορίζεται η σκοποθεσία της φυλακής και προσδιορίζονται οι επιβαλλόμενες ποινές.

Η επανακοινωνικοποίηση δεν πρέπει να συνεπάγεται ένα είδος ιατρικής παρέμβασης της Πολιτείας ή την προβολή μηχανισμών

⁸⁰ Γιοβάνογλου, Σ., *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των φυλακισμένων*, ό.π.

⁸¹ Γιοβάνογλου, Σ., *Θεσμικά προβλήματα...*, ό.π., σ. 65.

⁸² Τσήτσουρα Α., Σύντομη ανασκόπηση του έργου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας. Η συμβολή των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Στο: Σπινέλλη, Κ.Δ. & Τσητούρα, Α. (επιμ.), *Κρατούμενοι και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, (93-101), Σάκκουλας Αθήνα, 1996, σσ. 93-101.

εξουδετέρωσης και εκφοβισμού, αλλά θα πρέπει να προκύπτει από την ανάγκη για σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου⁸³.

Στην πράξη, η τήρηση του ανωτέρω θεωρητικού πλαισίου δεν είναι ούτε δεδομένη ούτε και αυτονόητη. Στις αναπτυγμένες δυτικές χώρες, αν και έχουν εισαχθεί εναλλακτικά ποινικά μέτρα για την υποκατάσταση του εγκλεισμού ως μέτρου σωφρονισμού ή τιμωρίας, η φυλάκιση επανήλθε στο προσκήνιο δυναμικά. Το φαινόμενο αυτό μάλιστα συνδυάστηκε με την υιοθέτηση και την εφαρμογή καταχρηστικών πρακτικών άσκησης της εξουσίας και προσβολής της αξιοπρέπειας του ατόμου, καθώς επίσης και μηδενικής ανοχής ακόμη και σε μικρές παραβάσεις⁸⁴.

Η εκτεταμένη χρήση της φυλάκισης, ως απόρροια της αυστηροποίησης των ποινών, που εντοπίζεται στα ευρωπαϊκά κράτη και σε εκείνα της βόρειας Αμερικής, ουσιαστικά αποτελεί ένα είδος ποινικού και αστυνομικού πέπλου που καλύπτει τις «κατώτερες» κοινωνικές τάξεις, με το πρόσχημα ότι παρέχει κοινωνική ασφάλεια ως απάντηση στην αποδυναμωμένη κρατική προστασία. Σε αυτό οφείλεται η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ατόμων που προέρχονται από τις εθνικές μειονότητες και από ευπαθείς ή περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες⁸⁵.

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εγκάθειρκτου πληθυσμού στις σύγχρονες κοινωνίες, αποκαλύπτουν τις προθέσεις της νέας μορφής ποινών, η οποία αποσκοπεί κυρίως στην κατάταξη, την ταξινόμηση και τη μεταχείριση των κρατουμένων σε ομάδες, βάσει της «επικινδυνότητάς» τους, η οποία

⁸³ Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γ. & Σβουρδάκου, Δ., *Η εγκληματολογία από τα κάτω*, ό.π.

⁸⁴ Lenderville P., Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση κινδύνων. Οι πολιτικές και πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, *Ποινική Δικονομία*, Τεύχ.12, 2005, σσ. 1461-1468.

⁸⁵ Lenderville, P., Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση κινδύνων..., ό.π., σσ. 1461-1468; Μπουγάδη, Σ. Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού: από το αναμορφωτικό ιδεώδες της δεκαετίας του '70 στη σημερινή κατάσταση, *Ποινική Δικονομία & Εγκληματολογία*, Τεύχ.1, Αθήνα, 2010, σσ. 28-40.

βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με το κοινωνικό και οικονομικό τους υπόβαθρο. Η αλλαγή αυτή προσανατολισμού της ποινολογίας⁸⁶ συνεπάγεται ότι τίθενται στο περιθώριο οι αναμορφωτικές πρακτικές που απευθύνονται στα άτομα, δηλαδή στους κρατούμενους ως μονάδες και όχι ως σύνολο⁸⁷.

⁸⁶ Προβλ: Μαργαρίτης Λ., Νούσκαλης Γ., Παρασκευόπουλος Ν., Ποινολογία, 8η έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα, 2016. Η νέα έκδοση της «Ποινολογίας» παρουσιάζει και αναλύει με πληρότητα τη νομοθετική και νομολογιακή υπερπαραγωγή στο χώρο των ποινικών κυρώσεων παραδοσιακού και νέου τύπου στο διάστημα της τελευταίας δεκαετίας, τόσο στον Ποινικό Κώδικα όσο και σε ειδικούς ποινικούς νόμους: στέρησης ελευθερίας και περιουσίας, κοινωφελής εργασία, κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση. Προσφέρει ένα αναγκαίο βοήθημα στο νομικό της πράξης για την κατανόηση των δυσεπίλυτων προβλημάτων θεμελίωσης, αυξομοίωσης και εξάλειψης των ποινών, υπό το πρίσμα του ποινικού δικαίου και της ποινικής δικονομίας. Η δομή και τα κεφάλαια του έργου παρέμειναν ως είχαν, ενώ, όπου κρίθηκε αναγκαίο λόγω των νομοθετικών και νομολογιακών εξελίξεων, παρουσιάζεται εκτενέστερη ανάλυση των οικείων ζητημάτων. Αξιοποιήθηκε, εξάλλου, και η, διαρκώς αυξανόμενη, νεότερη βιβλιογραφία. Στόχος του βιβλίου παραμένει η πρόκληση ενός ευρύτερου διαλόγου μεταξύ ερευνητών και νομικών της δικαστηριακής πρακτικής.

⁸⁷ Hannah-Moffat K. Criminogenic needs and the transformative risk subject, *Punishment & Society*, Vol.7, 2005, σσ. 29-51; Pizzar J. & Narag R., Supermax prisons. What we know, what we do not know and where we are going, *The Prison Journal*, Vol.88, (1), 2008, σσ. 23-42.

1.9 Η φιλοσοφία της φυλακής ως μέτρο σωφρονισμού

Οι περισσότεροι άνθρωποι θα συμφωνούσαν ότι το να προκαλεί κάποιος βλάβη σε κάποιον άλλο ή να το να τον υποβάλλει σε πόνο, είναι λάθος. Ωστόσο, η τιμωρία εξ ορισμού, προϋποθέτει την πρόκληση πόνου, γεγονός που εγείρει το ερώτημα αν αυτό καθιστά την τιμωρία λανθασμένη. Μια μερίδα διανοούμενων θεωρεί ότι η πρόκληση πόνου ως μορφή τιμωρίας είναι θεμελιωδώς διαφορετική από εκείνη σε αθώους ανθρώπους - θύματα, και ως εκ τούτου δεν είναι εγγενώς λανθασμένη. Μια άλλη μερίδα, εκλαμβάνει την τιμωρία ως λάθος, αλλά μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο αν τα αποτελέσματά της οδηγούν σε μεγαλύτερο καλό⁸⁸. Όσοι συμπεριλαμβάνονται στην πρώτη κατηγορία, δεν θεωρούν απαραίτητο να αιτιολογήσουν την τιμωρία πέρα από το γεγονός ότι αξίζει και αρμόζει στο άτομο που τη λαμβάνει. Αυτή η θέση θεωρείται αντισταθμιστική. Η δεύτερη προσέγγιση παρέχει άλλοθι για την πραγμάτωση της τιμωρίας μέσω των δευτερευόντων αρχών περί αποτροπής και αποκατάστασης. Η εν λόγω θέση εκλαμβάνεται ως χρηστικού τύπου⁸⁹.

1.9.1 Ορθολογική προσέγγιση

Σε επίπεδο διανόησης, η πρώτη λογική αρχή αναφέρεται στο ότι η αυστηρά καθορισμένη τιμωρία δεν είναι κακή. Η «ανταπόδοση» είναι ένας όρος που συνεπάγεται την εξισορρόπηση μιας βλαπτικής πράξης μέσω της τιμωρίας. Ενώ η εκδίκηση εκλαμβάνεται ως μια προσωπική, κι όχι αναγκαστικά ανάλογη με τον βαθμό της βλάβης που υφίσταται το θύμα, πράξη, η τιμωρία είναι απρόσωπη και τίθεται σε όρια, που διατηρούν τις

⁸⁸ Murphy J., *Punishment and Rehabilitation*, 3rd ed., Wadsworth, Belmont, CA, 1995, σ. 40.

⁸⁹ Durham A. *Crisis and Reform: Current Issues in American Punishment*, Little, Brown Boston, 1994, σσ. 42, 111.

ισορροπίες. Ο Newman, αν και αναγνωρίζει τη δυσκολία καθορισμού της έννοιας «τιμωρία», την ταυτίζει με τον πόνο ή με άλλη δυσάρεστη συνέπεια, που προκύπτουν ως απόρροια ενός αδικήματος ή μιας παράβασης ενός νόμου ή κανόνα, που διαχειρίζονται όσοι εκπροσωπούν τη νόμιμη εξουσία, και υποβάλλεται στον παραβάτη⁹⁰.

Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να τεθούν αυστηροί περιορισμοί του τι μπορεί να γίνει, σε ποιον και από ποιον, έτσι ώστε να περιοριστεί σημαντικά η διάθεση της πρόκλησης βλάβης, κακού ή πόνου. Αναφορικά με την εν λόγω θέση, εντοπίζονται δύο σημαντικά στοιχεία: 1. η κοινωνία έχει δικαίωμα να τιμωρήσει και 2. ο εγκληματίας έχει το δικαίωμα να τιμωρηθεί. Όσον αφορά στο πρώτο, το δικαίωμα της κοινωνίας να τιμωρεί, έγκειται στο κοινωνικό συμβόλαιο, μια έννοια που προέκυψε την εποχή του Διαφωτισμού, τον 17^ο και 18^ο αιώνα, με κύριους εκφραστές τους Thomas Hobbes, John Locke και Jean-Jacques Rousseau.

Η έννοια και η ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου προτείνει ότι όλοι οι άνθρωποι, ελεύθερα και πρόθυμα θα συνάψουν μια συμφωνία μεταξύ τους για να διαμορφώσουν την κοινωνία, αφαιρώντας ένα μέρος της ατομικής τους ελευθερίας προκειμένου να λάβουν ως ανταπόδοση του οφέλους της προστασίας τους. Σε περίπτωση που κάποιος παραβιάσει τα δικαιώματα των άλλων, συνεπάγεται τη ρήξη του κοινωνικού συμβολαίου, πράξη που τιμωρείται από την ίδια την κοινωνία, ως αναφαίρετο δικαίωμα και υποχρέωσή της⁹¹.

Ένα προβληματικό σημείο της θεωρίας της τιμωρίας στο πλαίσιο της σύναψης της κοινωνικής σύμβασης είναι η παραδεδομένη, αλλά ανακριβής, άποψη ότι όλα τα μέλη της κοινωνίας λαμβάνουν μέρος στην εν λόγω

⁹⁰ Newman G. *The Punishment Response*, Lippincott, New York, 1978, σσ. 6-7.

⁹¹ Mickunas A. Philosophical Issues Related to Prison Reform. In: Murphy, J. & Dison, J. (eds.), *Are Prisons Any Better? Twenty Years of Correctional Reform*, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1990, σσ. 77-93.

συμφωνία και συμμορφώνονται στους θεσπισμένους νόμους συνειδητά και πρόθυμα. Αντίθετα, από τη βιβλιογραφία έχει επιβεβαιωθεί ότι ορισμένες κοινωνικές ομάδες στην πραγματικότητα δεν παίζουν κανένα ρόλο στη δημιουργία του νομικού συστήματος, συνεπώς, δεν είναι εύκολο να υποτεθεί ότι σπάζουν το κοινωνικό συμβόλαιο. Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται το νομιμοποιητικό κενό της θεωρίας αυτής. Υπό αυτό το πρίσμα, αν οι πολίτες θεωρούν ότι η πολιτική διαδικασία και το δικαστικό σύστημα λειτουργεί προς όφελος μόνο ορισμένων ομάδων, θα πρέπει να πιστεύουν ότι το κοινωνικό συμβόλαιο αποτελεί μια αποδυναμωμένη και ανίσχυρη αρχή για την τιμωρία.

Αναφορικά με τη δεύτερη θέση, για το δικαίωμα του εγκληματία-παραβάτη να τιμωρηθεί και για το ότι του αξίζει η τιμωρία, το νόημα και η ουσία της έγκειται στην άποψη ότι μόνο μέσω του εξαναγκασμού του ατόμου να υποστεί τις συνέπειες των πράξεών του, μπορεί να καταστεί ίσος πολίτης μεταξύ ίσων. Ο Herbert Morris ερμηνεύει την εν λόγω προσέγγιση λέγοντας ότι πρώτον οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα στην τιμωρία, δεύτερον αυτό το δικαίωμα απορρέει από το θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου να αντιμετωπίζεται ως άτομο, τρίτον το κεφαλαιώδες αυτό δικαίωμα είναι φυσικό, αναπαλλοτρίωτο και απόλυτο. Η απάρνησή του, συνεπάγεται την άρνηση όλων των ηθικών υποχρεώσεων, καθηκόντων και δικαιωμάτων του ανθρώπου⁹².

Στο ανωτέρω θεωρητικό πλαίσιο, όταν τα όργανα της έννομης τάξης της κοινωνίας δεν τιμωρούν τον παραβάτη, σημαίνει ότι τον αντιμετωπίζουν άνισα, με τρόπο που δεν ταιριάζει στους πολίτες και δεν διαπνέεται από τα πανανθρώπινα ιδανικά. Σύμφωνα με την ανωτέρω άποψη, ο σωφρονισμός φαντάζει απείρως πιο ενοχλητικός από την τιμωρία, καθώς δεν σέβεται τη δυνατότητα του ατόμου, όπως και το δικαίωμά του, να προβαίνει σε προσωπικές επιλογές. Στο πλαίσιο του σωφρονισμού, η συμπεριφορά του

⁹² Murphy, J., *Punishment and Rehabilitation*, ό.π., σ. 75.

ατόμου θεωρείται ότι επηρεάζεται από παράγοντες, οι οποίοι δύνανται να ελεγχθούν από τις εξωτερικές παρεμβάσεις⁹³.

Πρόκειται για μια πρωτόγονη, σχεδόν ενστικτώδη, απάντηση της ανθρωπότητας να τιμωρήσει τους παραβάτες, όπως σημειώνει ο Γάλλος κοινωνιολόγος Émile Durkheim⁹⁴. Πιστεύεται ότι η τιμωρία αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του πολιτισμού και ότι η κοινωνία αναλαμβάνει την πράξη της εκδίκησης, την οποία αναδεικνύει σε κάτι ευγενές και όχι σε μέσο επιβολής της ισχύος, σε κάτι ελεγχόμενο και όχι ανεξέλεγκτο. Ο Immanuel Kant υποστήριξε ότι η νομική τιμωρία μπορεί να επιβληθεί σε έναν εγκληματία ή παραβάτη, ποτέ σε συνδυασμό με την υλοποίηση άλλων αγαθών ενεργειών τόσο υπέρ του ιδίου όσο και υπέρ της κοινωνίας των πολιτών, αλλά μόνο επειδή έχει διαπράξει ένα έγκλημα ή παράπτωμα. Η ποινική νομοθεσία αποτελεί κατηγορηματική επιταγή, όπου όταν κάποιος προκαλεί κακό σε κάποιον άλλο που δεν του αξίζει, το κακό αυτό αντανακλά στον εαυτό του, γυρνά πάνω του και εν τέλει προκαλείται στον ίδιο⁹⁵.

Οι αρχές αιτιολόγησης της τιμωρίας υποστηρίζουν ότι λόγω του φυσικού νόμου και του κοινωνικού συμβολαίου, η κοινωνία έχει το δικαίωμα να τιμωρήσει και ο εγκληματίας ή παραβάτης έχει το δικαίωμα να τιμωρηθεί. Δεν είναι κακό να αιτιολογείται, αλλά μάλλον, αντιπροσωπεύει τη φυσική τάξη των πραγμάτων. Σύμφωνα με τον Newman η μοναδική και μικρή χάρη στην τιμωρία είναι μόνο η δικαιοσύνη⁹⁶.]

1.9.2 Ωφελιμιστική προσέγγιση

⁹³ Murphy, *Punishment and Rehabilitation*, ό.π., σ. 83.

⁹⁴ Durham, A., *Crisis and Reform...*, ό.π., σ. 22.

⁹⁵ Borchert D. & Stewart D, *Exploring Ethics*, Macmillan, New York, 1986, σ. 322.

⁹⁶ Newman, G., *The Punishment Response*, ό.π., σ. 287.

Η ωφελιμιστική λογική ορίζει την τιμωρία ουσιαστικά ως κακό και αποσκοπεί να την αιτιολογήσει μέσω των μεγαλύτερων ωφελειών που προκύπτουν από την εφαρμογή της. Σύμφωνα με την έννοια του ωφελιμισμού, αυτό που είναι καλό, είναι αυτό που ωφελεί τους πολλούς. Έτσι, ακόμα κι αν είναι οδυνηρό για ένα άτομο, αν η πλειοψηφία επωφελείται από μια συγκεκριμένη πράξη ή ενέργεια, τότε η χρηστικότητα της, θα ορίσει την πράξη ως καλή. Αν η τιμωρία λειτουργούσε αποθαρρυντικά, αποτρεπτικά ή περιοριστικά για την τέλεση εγκλημάτων ή παραβάσεων, τότε η ωφέλεια για τους πολλούς, δηλαδή για το σύνολο της κοινωνίας, θα ήταν μεγάλη και σημαντική, συνεπώς η τιμωρία εξ ορισμού θα ήταν καλή.

Ο Πλάτων ισχυρίστηκε ότι η τιμωρία είναι ένα όφελος για το άτομο, καθώς βελτιώνει την ψυχή και τον χαρακτήρα του, ενώ ο Jeremy Bentham υποστήριξε ότι ο δυνητικός πόνος της τιμωρίας θα πρέπει να είναι επαρκής για να λειτουργήσει αντισταθμιστικά στη δυνητική ευχαρίστηση ή το κέρδος από το έγκλημα ή την παράβαση. Υπό αυτό το πρίσμα, όλοι οι άνθρωποι θα επιλέγουν ορθολογικά να είναι πιστοί στον νόμο⁹⁷.

Σύμφωνα με την ωφελιμιστική λογική, η τιμωρία είναι κακή, αλλά είναι και δικαιολογημένη όταν αποφέρει καλύτερα αποτελέσματα από το κακό που αντιπροσωπεύει. Ο Cesare Beccaria υποστήριξε ότι η τιμωρία είναι κακή και ότι μπορεί ή πρέπει να γίνει δεκτή, μόνο στο μέτρο που υπόσχεται ότι θα αποκλείσει κάποιο μεγαλύτερο κακό. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η τιμωρία δεν πρέπει να υποβάλλεται όταν η παραβατική πράξη είναι είτε αβάσιμη, είτε μη άδικη προς το σύνολο, όταν κρίνεται ως ανεπαρκής και δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά σε μια παραβατική ή εγκληματική συμπεριφορά, όταν αξιολογείται ως υπερβολική δαπανηρή και ασύμφορη

⁹⁷ Murphy, J., *Punishment and Rehabilitation*, ό.π., σ. 17.

οικονομικά, όταν είναι περιττή, δηλαδή όταν η παραβατική ενέργεια μπορεί να αποφευχθεί χωρίς την παρέμβαση της τιμωρητικής αρχής⁹⁸.

Οι καταστάσεις στις οποίες η εφαρμογή της τιμωρίας δεν αποθαρρύνεται αφορούν σε νόμους, στο πλαίσιο ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να αποθαρρυνθούν από το να προβούν σε κάποια ενέργεια, για την οποία δεν γνωρίζουν ότι είναι παράνομη όταν αποφασίζουν να το κάνουν, καθώς επίσης αφορούν σε άτομα παιδικής ηλικίας ή παράφρονα, στο πλαίσιο ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να αποθαρρυνθούν από την παραβατική ή εγκληματική πράξη επειδή δεν μπορούν να ελέγξουν τη συμπεριφορά τους. Η ανωτέρω προσέγγιση εκλαμβάνει την πρόληψη της μελλοντικής βλάβης ως τον μοναδικό αιτιολογημένο σκοπό της τιμωρίας, η οποία δεν έχει θέση αν αυτό που πρόκειται να λάβει χώρα δεν μπορεί να αποτραπεί⁹⁹.

Η κοινωνική σύμβαση είναι επίσης η βάση για μια ωφελιμιστική προσέγγιση της τιμωρίας. Στην περίπτωση αυτή, το κοινωνικό συμβόλαιο μεταβιβάζει το δικαίωμα στην κοινωνία να τιμωρήσει, όχι λόγω της παραβατικής συμπεριφοράς του δράστη, αλλά κυρίως για να προστατεύσει όλα τα μέλη της κοινωνίας από μελλοντικές βλάβες. Το δικαίωμα της κοινωνίας να τιμωρεί προέρχεται ακριβώς από την εν λόγω ευθύνη της κοινωνίας για παροχή προστασίας. Μέσω της ωφελιμιστικής λογικής, η τιμωρία θεωρείται ως μέσο για τον τερματισμό, την γενική ή ειδική αποτροπή, την αποκατάσταση, τη μεταρρύθμιση και ανικανότητα για πρόκληση εγκληματικών πράξεων (ανικάνωση=*incapacitation*)¹⁰⁰. Η «ανικάνωση»

⁹⁸ Murphy, J., *Punishment and Rehabilitation*, ό.π., σ. 24.

⁹⁹ Hirsch A., *From Pillory to Penitentiary: The Rise of Criminal Incarceration in Early Massachusetts*. In: Hall, K. (ed.), *Police, Prison, and Punishment: Major Historical Interpretations*, (344–434), Garland, New York, 1987, σ. 361.

¹⁰⁰ **Ανικάνωση=Incapacitation** είναι ένας πολύ ρεαλιστικός στόχος της ποινικής δικαιοσύνης. Η ιδέα είναι ότι εάν οι εγκληματίες είναι κλειδωμένοι σε ένα ασφαλές περιβάλλον, δεν μπορούν να τριγυρνούν καθημερινά πολίτες. Η αδυναμία της ανικανότητας είναι ότι λειτουργεί μόνο εφόσον ο δράστης είναι κλειδωμένος. Δεν υπάρχει πραγματικό ερώτημα ότι η ανικανότητα μειώνει κάποιο βαθμό το έγκλημα Τα μεγαλύτερα προβλήματα με την

(ανικανότητα πρόκλησης βλαβών στο σύνολο του πληθυσμού) από ένα άτομο και η αποκατάσταση δεν σχετίζονται στην πραγματικότητα με την τιμωρία. Η πρώτη παρεμποδίζει ένα άτομο να προκαλέσει περαιτέρω βλάβη ή κακό, τουλάχιστο για όσο διάστημα το άτομο αυτό τίθεται υπό έλεγχο. Με την αυστηρή έννοια του όρου, η τιμωρία δεν συνεπάγεται απαραίτητα πόνο. Για παράδειγμα, η υποβολή όλων των εγκληματιών ή παραβατών σε μια φαρμακευτική αγωγή, που προβλέπει την παροχή ενός φαρμάκου που τους διατηρεί σε μια κατάσταση ύπνου, αν και τους αποτρέπει από την εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς, δεν τους προκαλεί πόνο. Αυτό σημαίνει ότι η αφαίρεση της δυνατότητας του δράστη να διαπράξει έγκλημα, συνεπάγεται την «ανικάνωση». Χαρακτηριστικός είναι ο διάλογος που διεξάγεται για την τιμωρία ή «ανικάνωση» με χημικό ευνουχισμό των θυτών των σεξουαλικών εγκλημάτων, όπου δεν υφίστανται πόνο αλλά μόνο ανικανότητα.

Ο κατ' οίκον περιορισμός, τα ηλεκτρονικά βραχιόλια και άλλα μέσα παρακολούθησης των κινήσεων των εγκληματιών, έχουν προταθεί ως λιγότερο δαπανηρές εναλλακτικές λύσεις του εγκλεισμού τους στις φυλακές. Η φυλακή, αν και έχει γίνει συνώνυμη με την «ανικάνωση», καθώς το άτομο όσο είναι έγκλειστο θεωρητικά δεν δύναται να διαπράξει εγκλήματα εναντίον των άλλων, στην πράξη οι κρατούμενοι εξακολουθούν να βιαιοπραγούν και να εγκληματούν σε βάρος των άλλων κρατουμένων. Ένα σημαντικό ζήτημα που αφορά στην «ανικάνωση» είναι το χρονικό διάστημα που θα κρατηθεί το άτομο υπό περιορισμό. Η επιλεκτική «ανικάνωση» αφορά στον προληπτικό εγκλεισμό ή περιορισμό της ελευθερίας κάποιων παραβατών, λόγω της

ανικανότητα είναι το κόστος. Υπάρχουν υψηλά κοινωνικά και ηθικά κόστη όταν το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης απομακρύνει τους ανθρώπους από τα σπίτια τους, μακριά από τις οικογένειές τους, και από το εργατικό δυναμικό και τους κλειδώνει για παρατεταμένη περίοδο. Επιπλέον, υπάρχουν πολύ μεγάλα οικονομικά κόστη με αυτό το μοντέλο. Πολύ μεγάλες ποινές φυλάκισης οδηγούν σε πολύ μεγάλους πληθυσμούς φυλακών που απαιτούν ένα πολύ μεγάλο βιομηχανικό συγκρότημα φυλακών. Αυτές οι δαπάνες έχουν επιβαρύνει οικονομικά πολλά κράτη. Ανακτήθηκε στις 10/4/2021 από το <https://biz.libretexts.org/@go/page/69756>.

μεγάλης πιθανότητας υποτροπής τους. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή θεωρείται εξαιρετικά απαιτητική και οι ιθύνοντες δεν αποπνέουν ιδιαίτερη εμπιστοσύνη όσον αφορά στην αξιολόγηση ποιος μπορεί να είναι επικίνδυνος και ποιος μπορεί να είναι αυτός που θα συνεχίσει να διαπράττει εγκλήματα. Ο Auerhahn διαπίστωσε ότι ακόμα και οι καλύτερες προβλέψεις είχαν ποσοστό σφάλματος 48-55% , που σημαίνει ότι ήταν λανθασμένες για τις μισές περίπου περιπτώσεις και ότι ανάγονταν περισσότερο σε θέμα τύχης παρά λογικής αξιολόγησης των υφιστάμενων παραγόντων και μεταβλητών.

Μέχρι να βελτιωθεί η ικανότητα των αρμόδιων οργάνων της κοινωνίας να προβλέπουν τον μελλοντικό κίνδυνο, δεν φαίνεται να είναι νόμιμο επιχείρημα η χρήση της «ανικάνωσης» προκειμένου να προληφθεί οποιαδήποτε μορφή μελλοντικής βλάβης. Εξάλλου, η «ανικάνωση» είναι προσανατολισμένη προς το μέλλον, συνεπώς πρέπει να διαρκέσει όσο υπάρχει ο κίνδυνος. Αυτό όμως μπορεί να είναι ασυμβίβαστο με τις αρχές της δικαιοσύνης, ακόμη κι αν υποτεθεί ότι θα μπορούσε να προβλεφθεί ο κίνδυνος με ασφάλεια, ακρίβεια και βεβαιότητα. Για παράδειγμα, όσοι αναπτύσσουν παράνομη δράση στην πλαστογραφία, συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά υποτροπής, αλλά δεν συγκαταλέγονται στους ιδιαίτερος επικίνδυνους εγκληματίες. Αντίθετα, οι δολοφόνοι, συγκεντρώνουν μικρότερα ποσοστά υποτροπής αλλά είναι πολύ πιο επικίνδυνοι.

Υπό αυτό το πρίσμα, εγείρεται το εύλογο ερώτημα αν η περίοδος «ανικάνωσης» πρέπει να συνδεθεί κατά κάποιο τρόπο με τη σοβαρότητα της κάθε περίπτωσης και με τον κίνδυνο υποτροπής. Ωστόσο, και πάλι αποδεικνύεται ότι η ακριβής πρόβλεψη είναι εξαιρετικά προβληματική υπόθεση. Η «ανικάνωση», αν και δεν είναι τιμωρία, συνήθως προϋποθέτει κάποια μορφή στέρησης της ελευθερίας και ως εκ τούτου είναι επώδυνη για όσους εκτιμούν την ανεξαρτησία και την αυτονομία τους.

Η αποκατάσταση επίσης δεν αποτελεί μορφή τιμωρίας, αν και η ίδια η τιμωρία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο μεταρρύθμισης. Η αποκατάσταση ορίζεται ως εσωτερική αλλαγή που οδηγεί σε παύση της στοχευμένης αρνητικής-παραβατικής συμπεριφοράς. Μπορεί να επιτευχθεί με την πρόκληση πόνου, ως εκπαιδευτικού εργαλείου τροποποίησης συμπεριφοράς ή με άλλες παρεμβάσεις λιγότερο ή καθόλου οδυνηρές. Τέτοιες μέθοδοι είναι συμμετοχή σε ομάδες αυτοεκτίμησης, εκπαίδευσης ή καλλιέργειας θρησκευτικής συνείδησης κ.ά..

Η αποκατάσταση και η θεραπεία της έμφυτης ή επίκτητης τάσης του ατόμου να προβαίνει σε παραβατικές ενέργειες θεωρούνται πολύ ενοχλητικές, καθώς θίγουν την ατομικότητα και την προσωπικότητα των ατόμων πολύ περισσότερο από την καθαρή τιμωρία, και επιτίθενται στην εσωτερικότητα του ατόμου, δηλαδή στην ψυχή και το μυαλό του. Ουσιαστικά, επιδιώκουν να αλλάξουν οι παραβάτες τον χαρακτήρα τους, την προσωπικότητά τους και τον τρόπο που σκέφτονται, ίσως ενάντια στη θέλησή τους. Ωστόσο, όπως καταδεικνύει η βιβλιογραφία, η θέση αυτή είναι μάλλον ουτοπική, καθώς πολύ λίγοι άνθρωποι έχουν αλλάξει μέσω της συμμετοχής τους σε προγράμματα, είτε με τη θέλησή τους είτε ενάντια σε αυτή.

1.10 Μέθοδοι τιμωρίας

Η τιμωρία αποσκοπεί στα κεκτημένα του ατόμου, στο σώμα και την ψυχή του. Στην πορεία της ιστορίας έχουν καταγραφεί πολλαπλές τιμωρίες που στοχεύουν στη σωματική βλάβη, καθώς επικεντρώνονται αποκλειστικά στο σώμα του θύτη. Η σωματική τιμωρία περιλάμβανε κάθε μορφή βασανισμού του σώματος¹⁰¹. Συνηθισμένες ιστορικά μορφές τιμωρίας είναι τα χρηματικά πρόστιμα και οι εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων, οι οποίες, σύμφωνα με τον Conley, ήταν συχνότερες από τα φυσικά βασανιστήρια. Οι εκτελέσεις των δραστών ήταν τόσο σωματική όσο και οικονομική τιμωρία,

¹⁰¹ Newman, G., *The Punishment Response*, ό.π., σ. 6-7.

καθώς η περιουσία του θύτη περιερχόταν στον εκάστοτε μονάρχη, διοικητή κ.ά. Σταδιακά, οι φυσικές και οι οικονομικές κυρώσεις έδωσαν τη θέση τους στη φυλάκιση ή σε κάθε μορφή στέρησης της ελευθερίας, ολικής ή μερικής, του ατόμου. Σήμερα, στις αναπτυγμένες δυτικές χώρες του κόσμου, η τιμωρία θεωρείται συνώνυμη της φυλάκισης. Ήδη από το τέλος του 14^{ου} αιώνα, ο σκοπός του εγκλεισμού σε χώρο φυλακής, άλλαξε από την κράτηση για την επιβολή σωματικών βασανισμών, σε κράτηση, η οποία ανάχθηκε σε ίδια μορφή τιμωρίας. Αυτό σημαίνει ότι στη σύγχρονη εποχή, τιμωρία είναι η ίδια η κράτηση του θύτη στη φυλακή και όχι η κράτησή του για την υποβολή του σε περαιτέρω φυσικούς βασανισμούς.

Στο νέο αυτό ιδεολογικό πλαίσιο, οι νέοι κανόνες και νόμοι που θεσπίζονται, είναι προσανατολισμένοι στον καθορισμό συγκεκριμένων ποινών φυλάκισης. Τη φυλάκιση ως τιμωρία, χρησιμοποίησε και η Εκκλησία για τον σωφρονισμό των κληρικών που υπέπιπταν σε παραβατικές ή εγκληματικές πράξεις¹⁰². Με το πέρασμα των χρόνων, η φυλάκιση για εγκληματικές πράξεις, κατέστη σχεδόν ταυτόσημη με τη λειτουργία ιδρυμάτων και θεσμικών οργάνων που αποσκοπούσαν στην παροχή πρόνοιας, περίθαλψης, προστασίας, αλλά και αναμόρφωσης των μελών των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, που πολύ συχνά προέβαιναν σε μικρές παραβατικές πράξεις εξαιτίας της φτώχειας και της ανέχειάς τους.

1.10.1 Φυλάκιση

Από τις ποινές που αναφέρονται ανωτέρω, η φυλάκιση είναι ίσως η περιπλοκότερη. Επηρεάζει τα υλικά περιουσιακά στοιχεία των κρατουμένων, καθώς μπορούν να αποκομίσουν το ελάχιστο ή καθόλου εισόδημα, ενώ παραμένουν έγκλειστοι, είναι πολύ πιθανό να απολέσουν την εργασία τους,

¹⁰² Conley J., The Historical Relationship Among Punishment, Incarceration, and Corrections. In: Stojkovic, S. & Lovell, R. (eds), *Corrections: An Introduction*, Anderson, Cincinnati, OH, 1992, σσ. 33-65.

την κοινωνική και επαγγελματική τους ζωή, να δαπανήσουν το σύνολο των αποταμιεύσεών τους και να χάσουν την παραγωγική τους ικανότητα. Ο εγκλεισμός, επηρεάζει άμεσα και αρνητικά το σώμα, τη φυσική και βιολογική κατάσταση των φυλακισμένων, επειδή οι κινήσεις τους τίθενται υπό περιορισμό, η καθημερινή τους δράση βρίσκεται υπό τον έλεγχο άλλων και διαθέτουν ελάχιστη ελευθερία. Επιπρόσθετα, η φυλάκιση είναι δυνατό να οδηγήσει σε πραγματική σωματική βλάβη από επιθέσεις των σωφρονιστικών υπαλλήλων ή άλλων κρατουμένων, από ασθένειες ή τραυματισμούς, και από σωματικές βλάβες που δεν έχουν αποθεραπευτεί πλήρως.

Ο εγκλεισμός σε φυλακή επηρεάζει αρνητικά και καταλυτικά την ψυχική κατάσταση των φυλακισμένων, προσβάλλει την ψυχή τους και επιδεινώνει τη διανοητική τους ικανότητα. Η βασική αιτία της ψυχολογικής αυτής πίεσης, έγκειται στο έντονο άγχος που βιώνουν οι εγκλειστοί και μερικές φορές στο απάνθρωπο περιβάλλον που ζουν. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι πολλοί περιγράφουν τη φυλακή ως «ψυχολογική τιμωρία»¹⁰³.

Σύμφωνα με τους ειδικούς, η φυλάκιση στην πιο σοβαρή της μορφή, επιδρά άμεσα στην ψυχή, της επιτίθεται και επηρεάζει τις σκέψεις, τις επιθυμίες, την θέληση, την κρίση και τις κλίσεις του φυλακισμένου¹⁰⁴. Οι επικριτές της φυλάκισης ως μέτρο τιμωρίας και σωφρονισμού των παραβατών-εγκληματιών, ισχυρίζονται ότι οι πιο επιζήμιες επιπτώσεις της, δεν είναι η φυσική ή οικονομική κατάπτωση των εγκλειστων, αλλά η ψυχική και ηθική τους επιδείνωση. Ο φυλακισμένος, κατά την περίοδο του εγκλεισμού του, αισθάνεται ότι είναι ένας «μη άνθρωπος», ένα «τίποτα», που δεν υπάρχει «πουθενά», γεγονός που αναδεικνύεται σε αβάσταχτος ψυχικός φόρος που πρέπει να πληρώνει καθημερινά.

¹⁰³ Mickunas, A. *Philosophical Issues Related to Prison Reform*, ό.π., σ. 78.

¹⁰⁴ Howe A., *Punish and Critique: Towards a Feminist Analysis of Penalty*, Routledge, London, 1994, σ. 87.

1.11 Παραδείγματα και φυλακή

Το «παράδειγμα» είναι ένας τρόπος θέασης του κόσμου και των πραγμάτων, είναι ένας τρόπος οργάνωσης και κατανόησης των γνώσεων. Η συντηρητική ιδεολογία, λειτουργεί με την προϋπόθεση ότι τα ανθρώπινα όντα έχουν ελεύθερη βούληση, μπορούν δηλαδή να προβαίνουν σε λογικές επιλογές, και έτσι να απολαμβάνουν ή να δέχονται τις συνέπειές τους, ανεξαρτήτως αν αυτές είναι θετικές ή αρνητικές για τα ίδια ή τους γύρω τους. Από την άλλη, η φιλελεύθερη άποψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, υποστηρίζει ότι αυτή επηρεάζεται από τον τρόπο που ανατρέφεται το άτομο, από την ευημερία ή τη φτώχεια που βιώνει, από την ποιότητα της εκπαίδευσης και από τις βιωματικές εμπειρίες της ζωής του. Το ριζοσπαστικό παράδειγμα, θέτει υπό αμφισβήτηση την ίδια την ύπαρξη της κοινωνικής τάξης, καθώς οι υποστηρικτές του απορρίπτουν την έννοια, θεωρητικά και πρακτικά, της κοινωνικής τάξης, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και τάσσονται υπέρ της αναδιάρθρωσης των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων¹⁰⁵.

Ανάλογα με το ιδεολογικό πρίσμα, εκλαμβάνεται και η λογική της φυλάκισης. Συγκεκριμένα, η συντηρητική προσέγγισή της, συνεπάγεται την αποτροπή και την «ανικάνωση». Η ζωή στη φυλακή θα πρέπει να είναι άβολη, ακόμη και επώδυνη, έτσι ώστε οι «λογικοί» άνθρωποι να αποθαρρύνονται από το να διαπράττουν έγκλημα ή να προβαίνουν σε παραβάσεις. Στην περίπτωση που η σύντομη φυλάκιση δεν κρίνεται αποτελεσματική, θα πρέπει η επόμενη πρόταση να αφορά στην επέκταση των χρονικών της ορίων. Η φιλελεύθερη προσέγγιση της φυλάκισης περιλαμβάνει την αποκατάσταση και τη μεταρρύθμιση, καθώς ο πραγματικός σκοπός της φυλακής πρέπει να είναι η αλλαγή του ατόμου. Τα προγράμματα αποκατάστασης και η βοήθεια επανένταξης των φυλακισμένων, όπως είναι η παρέμβαση για την

¹⁰⁵ Durham, A., *Crisis and Reform: Current Issues in American Punishment*, ό.π., σσ. 17-20.

τοποθέτηση σε θέσεις εργασίας, λειτουργούν βοηθητικά στην αποφυγή παραβατικών συμπεριφορών, που ενδεχομένως θα οδηγούσαν το άτομο σε μελλοντική φυλάκιση, σε εμπλοκή με προβλήματα τοξικομανίας, σε έλλειψη αυτοεκτίμησης και χαμηλή «αυτοεικόνα», καθώς και στην παντελή έλλειψη επαγγελματικών δεξιοτήτων. Η ριζοσπαστική προσέγγιση της φυλακής, προβλέπει την κατάργησή της, καθώς, σύμφωνα με τους υπερμάχους της, αποτελεί εργαλείο στα χέρια των ισχυρών, προκειμένου να υποδουλώνουν και να ελέγχουν τους ανίσχυρους. Στο ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο, η μόνη λύση στον περιορισμό, αν όχι στην εξάλειψη, της εγκληματικότητας, της παραβατικότητας και της υποτροπής τους, είναι η μεταρρύθμιση του νόμου και των κοινωνικών πόρων, έτσι ώστε το σύνολο των πολιτών, ανεξαρτήτως κοινωνικής καταγωγής, να αποκτήσουν δίκαιο μερίδιο στο κοινωνικό γίγνεσθαι¹⁰⁶. Δύο από τις τρεις ανωτέρω ιδεολογικές προσεγγίσεις, αποδίδουν προσεγγιστικά διαφορετικές εποχές στην ιστορία των φυλακών.

1.11.1 Συντηρητισμός: Αποτροπή και «ανικάνωση»

Η συντηρητική προσέγγιση που εστιάζει στην αποτροπή και την «ανικάνωση», ήταν κυρίαρχη στην Αμερική και την Ευρώπη του 19ου αιώνα. Η φιλοσοφία του σωφρονισμού γενικά και της φυλακής ειδικά ήταν η αποτροπή και η τιμωρία. Την ίδια περίοδο επικρατούσε η αντίληψη ότι η εκτέλεση της τιμωρίας ήταν δικαίωμα της κοινωνίας, προκειμένου να αυτο-προστατευτεί και να διεξάγει πόλεμο κατά της εξατομικευμένης αμαρτίας. Οποιαδήποτε περίπτωση απόκλισης, ήταν λάθος του ίδιου του δράστη και όχι κατάλυση της κοινωνικής αρμονίας¹⁰⁷. Η χρήση της φυλακής ως χώρου τιμωρίας, θεωρήθηκε ανθρωπινότερη από τις πρότερες ποινές σωφρονισμού, αλλά δεν αξιολογήθηκε απαραίτητα ως αναμορφωτική. Ο παραβάτης ή ο εγκληματίας εξισώθηκε με τον κακό ή αδύναμο άνθρωπο, από τον οποίο η κοινωνία έπρεπε

¹⁰⁶ Durham, ό.π., σ. 28.

¹⁰⁷ Conley, J., *The Historical Relationship Among Punishment, Incarceration, and Corrections*, ό.π., σ. 42.

να αυτο-προστατευτεί. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο, η φυλακή αναδείχθηκε σε είδος κοινωνικής περιθωριοποίησης και αποβολής. Οι προηγούμενες κοινωνίες προέβαιναν σε απελάσεις των παραβατών σε ερημικές τοποθεσίες, προκειμένου να μείνουν εκτός του κοινωνικού συνόλου. Οι φυλακές, αντικατέστησαν τους εν λόγω τόπους απέλασης, κατασκευάστηκαν σε απομονωμένες περιοχές, μακριά από τις πόλεις και έτσι μετασχηματίστηκαν σε εναλλακτικούς τύπους κοινωνικής απομόνωσης των παραβατικών στοιχείων. Στις περιπτώσεις που τα άτομα δεν αποθαρρύνονταν από τη σκέψη της τιμωρίας, στο πλαίσιο της γενικής αποτροπής, τότε θα έπρεπε να βιώσουν τη φυλάκιση στο πλαίσιο της ειδικής αποτροπής. Παράλληλα, η κοινωνία θα προστατεύονταν όσο ο παραβάτης ή ο εγκληματίας θα κρατούνταν μακριά, αποκομμένος από το κοινωνικό σύνολο, στο πλαίσιο της «ανικάνωσης».

1.11.2 Μεταρρύθμιση και αποκατάσταση

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η λογική γύρω από τη σωφρονιστική μέθοδο της φυλάκισης, διαφοροποιήθηκε σημαντικά. Η φυλακή θεωρήθηκε ως κάτι περισσότερο από μια εναλλακτική λύση της άσκηση βίαιων σωματικών τιμωριών. Αναδείχθηκε σε μέσο και παράγοντα αλλαγής των ατόμων προς το καλύτερο, μέσω του οποίου υπήρχε έντονη η προοπτική ο κόσμος να γίνει καλύτερος¹⁰⁸. Ο David Rothman, ο οποίος αποτελεί μια σημαντική φυσιογνωμία όσον αφορά στην αναμορφωτική διάσταση της φυλακής, προτείνει ότι η ιδέα της αλλαγής της συμπεριφοράς και του χαρακτήρα του μεμονωμένου εγκληματία, έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με το καλβινιστικό¹⁰⁹ δόγμα της προπατορικής αμαρτίας. Πριν από το 1800, η λογική

¹⁰⁸ Conley, ό.π., σσ. 33-65.

¹⁰⁹ Την επίδραση της καλβινιστικής ηθικής στην διαμόρφωση της οικονομίας θεωρεί ο Βέμπερ το σημαντικότερο στοιχείο στην κατανόηση της δυτικής καπιταλιστικής ανάπτυξης. Είναι ο τρόπος με τον οποίο η προτεσταντική καλβινιστική θεολογία περί σωτηρίας της ψυχής συνδέθηκε με μια εργασιακή ηθική που δίνει έμφαση στη σκληρή δουλειά, στον ασκητικό βίο, στη συστηματική αποταμίευση και στη χωρίς εκκλησιαστικούς ενδιάμεσους σχέση του πιστού με το θείο.

της τιμωρίας παρέμενε κατασταλτική και συνδέονταν με την εκδίωξη, ένας θρησκευτικός όρος συνώνυμος της προσωπικής λύτρωσης μέσω πόνου. Οι άνθρωποι θεωρούνταν τότε ότι δεν είναι ικανοί να αλλάξουν.

Με την εμφάνιση και την προαγωγή της αντίληψης για τη δυνατότητα της μεμονωμένης αλλαγής, η ιδέα της φυλακής αναπτύχθηκε ως χώρος «μεταρρύθμισης», «αλλαγής» και «μετασχηματισμού»¹¹⁰. Αν και το σωφρονιστικό ίδρυμα ήταν μια ιδέα που γεννήθηκε στην Ευρώπη, η ανάπτυξη

Το καλβινιστικό δόγμα περί προκαθορισμού, σύμφωνα με το οποίο κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος για τη μεταθανάτια σωτηρία του, δημιούργησε, σύμφωνα με τον Βέμπερ, τέτοιο άγχος περί μελλοντικής ζωής και σωτηρίας στους πιστούς, ώστε να ερμηνευθεί με έναν τρόπο που να το απαλύνει. Έτσι, ο ασκητικός βίος και η επιτυχία στον επαγγελματικό και οικονομικό τομέα ερμηνεύθηκαν ως σοβαρές ενδείξεις πως ο πιστός είναι μεταξύ των «εκλεκτών» του Θεού. Αυτή η θεολογία περί εργασίας, οικονομικής επιτυχίας και σωτηρίας οδήγησε, παρατήρησε ο Βέμπερ, σε μια έντονη εξατομίκευση τόσο στον θρησκευτικό όσο και στον οικονομικό χώρο.

Στον χώρο της οικονομίας οδήγησε στον δημιουργικό επιχειρηματία που βιώνει τη σκληρή δουλειά, την αποφυγή σπατάλης-χλιδής και την ακατάπαυστη συσσώρευση σαν ένα είδος πνευματικής άσκησης, σαν ένα είδος προσευχής στον Κύριο. Στα της θρησκείας οδήγησε στο ορθολογικό, «πεφωτισμένο» άτομο που απορρίπτει τις «μαγικές» συνταγές σωτηρίας (συγχωροχάρτια, παρεμβάσεις αγίων) προσπαθώντας να έχει άμεση αδιαμεσολάβητη σχέση με το θείο.

Πρόκειται για την εργασιακή ηθική που, κατά τον Βέμπερ, οδήγησε στη μοναδικότητα της δυτικής, άκρως ρασιοναλιστικής καπιταλιστικής ανάπτυξης, η οποία σήμερα χωρίς πια το θρησκευτικό υπόβαθρο, επιβλήθηκε σε όλο τον κόσμο.

Για τον καλβινιστή, υποστήριξε ο Βέμπερ, το επάγγελμα δεν είναι μια κατάσταση στην οποία γεννιέται ένα άτομο, αλλά μια επίμονη κι επίπονη δραστηριότητα που πρέπει να διαλέξει το ίδιο και να την ασκεί με αίσθημα θρησκευτικής ευθύνης. Ως εκ τούτου, με την καλβινιστική θεολογία η επιχειρηματική ζωή που κάποτε θεωρείτο επικίνδυνη για την ψυχή πλέον καθοσιώθηκε.

Οι σκαπανείς αυτής της οικονομικής τάξης πραγμάτων ήταν «νεόπλουτοι», που άνοιξαν τον δρόμο προς την επιτυχία σε πείσμα της κατεστημένης αριστοκρατίας της γης και του εμπορίου. «Ειδήμονες χωρίς πνεύμα, αισθησιοκράτες χωρίς καρδιά. Αυτές οι ασημαντότητες φαντάζονται πως έφτασαν σε ένα επίπεδο πολιτισμού που ποτέ πριν δεν επιτεύχθηκε». Πάντως, ο Βέμπερ τόνισε πως, αν ο καπιταλισμός ξεκινάει ως ο πρακτικός ιδεαλισμός της ανερχόμενης μπουρζουαζίας, τελειώνει ως ένα όργιο υλισμού. Πηγές: -Weber M., *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Εκδόσεις Το Βήμα, Αθήνα, 2010, σ. 35. Tuma E.H., *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, τόμος 1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000, σ. 48. (Ανακτήθηκε από το <https://cognoscoteam.gr/> την 10/4/2021)

¹¹⁰ Hirsch, A. *From Pillory to Penitentiary...*, ό.π., σσ. 344-434.

της ήταν καθαρά αμερικάνικη. Προ του 19^{ου} αιώνα, οι Ευρωπαίοι θεωρητικοί ενασχολήθηκαν ενδελεχώς με την εγκληματολογία και της νομικής επιστήμης, και εισήγαγαν τις βασικές έννοιες και τα προγράμματα, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση όπου θεμελιώθηκε το αμερικανικό σωφρονιστικό σύστημα¹¹¹. Ο διαχωρισμός, η υπακοή και η εργασία αποτέλεσαν την τριάδα γύρω από την οποία οι υπάλληλοι του συστήματος διαχειρίζονταν το σωφρονιστικό κατάστημα¹¹².

Οι καταδικασμένοι σε εγκλεισμό σε σωφρονιστικό ίδρυμα ήταν άτομα αδρανών συνηθειών, ψευδών τάσεων και εξαθλιωμένων παθών, οι οποίοι έπρεπε να διδαχθούν υπακοή στο πλαίσιο της αναμόρφωσής τους¹¹³. Μέσω της εκπαίδευσης και της κατάκτησης των ανωτέρω αρετών, οι υπάλληλοι των φυλακών αποσκοπούσαν στην ενίσχυση της αξίας των φυλακισμένων προς όφελος όχι μόνο των ιδίων, αλλά και όλης της κοινωνίας. Το σωφρονιστικό ίδρυμα θα λειτουργούσε ενδυναμωτικά σε αυτές τις αρετές και έτσι θα προωθούσε τον βαθύ σεβασμό για την κοινωνική ευταξία και την ισχύ της πολιτικής εξουσίας¹¹⁴.

Τα πρώτα μεταρρυθμιστικά ιδανικά αναφορικά με τις φυλακές εντοπίζονται και καταγράφονται το 1870, ενώ επανεγκρίθηκαν κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Πρόκειται για φιλοσοφικού τύπου αρχές όπως είναι «οι σωφρονιστικές παρεμβάσεις πρέπει να επιδεικνύουν ακεραιότητα, σεβασμό, αξιοπρέπεια και δικαιοσύνη», «οι κυρώσεις που επιβάλλονται από τις δικαστικές αρχές θα πρέπει να είναι ανάλογες με τη σοβαρότητα του αδικήματος», «οι παραβάτες θα έχουν την ευκαιρία να συμμετέχουν σε παραγωγικές εργασίες, σε προγράμματα και σε άλλες δραστηριότητες, που θα

¹¹¹ Hirsh, ό.π., 429.

¹¹² Crosley C., *Unfolding Misconceptions: The Arkansas State Penitentiary, 1836–1986*, Liberal Arts, Press Arlington, TX, 1986, σσ. 39-40.

¹¹³ Rothman D., *The Discovery of the Asylum: Social Order and Disorder in the New Republic*, Boston: Little Brown, 1971, σ. 573.

¹¹⁴ Rothman, ό.π., σ. 585.

ενισχύουν την αυτοεκτίμηση και θα συμβάλλουν στην κοινωνική ένταξή τους και τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης»¹¹⁵. Στις αρχές της δεκαετίας του 1900 αναπτύχθηκε η επιστήμη της ποινολογίας¹¹⁶, με την οποία άρχισαν να ενασχολούνται μορφωμένοι επαγγελματίες, που αποσκοπούσαν στην επίλυση των εξατομικευμένων προβλημάτων των κρατουμένων. Οι αόριστες προτάσεις και οι ατομικές θεραπείες ήταν τα κατεξοχήν εργαλεία για την πραγμάτωση των ανωτέρω στόχων. Η επιστημονική αντικειμενικότητα και ο επαγγελματισμός, αντικατέστησαν τον ιεραποστολικό ζήλο των προηγούμενων ποινολόγων. Η φυλακή θεωρήθηκε ως ένα εργαστήριο όπου η κοινωνική εργασία και η ψυχιατρική θα δούλευαν για να βοηθήσουν στην αλλαγή της συμπεριφοράς και του χαρακτήρα των ανθρώπων.

Ο φιλελευθερισμός ωστόσο, εκπροσωπείται σαφώς από την περίοδο της αποκατάστασης, της δεκαετίας του 1970. Για μια σύντομη χρονική περίοδο, η γενική λογική γύρω από την αποστολή των φυλακών εστίασε στην αποκατάσταση και τη μεταρρύθμιση. Ακόμη και το όνομα της φυλακής άλλαξε, η οποία άρχισε να αποκαλείται «σωφρονιστικό ίδρυμα» ή «ίδρυμα σωφρονισμού», ενώ πολλαπλασιάστηκε ο ρυθμός σχεδιασμού και οργάνωσης σωφρονιστικών προγραμμάτων. Η περίοδος της αποκατάστασης ολοκληρώθηκε τη δεκαετία του 1980, όταν τα συστήματα σωφρονισμού και οι φυλακές άρχισαν να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα με τον αυξανόμενο αριθμό κρατουμένων, τους οποίους καλούνταν να φιλοξενήσουν. Τότε, οι ποινικοί θεσμοί επαναπροσδιορίστηκαν και πάλι σε μια λιγότερο φιλόδοξη αποστολή επιβολής τιμωρίας και «ανικάνωσης».

¹¹⁵ American Correctional Association Statement of Principles, 1970/2002, Declaration of Principles (Ανακτήθηκε στις 10/11/2018 από το http://www.aca.org/ACA_Prod_IMIS/ACA_Member/About_Us/Declaration_of_Principles/ACA_Member/AboutUs/Dec.aspx?hkey=a975cbd5-9788-4705-9b39-fcb6ddc048e0)

¹¹⁶ Δες ανωτέρω την υποσημείωση 75 καθώς και τη ριζική μεταβολή του Όγδου Κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα για τους ανήλικους με το Ν. 3189/2003.

1.11.3 Ριζοσπαστισμός: Φυλακή και οικονομία

Ο Rothman (1971) δέχθηκε την ρητορική της ποινικής λογικής στην ονομαστική της αξία. Δηλαδή, τα συγγράμματα της εποχής, έδειξαν ότι το κίνητρο και ο σκοπός του εγκλεισμού σε ένα σωφρονιστικό ίδρυμα ήταν η αλλαγή της συμπεριφοράς των παραβατών και ο στόχος αυτός έγινε δεκτός ως απτό γεγονός. Άλλοι ταυτίζουν την ρητορική των πρώιμων μεταρρυθμιστικών αρχών του σωφρονιστικού συστήματος με την οικονομία και όχι την αναμόρφωση, με την εξουσία και όχι τη φιλανθρωπία. Στο τέλος της δεκαετίας του 1930, οι Rusche και Kirchheimer υποστήριξαν ότι η φυλάκιση προέκυψε ως κυρίαρχη μέθοδος τιμωρίας, λόγω της προσδοκίας των αρχόντων να την εκμεταλλευτούν για να εκπαιδεύσουν τους αρχόμενους στην αιχμαλωσία.

Η έλλειψη θέσεων εργασίας και επαγγελματικών επιλογών χρησίμευσε ως ώθηση για τη δημιουργία της σύγχρονης φυλακής. Βάσει της λεγόμενης υπόθεσης σοβαρότητας των Rusche και Kirchheimer¹¹⁷, η τιμωρία

¹¹⁷ Punishment and Social Structure =Η τιμωρία και η κοινωνική δομή (1939), ένα βιβλίο που γράφτηκε από τους Georg Rusche και Otto Kirchheimer, είναι η σπερματική μαρξική ανάλυση της τιμωρίας ως κοινωνικού θεσμού. Αντιπροσωπεύει τον «πιο βιώσιμο και ολοκληρωμένο λογαριασμό της τιμωρίας που προέκυψε από τη μαρξιστική παράδοση» και «καταφέρνει να ανοίξει μια ολόκληρη ματιά της κατανόησης που απλά δεν υπήρχε πριν από τη σύνταξη» (Garland D., *Punishment and Modern Society*, Chicago, IL: University of Chicago Press 1990, 89, 110). Είναι ένα κεντρικό κείμενο στη ριζοσπαστική εγκληματολογία και ένα σημαντικό έργο στη θεωρία της εγκληματολογικής σύγκρουσης, που αναφέρεται ως θεμελιώδες κείμενο σε πολλά βασικά εγχειρίδια Oxford Handbook of Criminology 2007· Newburn T., Criminology, 2007· Innes M., *Understanding Social Control* 2003. Προσφέρει ένα ευρύτερο (μακρο-βιολογικό) επίπεδο ανάλυσης από πολλές μικρο-αναλύσεις που εστιάζουν στο ατομοποιημένο και διαφοροποιημένο άτομο (Jacobs J., *Stateville: The Penitentiary in Mass Society*, University of Chicago Press, Chicago, IL, 1977, σ. 91).

Το έργο αναφέρεται εκτενώς τόσο από κριτικούς θεωρητικούς όσο και από ριζοσπαστικούς εγκληματολόγους (Garland D. & Young J., *The Power to Punish: Contemporary Penalty and Social Analysis*. Humanities, 1983, σσ. 7, 24) και έχει επηρεάσει τα σπερματικά έργα στην κοινωνιολογία της φυλάκισης, που αναφέρονται, για παράδειγμα, σε μοντέρνα κλασικά όπως ο James B. Jacobs *Stateville* ό.π., 1977, σ. 91, Michel Foucault's *Discipline and Punish* (1977, σ. 24) και *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press, 2009, σ. 206 από τον Loïc Wacquant. Το έργο αντιπροσώπευε ένα

γίνεται περισσότερο έντονη όταν υπάρχει πλεόνασμα θέσεων εργασίας και πιο επιεικής όταν αυτές είναι περιορισμένες. Αυτό συμβαίνει, καθώς οι κατάδικοι αναδεικνύονται σε πολύτιμες μονάδες του εργατικού δυναμικού. Σύμφωνα με τον Gardner, πολλοί θεωρητικοί υποστήριξαν την εν λόγω θέση, εμπλουτίζοντάς την με ιστορικά περιστατικά οικονομικών συνθηκών, ενώ άλλοι τη αξιολόγησαν ως ανεδαφική λόγω της αδυναμίας της να αποδώσει μετρήσιμα αποτελέσματα και τυποποιημένες μεθόδους¹¹⁸.

Στη μελέτη του, ο Gardner, για την ιστορία της φυλακής στη Νέα Υόρκη, διαπίστωσε ότι η σκληρότερη τιμωρία ήταν συχνά απόρροια των προσπαθειών διατήρησης και αύξησης της παραγωγής βασικών προϊόντων σε σωφρονιστικά ιδρύματα με πολύ μεγάλο αριθμό κρατουμένων. Παράλληλα, υποστηρίζει ότι τα σωφρονιστικά συστήματα θα είχαν αναπτυχθεί πολύ νωρίτερα στην Αγγλία και την Ευρώπη, αν το Συμβούλιο Εμπορίου στην Αγγλία δεν είχε προβάλει τόσο έντονες αντιρρήσεις στη δημιουργία φυλακών και στον ανταγωνισμό που θα προέκυπτε εντός τους.

Στην ιστορία των αμερικανικών σωφρονιστικών ιδρυμάτων, οι υποσχέσεις και οι δεσμεύσεις των ιθυνόντων του συστήματος ότι οι φυλακές θα μπορούσαν να είναι αυτοσυντηρούμενες, ανατράπηκαν από τα χαμηλά τέλη που καλούνταν να αποδώσουν οι εργολάβοι για τη μισθωμένη εργασία. Ο Gardner επισήμανε ότι τα οικονομικά οφέλη που αποκόμιζαν

αποφασιστικό βήμα προς τα εμπρός στην ανάπτυξη της εγκληματολογικής φαντασίας σχετικά με την τιμωρία, κάτι που της δίνει σημασία «παράλληλα με τη θεωρία της τιμωρίας του Durkheim» (Garland ό.π., 1990, σ. 110). Ως εκ τούτου, το έργο έχει αναπτυχθεί εκτενώς από διακεκριμένους εγκληματολόγους και κοινωνιολόγους ως κρίσιμο φακό για την κατανόηση και την εξήγηση σύγχρονων φαινομένων όπως η μαζική φυλάκιση (Zimring F. & Hawkins G., *The Scale of Imprisonment*, University of Chicago Press, Chicago, IL, 1993, σ. 33) και υπήρξε μια σημαντική αναβίωση του κρίσιμου ενδιαφέροντος για το έργο. Θεωρείται ως «κλασικό», αν και αμφισβητείται συχνά, κείμενο στην κοινωνιολογία της τιμωρίας και της εγκληματολογίας γενικότερα. Ανακτήθηκε από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια στο σχετικό λήμμα την 10/4/2021.

¹¹⁸ Gardner G., *The Emergence of the New York State Prison System: A Critique of the Rusche-Kirchheimer Model*, *Crime and Social Justice*, Vol.29, 1987, σσ. 88-109.

συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων από τη φυλακή και τους κρατούμενους, αποτέλεσαν τον βασικό λόγο της επιμονής και της προαγωγής μιας εναλλακτικής πολιτικής και οικονομικής αναχρονιστικής μορφής τιμωρίας¹¹⁹.

Η πρώτη προέλευση της φυλακής ήταν συνδεδεμένη με την οικονομία, καθώς βιβλιογραφικά έχει καταδειχθεί ότι στόχευαν στους άεργους φτωχούς και ότι θεωρητικά συγγένευαν με τα ιδρύματα και τα εργαστήρια της Ευρώπης και της Αμερικής που απορρόφησαν τα «αδέσποτα» μέλη των κατώτερων κοινωνικά τάξεων. Διάσταση των απόψεων των θεωρητικών εντοπίζεται και ως προς το ζήτημα της εργασίας στο εσωτερικό των φυλακών. Μια μερίδα θεωρούν ότι η εργασία είναι ένα αναμορφωτικό μέσο, που βοηθά τον κρατούμενο να κατανοήσει τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντά του, καθώς επίσης θα αποκτήσει τις καλές συνήθειες ενός ιδανικού πολίτη. Μια άλλη μερίδα, περιγράφουν την εργασία εντός του σωφρονιστικού ιδρύματος ως μια καθαρή τιμωρία, όπου οι νομοθέτες έδωσαν εντολή στους διαχειριστές των φυλακών να συστήσουν εργασία «του πιο σκληρού και εξαναγκαστικού είδους, στο οποίο η εργασία είναι λιγότερο πιθανό να αλλοιωθεί από την άγνοια, την παραμέληση ή την ισχυρογνωμοσύνη»¹²⁰.

Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι η εργασία των φυλακισμένων, εντός των σωφρονιστικών συστημάτων του αμερικανικού νότου, ήταν καθαρά εκμεταλλευτική¹²¹. Την ίδια εποχή, στις βόρειες πολιτείες της Αμερικής, η οικονομία ευνόησε την ανάδειξη του μοντέλου της εργοστασιακής φυλακής. Οι κρατούμενοι συστεγάζονταν και συνεργάζονταν σε καλύτερες συνθήκες εργασίας¹²². Η ριζοσπαστική άποψη θεωρεί την οικονομία ως το κεντρικό ζήτημα σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Όσοι διαθέτουν οικονομική ισχύ, έχουν

¹¹⁹ Gardner, ό.π., σ. 106.

¹²⁰ Rothman, D., *The Discovery of the Asylum: Social Order and Disorder in the New Republic*, ό.π., σ. 570.

¹²¹ Crosley, C., *Unfolding Misconceptions: The Arkansas State Penitentiary*, ό.π., σ. 21.

¹²² Melossi D. & Pavarini. M., *The Prison and the Factory: Origins of the Penitentiary System*, Macmillan, London, 1981 σ. 45.

επίσης νομική και κοινωνική εξουσία. Το νομικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένης και της λειτουργίας των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, αξιοποιείται ως εργαλείο των ισχυρών, προκειμένου να συγκεντρώνει και να εκμεταλλεύεται φθηνό εργατικό δυναμικό, να κρατά ένα μέρος της εργατικής τάξης ανενεργό για να μειώσει το κόστος εργασίας και να χρησιμοποιεί τις φυλακές ως χώρο αποθέματος για όσους είναι ανακυκλώσιμοι στην καπιταλιστική κοινωνία.

Οι θεωρητικοί της εν λόγω θέσης, επισημαίνουν τη συνεχιζόμενη ύπαρξη ενός θεσμού, ο οποίος απέτυχε παταγωδώς στον αρχικό στόχο της αναμόρφωσης των παραβατών. Ο Reiman υποστηρίζει ότι οι περισσότερες πρακτικές του συστήματος έχουν μεγαλύτερη σημασία, αν ιδωθούν ως συστατικά σε μια προσπάθεια να διατηρηθεί το έγκλημα, αντί να μειωθεί, και διατυπώνει ότι το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης προβάλλει τη διαστρεβλωμένη εικόνα ότι το έγκλημα είναι κατά κύριο λόγο, έργο των φτωχών. Στο πλαίσιο της στοχευμένης αυτής στρατηγικής, το σύστημα διατηρεί το κοινό φοβισμένο προς αυτούς που περιθωριοποιεί και κρατά την προσοχή τους μακριά από τους κατόχους της οικονομικής ισχύος, που είναι οι πραγματικοί δράστες των περισσότερων δεινών της κοινωνίας¹²³.

Το αν το σύστημα επικεντρώνεται στην ατομική ευθύνη για τη διάπραξη του εγκλήματος και την επιβολή της τιμωρίας ή στην ατομική παρέκκλιση και στην αναγκαιότητα εφαρμογής θεραπείας, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο: η υφιστάμενη κοινωνική ευταξία απαλλάσσεται από κάθε κατηγορία ή αδικία. Οι υπέρμαχοι της ριζοσπαστικής αντίληψης επισημαίνουν ότι αυτός είναι ο πραγματικός λόγος που οι φυλακές αποτυγχάνουν να θεραπεύσουν τους παραβάτες ή να λειτουργήσουν αποτρεπτικά. Ακόμα και οι θεωρητικοί που εμφανίζονται μετριοπαθέστεροι, υποστηρίζουν ότι η φυλάκιση είναι μάταιη χωρίς την αντιμετώπιση των σοβαρών κοινωνικών

¹²³ Reiman J., *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison*, Allyn and Bacon, Boston, 1995, σ. 4.

προβλημάτων, όπως είναι η ανεργία, η έλλειψη στέγης, η φτώχεια, οι φυλετικές ή έμφυλες διακρίσεις, η ανεπαρκής πρόνοια και υγειονομική περίθαλψη, η άνιση εκπαίδευση κ.ά.¹²⁴. Ο Foucault παρουσίασε μια ελαφρώς διαφορετική άποψη της φυλακής, που βασίζεται λιγότερο στην οικονομία και εστιάζει στην ανάγκη των κυβερνώντων να πειθαρχούν τους ανθρώπους και να ελέγχουν τον πληθυσμό.

Ο Γάλλος φιλόσοφος εκλαμβάνει το σωφρονιστικό ίδρυμα ως μέρος της θεσμοποίησης της κοινωνίας, όπου η φυλακή στέγαζε τους φτωχούς και τους εγκληματίες, τα ιδρύματα για τους ψυχικά ασθενείς στέγαζαν όσους δεν μπορούσαν να φροντίσουν τον εαυτό τους και τα φτωχοκομεία στέγαζαν όσους δεν διέθεταν οικονομικά μέσα. Σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο, όσοι ετίθεντο υπό τέτοιο έλεγχο θεωρούνταν ταυτόχρονα και αναλώσιμοι, ενώ ομαλοποιήθηκε η ιδέα του περιορισμού, της κοινωνικής περιθωριοποίησης και της στέρησης της ελευθερίας τους, ως φυσικό δικαίωμα της κοινωνίας¹²⁵.

Αν και η ριζοσπαστική προσέγγιση έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί από σημαντικούς θεωρητικούς και διανοούμενους, ποτέ δεν αποτέλεσε την κυρίαρχη άποψη. Ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν ενδείξεις για την ισχύ της ιδέας ότι η λογική του σωφρονιστικού συστήματος ήταν αποκλειστικά οικονομική. Στον 21^ο αιώνα, έχουν συσταθεί και λειτουργούν ιδιωτικές φυλακές, ως κερδοφόρες επιχειρήσεις, που αποφέρουν σημαντικά κέρδη τόσο για τα κρατικά όσο και για ομοσπονδιακά πολιτικά συστήματα. Στις Η.Π.Α. εταιρίες όπως η CCA και η Wackenhut, που δραστηριοποιούνται ως Trust Realty Prison, είναι δημόσιες επιχειρήσεις, ενταγμένες στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Η μεγαλύτερη ανάπτυξη στην κατασκευή ιδιωτικών σωφρονιστικών ιδρυμάτων, καταγράφεται σε μικρές πόλεις, όπου οι θέσεις εργασίας στα τοπικά εργοστάσια έχουν εκλείψει και δεν μπορούν να καλυφθούν οι επαγγελματικές ανάγκες των κατοίκων. Υπό αυτό το πρίσμα,

¹²⁴ Selke W., *Prisons in Crisis*, Indiana University Press, Bloomington, 1993, σ. 80.

¹²⁵ Foucault M., *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage, New York, 1973, σ. 347.

δεν είναι υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι η οικονομική διαβίωση των εν λόγω πόλεων, εξαρτάται και καθορίζεται από την αδιάλειπτη ροή κρατουμένων, προκειμένου να εξασφαλίζεται η πληρότητα των φυλακών και έτσι να αυξάνονται οι θέσεις εργασίας για τους πολίτες των περιοχών. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η ριζοσπαστική αντίληψη εξακολουθεί να είναι επίκαιρη, καθώς η διατήρηση και η ανάπτυξη των φυλακών εξασφαλίζεται εφόσον δημιουργούν κέρδη για τους ισχυρούς επιχειρηματίες.

1.11.4 Ο νέος συντηρητισμός

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 επικράτησε έντονη δυσαρέσκεια για την ιδέα του σωφρονιστικού ιδρύματος ως αναμορφωτικού εργαλείου και ακούγονταν φωνές που υποστήριζαν εκ νέου ότι ο μοναδικός σκοπός της φυλακής θα πρέπει να είναι η τιμωρία. Ο von Hirsch και οι Fogel και Hudson, αν και σε διαφορετικό τόνο, επικρίνουν την ιδέα ότι η φυλακή πρέπει να είναι κάτι περισσότερο από ένα μέτρο τιμωρίας, και τάσσονται ξεκάθαρα εναντίον της ηθικής αποκατάστασης. Η προσέγγισή τους αποτέλεσε ένα μείγμα ωφελιμισμού και ανταποδοτικής δικαιοσύνης, με αποτέλεσμα να εκληφθεί εν τέλει ως ένα νέο είδος ανταποδοτικότητας. Η εν λόγω θέση, εμφανίζει πολλά κοινά στοιχεία με την αποτρεπτική και της «ανικάνωσης» του 19^{ου} αιώνα.

Συγκεκριμένα, ο Von Hirsch αιτιολογεί και οριοθετεί τον ρόλο της τιμωρίας με αναδρομική ανταποδοτικότητα, και υποστηρίζει ότι η ελευθερία κάθε ατόμου πρέπει να προστατεύεται όσο είναι σύμφωνη με την ελευθερία των άλλων, ότι το κράτος είναι υποχρεωμένο να παρεμβαίνει στις ζωές των παραβατών επιδεικνύοντας αυστηρή φειδώ, το κράτος θα πρέπει να δικαιολογεί κάθε παρέμβαση, οι απαιτήσεις της δικαιοσύνης θα πρέπει να

περιορίσουν την επιδίωξη της πρόληψης τους εγκλήματος, δηλαδή τις στρατηγικές αποτροπής και αποκατάστασης¹²⁶.

Στον πυρήνα της νέας αυτής συντηρητικής τάσης, η τιμωρία δικαιολογείται αποκλειστικά από λόγους αποζημίωσης και όχι ωφελιμιστικούς, και βασίζεται στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου για να την αιτιολογήσει για το σύνολο των παραβατών του νόμου. Προωθεί επίσης την άποψη ότι η μόνη στοχοθέτηση του συστήματος δικαιοσύνης θα πρέπει να είναι ακριβώς η απόδοσή της και όχι η αλλαγή της συμπεριφοράς του ατόμου που διέπραξε το κακό¹²⁷. Η εν λόγω θέση υποστηρίζει τη χρήση και επιβολή συγκεκριμένων μορφών καταδίκης, διαχωρίζοντας επίσης τις επιλογές θεραπείας από τις αποφάσεις απελευθέρωσης, και περιγράφοντας τους στόχους της επιμέλειας σε τιμωρητικούς παρά σε αναμορφωτικούς.

Η απήχηση που είχε η συντηρητική αυτή θεωρητική στροφή στο ευρύ κοινό, οφείλεται στην εστίαση στην τιμωρία, αν και το μεγαλύτερο μέρος των υποστηρικτών της πιθανώς αντιδρούσαν στις καταχρήσεις εξουσίας που προέκυπταν από τη χρηστική διάσταση της θεραπείας της ηθικής, που ασκούσε μεγάλη επιρροή στο μυαλό και το σώμα του κάθε δράστη. Αν και υπάρχει μια μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην ποινική φιλοσοφία που υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να γίνεται τίποτα περισσότερο για το άτομο από αυτό που του αξίζει και από εκείνη που θεωρεί ότι το μόνο που πράγμα που πρέπει να υφίσταται ένας παραβάτης είναι η τιμωρία, οι δύο προσεγγίσεις επηρέασαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της σημερινής ποινικής πολιτικής.

¹²⁶ Von Hirsch A., *Doing Justice*, Hill and Wang, New York, 1976, σ. 5.

¹²⁷ Fogel D. & Hudson J., *Justice as Fairness*, Anderson, Cincinnati, OH, 1981, σσ. 22-51.

1.12 Η επίδραση της ανταποδοτικής δικαιοσύνης και η νέα εποχή

Σήμερα, όσον αφορά στα σωφρονιστικά συστήματα και τη λειτουργία των φυλακών, ούτε η φιλελεύθερη φιλοσοφία αλλά ούτε και η λογική της αποκατάστασης αποτελούν τις κυρίαρχες ιδεολογίες σωφρονισμού, παρά το γεγονός ότι πληθαίνουν οι φωνές που προτείνουν και επιθυμούν να γίνει σκληρότερος, προκειμένου να αποτελέσει πραγματική λύση στο πρόβλημα των εγκληματικών συμπεριφορών. Ωστόσο, στην εν λόγω ρητορική δεν λαμβάνονται υπόψη το γεγονός ότι αν και στις δυτικές χώρες καταγράφεται μείωση της εγκληματικότητας, το ποσοστό φυλάκισης δεν φαίνεται να φθίνει ιδιαίτερα.

Ο Clear ταυτίζει την τάση αυτή με το κίνημα «ποινή-βλάβη». Στη φράση αυτή ενσαρκώνεται η ιδέα, ότι εκτός από την αποκατάσταση, ο σκοπός και ο στόχος των μεταρρυθμιστών στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ήταν να καταστήσουν τον εγκλεισμό στις φυλακές μια οδυνηρή διαδικασία και με τον τρόπο αυτό να αυξηθεί ο βαθμός της τιμωρίας που επιβλήθηκε εξ αρχής. Η προσέγγισή αυτή ήταν διάχυτη στην κοινωνία και στο σωφρονιστικό σύστημα για περισσότερα από είκοσι (20) χρόνια και έχει τις ρίζες της στην παραδοσιακή αποτρεπτική λογική. Αυτή υπήρξε ιδιαίτερος διαδεδομένη και συνέβαλε στην αύξηση του αριθμού των κρατουμένων και των ποσοστών φυλάκισης, καθώς επίσης και στην εξάπλωση των φυλακών, ως μέσο σωφρονισμού.

1.13 Επανορθωτική δικαιοσύνη

Μια σχετικά νέα λογική στο πλαίσιο της ποινικής δικαιοσύνης, είναι η λεγόμενη επανορθωτική φιλοσοφία, η οποία σε αντίθεση με το κίνημα ποινής-βλάβης, έχει τις βάσεις της στην Ηθική της Φροντίδας¹²⁸ και σε κάποιο βαθμό

¹²⁸ Pollock J., *Dilemmas and Decisions: Ethics in Crime and Justice*, Wadsworth, Belmont, CA, 2004, σ. 88.

στον ωφελιμισμό. Οι υπέρμαχοί της βρίσκουν επίσης υποστήριξη στη θρησκεία και υποστηρίζουν ότι η βιβλική αναφορά «οφθαλμός αντί οφθαλμού» παραπέμπει στην επανόρθωση και όχι στην ανταπόδοση¹²⁹. Μεγάλο μέρος της αντίληψης αυτής, προέρχεται από τις παραδόσεις των ιθαγενών και στόχος της δεν είναι η επιβολή της τιμωρίας στον δράστη, αλλά η αποκατάσταση όλων ανθρώπων σε μια προγενέστερου τύπου κατάσταση «ολότητας»¹³⁰.

Εκτός από επανορθωτική δικαιοσύνη, η εν λόγω φιλοσοφία ονομάζεται και ειρηνική δικαιοσύνη. Ένα βασικό δόγμα της αφορά στην άμεση εμπλοκή των θυμάτων στην προσπάθεια αναζήτησης ενός ψηφίσματος, το οποίο να ανταποκρίνεται στις ανάγκες όλων των μερών¹³¹. Σε αυτό το ιδεολογικό και θεωρητικό πλαίσιο, ο δράστης πρέπει να συναντήσει το θύμα του, είτε κυριολεκτικά είτε εικονικά, και να αναλάβει την ευθύνη των πράξεών του, προκειμένου κάπως να αποκαταστήσει τη ζημιά που προκάλεσε και υπέστη το θύμα. Για παράδειγμα, σε μια υπόθεση επανορθωτικής δικαιοσύνης, ένας δράστης που σκότωσε τον καλύτερό του φίλο σε τροχαίο δυστύχημα, όπου οδηγούσε υπό την επήρεια αλκοόλ ή εξαρτησιογόνων ουσιών, πρότεινε να παράσχει οικονομική βοήθεια και υποστήριξη στην οικογένεια του θανόντος για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα¹³².

Η ανωτέρω προσέγγιση είναι πολύ διαφορετική από την τυπική απόκριση του συστήματος δικαιοσύνης και του σωφρονιστικού συστήματος σε ένα οποιοδήποτε θανατηφόρο ατύχημα, όπου ο θύτης συλλαμβάνεται να έχει καταναλώσει μεγάλες ποσότητες αλκοόλ ή ναρκωτικές ουσίες. Σε μια τυπική

¹²⁹ Schweigert F., *Moral and Philosophical Foundations of Restorative Justice*. In: Perry J., (ed.), *Restorative Justice: Repairing Communities Through Restorative Justice*, (19–39), Lanham, MD: American Correctional Association, 2002, σ. 29.

¹³⁰ Perry J. *Challenging the Assumptions*. In: Perr, J. (ed.), *Restorative Justice: Repairing Communities Through Restorative Justice*, (1–18), Lanham, MD: American Correctional Association, 2002, σ. 5.

¹³¹ Van Ness D. & Heetderks Strong K., *Restoring Justice*, Anderson, Cincinnati, OH, 1997, σ. 42.

¹³² Perry, J., *Challenging the Assumptions...*, ό.π., σ. 10

ποινή φυλάκισης, οι ανάγκες των συγγενών των θυμάτων δεν λαμβάνονται υπόψη. Αντίθετα, αγνοούνται υπέρ της εκδίκησης και της αμείλικτης τιμωρίας του δράστη.

Η ουσία της επανορθωτικής δικαιοσύνης έγκειται στο ότι τα θύματα αντιμετωπίζονται ως ολόκληρες, αλλά ωστόσο, μέρος της λύσης μπορεί να ικανοποιεί τις ανάγκες του δράστη. Ένα επιμέρους σημαντικό στοιχείο είναι ότι θύτη δεν δίδεται πρώτη η προτεραιότητα να καταδικαστεί, αλλά να συμβάλλει άμεσα στην αποκατάσταση της ζημιάς ή του κακού που προκάλεσε. Υπό αυτό το πρίσμα, ο θύτης εξακολουθεί να αποτελεί μέρος της κοινότητας και μάλιστα πολύτιμο. Εκτός από την περιθωριοποίηση και τον στιγματισμό του συμβάντος, ο δράστης αισθάνεται σε μεγάλο βαθμό ενσωματωμένος στην κοινότητά του¹³³. Η διαμεσολάβηση και οι διασκέψεις μεταξύ του θύματος ή της πλευράς του θύματος και του δράστη, είναι συχνά μέρος των μεθόδων της επανορθωτικής δικαιοσύνης¹³⁴. Η αποκατάσταση είναι επίσης σύμφωνη με τα ιδανικά της επανορθωτικής δικαιοσύνης, αλλά μόνο αν συνδέεται με συγκεκριμένες ανάγκες του θύματος¹³⁵.

Οι υπέρμαχοι της επανορθωτικής λογικής του σωφρονιστικού συστήματος την εκλαμβάνουν ως μια επιστροφή σε παλαιότερες μορφές δικαιοσύνης και όχι ως μια νέα φιλοσοφία της. Σημειώνουν ότι οι πρώτες αφορούσαν στην αποκατάσταση της ζημιάς ή του κακού που προκλήθηκε, κι όχι την τιμωρία. Επιπλέον, αποσκοπούσαν στη νομική αντιμετώπιση των παραβάσεων ή των εγκληματικών συμπεριφορών εντός των ορίων του κοινωνικού συνόλου και της κοινότητας, χωρίς να κρίνεται απαραίτητο να

¹³³ Braithwaite J., *Crime, Shame, and Reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, σσ. 27-29.

¹³⁴ Braithwaite, ό.π., σσ. 27-29; Bazemore G. & Maloney D., *Rehabilitating Community Service Toward Restorative Service Sanctions in a Balanced Justice System*, *Federal Probation*, Vol.58, (1), 1994, σσ. 24-35.

¹³⁵ Schweigert F., *Moral and Philosophical Foundations of Restorative Justice*, ό.π., σ. 21.

επιλαμβάνεται των εν λόγω ζητημάτων μια ανώτερη κρατική εξουσία¹³⁶. Κάπου εδώ όμως εγείρεται το ερώτημα πως τα σωφρονιστικά ιδρύματα ταιριάζουν με την επανορθωτική δικαιοσύνη.

Στην πραγματικότητα, οι θεωρητικοί συμφωνούν ότι δεν ταιριάζουν καθόλου. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, όπου ο εγκλεισμός σε φυλακή προκύπτει ως αντίδραση σε ένα αδίκημα, μια επανορθωτική λογική θα υποστήριζε ότι η κοινωνική υπηρεσία ή κάποιο άλλος είδος διαμεσολάβησης θα αποτελούσε σαφώς καλύτερη και αποτελεσματική λύση. Μόνο σε περιπτώσεις σοβαρών και ιδιαίτερος βίαιων εγκλημάτων δεν θα κρίνονταν σκόπιμη η διαμεσολάβηση και η αποκατάσταση.

Η φυλακή σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο είναι εξορία και τα άτομα που εξορίζονται και αισθάνονται πόνο μέσω του εγκλεισμού τους δεν είναι καθόλου πιθανό να αισθάνονται κοντά στην κοινότητα που τους απαγόρευσε μια θέση στο κοινωνικό σύνολο. Έτσι, ο «κύκλος» της κοινωνίας σπάει και μάλιστα οριστικά. Η φυλακή όχι μόνο βλάπτει το άτομο, αλλά τραυματίζει την κοινότητα λόγω της απώλειας του ατόμου από το φυσικό, κοινωνικό περιβάλλον του. Για τους ανωτέρω λόγους, η φυλακή θεωρείται ασυμβίβαστη με την επανορθωτική δικαιοσύνη. Ωστόσο, δεν λείπουν και οι φωνές όσων υποστηρίζουν ότι τα σωφρονιστικά ιδρύματα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν επανορθωτικά αν άλλαζε παντελώς ο τρόπος λειτουργίας τους και η φιλοσοφία που τα διέπει. Συγκεκριμένα, θα έπρεπε να δοθεί έμφαση στην αποζημίωση ορισμένων θυμάτων και να διασφαλιστεί η αξιοπρέπεια και της ανθρωπιάς των παραβατών¹³⁷.

¹³⁶ Schweigert, ό.π., σ. 25.

¹³⁷ Perry, J., *Challenging the Assumptions*, ό.π., σ. 14.

1.14 Ωφελιμιστική φροντίδα

Τις τελευταίες, λίγες, δεκαετίες έχει αρχίσει να δίδεται μια νέα προσοχή στις ανάγκες των φυλακισμένων, οι οποίοι επανέρχονται στην κοινωνία μετά την ολοκλήρωση της ποινής του εγκλεισμού τους¹³⁸. Είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρον το στοιχείο ότι από τη δεκαετία του 1980 το εν λόγω ζήτημα τέθηκε επί τάπητος προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά. Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής εισήχθη και ο όρος «επανένταξη». Στις Η.Π.Α. στα τέλη του 1990 και στις αρχές του 2000 η ομοσπονδιακή κυβέρνηση χρηματοδότησε μελέτες αναφορικά με το τι μπορεί να γίνει προκειμένου να βοηθηθούν αποτελεσματικά οι πρώην κατάδικοι, που εξέρχονται από το σωφρονιστικό ίδρυμα και καλούνται να επανενταχθούν ομαλώς στην κοινωνία, από την οποία εξορίστηκαν για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα¹³⁹.

Ενώ ορισμένοι θεωρητικοί πιστεύουν ότι αυτή η τάση αποτελεί μέρος του κινήματος της επανορθωτικής δικαιοσύνης, είναι διάχυτη η αντίληψη ότι σχετίζεται άμεσα με τις αρχές του ωφελιμισμού. Δεν μπορεί να παραβλεφθεί ότι ένας μεγάλος αριθμός πρώην κρατουμένων-καταδίκων επανεισάγονται στην κοινωνία κάθε χρόνο σε όλες τις δυτικές κοινωνίες, καθώς επίσης ότι ο ρυθμός υποτροπής τείνει συνεχώς προς το χειρότερο¹⁴⁰. Οι περισσότεροι πολίτες θα προτιμούσαν οι προσφάτως απελευθερωμένοι «πρώην» παραβάτες, να διαθέτουν κάποια μέσα για να υποστηρίξουν τον εαυτό τους, καθώς επίσης θα λειτουργήσει ωφελιμιστικά για το σύνολο του πληθυσμού

¹³⁸ Mauer M., Chesney-Lind M. & Clear T., *Invisible Punishment: The Collateral Consequences of Mass Imprisonment*, Free Press, New York, 2002, σσ. 15-32.

¹³⁹ Governor Phil Murphy Announces the Creation of the New Jersey Apprenticeship Network, σ. 88. (Ανακτήθηκε στις 14/11/2018 από: https://nj.gov/governor/news/news_562018_/approved/20180329a_apprenticeship.shtml).

¹⁴⁰ King R. & Mauer. M., *State Sentencing and Corrections Policy in an Era of Fiscal Restraint*, 2002, σ.45. (Ανακτήθηκε στις 14/11/2018 από: Washington, DC: Sentencing Project. <http://www.sentencingproject.org/publications/state-sentencing-and-corrections-policy-in-an-era-of-fiscal-restraint/>, σ. 3. Murphy, J., *Punishment and Rehabilitation*, ό.π., σ. 40).

αν έχουν εύκολη πρόσβαση σε προγράμματα που μπορούν να συμβάλλουν στην αποτροπή οποιοδήποτε φαινομένου υποτροπής.

Τα αιτήματα αυτά της κοινωνίας έχουν μεταφραστεί σε περισσότερα οικονομικά κεφάλαια για ρητορικές παρότρυνσης, για σύσταση υπηρεσιών επαγγελματικής αποκατάστασης και παροχές κάθε είδους βοήθεια¹⁴¹. Απολύτως λογικό για τη κοινή γνώμη είναι η προαγωγή κοινοτικών εναλλακτικών λύσεων αντί της φυλακής, καθώς αυτές είναι κατά πολύ λιγότερο δαπανηρές. Για παράδειγμα, στις αρχές του 2000 η φυλακή κόστιζε για την ομοσπονδιακή κυβέρνηση των Η.Π.Α. 45 δολάρια ημερησίως, σε αντίθεση με τα 2 δολάρια που απατούνται για τον κατ' οίκον περιορισμό¹⁴². Κι αν το κοινωνικό σύνολο δεν διατρέχει ουσιαστικό κίνδυνο από την επιλογή της φθηνότερης εναλλακτικής λύσης, φαίνεται ότι ακόμα και μια χρηματική ποινή, θα πρέπει να προτιμάται, καθώς είναι καταλληλότερη για την πολιτεία, για τον παραβάτη και τους πολίτες συνολικά.

Πριν την ολοκλήρωση του παρόντος κεφαλαίου, θα πρέπει να διασαφηνιστεί ότι η φιλοσοφία και η λογική που διέπει το σωφρονιστικό σύστημα και τη λειτουργία των φυλακών, βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τις πεποιθήσεις της κοινωνίας κατά την τρέχουσα περίοδο της ιστορίας. Αυτό σημαίνει ότι ο καθορισμός των κινήτρων και των σκοπών τους εξαρτάται από το τι προσδοκά η κοινωνία να πετύχουν και ποια πιστεύει ότι είναι η πραγματική αποστολή τους. Αν και πολλοί άνθρωποι, συμπεριλαμβανομένων και πολλών κρατουμένων, αναγνωρίζουν ως κύρια λειτουργία του σωφρονιστικού ιδρύματος την αποκατάσταση, στην πραγματικότητα αυτή δεν υπήρξε σημαντικό συστατικό στοιχείο της αποστολής του για περισσότερο από δύο δεκαετίες. Αιτία του εν λόγω φαινομένου είναι οι απορριπτικές παρεμβάσεις των ποινικολόγων, των πολιτικών και των επιχειρηματιών που

¹⁴¹ Ward M., Rehab Trend for Convicts Gaining Favor, *Austin American Statesman*, December 7, 2004, σσ. A1-A12.

¹⁴² Ward, ό.π., σ. 7.

χρηματοδοτούν τις φυλακές, οι οποίοι αντιδρούν στην επικράτηση ενός επανορθωτικού τρόπου σωφρονισμού των παραβατών ή των εγκληματιών. Το σωφρονιστικό σύστημα διαχρονικά διέπονταν από περισσότερες της μιας φιλοσοφίες και γι' αυτό όταν επικρίνονταν για την επανορθωτική στρατηγική, διαπιστώνονταν ότι λειτουργεί αποτρεπτικά, ενώ όταν αναζητούνταν αποδείξεις για την αποτρεπτικότητα, θεωρούνταν ότι συμβάλλει στην αποκατάσταση των καταδίκων.

Παράλληλα, όταν η κοινή γνώμη διαμαρτύρεται για τις συνθήκες διαβίωσης των «συνανθρώπων» τους στις φυλακές, τίθενται σε εφαρμογή προγράμματα μαθητείας, που προβάλλουν το ανθρωπινότερο πρόσωπο της κοινωνίας και της πολιτείας. Αντίθετα, όταν το κοινωνικό σύνολο αντιδράσει στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού του σωφρονιστικού συστήματος, επικρατούν οι φωνές που επιδεικνύουν τον ρόλο των συμμοριών, που ζουν, αναπτύσσονται και εγκληματούν εντός των ιδρυμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα, οι φυλακές μπορούν να είναι όλα τα πράγματα σε όλους τους ανθρώπους, μπορεί όντως να υποθάλπουν τη δημιουργία μιας τάξης «εγκληματιών», αλλά είναι πολύ δύσκολο για τον οποιονδήποτε πολίτη να φανταστεί μια κοινωνία χωρίς φυλακή.

1.15 Ιδεολογική λειτουργία της φυλακής όσον αφορά στο άτομο: Ιδρυματοποίηση

Στον χώρο του εγκλεισμού θεμελιώνεται και νομιμοποιείται η διάκριση των ανθρώπων σε παρεκκλίνοντες και σε νομοταγείς, ενώ το σωφρονιστήριο ανάγεται σε ένα κοινωνικό κατασκευάσμα που διέπεται από πρακτικές, φιλοσοφίες και ιδεολογίες μιας καταπιεστικής και κλειστής εξουσίας, η οποία αποσκοπεί στην πραγμάτωση της απόλυτης πειθαρχίας. Η τελευταία αποτελεί έναν καταναγκαστικό μηχανισμό που παρακολουθεί, ελέγχει, διεισδύει, επηρεάζει και εν τέλει διαμορφώνει τη συμπεριφορά των

κρατούμενων. Ο πανοπτισμός αποτέλεσε την ιδανική μορφή της εν λόγω πειθαρχικής εξουσίας, καθώς προϋπέθεται την πλήρη απουσία αντίστασης και συνέβαλε ανεμπόδιστα στην παντελή καθυπόταξη των ατόμων ψυχή τε και σώματι¹⁴³. Σύμφωνα με τον Goffman ο εγκλεισμός ενός ατόμου στον χώρο της φυλακής συνεπάγεται σταδιακά την υποβάθμιση και τον ευτελισμό του, μέσω μιας διαδικασίας αναμόρφωσης του χαρακτήρα, της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του. Αυτή βασίζεται σε ένα σύστημα προνομίων, δηλαδή εσωτερικών άτυπων ή τυπικών κανόνων της φυλακής, που ταυτόχρονα απαγορεύουν ελευθερίες και υπαγορεύουν την προσδοκώμενη διαγωγή του κρατούμενου¹⁴⁴.

Η Τσιλιμγκάκη υποστηρίζει ότι όταν ο κατάδικος μεταβαίνει στον χώρο του εγκλεισμού, βιώνει μια κατάσταση σοκ, λόγω της απότομης απομάκρυνσής του από το κοινωνικό σύνολο. Το σοκ αυτό εντείνεται όταν ο κρατούμενος συνειδητοποιεί ότι πρέπει να καταφέρει να εγκλιματιστεί στο περιβάλλον της φυλακής και να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες. Η φυλακή ουσιαστικά αποτελεί μια μικρή κοινωνία, που διαθέτει τους δικούς της κανόνες και διέπεται από το δικό της αξιακό σύστημα. Μέσα σε αυτή, το άτομο καλείται να αποποιηθεί την προσωπική και κοινωνική του ταυτότητα, και να οικειοποιηθεί τη νέα, η οποία τον αποξενώνει από το νομοταγές του παρελθόν. Το άτομο, με την είσοδό του στο σωφρονιστήριο ταυτοποιείται ως εγκληματίας και ασυνείδητα ενεργεί ως τέτοιος, προκειμένου να επιβιώσει.

Η διαδικασία αυτή οδηγεί το άτομο στο να χάσει τον εαυτό του, να αυτό-αλλοιώσει την προσωπικότητά του και να αυτό-καταστρέψει τον χαρακτήρα του. Ως τρόφιμος των φυλακών, το άτομο δεν δύναται να λάβει προσωπικές αποφάσεις ακόμα και για τις στοιχειώδεις καθημερινές του ανάγκες, δεν έχει «φωνή» και αφομοιώνεται πλήρως από το σύνολο. Το σημαντικότερο όλων είναι ότι δεν καταφέρνει να ανακτήσει την ελευθερία

¹⁴³ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π., σσ. 270-275.

¹⁴⁴ Goffman E., *Ασυλα*, ό.π., σσ. 61-64.

του, ως το ανώτερο αγαθό που στερείται στη ζωή του, μέσω των δικών του ενεργειών. Αντίθετα, το γεγονός αυτό εξαρτάται από τρίτους και από αυτό καθίσταται σαφές ότι δεν έχει ο ίδιος προσωπική ευθύνη για αυτό¹⁴⁵.

Σε ένα τέτοιο καταπιεστικό περιβάλλον, που το άτομο αισθάνεται ανήμπορο να αυτενεργήσει, αναπτύσσονται έντονα συναισθήματα αυτό-υποτίμησης. Ο κρατούμενος νιώθει ανάξιος από κάθε άποψη, ασπάζεται την αντίληψη που έχουν οι γύρω του για αυτόν ειδικά και για τους «εγκληματίες» γενικά, απελπίζεται και παύει να πιστεύει σε ένα καλύτερο μέλλον. Χαρακτηριστική συμπεριφορά των κρατουμένων είναι η παραίτηση από τη ζωή, η απώλεια κάθε ενδιαφέροντος για τη βελτίωση της ζωής τους, ακόμα και μέσα στο περιβάλλον της φυλακής, καθώς επίσης η αδιαφορία και η συνειδητή αποχή από κάθε δραστηριότητα και κάθε πρόγραμμα, που ενδεχομένως δίνει ένα νόημα στην καθημερινή τους ρουτίνα¹⁴⁶.

Η ανωτέρω κατάσταση αναφέρεται ως ιδρυματοποίηση των ατόμων, που είτε εγκλείονται είτε εργάζονται στον χώρο της φυλακής. Αυτή, εντείνεται ανάλογα με τον χρόνο της κράτησης ή της παραμονής τους, με την άκριτη αποδοχή των κανόνων και των αξιών της κοινωνίας της φυλακής, με την υιοθέτηση των ηθικών αρχών της κυρίαρχης πληθυσμιακής ομάδας, καθώς και με την αδυναμία σύναψης θετικών δεσμών μεταξύ των ατόμων¹⁴⁷.

Η ιδρυματοποίηση, ως καταπιεστική πρακτική, μετατοπίζει τον εγκλωβισμό των ατόμων και πέραν του περιορισμού της φυσικής ελευθερίας τους, σε ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι οι κρατούμενοι εξαναγκάζονται από το σύστημα να αποδεχθούν και να διαδραματίσουν τον

¹⁴⁵ Τσιλιμιγκάκη Β., Χαρακτηριστικά και ανάγκες των κρατουμένων. Στο: *Οι ελληνικές φυλακές: από τον νόμο στην πραγματικότητα*, Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη δημοκρατία και τις ελευθερίες, Σάκκουλας, Αθήνα, 1994, σσ. 58-60.

¹⁴⁶ Φρέιρε Π., *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, Ράππα, Αθήνα, 1977, σ. 211.

¹⁴⁷ Clemmer D., *The process of prisonization*, Στο: Radzinowicz, L. Wolfgang L. (eds), *Crime and Justice*, III, N. York, 1971, σ. 92.

μοναδικό ρόλο που προορίζεται για αυτούς. Ο ρόλος αυτός αφορά στον καλό, τον υπάκουο και τον συμμορφωμένο έγκλειστο, ο οποίος τηρεί τους νόμους και τους κανόνες της φυλακής. Ωστόσο, σύμφωνα με την Αρχιμανδρίτου, η ικανότητα του αυτή περιορίζεται στην πραγματικότητα της φυλακής και δεν μπορεί να αναπτυχθεί στις συνθήκες ελευθερίας¹⁴⁸.

Γύρω από την ιδρυματοποίηση δομείται η ιδεολογία της φυλακής, η οποία συνοψίζει το σύνολο των συμβολικών και των ιδεολογικών προεκτάσεων της έννοιας του σωφρονιστηρίου, μέσω των οποίων η τελευταία συλλαμβάνεται και γίνεται κατανοητή από το κοινωνικό σύνολο, ανεξαρτήτως αν οι εν λόγω προεκτάσεις-ιδεολογίες εκτιμώνται ως ορθολογικές, λειτουργούν νομιμοποιητικά για τη σκοποθεσία της φυλακής. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζονται τέσσερις ιδεολογικές λειτουργίες της: 1. της εκκαθάρισης, 2. της άντλησης δύναμης και εξουσίας, 3. της εκτροπής, 4. του συμβολισμού. Η πρώτη αφορά στον εγκλεισμό των μη παραγωγικών κοινωνικών ομάδων στο πλαίσιο της καπιταλιστικής λειτουργίας της Πολιτείας, η δεύτερη σχετίζεται με την παραγωγική αδρανοποίηση των κοινωνικά περιθωριοποιημένων και με τη διατήρησή τους σε μια μη παραγωγική κατάσταση, η τρίτη αναφέρεται στον εγκλεισμό των μελών των αδύναμων κοινωνικά ομάδων για τον αποπροσανατολισμό της κοινής γνώμης αναφορικά με τα σοβαρότερα παραπτώματα που διαπράττουν οι εκπρόσωποι της κεντρικής εξουσίας και των ανώτερων τάξεων, και τέλος η τέταρτη, παραπέμπει στη διάκριση ανάμεσα στους «κακούς» και «ανέντιμους» έγκλειστους εγκληματίες και στους «καλούς» και «έντιμους» πολίτες που βρίσκονται εκτός φυλακής¹⁴⁹.

Από την ανωτέρω προσέγγιση του Mathiesen διαπιστώνεται ότι η φυλακή δεν αποσκοπεί στον περιορισμό της εγκληματικότητας, αλλά στην κατασκευή της και στη δημιουργία «εγκληματιών» ως υποκείμενα

¹⁴⁸ Αρχιμανδρίτου Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, ό.π., σ. 88.

¹⁴⁹ Mathiesen T., *Prison on Trial*, ό.π., σσ. 137-138.

παθολογικά, που περιθωριοποιούνται κοινωνικά και ελέγχονται από την κεντρική εξουσία. Με πρόφαση την εξασφάλιση της ασφάλειας του κοινωνικού συνόλου, οι κατάδικοι φυλακίζονται και υφίστανται μια πολυδιάστατη υποβάθμιση της προσωπικότητας και του είναι τους, ευτελίζονται ως ανθρώπινες οντότητες και καλούνται να αναπτύξουν άμυνες για να μην απολέσουν την ταυτότητά τους και να επιβιώσουν¹⁵⁰. Στο περιβάλλον του σωφρονιστηρίου, οι κρατούμενοι στερούνται τα στοιχειώδη αγαθά, υλικά και μη, που θεωρούνται αυτονόητα για τους ανθρώπους που διαβιούν «έξω», αλλά κυρίως πλήττονται από την αδυναμία τους να αυτενεργήσουν, να αποφασίσουν για τον εαυτό τους, να δράσουν αυτοβούλως και να επιλέξουν αυτό που οι ίδιοι επιθυμούν.

Η απουσία και η έλλειψη κάθε είδους πραγματικού δικαιώματος, μια σειρά από απαγορεύσεις, ο πλήρης αφοπλισμός και η αδυναμία του ατόμου να υπερασπιστεί τα δικά του στο περιβάλλον της φυλακής, είναι αυτά που πραγματικά θίγουν την προσωπικότητα και την αξιοπρέπειά του, και που διαφεύγουν ακούσια ή εκούσια της προσοχής των ιθυνόντων. Υπό αυτό το πρίσμα, η προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων ως ατόμων τίθεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των συζητήσεων όσον αφορά την αξιοπιστία και την αποτελεσματικότητα του Σωφρονιστικού Κώδικα¹⁵¹.

Η αδυναμία ή η απροθυμία της κεντρικής εξουσίας να προστατεύσει τα δικαιώματα των έγκλειστων ως ατόμων, βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τα στερεότυπα που συνδέονται με το προφίλ του κρατούμενου «εγκληματία». Αυτός θεωρείται «εχθρός» του κοινωνικού συνόλου και αποτελεί κοινό σκοπό των «έντιμων» πολιτών να τον καταδιώξουν και να τον εξοστρακίσουν. Ο καταδικασμένος σε φυλάκιση μπορεί να είναι «κακούργος», «παρανοϊκός», «τέρας», «ανώμαλος» και για να επανέλθει στον «ίσιο» δρόμο πρέπει να υποστεί μια «θεραπεία», που αιτιολογεί την καταπάτηση των καθολικών του

¹⁵⁰ Αρχιμανδρίτου Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, ό.π., σσ. 179-180.

¹⁵¹ Αλεξιάδης Στ., *Σωφρονιστική*, ό.π., σ. 35.

δικαιωμάτων. Το οξύμωρο της «θεραπευτικής» στρατηγικής του εγκλεισμού έγκειται στο ότι επιδιώκεται η κοινωνική επανένταξη του παραβάτη μέσω του κοινωνικού του αποκλεισμού και της εξορίας του από το κοινωνικό γίγνεσθαι. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο εγείρεται το ερώτημα πόσο εφικτό είναι ένας κρατούμενος που σωφρονίζεται σε ένα περιβάλλον που αντιπαρέρχεται την κοινωνικοποίηση, να επανενταχθεί αποτελεσματικά στο κοινωνικό σύνολο¹⁵².

Η φυλάκιση ως αποκοινωνικοποιητική διαδικασία καθορίζει και κυρίως στιγματίζει τη ζωή των εγκλείστων τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον τους, καθώς επίσης περιορίζει σημαντικά τα περιθώρια να αποκατασταθούν κοινωνικά, επαγγελματικά και οικονομικά μετά τον τερματισμό της ποινής τους. Οι συνθήκες και ο τρόπος διαβίωσης στο σωφρονιστήριο, η έλλειψη του απαραίτητου υλικοτεχνικού εξοπλισμού και των κατάλληλων χώρων, καθώς και η οργάνωση προγραμμάτων θεωρητικά και όχι πρακτικά προσανατολισμένων, αδρανοποιούν τους εγκλείστους και περιορίζουν τις πιθανότητες να επιτευχθεί η προσδοκώμενη προσωπική εξέλιξη¹⁵³.

Σύμφωνα με τον Κουράκη, ο αποκλεισμός των κρατουμένων από τα δικαιώματά τους ως ατόμων, η έλλειψη ορθολογικής στρατηγικής πολιτικής κοινωνικοποίησής τους και η ιδρυματοποίησή τους, επιδρούν ανασταλτικά στην αναδιαμόρφωση της συμπεριφοράς τους απέναντι στο κοινωνικό σύνολο, στην αναδόμηση του χαρακτήρα τους και στην προσωπική τους εξέλιξη, που θα συμβάλλουν στην αποτελεσματική επανένταξή τους¹⁵⁴. Είναι πολύ σημαντικό σε αυτό το σημείο να διευκρινιστεί ότι ο αποκλεισμός των κρατουμένων από τα ατομικά και κοινωνικά τους δικαιώματα μέσα στο περιβάλλον της φυλακής, συνεπάγεται τον κοινωνικό τους αποκλεισμό και την ένταξή τους σε μια κοινωνική ομάδα, της οποίας τα μέλη διατρέχουν

¹⁵² Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., Τσαμπαρλή Δ. & Φρονίμου Ε., *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, Τόμ.Α', Εθνική Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1996, σ. 369.

¹⁵³ Δασκαλάκη κ.ά., ό.π., σσ.272, 396.

¹⁵⁴ Κουράκης Ν., *Ποινική Καταστολή*, ό.π.

πάντα τον κίνδυνο να εκτίσουν ποινή εγκλεισμού λόγω της κοινωνικής τους περιθωριοποίησης σε μια κυκλική πορεία¹⁵⁵.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός που υφίστανται οι έγκλειστοι στα σωφρονιστικά ιδρύματα, συνεπάγεται την παρεμπόδιση της ελεύθερης πρόσβασής τους στο κοινωνικό και τον δημόσιο πλούτου, την εξαίρεσή τους από τη συμμετοχή στο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και κυρίως νομικό γίγνεσθαι, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να διεκδικήσουν επί ίσοις όροις κάθε δικαίωμά τους¹⁵⁶. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, εγείρεται το ερώτημα κατά πόσο οι φυλακισμένοι, ζώντας σε ένα κλειστό σύστημα σωφρονισμού και ανελευθερίας, δύνανται να απολαμβάνουν τα δικαιώματά τους σε προσωπικό επίπεδο και ιδίως αν μπορούν να αυτενεργούν κατά βούληση και απαρακώλυτα¹⁵⁷.

Η προσωπική ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα προστατεύεται από μια σειρά διεθνών, ευρωπαϊκών και εθνικών διατάξεων και για αυτό, κάθε προσπάθεια καταπάτησης ή περιορισμού της εκλαμβάνεται και αντιμετωπίζεται ως προσβολή της. Ωστόσο, αυτό που πρέπει να διευκρινιστεί είναι ότι στα εν λόγω συνταγματικά κείμενα δεν προσδιορίζεται ο επιτρεπόμενος περιορισμός της, όπως και οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν κάτι τέτοιο¹⁵⁸.

Η αδυναμία των συνταγματικών διατάξεων σε παγκόσμιο επίπεδο να καλύψουν τα κενά που προκύπτουν από την ταυτόχρονη επιβολή της ποινής του εγκλεισμού, δηλαδή της στέρησης της ελευθερίας του ατόμου, και την προάσπιση του δικαιώματος της ατομικής ελευθερίας, προκαλεί πολλαπλά

¹⁵⁵ Δήμου Γ., *Απόκλιση – Στιγματισμός. Αφομοιωτική θεωρητική προσέγγιση των αποκλίσεων στο σχολείο*, Gutenberg, Αθήνα, 1996, σσ. 35-36.

¹⁵⁶ Τσαούσης Δ., *Πολιτισμός, Ελεύθερος Χρόνος και Κοινωνικός Αποκλεισμός*. Στο: Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Gutenberg, Αθήνα, 1998, σσ. 91-93.

¹⁵⁷ Τσαούσης, Δ., *ό.π.*, σ. 94.

¹⁵⁸ Αλεξιάδης Στ., *Σωφρονιστική, ό.π.*, σ. 351.

προβλήματα. Αυτά σχετίζονται με την καταπάτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, με την αποστέρηση των ελευθεριών των κρατουμένων και με τη θεσμοθέτηση της αποστέρησης των ατομικών δικαιωμάτων των εγκλείστων, ώστε να επιτευχθεί ο σωφρονισμός και οι προσδοκώμενοι στόχοι της επιβολής και της εκτέλεσης της ποινής φυλάκισης¹⁵⁹.

Από πολλούς ερευνητές έχει διατυπωθεί η θέση ότι η επικράτηση της φυλακής ως συστήματος κλειστού τύπου, οδηγεί αποκλειστικά στην επιβολή ποινών που λειτουργούν πρωτίστως σε βάρος της ελευθερίας. Συγκεκριμένα, σε ένα κλειστό σύστημα σωφρονισμού, με το πρόσχημα της εξασφάλισης της τάξης, της πειθαρχίας και της ασφάλειας εντός του σωφρονιστηρίου, είναι δυνατό να επιβληθούν περιορισμοί της ελευθερίας και των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων από την ηγεσία, ακόμα κι όταν οι εν λόγω περιορισμοί δεν απορρέουν από τα συνταγματικά κείμενα και τις διατάξεις¹⁶⁰.

¹⁵⁹ Αλεξιάδης Στ., ό.π., σσ. 352-364.

¹⁶⁰ Αλεξιάδης Στ., ό.π., σσ. 359-360.

Κεφάλαιο 2º: Ο Σωφρονισμός και η φυλακή στην ιστορία του Χριστιανισμού

2.1 Σωφρονισμός-φυλακή και Χριστιανισμός

Στο διαχρονικό κλίμα του φόβου του εγκλήματος και της ανασφάλειας, έχουν ακμάσει τα συστήματα τιμωρητικού/σωφρονιστικού εγκλεισμού σε όλα τα αναπτυγμένα και αναπτυσσόμενα κράτη, που παραδοσιακά είναι «εκτός θέασης» και «εκτός σκέψης» για την κυρίαρχη πληθυσμιακή πλειοψηφία. Αυτή είναι «ευτυχής» και «ικανοποιημένη» που υπάρχουν τα καταστήματα κράτησης, καθώς κρατούν μακριά από τους δρόμους και τις γειτονιές, τους επικίνδυνους εγκληματίες, χωρίς να προβληματίζονται για τις επικρατούσες συνθήκες, για τη λειτουργία τους ή για το αν εν τέλει κάνουν καλό. Αυτό που ενδιαφέρει και έχει σημασία είναι ότι οι «κακοί» εγκλείονται και απομονώνονται, γιατί αυτό βοηθά τους «καλούς» να νιώθουν ασφαλείς. Αναμφίβολα αδιαφορούν για τα πορίσματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας, αναφορικά με την κατάσταση για παράδειγμα του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος για το 2019, ότι δηλαδή είναι «δεινή» και ότι τα μέτρα για τη βελτίωσή του είναι «ανεπαρκή».

Οι φορείς και η κοινή γνώμη κλείνουν «τα αυτιά» στις ανησυχίες της, που αφορούν στον υπερπληθυσμό των φυλακισμένων, στο ολιγάριθμο προσωπικό των φυλακών, στα σοβαρά περιστατικά βίας μεταξύ των κρατούμενων, στην έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και τις ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης, καθώς επίσης και στον προβληματισμό της για την κακομεταχείριση των υπόπτων από την αστυνομία και την ανεπάρκεια προστασίας και ασφάλειάς τους¹⁶¹.

¹⁶¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (2020). Επιτελική Σύνοψη-CPT/Inf, 15-Part, σ. 48. (Ανακτήθηκε στις 23/01/2021 από: <https://rm.coe.int/16809e205a>).

Σκοπός της παρακάτω αναφοράς είναι να καταδειχθεί αγιογραφικά, το ανυπόστατο (ή το απαράδεκτο) της στάσης «εκτός θέασης» και «εκτός σκέψης», αναφορικά με τα όσα βιώνει ένας κρατούμενος σε μια φυλακή, σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου. Θα καταδειχθεί ότι η εν λόγω στάση δεν θα πρέπει να αποτελεί επιλογή για τους χριστιανούς, που πραγματικά ασπάζονται τα όσα κηρύττει το Ευαγγέλιο. Και αυτό γιατί, μέσα από τα αγιογραφικά χωρία που αναφέρονται στις φυλακές και τους φυλακισμένους, ο χριστιανός έχει καθήκον να αντιληφθεί και να αποδεχτεί τις ευθύνες του απέναντι σε κάθε «πεπτωκότα» άνθρωπο, ο οποίος έρχεται αντιμέτωπος με την εχθρότητα των συνανθρώπων του.

Ο χριστιανός μαθαίνει μέσα από την Αγία Γραφή το εν Χριστώ νόημα της δικαιοσύνης, της μετάνοιας, της συγχώρεσης και της αναμόρφωσης, και γνωρίζει τη βαθιά αξία του κάθε ανθρώπου ως πρόσωπο, στο πρότυπο του Προσώπου του Τριαδικού Θεού. Εκείνοι που ισχυρίζονται ότι λαμβάνουν σοβαρά τις μαρτυρίες των Γραφών στη διαμόρφωση των πεποιθήσεων και τις πρακτικές τους, πρέπει να στέκονται απέναντι από τις ιδιαίτερες θορυβώδεις φωνές, που υποστηρίζουν την «τιμωρία» αντί της «συγχώρεσης»¹⁶².

2.2 Οι αναφορές στην Αγία Γραφή

Δεκάδες αναφορές σε φυλακές και φυλακισμένους υπάρχουν στην Αγία Γραφή: από τη φυλάκιση του Ιωσήφ στο βιβλίο της Γένεσης ως τη φυλάκιση του Σατανά στην Αποκάλυψη του Ιωάννη, από τον Σαμψών, τον Ιερεμία, τον Μιχαία, τον Σεδεκία, τον Δανιήλ, τον Ιωάννη τον Βαπτιστή, τον Πέτρο, τον Ιάκωβο, τον Ιωάννη, τον Σίλα και τον Παύλο, τον Επαφρά, τον Αρίσταρχο, την Ιουνία, και φυσικά τον ίδιο τον Ιησού, που τέθηκε υπό κράτηση τόσο μεταξύ

¹⁶² Marshall C.D., *Beyond Retribution: A New Testament Vision for Justice, Crime and Punishment*, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 2001, σ.45. Forrester D.B., *Christian Justice and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, σ. 48.

της σύλληψης και της σταύρωσής του, όσο και μετά τον θάνατό του¹⁶³. Η εμπειρία του τριπλού εγκλεισμού (Φιλίππους, Καισάρεια, Ρώμη)¹⁶⁴ καθόρισε την ταυτότητα του Παύλου, ο οποίος αυτό-αποκαλούταν «αιχμάλωτος του Ιησού Χριστού»¹⁶⁵.

Στην Β' Προς Κορινθίους επιστολή, περιγράφει την εμπειρία της φυλάκισης ως περιόδου υπομονής πολλών ταλαιπωριών, κακουχιών, ξυλοδαρμών, άγρυπνων νυχτών, λιμοκτονιών¹⁶⁶. Στην μετέπειτα χριστιανική παράδοση αναφέρεται ότι ο Παύλος φυλακίστηκε τουλάχιστον επτά φορές. Κατά ανάλογο τρόπο, ο Ιωάννης εμφανίζεται σε αρκετά αγιογραφικά χωρία να είναι φυλακισμένος. Από τα δεσμά τους απελευθερώνονται συχνά με την παρέμβαση του Θεού¹⁶⁷. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι κατά την πρώιμη εκκλησιαστική ιστορία, η φυλάκιση εξυπηρετούσε διαφορετική λειτουργία, συγκριτικά με τις σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες. Η έννοια του εγκλεισμού-κράτησης, όπως παρουσιάζεται αγιογραφικά, διδάσκει ότι:

2.2.1 Η φυλάκιση είναι αιτία μεγάλων δεινών

Στην Παλαιά Διαθήκη, οι φυλακές περιγράφονται σκοτεινά και άθλια υπόγεια μπουντρούμια, δεξαμενές, πηγάδια ή λάκκοι στο έδαφος. Ο Ιερεμίας, όταν αφέθηκε ελεύθερος προκειμένου να ανακριθεί, παρακάλεσε να μην επιστρέψει στη φυλακή του, φοβούμενος ότι θα πεθάνει¹⁶⁸. Ο Μιχαίας κλείστηκε σε κελί με ελάχιστο νερό και ψωμί¹⁶⁹, ενώ στους Ψαλμούς γίνεται αναφορά σε φυλακισμένους και αιχμαλώτους που είναι καταδικασμένοι να

¹⁶³ Knapp G.L., Prison. In: Bromiley G.W., (ed.), *The International Standard Bible Encyclopedia*, 4th ed., Eerdmans Pub Co, 1988, σ. 49.

¹⁶⁴ Πράξ. 16:19-40, 23:10, 24:27, 28:16, 20, 30, Φιλ. 3:6.

¹⁶⁵ Εφ.3:1, Φιλημ.1:9, Τιμ.1:8.

¹⁶⁶ Κορ.Β' 6:5, 11:23-28.

¹⁶⁷ Πράξ. 5:19, 22-23, 12:6-11, 16:25-26.

¹⁶⁸ Ιερ.37:16, 37:20.

¹⁶⁹ Βασ.Α' 22:27, Παραλ. Β' 18:26.

πεθάνουν στη δυστυχία¹⁷⁰. Ο Ιώβ θεωρεί ότι ο κάτω κόσμος (Σεόλ) είναι προτιμότερος από τη φυλακή, καθώς οι έγκλειστοι εκεί διαβιούν άνετα, χωρίς να ακούν τη φωνή του βασανιστή τους¹⁷¹. Στην Καινή Διαθήκη, η φυλάκιση δεν παρουσιάζεται καλύτερη, καθώς οι Ρωμαίοι έγκλειαν τους «παραβάτες» σε σκοτεινά, βρώμικα, υπερπληθή μέρη, γεμάτα ασθένειες¹⁷², όπου ήταν σύνηθες να πεθαίνουν οι κρατούμενοι είτε από πείνα¹⁷³, είτε από κακουχίες, είτε από αρρώστιες, είτε από βάνανσο βασανισμό¹⁷⁴, είτε από εκτέλεση¹⁷⁵, είτε από αυτοχειρία¹⁷⁶. Οι συγγραφείς της εποχής θεωρούν τη φυλάκιση ως την τρομακτικότερη εμπειρία του ανθρώπου και την εξισώνουν με «θανάσιμη» μοίρα¹⁷⁷.

Οι σύγχρονες φυλακές, στον αναπτυγμένο κυρίως κόσμο, είναι πολύ διαφορετικές και περισσότερο ανθρώπινες, τουλάχιστον όσον αφορά στις εγκαταστάσεις και τις δυνατότητες μεταχείρισης των κρατουμένων. Ωστόσο, δεν παύουν να αποτελούν πηγή δεινών για τον άνθρωπο. Όλες οι φυλακές, από τις κοίλες λακούβες της Σομαλίας ως τα «πολυτελή» σωφρονιστικά συστήματα στη Σκανδιναβία, είναι αποθήκες πόνου, είναι μέρη όπου οι πλήττοντες γίνονται πληττόμενοι, χάνουν την ελευθερία, την ταυτότητα, την αυτονομία και την αξιοπρέπεια τους. Ακριβώς επειδή η φυλάκιση βλάπτει, αξιοποιείται στο ποινικό σύστημα ως τιμωρία και απόδοση πόνου¹⁷⁸. Ο εγκλεισμός πλήττει το άτομο γιατί το απεκδύει από ό,τι τον κάνει άνθρωπο,

¹⁷⁰ Ψαλμ.79:11, 107:10, 102:20.

¹⁷¹ Ιωβ.3:18.

¹⁷² Wansink C.S., *Chained in Crist: The Experience and Rhetoric of Paul's Imprisonments*, Sheffield Academic Press, 1996, σ. 88.

¹⁷³ Μτθ. 26:36.

¹⁷⁴ Μτθ. 18:34, Εβρ.13:3, Ιερ.52:11, Παρ.αλ. Β'16-10.

¹⁷⁵ Μρκ. 6:14-29.

¹⁷⁶ Φιλ. 1:19-24.

¹⁷⁷ Wansink, C.S., *Chained in Crist*, ό.π., σσ.35-39.

¹⁷⁸ Bevir M., Foucault, power, and institutions, *Political Studies*, 47(2), 1999, σσ. 345-359; Freire P.μ *Pedagogy of the Oppressed*, New York: Continuum, 1993, σ. 48.

του στερεί την ελευθερία, το αποκλείει από τα κατ' εικόνα Θεού δημιουργήματα.

2.2.2 Η φυλάκιση είναι καταπίεση και όχι μέσο δικαιοσύνης

Παλαιοδιαθηκικά, η φυλάκιση δεν ορίζεται ως ποινική κύρωση¹⁷⁹. Ως τέτοια προκύπτει αργότερα και μάλλον υπό «ξένη» επιρροή. Οι λόγοι της καθυστέρησης έγκεινται στο ότι οι Εβραίοι τηρούσαν τον βιβλικό νόμο που προήγαγε την αναμόρφωση έναντι της τιμωρίας, ως έκφραση μετάνοιας προς τον Θεό, στο ότι διατηρούσαν ισχυρό αίσθημα κοινοτικής ευθύνης, χωρίς να αναζητούν το άτομο-φταίχτη και «αποδιοπομπαίο τράγο», στο ότι θεωρούσαν σημαντική τη συλλογική μετάνοια κι όχι την ατομική¹⁸⁰, στο διατηρούσαν ζωντανές τις μνήμες της δουλείας/απώλειας της ελευθερίας του λαού τους στην Αίγυπτο¹⁸¹. Ωστόσο, η χρονικά παρατεταμένη φυλάκιση χρησιμοποιήθηκε ως μέσο υλοποίησης των πολιτικών και στρατιωτικών σκοπών, και ως τρόπος φίμωσης των προφητών, που ασκούσαν κριτική στον επίγειο βασιλιά¹⁸². Ήταν ένα μέσο διατήρησης των ηττημένων εχθρών υπό έλεγχο¹⁸³, κράτησης των ατόμων που κατηγορούνταν για απιστία¹⁸⁴, των αιχμαλώτων πολέμου¹⁸⁵, των οφειλετών, καθώς και εκβιαστικό κίνητρο καταβολής χρηματικής εγγύησης για απαλλαγή από την κατάσταση εγκλεισμού¹⁸⁶.

¹⁷⁹ Έσδρ.7:26

¹⁸⁰ Griffith L., *The Fall of the Prison: Biblical Perspectives on Prison Abolition*, Wipf and Stock, 1999, σ. 88.

¹⁸¹ Marshall C.D., *Crowned with Glory and Honor: Human Rights in the Biblical Tradition*, Telford, Pa.: Pandora Press, 2001, σ. 49.

¹⁸² Ιερ.32:2-5, Βασ.Α'22:27, Παρ.αλ.Β'16:1-10 και 18:26, Μτθ.11:2.

¹⁸³ Κριτ.16:21-25, Βασ.Β'17:4, 24:15, 25:2-7, Ιερ.39:1-7, 52:3-11, Λκ.23:19 .

¹⁸⁴ Γεν.39:20, 40:1-22, Βασ.Β'17:4.

¹⁸⁵ Γεν.37:24, 28.

¹⁸⁶ Μτθ.5:23-26, 18:30.

Σήμερα η φυλάκιση εξακολουθεί να εξυπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες, με εκατοντάδες χιλιάδες κρατούμενους συνείδησης ανά τον κόσμο. Στους *Θρήνους του Ιερεμία*¹⁸⁷ αποτυπώνεται κάτι ανάλογο και επισημαίνεται ότι είναι στη γνώση του Θεού. Στις δημοκρατικές χώρες, ο ποινικός εγκλεισμός χρησιμοποιείται για την τιμωρία και την αποτροπή της εγκληματικότητας κάθε είδους. Αν και αυτό δεν τη νομιμοποιεί ηθικά, νομικά κατοχυρώνεται, καθώς προστατεύει τους «πολλούς» από τους «επικίνδυνους λίγους», μέσω της ενεργοποίησης των μηχανισμών καταπίεσης και υποταγής. Στην Αγία Γραφή είναι διάχυτη και σαφής η αρνητική προοπτική της φυλάκισης.

Το θεόπνευστο κείμενο προειδοποιεί την ανθρωπότητα για την εγγενή τάση των συστημάτων σωφρονισμού, να καταπιέζουν και να κακοποιούν τους κρατούμενους στο «όνομα» κάποιου ανώτερου σκοπού. Η αγιογραφική προειδοποίηση έναντι της υπερβολικής ή κανονιστικής εξάρτησης των κοινωνιών από τον θεσμό της φυλακής, ως μέσο αντιμετώπισης και διαχείρισης των παραβάσεων, είναι σαφής και δεν δικαιολογείται να παραβλέπεται.

Η παλαιοδιαθηκική εστίαση στην κοινοτική ευθύνη για την αμαρτία και τις αδικίες, βρίσκεται σε πλήρη αντιδιαστολή με τη σύγχρονη επικέντρωση στην ατομική ευθύνη και την ανάγκη τιμωρίας του «αποδιοπομπαίου τράγου». Οι παραβάτες ως άτομα, εκδιώχνονται από την κοινωνία, εγκλείονται και τίθενται εκτός θέασης, με το σκεπτικό ότι η απομάκρυνση των «κακών» ανθρώπων οδηγεί στην απαλλαγή από την «κακία». Η αντίληψη αυτή, παραβλέπει το ότι οι κακές πράξεις δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από την προσωπική ελεύθερη βούληση, αλλά προκαλούνται από τις συνθήκες στις οποίες διαβιόι κάθε άνθρωπος. Η φτώχεια, η ανεργία, η φυλετική και έμφυλη ανισότητα, η κοινωνική προκατάληψη και η οικογενειακή δυσλειτουργία

¹⁸⁷ 3:34-36.

συγκαταλέγονται στους «περιβαλλοντικούς» παράγοντες που ωθούν το άτομο να εκδηλώσει εγκληματική συμπεριφορά.

Το γεγονός ότι στα σύγχρονα καταστήματα κράτησης η πλειοψηφία των τροφίμων προέρχεται από φτωχά στρώματα και από μειονοτικές ομάδες, επιβεβαιώνει την ανωτέρω θέση. Δεν είναι τυχαίο ότι εκείνοι που περιθωριοποιούνται ή μειονεκτούν ή υφίστανται διακρίσεις, τείνουν να υπερεκπροσωπούνται στα σωφρονιστικά καταστήματα¹⁸⁸. Για τον λόγο αυτό, η «απάντηση» στην εγκληματικότητα δεν θα προκύψει από τη διερεύνηση της ατομικής κακίας, όσο από τη διαχείριση της κοινωνικής αδικίας και την ανάληψη της συλλογικής ευθύνης¹⁸⁹.

Η κοινωνία φαίνεται να αντιδρά στο έγκλημα μόνον όταν αυτό διαφοροποιείται από τα κοινωνικά κατεστημένα και προκαταλήψεις. Φαίνεται ότι το έγκλημα αποτελεί για την πλειοψηφία των πολιτών γνώρισμα των αδυνάτων κοινωνικά και οικονομικά¹⁹⁰. Κατανοείται λοιπόν ότι το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ταυτόχρονα καταπιέζει, προστατεύει και τιμωρεί, καθιστώντας την προειδοποίηση της αγιογραφικής παράδοσης τεκμήριο αντιπαράθεσης στην αφελή εμπιστοσύνη των ανθρώπων να εναποθέτουν τις ελπίδες τους για την εξάλειψη της αμαρτίας στον εγκλεισμό/υποδούλωση του ανθρώπου στην εξουσία.

¹⁸⁸ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π.

¹⁸⁹ Μάτσα Κ., *Ο κοινωνικός αποκλεισμός της φυλακής, τόπος έκδοσης* (;) 2012, σ. 55. (Ανακτήθηκε στις 02/02/2021 από: <http://www.eek.gr/index.php/g-articles/2735-o-koinonikos-apokleismos-tis-fylakis>).

¹⁹⁰ Hudson B., *Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives, and Controversies in Modern Penal Theory*, Buckingham: Open University Press, 1996, σ. 40.

2.2.3 Η φυλακή ταυτίζεται με τον θάνατο

Λαμβάνοντας υπόψη τα δεινά που προκαλούνται από τον θεσμό της φυλακής και τη διαχρονική του τάση να «συντρίβει» και να καταπιέζει τους αδύναμους, αιτιολογείται η μεταφορική χρήση της πράξη της φυλάκισης από την Αγία Γραφή για την περιγραφή της ανθρώπινης αγωνίας και πόνου. Αγιογραφικά, εντοπίζεται μια στενή συνάφεια μεταξύ του εγκλεισμού και του θανάτου, αρχής γενομένης με την οπτικοποίηση του «κελιού» με δεξαμενή, λάκκο ή κοίλωμα, που παραπέμπει σε τάφο. Η φυλακή στην Αγία Γραφή δεν είναι μόνο κοινωνικός θεσμός ή υλική οντότητα, αλλά και πραγματικότητα που εξισώνεται και ταυτίζεται με τον θάνατο της ζωής. Ως εκ τούτου, το πρόβλημα με την ύπαρξη της φυλακής δεν έγκειται στο ότι αποτυγχάνει να αποτρέψει τις εγκληματικές συμπεριφορές, αλλά στο ότι προάγει το ίδιο συγκρουσιακό, βίαιο και δολοφονικό πνεύμα, το οποίο υποτίθεται ότι πολεμά¹⁹¹.

Η αγιογραφική εξίσωση της φυλακής με τον θάνατο, αφενός απομυθοποιεί τις σύγχρονες διακηρύξεις υπέρ της αναγκαιότητας του ποινικού εγκλεισμού και αφετέρου αποκαλύπτει ότι ο τελευταίος τροφοδοτείται από το κακό που υποτίθεται ότι καταπολεμά. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι αναπόφευκτη η αποτυχία του σύγχρονου σωφρονιστικού συστήματος, καθώς η βία δεν μπορεί να νικηθεί με τη βία και η συγκέντρωση βίαιων ανθρώπων σε ένα βίαιο περιβάλλον δεν μπορεί να αποφέρει κάτι καλό, παρά μόνο «μεταδοτική εγκληματικότητα»¹⁹². Ο θεσμός της φυλακής αυτό-ακυρώνεται επειδή προάγει τη συμπεριφορά που προορίζεται να ελέγξει και παράγει το μίσος που προορίζεται να θεραπεύσει. Η Αγία Γραφή είναι ο

¹⁹¹ Griffith L., *The Fall of the Prison*, ό.π., σ. 175.

¹⁹² Lum K., Swarup S., Euback S. & Hawdon J., The contagious nature of imprisonment: an agent-based model to explain racial disparities in incarceration rates, *Journal of the Royal Society Interface*, 11(98), 2014, σ. 45.

φορέας της λύσης που προτείνει ο Δημιουργός Θεός: της «απελευθέρωση» των κρατουμένων και όχι της «βελτίωσης» του συστήματος.

2.2.4 Η απελευθέρωση των φυλακισμένων ως θέλημα Θεού

Στην Αγία Γραφή, αν και περιγράφονται μερικά από τα πιο φρικτά εγκλήματα που έχει γνωρίσει ποτέ ο κόσμος, δεν εντοπίζεται σε κανένα χωρίο η θεϊκή έγκριση για τον θεσμό της φυλακής¹⁹³. Σε κανένα χωρίο δεν προβάλλεται αυτός ως μέρος του θελήματος του Θεού, δεδομένου ότι αντίκειται σε ό,τι Αυτός αντιπροσωπεύει. Στην Αγία Γραφή δεν υπάρχουν καλές φυλακές¹⁹⁴ και για αυτό εκφράζεται emphaticά η επιθυμία του Θεού να απελευθερώσει τον έγκλειστο και να σπάσει τα δεσμά της ανελευθερίας του¹⁹⁵.

Στους Ψαλμούς¹⁹⁶ περιγράφεται ο Θεός να ακούει από τον ουρανό τους στεναγμούς των φυλακισμένων και εκφράζει την επιθυμία Του να απελευθερώσει τους καταδικασμένους σε θάνατο. Ο Θεός Δημιουργός του ουρανό και της γης, της θάλασσας και όλων όσων ίστανται, δικαιώνει τους καταπιεσμένους, δίνει τροφή στους πεινασμένους και απελευθερώνει τους φυλακισμένους¹⁹⁷. Όπως οι Εβραίοι ήταν ένα έθνος φυλακισμένων που απελευθερώθηκε ελπίζοντας στη βοήθεια του Θεού, έτσι και οι φυλακισμένοι αναμένουν τον Μεσσία να τους βγάλει από το σκοτάδι στο φως¹⁹⁸.

Ο Ιησούς Χριστός στην αρχή της διακονίας του κηρύττει ότι είναι φορέας του Πνεύματος του Θεού Πατέρα, γιατί Τον έχρισε να φέρει καλά νέα

¹⁹³ Olson M., The God Who Dared, *The Other Side*, 26(3), .1990.

¹⁹⁴ Olson M., No More Prisons, No Not One, *The Other Side*, 25(1), 1989.

¹⁹⁵ Δευτ.7:8, 24:18, Ψαλμ.68:6, 79:11, 102:19-20, 107:10-16, 118:5, 146:7, Ησ.42:7, 45:13, 49:8-9, 61:1, Μιχ.6:4, Ζαχ.9:11, Πράξ.5:19, 16:25-26, Πέτρ.Α'3:19, Αποκ.2:10.

¹⁹⁶ 102:19, 79:11.

¹⁹⁷ Ψαλμ.146:6-7.

¹⁹⁸ Ησ.42:6-7, 22, 61:1.

στους φτωχούς, να διακηρύξει την απελευθέρωση στους κρατούμενους και να φέρει τη λύτρωση στους καταπιεσμένους¹⁹⁹. Ο Κύριος δεν έκανε λόγο μόνο για την πνευματική ή ψυχική απελευθέρωση των φυλακισμένων που εγκλημάτησαν από αμαρτία ή ενοχή, αλλά και για φυσική αποδέσμευση από τις υλικές δομές και τα ιδεολογικά συστήματα που τους καταδυναστεύουν και την αξία του προσώπου τους²⁰⁰. Ο πρώτος αγιογραφικός κρατούμενος που «επωφελήθηκε» από το εν Χριστώ κήρυγμα ήταν ο καταδικασμένος δολοφόνος Βαραβάς²⁰¹, η απελευθέρωση του οποίου «καταδίκασε» τον ίδιο τον σαρκωμένο Θεού Λόγο. Οι άλλοι που ακολούθησαν ήταν οι τρόφιμοι στους Φιλίππους, οι οποίοι «έσπασαν τα δεσμά τους» αμέσως μετά την απελευθέρωση του Παύλου και του Σίλα με θεϊκή παρέμβαση²⁰².

2.3 Θεωρίες σωφρονισμού στην Αγία Γραφή

Στην Καινή Διαθήκη το αίτιο για την διάπραξη εγκλημάτων ορίζεται η συσκοτισμένη ψυχή του ατόμου. Από αυτή απορρέουν όλες οι κακές και υστερόβουλες σκέψεις, λαμβάνονται οι αποφάσεις που οδηγούν στον φόνο, την πορνεία, τη μοιχεία, την κλοπή, τη βλασφημία και την ψευδομαρτυρία²⁰³. Για την αποτροπή ανάλογων πράξεων, η Πολιτεία, όπως προαναφέρθηκε, θεσπίζει νόμους, κανόνες και νόρμες, την τήρηση των οποίων ελέγχουν αρμόδια όργανα. Κατά την εποχή που περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη, οι ποινές για τις εγκληματικές και τις παραβατικές δράσεις των ατόμων ήταν ο περιορισμός της ελευθερίας, η αποπομπή από το κοινωνικό σύνολο, η επιβολή χρηματικού προστίμου, η άσκηση σωματικής τιμωρίας και η θανάτωση. Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι και σήμερα ισχύουν λίγο πολύ οι ίδιες

¹⁹⁹ Λκ.4:16-20.

²⁰⁰ Griffith, L., *The Fall of the Prison*, ό.π., σ. 175.

²⁰¹ Μρκ.15:15, Μτθ.27:26.

²⁰² Πραξ.16:25-26.

²⁰³ Μτθ.15:19.

μορφές τιμωρίας στα σωφρονιστικά συστήματα, ακόμα και των αναπτυγμένων δυτικών κρατών.

Με την ποινή του θανάτου, κατά την παλαιοδιαθηκική παράδοση, τιμωρούνταν οι εγκληματίες που διέπρατταν φόνο, αδικήματα σεξουαλικού τύπου, άρνηση της πίστης και συκοφαντική δυσφήμιση. Αν και οι ποιμαντικές προσπάθειες για την κατάργησή της υπήρξαν πολλές και σημαντικές, στη Βίβλο, σε κανένα σημείο, δεν εντοπίζεται ρητώς οποιαδήποτε αναφορά για την αναβολή της. Ωστόσο, ο πιστός κατανοεί ότι σκοπός των ορισμένων ποινών δεν είναι η αφαίρεση της ζωής του παραβάτη, για την οποία υπεύθυνος είναι μόνο ο Δημιουργός Θεός, αλλά ο σωφρονισμός του²⁰⁴.

Την ίδια χρονική περίοδο, για την επιβολή των ποινών αποφάσιζαν τρία δικαστήρια: το Κατώτερο, που λειτουργούσε σε κάθε δήμο με τη συμμετοχή ιδιωτών που γνώριζαν τους νόμους και πολιτών που δεν ήταν νομομαθείς, το Ανώτερο, που συγκαλούνταν με τη συμμετοχή μόνο νομομαθών πολιτών και ανά δύο φυλές, και το Ανώτατο, που αποφάσιζε για εγκλήματα περί πίστης, με δικαστή τον βασιλιά, τον αρχιερέα ή τον κριτή. Στο ίδιο δικαστήριο συμμετείχαν οι σύνεδροι του αρχιερέα και οι σύμβουλοι του βασιλιά ή του κριτή²⁰⁵. Οι ετυμηγορίες των δικαστηρίων εκδίδονταν την ίδια μέρα της δίκης, η οποία με τη σειρά της διενεργούνταν την ίδια μέρα της τέλεσης του παραπτώματος ή εντός λίγων μόνο ημερών. Η επιβολή της ποινής ήταν επίσης άμεση, ακόμα και όταν επρόκειτο για την καταδίκη σε θάνατο²⁰⁶.

Χαρακτηριστικό του ποινικού συστήματος της εποχής της Παλαιάς Διαθήκης ήταν η ανταπόδοση της ίδια τύχης του θύτη με αυτή του θύματος, η οποία θεωρούνται ιδιαιτέρως αποτελεσματική από τους νομοθέτες για την αποτροπή εγκλημάτων. Για τον λόγο αυτό δεν εντοπίζονται αναφορές για

²⁰⁴ Καϊμάκης Β.Δ., *Οι θεσμοί της Παλαιάς Διαθήκης*, Εκδόσεις Simbo, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 253.

²⁰⁵ Καϊμάκης, ό.π., σσ. 152-157, 242-252.

²⁰⁶ Βασ.Α' 8:16.

φυλακίσσεις ή εγκλεισμούς παραβατών, αλλά μόνο παραδείγματα τιμωριών που προαναφέρθηκαν. Στο ανταποδοτικό ποινολογικό αυτό σκηνικό, ο φόνος τιμωρούνταν πάντα με θανάτωση του δράστη, ενώ την ίδια τύχη είχαν όσοι διέπρατταν σεξουαλικά διαστροφικά εγκλήματα, όσοι προέβαιναν σε ψευδομαρτυρία, συκοφαντούσαν δυσφημιστικά, βλασφημούσαν τα θεία, απαρνούνταν την πίστη τους ή προφήτευαν ψευδώς και παραπλανητικώς²⁰⁷.

Στην καινοδιαθηκική εποχή, η ποινή του θανάτου ουσιαστικά καταργείται και αντικαθίσταται από τον αφορισμό²⁰⁸. Με τη σάρκωση του Θεού Λόγου και μέσω των κηρυγμάτων Του, οι πιστοί συνειδητοποίησαν ότι οι επίγειες κυρώσεις δεν μπορούν να εφαρμόζονται από άτομα που έχουν αμαρτήσσει, και έτσι επιβαλλόταν η καθαίρεση των παραβατών²⁰⁹. Για την κεφαλή της Εκκλησίας, τον Χριστό, είναι πολύ σημαντική η υπακοή στην εξουσία του Κράτους και τους θεσμούς της Πολιτείας, και για αυτό το ποίμνιο παροτρύνεται να υπακούει στους νόμους.

Μόνο η Πολιτεία διαθέτει την ισχύ να επιβάλλει τη θανατική ποινή, όπου και όταν αυτή κρίνεται απαραίτητη²¹⁰. Την ίδια εποχή η απόδοση του δικαίου συνεπάγεται πράξεις αγάπης, μέσω των οποίων η ανθρώπινη ψυχή πλησιάζει στον Δημιουργό της, συμμετέχει στο έργο Του και οδηγείται προς τη σωτηρία της και την κατάκτηση μιας θέσης στη Βασιλεία των Ουρανών. Ο Χριστός είναι ο καλός και αγαθός ποιμένας που σώζει από τον κίνδυνο τους πιστούς που λοξοδρομούν. Δεν αποσκοπεί στο να τους τιμωρήσει, δεν τους αντιμετωπίζει με σκληρότητα, με απονία ή αδιαφορία, αλλά επιδεικνύει έλεος και προτρέπει το σύνολο των πιστών να πράξει το ίδιο και να «αγαπάνε αλλήλους»²¹¹. Με τον όρο «αφορισμός», εννοείται η αποκοπή και η

²⁰⁷ Εξ.21:12, Λευιτ.20:10, Δευτ.13:5.

²⁰⁸ Καϊμάκης, Β.Δ., *Οι θεσμοί της Παλαιάς Διαθήκης*, ό.π., σσ. 253-257.

²⁰⁹ Ιω.8:7; Ρωμ.13:1-7

²¹⁰ Ρωμ.13:1-5

²¹¹ Ιω.13:34.

απομάκρυνση ενός πιστού από το σώμα του Χριστού, δηλαδή από το σώμα της Εκκλησίας. Ο απόστολος Παύλος, στην επιστολογραφία του διατυπώνει την άποψη ότι όποιος κηρύξει διαφορετικό ευαγγέλιο από εκείνο του Χριστού και όποιος δεν αγαπά τον Ιησού Χριστό θα πρέπει να εξαιρείται από το σώμα των πιστών, να εκδιώχνεται από την Εκκλησία και να θεωρείται ανάθεμα. Η εν λόγω μορφή τιμωρίας αποσκοπεί στη συμμόρφωση του ανθρώπου που έχασε το δρόμο του Χριστού και έθεσε εαυτόν εκτός Εκκλησίας.

Το ερώτημα που εγείρεται σε αυτό το σημείο είναι το πως οι τρόφιμοι στις σύγχρονες φυλακές επωφελούνται από τη δέσμευση του Θεού να τους απελευθερώσει. Η απάντηση έγκειται στην έννοια της ελευθερίας, όπως παρουσιάζεται στην Αγία Γραφή, με εσωτερικές και εξωτερικές διαστάσεις. Παλαιοδιαθηκικά, η ελευθερία σημαίνει συνήθως την ελευθερία του ανθρώπου από τους εξωτερικούς παράγοντες που τον περιορίζουν, όπως η φτώχεια, το χρέος, η δουλεία, ενώ καινοδιαθηκικά αναφέρεται πιο συχνά σε μια εσωτερική ηθική και πνευματική ελευθερία που φέρνει το Ευαγγέλιο: μια απελευθέρωση από εσωτερικούς δαίμονες και απελπισία, από αμαρτία και εγωισμό, από ενοχή και απληστία.

Η πλήρης εμπειρία της ελευθερίας του Θεού πρέπει να περιλαμβάνει τόσο τις εξωτερικές όσο και τις εσωτερικές διαστάσεις, αν και η κάθε μια μπορεί να βιωθεί ξεχωριστά, δεδομένου ότι δεν αλληλοεξαρτώνται. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι οι κρατούμενοι δύναται να βιώσουν ηθική και πνευματική απελευθέρωση, ακόμα κι όταν παραμένουν εξωτερικά άδικοι. Αυτή είναι η ισχυρή αλήθεια που βρίσκεται στον πυρήνα της βούλησης του Θεού να τους απελευθερώνει. Αλλά ο ίδιος Θεός που φέρνει ελευθερία στο εσωτερικό, θέλει επίσης να «δει» τους κρατούμενους απελευθερωμένους από τα φυσικά δεσμά τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι χριστιανοί κρατούμενοι πρέπει να ενθαρρύνονται να δραπετεύσουν, αλλά ότι πρέπει να εργαστούν σκληρά για την τελική απελευθέρωσή τους, σε πρώτο επίπεδο μέσω της προσαρμογής τους και σε δεύτερο επίπεδο μέσω της ολοκλήρωσης της

ελευθερίας που φέρνει ο Χριστός. Η εν λόγω απελευθέρωση διέρχεται από το δρόμο του ελέους, της μετάνοιας και της παλινόρθωσης.

2.4 Μετάνοια και Φυλακή

Κατ' ουσίαν μέσω της φυλακής αυτό που επιδιώκει το κράτος είναι η μετάνοια του φυλακισμένου για όλα αυτά που έπραξε στη ζωή του, για όλα τα εγκλήματα τα οποία καταδικάστηκε. Η φυλακή λοιπόν στόχο έχει τον σωφρονισμό.

Από θεολογική πλευρά η μετάνοια ίσως μία από τις μεγαλύτερες αρετές του Χριστιανού ο οποίος μέσω αυτής μπορεί να απαλλαχθεί από τα αμαρτήματα του και να μεταβεί στην αιώνια ζωή δίπλα στο δημιουργό Θεό του²¹². Η μετάνοια είναι η αρχή εκείνη του εκκλησιαστικού βιώματος βάσει του οποίου ο χριστιανός αρχίζει και κατανοεί τα λάθη του και αρχίζει και βλέπει ποια θα πρέπει να είναι η συμπεριφορά αυτού σύμφωνα με τα διδάγματα του Ιησού Χριστού.

Όλοι οι πατέρες της ορθοδόξου καθολικής εκκλησίας μέσω των διαφόρων έργων τους αυτό που προτρέπουν όλους τους Χριστιανούς είναι η μετάνοια, είναι το πώς θα κατορθώσουν μέσω αυτής της αρχής όλοι οι χριστιανοί να κατανοήσουν τα αμαρτήματα αυτών και να μην τα διαπράξουν ξανά²¹³. Η μετάνοια είναι εκείνη που φαίνεται να έσωσε το ληστή από την κόλαση, είναι εκείνη που τον έφερε δίπλα στο Θεό. Άλλωστε αν μελετήσει κανείς την Παλαιά και Καινή Διαθήκη θα προσέξει ότι ο Χρήστος δεν πλαισιωνόταν από ανθρώπους οι οποίοι είχαν μη παραβατική συμπεριφορά αντιθέτως πλαισιωνόταν από ανθρώπους οι οποίοι είχαν στο παρελθόν παραβατική συμπεριφορά αλλά μετανόησαν και κατανόησαν ποια είναι τα πάθη αυτών και προσπάθησαν να τα εξαλείψουν. Έτσι λοιπόν πολλές φορές

²¹² Παπαθεοδώρου, Πρ., "Η Έκκλησία ἐν ταῖς φυλακαῖς". *Εκκλησία* Αριθ. 8 (15 Απρίλιος 1959): σσ.144-147.

²¹³ Ο.π.

βλέπουμε ότι ο χριστιανός μέσω της μετανοίας και μέσω της διαρκούς προσευχής είναι ικανός να κατακτήσει τον παράδεισο.

Αυτή είναι και η μετάνοια του σωφρονισμού μία μετάνοια η οποία όμως δεν έχει θεολογικό χαρακτήρα αλλά έχει σκοπό ο εκάστοτε κρατούμενος να κατανοήσει τα λάθη του και να μην τα διαπράξει ξανά. Έτσι λοιπόν βλέπουμε ότι για ακόμα μία φορά ο όρος του σωφρονισμού είναι καλυμμένος με το θεολογικό όρο της μετανοίας. Βλέπουμε δηλαδή ότι μέσω των φυλακών οι άνθρωποι πολλές φορές έρχονται αντιμέτωποι με τον ίδιο τους τον εαυτό και καλούνται να αναλογιστούν την ύπαρξή τους και τα λάθη που αυτοί έχουν διαπράξει και να μπορέσουν να τα ξεπεράσουν.

Ευρισκόμενοι στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα θεωρούμε ότι το σωφρονιστικό σύστημα οφείλει και πρέπει να είναι κοντά στον εκάστοτε εγκληματία ο οποίος θέλει να μετανοήσει και θα πρέπει το σωφρονιστικό σύστημα να τον βοηθήσει προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτή άλλωστε είναι και η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον επίγειο σωφρονισμό και τον σωφρονισμό των ουρανών, το σωφρονισμό το θεολογικό όπου όλη η κοινωνία προσεύχεται περί μετάνοιας και συγχωρήσεως του εκάστοτε ανθρώπου και του εκάστοτε σφάλματος αυτού.

Στην Ορθόδοξη Θεολογία πάντοτε σημαντική υπήρξε η Θεολογία του προσώπου, η οποία έχει τεράστια σημασία για το Χριστιανισμό, όπως θα φανεί κατά τη διεξοδική ανάλυση που θα γίνει στο επόμενο

Κι αυτό γιατί στην Ορθόδοξη παράδοση το κάθε πρόσωπο είναι κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Χριστού. Έτσι λοιπόν η εικόνα του προσώπου και στις φυλακές είναι πολύ σημαντική και αναμφισβήτητης σημασίας για αυτό το λόγο οφείλουν όλοι οι άνθρωποι να συντρέχουν, ούτως ώστε το κάθε άτομο να μπορέσει να σωφρονιστή, να μπορέσει να μετανοήσει και να ξαναγίνει ενεργό μέλος της κοινωνίας.

Ο σωφρονισμός των φυλακών εκ των όσων έχουμε έως στιγμής μελετήσει είναι θα λέγαμε διπλής φύσεως και έχει ως στόχο τόσο τον σωφρονισμό του σώματος και των πράξεων των τυπικών όσο και το

σωφρονισμό της ψυχής και της αντιμετώπισης της αμαρτίας η οποία οδηγεί τον άνθρωπο στην καταστροφή και μακριά από τον ζώντα Θεό. Έτσι λοιπόν κατανοούμε ότι ο σωφρονισμός είναι μία διαρκής ενέργεια του ανθρώπου ο οποίος θέλει να απαλλαγεί από την αμαρτία, θέλει να ξαναγίνει ενεργό μέλος της κοινωνίας και να αποτινάξει από πάνω του οτιδήποτε τον οδηγούσε μακριά από το δημιουργό Θεό.

Στις φυλακές ο ρόλος των πνευματικών και των διάφορων συμβουλών που αυτοί μπορεί να δώσουν είναι υψίστης σημασίας καθότι είναι αυτοί οι άνθρωποι οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν τους κρατούμενους σε πιο βαθύς και πιο ουσιαστικούς δρόμους αντίληψης του είναι και της πραγματικότητας, η οποία δεν έχει να κάνει μόνο με την επίγεια ζωή αλλά έχει να κάνει και με την αιώνια ζωή.

Η σημασία του προσώπου, ο σεβασμός του προσώπου όπου το κάθε πρόσωπο είναι κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού είναι αυτή που πρέπει να οδηγεί το εκάστοτε σωφρονιστικό σύστημα σε ένα σεβασμό του ανθρώπου και στην απόλυτη επιδίωξη αυτού όχι να τιμωρήσει τον άνθρωπο αλλά να τον βοηθήσει να ξεπεράσει τα κακώς κείμενα της ζωής του, να τον βοηθήσει να κατανοήσει τα λάθη του, να ερμηνεύσει το σώμα και την ψυχή του και να μπορέσει να βγει πιο σωστά και πιο πλήρης από το σωφρονιστικό ίδρυμα²¹⁴.

Άλλωστε από ότι βλέπουμε και από διάφορα παραδείγματα της Καινής Διαθήκης ο Χριστός μέσω των ομιλιών και μέσω των κηρυγμάτων του κατόρθωσε άτομα πραγματικά όπως η Μαρία Μαγδαληνή, ο ληστής και πολλοί άλλοι να τους κάνει ανθρώπους ενεργούς στην κοινωνία, μετανοημένος οι οποίοι το μόνο που μπορούσαν να κάνουν από τη στιγμή της μετανοίας τους και μετά ήταν να βοηθήσουν τον άνθρωπο ούτως ώστε να κατανοήσει τα σφάλματά του, να προσπαθήσει να τα διαγράψει και να βοηθήσει και τους υπόλοιπους ούτως ώστε να έρθουν σε μία παραδείσια κατάσταση.

²¹⁴ Παπαθεοδώρου, Πρ., "Η Εκκλησία ἐν ταῖς φυλακαῖς". *Εκκλησία* Αριθ. 8 (15 Απρίλιος 1959): σσ.144-147.

Έτσι λοιπόν κατανοούμε ότι ο σωφρονισμός πρέπει και οφείλει να έχει την έννοια της μετανοίας, την έννοια της νέας δημιουργίας, την έννοια της γέννησης από το μηδέν, ουσιαστικά ή ορθότερα την έννοια της αναγέννησης γιατί κατ' ουσίαν μέσω του σωφρονισμού αυτό που υπάρχει ως στόχος είναι να δημιουργηθεί είναι η αναγέννηση του ανθρώπου, η αναγέννηση της ψυχής αυτού η οποία θα είναι περισσότερο αποδοτική και περισσότερο κοντά στο Θεό και κατ επέκταση κοντά στην κοινωνία. Έτσι λοιπόν θεωρούμε εφόσον έχουμε πει ανωτέρω ότι ο σωφρονισμός έχει να κάνει κατά κύριο λόγο με τη μετάνοια έχει να κάνει κατά κύριο λόγο με την αναγέννηση της ψυχής και του σώματος όπου πλέον ο άνθρωπος θα βλέπει τον άνθρωπο ως πρόσωπο, πρόσωπο σεβασμού, πρόσωπο το οποίο πρέπει να παλέψει για την αιώνια Βασιλεία ως πρόσωπο το οποίο θα έχει απαγκιστρωθεί από την αμαρτία και όλες τις παραβατικές συμπεριφορές και θα μπορεί να σταθεί στο Δημιουργό Θεό πλάι του.

Η ιστορία του χριστιανισμού έδειξε ότι οι εκλεκτοί του Θεού δεν είναι η ελίτ των ανθρώπων οι οποίοι έχουν μία καλή διαγωγή και οι οποίοι βρίσκονται σε υψηλές θέσεις αλλά αντιθέτως είναι άνθρωποι οι οποίοι ακόμα και αν έχουν πέσει στο βούρκο της αμαρτίας, ακόμη και αν έχουν φύγει χιλιόμετρα μακριά από Αυτόν έχουν το δικαίωμα και μπορούν μέσω της μετανοίας να επιστρέψουν κοντά του, να καθίσουν εκ δεξιών του και να γευτούν τις χάρες της αιώνιας Βασιλείας Αυτού²¹⁵. Η μετάνοια λοιπόν και ο σεβασμός του προσώπου είναι θα λέγαμε εκ των σημαντικότερων αρετών στη χριστιανική πίστη αλλά και σε όλο το σωφρονιστικό σύστημα το οποίο θα πρέπει από τα πρακτικά ζητήματα να εντρυφήσει περισσότερο και στις ψυχές των κρατουμένων δημιουργώντας αυτών ή βοηθώντας αυτών να αναγεννηθούν ψυχικά ούτως ώστε να μπορέσουν να γίνουν πραγματικά συγχρονισμένα άτομα στην κοινωνία την οποία θα ζήσουν αμέσως μετά το πέρας των ετών της φυλακίσεως τους.

²¹⁵ Παπαθεοδώρου, Πρ., "Η Εκκλησία ἐν ταῖς φυλακαῖς". *Εκκλησία* Αριθ. 8 (15 Απρίλιος 1959): σσ.144-147.

Κεφάλαιο 3: Το ανθρώπινο Πρόσωπο

3.1 Η έννοια του προσώπου

Ο όρος «πρόσωπο» είναι κεφαλαιώδους σημασίας στην ορθόδοξη χριστιανική θεολογία, καθώς σχετίζεται άμεσα με την ύπαρξη του Τριαδικού Θεού²¹⁶. Η χρήση του αποκλείει οποιαδήποτε έκφραση της υποκειμενικότητας και αποκαλύπτει το τρόπο φανέρωσης ενός ανθρώπου προς έναν ή περισσότερους εξωτερικούς παρατηρητές, υποκινούμενου και ωθούμενου από την προαίρεσή του για επικοινωνία και συνάντηση²¹⁷.

Η χρήση του εν λόγω όρου έγκειται στον προσδιορισμό των σχέσεων εκείνων αναφοράς, που αποκλείουν κάθε πτυχή ατομικότητας και προϋποθέτουν την αυτόματη πλαisiώση των ανθρώπων από τους συνανθρώπους τους. Σύμφωνα με τη θεολογία του προσώπου, ο άνθρωπος δεν είναι η ατομική ουσία της έλλογης φύσης ή ένα απλό και αόριστο υποκείμενο με επιθυμίες και σκοπούς²¹⁸. Αντίθετα, ο άνθρωπος είναι ένα υποκείμενο που έχει επίγνωση του εαυτού του ως τέτοιο, που δύναται να σχεδιάζει τη μελλοντική του ζωή, που διαθέτει αυτοσυνειδησία, διάνοηση και νου, ενώ ταυτόχρονα επιθυμεί και επιδιώκει να συμβιώνει, να σχετίζεται και να κοινωνεί με τρίτους²¹⁹.

Το πρόσωπο στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία είχε εντελώς διαφορετική σημασία από ότι στα χριστιανικά χρόνια. Ο Μέγας Βασίλειος πάντοτε τονίζει το περιεχόμενό του όρου πρόσωπο το ίδιο κάνουν και ο Άγιος

²¹⁶ Ζηζιούλας Ι., Κοινωνία και ετερότητα, *Σύναξη*, 76/2000, σ. 13.

²¹⁷ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σ. 29.

²¹⁸ Βοήθιος, Βίβλος κατά Ευτυχούς και Νεστορίου: Προς τον όσιόν του κύριον και σεβαστόν πατέρα Ιωάννη Διάκονον ο υιός Βοήθιος, Στο: Σαμοθράκη Ν. (επιμ.), *Πανόραμα του Προσώπου*, Αρμός, Αθήνα, 2000, σ. 23.

²¹⁹ Ταΐνλορ Τ., Το πρόσωπο. Στο: Σαμοθράκη Ν. (επιμ.), *Πανόραμα του Προσώπου*, Πανταζάρα Μ. & Σαμοθράκη Ν. (μτφρ), Σειρά «Μούσες», Αρμός, Αθήνα, 2000, σσ. 398-432.

Γρηγόριος Νύσσης όπως και ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος οι οποίοι ταυτίζουν τον όρο υπόσταση και τον όρο πρόσωπο. Με την ταύτιση αυτή δεν δίνεται μόνο ένα αναλογικό περιεχόμενο στον όρο πρόσωπο αλλά στην ουσία ο όρος πρόσωπο διαφοροποιείται πλήρως από την προθεώρηση αυτού.

Η ταύτιση του όρου πρόσωπο με τον όρο υπόσταση υπογραμμίζει θα λέγαμε ιδιαίτερα την υπάρχουσα διαφορετικότητα μεταξύ των ανθρώπων, η οποία οφείλεται στην αποκλειστική υποστατική ιδιαιτερότητα. Υπάρχει αμφισβήτηση στη σχέση μεταξύ της θεολογικής αλλά και της ανθρωπολογικής σημασίας του όρου πρόσωπο που μελετάμε. Πιο συγκεκριμένα μπορεί οι άνθρωποι να έχουν κοινή ουσία μεταξύ τους αλλά όλοι διακρίνονται σαν ξεχωριστές οντότητες, σαν ξεχωριστά πρόσωπα με βάση τις δικές τους υποστατικές ιδιότητες. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας. Οι οντολογικές σχέσεις αυτών των προσώπων δεν είναι αναγκαστικές, γιατί χαρακτηρίζονται από την ελεύθερη, καθώς επίσης και την αΐδια αγαπητική κοινωνία που υπάρχει μεταξύ τους. Για αυτό με βάση τον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη ο Θεός δεν είναι μόνο αγάπη και έρωτας αλλά και αγαπητός και εραστός²²⁰.

Την ανωτέρω άποψη φαίνονται να συμμερίζονται και πολλοί άλλοι πατέρες της εκκλησίας. Ακόμη και ο Θεόδωρος Μοψουεστίας και ο Νεστόριος στα πλαίσια της χριστολογικής διδασκαλίας τους τόνισαν με ιδιαίτερη έμφαση την ιδιότητα της ελεύθερης και αγαπητικής κοινωνίας του προσώπου²²¹.

²²⁰ Μαρτζέλου Γ., «Το οντολογικό πρόβλημα στην πατερική παράδοση», (Ανακτήθηκε στις 05/07/2022 από: http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arthra_n.htm), σσ. 5-6

²²¹ Μαρτζέλου Γ., «Το οντολογικό πρόβλημα στην πατερική παράδοση», (Ανακτήθηκε στις 05/07/2022 από: http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arthra_n.htm), σ. 50

3.2 Το Πρόσωπο και η θεολογική θεμελίωσή του

Η Δημιουργία, στην απαρχή της, καταδεικνύει ότι ο Θεός Δημιουργός συνιστά την πηγή ζωής, ενέργειας και φωτός όλων των αγαθών και των πραγμάτων²²². Η αιώνια, η μοναδική, η ανεξάρτητη και η άπειρή ύπαρξή Του δεν υπόκειται σε καμιά αναγκαιότητα. Αντίθετα, ο Θεός Δημιουργός αποφασίζει ελεύθερα να δημιουργήσει τον κόσμο της κτιστότητας²²³. Με την ενέργειά Του, κατασκευάζει εκ του μη όντος έναν κόσμο βάσει των προαιώνιων δημιουργικών λόγων της θείας βούλησης, χωρίς να σχετίζεται με αυτόν κατά την ουσία Του²²⁴. Τη στιγμή της δημιουργίας, λαμβάνει χώρα η μετάβαση από την «α-προσιτότητα» και την «αγνωστότητα»²²⁵ της ουσίας Του στην αυτό-προσφορά αγάπης και αυτό-αποκάλυψης²²⁶.

Ο Θεός Δημιουργός συνθέτει έναν ετερούσιο προς Αυτόν κόσμο, κινητοποιούμενος από τη βουλητική Του ενέργεια και με πληρότητα αγάπης και ελευθερίας²²⁷. Ο παντοδύναμος και τέλειος Θεός δημιουργεί εκ του μηδενός, είναι ο όντως ων που μεριμνά προσεκτικά, ώστε το σύμπαν να μην επανέλθει στην προηγούμενη μηδενική του κατάσταση²²⁸. Η εν λόγω μέριμνά

²²² Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Αθήνα, 2017, σ. 42.

²²³ Γερούκαλης Δ., Η ανάδειξη του Προσώπου ως πρόταση εξόδου από την κρίση της νεωτερικότητας. Στο: Γερούκαλης Δ., (επιμ.), *Πρόσωπο προς Πρόσωπον: Πρόταση εξόδου από την κρίση της Νεωτερικότητας*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2013, σ. 172.

²²⁴ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σσ. 54-55.

²²⁵ Οι όροι «α-προσιτότητα» και «αγνωστότητα» είναι αδόκιμοι. Χρησιμοποιούνται «καταχρηστικά» από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής προκειμένου να περιγραφούν ως ιδιότητες, οι δύο πτυχές της ουσίας του Θεού, που είναι 1. Απρόσιτη και 2. Άγνωστη.

²²⁶ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, Ίκαρος, Αθήνα, 2017, σ. 133.

²²⁷ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ. 43.

²²⁸ Δεσπότης Σ., Φιλοσοφική ηθική και χριστιανική ηθική. Στο: Αντωνόπουλος Α. & Δεσπότης Σ., (επιμ.), *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Διαχρονικές Συνιστώσες της Χριστιανικής Θεολογίας στην Ορθοδοξία*, Τόμ.3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008, σ.177.

Του αποκαλύπτει σε όλο της το εύρος την αγάπη Του, στην οποία εντοπίζεται το κίνητρο της δημιουργικότητάς Του²²⁹.

Με την πράξη της Δημιουργίας, ο Θεός αφενός εκδηλώνει την πρόθεσή Του να αποκαλυφθεί, μέσω της δύναμής Του, της μορφοποίησης και της φανέρωσής του στον κόσμο της κτιστότητας, και αφετέρου επιδιώκει με τον τρόπο αυτό την κοινωνία, τον διάλογο και τη σύναψη σχέσεων²³⁰. Τα κτιστά αγαθά και πράγματα δεν προέρχονται από την ουσία του Δημιουργού Θεού, αλλά από την αγαπητική Του διάθεση και βούληση, στην οποία οφείλεται η κτιστότητα του σύμπαντος, με αποτέλεσμα να συνειδητοποιείται η μη υπαρκτική πραγματικότητα²³¹.

Υπό αυτό το πρίσμα, αναδεικνύεται μια ύπαρξη, ένα ον, ο Θεός, ως υπαρξιακή και υποστασιακή αρχή του κόσμου, που υπέρκειται των επουράνιων και επίγειων όντων²³². Η υποστασιακή και υπαρκτική αυτή αρχή του κόσμου συνίσταται στο Πρόσωπο του Θεού, και καθιστά κατανοητό ότι το κοσμικό είναι δεν έχει την απαρχή του στην ουσία Του, αλλά στον προσωπικό τρόπο ύπαρξής Του²³³. Ο Θεός αυτός είναι κατ' αρχήν το Πρόσωπο του Θεού Πατέρα, ο οποίος συνιστά την αιτία των άλλων δύο τριαδικών θείων προσώπων²³⁴. Ο Θεός Πατέρας συνιστά τη ζωή και την ύπαρξη ως γεγονός προσωπικής κοινωνίας και αγάπης, κι όταν αναφέρεται στο Ευαγγέλιο ότι

²²⁹ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ. 121.

²³⁰ Danielou J., *Η έννοια του προσώπου στους Έλληνες Πατέρες*. Στο: Πανταζαράς Μ. & Σαμοθράκης Ν. (επιμ.), *Πανόραμα του Προσώπου*, Αρμός, Αθήνα, 2000, σ. 76.

²³¹ Γερούκαλης Δ., *Η ανάδειξη του Προσώπου ως πρόταση εξόδου από την κρίση της νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 172.

²³² Μπέγζος Μ., *Ψυχολογώντας τη Θρησκεία*, Γρηγόρη, Αθήνα, 2011, σ. 83.

²³³ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 28.

²³⁴ Αμπατζίδης Θ., *Η οντολογία του προσώπου και το δόγμα της Αγίας Τριάδος: Μια σύγχρονη ανάγνωση των Καππαδοκών από τον Ιωάννη Ζηζιούλα*. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ. (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα, Καλαϊτζίδης, Π., (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016, σ. 186.*

αγάπη εστί²³⁵, αυτή νοείται ως το πλήρωμα της προσωπικής-τριαδικής κοινωνίας²³⁶.

Ως Τριάδα προσώπων, ο Θεός χαρακτηρίζεται από την κοινωνία και την ετερότητα, οι οποίες ανάγονται σε βαρύνουσας και πρωταρχικής σημασίας οντολογικούς παράγοντες, που αντίκεινται σε κάθε είδους ιδιωτεία, διαίρεση ή ατομοκρατία. Ο Τριαδικός Θεός, όχι μόνο δεν προηγείται των πολλών αλλά σχετίζει τον θεϊκό τρόπο συνύπαρξής Του με την ουσιαστική έννοια της ενότητας²³⁷. Σε αυτή την κοινωνία Προσώπων, εισάγεται μια ιεραρχικά ασύμμετρη τάξη και σειρά, όπου πρώτος καθίσταται ο Θεός Πατέρας, ως αίτιο των άλλων δύο Προσώπων, και είναι εκφραστής της αδιαίρετης και ασύγχυτης Αγίας Τριάδας²³⁸.

Η ελεύθερη γέννηση του Υιού του Θεού και η ελεύθερη εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, ανακεφαλαιώνουν στην Αγία Τριάδα, την αγαπητική οντολογική ελευθερία του Τριαδικού Θεού, η οποία ταυτίζεται με τρόπο απόλυτο, με την ελευθερία του *είναι*. Σε αυτό το θεολογικό πλαίσιο, το *είναι*, δηλαδή η ύπαρξη, οικοδομείται εντός της αγάπης και της ελευθερίας που καλλιεργείται και προϋποτίθεται στην κοινωνία των προσώπων²³⁹. Η αρμονική συνύπαρξη των Προσώπων της Αγίας Τριάδας προϋποθέτει την

²³⁵ Ιω.Α' 4:16.

²³⁶ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 30.

²³⁷ Αμπατζίδης, Θ., *Η οντολογία του προσώπου και το δόγμα της Αγίας Τριάδος...*, ό.π., σσ. 27-29.

²³⁸ Βγενόπουλος Μ., Μητροπολίτης Σηλυβρίας, *Η ευχαριστιακή εκκλησιολογία του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα και το ζήτημα του πρωτείου*. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ., (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα*, Καλαϊτζίδης Π., (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, 2016, Βόλος, σ. 99.

²³⁹ Stavrou M., *Η θεολογία του προσώπου στον Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα και τον Vladimir Lossky*. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ., (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα*, Μούρσα Ε., (μτφρ), Καλαϊτζίδης Π., (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016, σ. 209.

απόλυτη και προσωπική ελευθερία του Θεού, και έτσι η αγαπητική του βούληση δεν ανάγεται σε κάποια φυσική αναγκαιότητα²⁴⁰. Η αγάπη συνιστά την πραγμάτωση της οντολογικής ελευθερίας του Θεού και δεν υπόκειται σε κάποια αναγκαιότητα της ουσίας Του. Εξάλλου, ο Θεός είναι αυτό-προσδιοριζόμενος, με τρόπο απόλυτο και μοναδικό, και έτσι η οντολογία Του εντοπίζεται ακριβώς στην ελευθερία του Προσώπου Του²⁴¹.

Ο μοναδικός αυτός Θεός είναι εκφραστής της απόλυτης αλληλεγγύης, της αυτοδιάθεσης και της αμοιβαίας αγάπης, ενώ η υπερβατικότητά του έναντι του κόσμου της κτιστότητας, προβάλλεται ως απολύτως ελεύθερη έναντι κάθε ανάγκης, κάθε κοσμικής ή ηθικής αρχής, κάθε λογικής²⁴². Ο Θεός υπάρχει και ίσταται ελεύθερα, γεγονός που αφενός συνιστά την ταυτοσημία του ήθους της κοινωνίας με την αλήθεια του *είναι* Του, και αφετέρου προϋποθέτει την κατανόηση της προσωπικής σχέσης του Δημιουργού Θεού με τα δημιουργήματά του²⁴³.

Η σχέση μεταξύ του Θεού Δημιουργού και των κτιστών λογικών Του δημιουργημάτων, αν και αφορμάται από τη βούλησή Του, εξαρτάται από την ελευθερία της θέλησης των τελευταίων. Κατά τη δημιουργική διαδικασία, ο Θεός περιορίζει τα όρια της ελευθερίας Του, προκειμένου να παρέχει στον άνθρωπο-δημιούργημά Του τη δυνατότητα να αποφασίζει και να επιλέγει

²⁴⁰ Αμπατζίδης Θ., *Η οντολογία του προσώπου και το δόγμα της Αγίας Τριάδος...*, ό.π., σ.191; Zizioulas J., *Being as Communication: Studies in Personhood and the Church*, Crestwood: St. Vladimir, 1997, σ. 134.

²⁴¹ Sheehan, R.B., *Η ελευθερία του "εν Χριστώ" προσώπου: Η έννοια της υπόστασης κατά τον Ιωάννη Ζηζιούλα από τον Παναγιώτη Νέλλα*, Τσιμούρη-Κούσπαρη, Α. *Σύναξη*, 100/2006, σ.52· Ζηζιούλας Ι., *Από το προσωπείον εις το πρόσωπον. Στο: Χριστήρια εις τιμήν του Μητροπολίτου γέροντος Μελίτωνος*, Πατριαρχικών Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 304.

²⁴² Kallistos Bishop of Diokleia, *The Human Person as an Icon of the Trinity*, *Sobornost*, 8(2), 1986, σ. 14 (Ανακτήθηκε στις 05/10/2020 από: http://trinityinyou.com/pdfs/the_Human_Person_as_an_Icon_of_the_Trinity.pdf).

²⁴³ Γιαγκάζογλου Σ., *Πρόσωπο και Ετερότητα: Δοκίμιο για μια θεολογία της Ετερότητας*, *Ινδικτος*, 21/2006, σ.7; Γιαγκάζογλου Σ., *Το Ορθόδοξο "Ηθος"*, Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2004, σ. 255.

ελεύθερα, για το αν θα αγαπήσει τους συνανθρώπους του και αν είναι έτοιμος να αυτό-θυσιαστεί, υπερβαίνοντας τα φυσικά όριά του, προκειμένου να φτάσει στη θέωση²⁴⁴. Η ένωση Θεού-ανθρώπου βασίζεται στην ελευθερία, δηλαδή στην ανάδειξη του ατόμου σε ελεύθερο πρόσωπο, που συνειδητά θα επιλέξει και θα στραφεί στην υποστασιακή ένωση με τον Θεό Λόγο, δηλαδή με το Πρόσωπο του Χριστού²⁴⁵.

Ο άνθρωπος ως ελεύθερο πρόσωπο είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι η αλήθεια του έγκεινται στην υιοθέτηση ενός θεοκεντρικού τρόπου ζωής, μέσω του οποίου θα ολοκληρωθεί και θα φτάσει στη σωτηρία του²⁴⁶. Κι αυτό γιατί, έχοντας το δοσμένο από τον Θεό αυτεξούσιο ως οδηγό ζωής, συνειδητοποιεί και κατανοεί ότι είναι δημιουργημένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση με τον Δημιουργό του, συνεπώς είναι φύσει προορισμένος να μην απομακρύνεται από το αρχετυπικά αγαθό και να εκπίπτει στο μηδέν, ώστε να υπάρξει οντολογικά, να υπάρξει στο *είναι*²⁴⁷. Το αρχικό διάστημα που ακολούθησε της δημιουργίας, ο άνθρωπος ως κτιστό ον επικοινωνούσε με τον Δημιουργό του, προκειμένου να αναφέρει και να προσαγάγει το *είναι* του ευχαριστιακά σε Αυτόν, εκπληρώνοντας το κατ' εικόνα²⁴⁸.

Στη συνέχεια όμως, απέτυχε να μείνει σταθερός προς το αρχέτυπο, τη χάρη και τον Θεό, και άλλαξε πορεία²⁴⁹. Η μη ορθή χρήση του κτιστού κόσμου

²⁴⁴ Νέλλας Π., *Ζών Θεούμενον: Προοπτικές για μια ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, Αρμός, Αθήνα, 2000, σ. 33.

²⁴⁵ Κάλλιστος Ware, Μητροπολίτης Διοκλείας, *Το ανθρώπινο πρόσωπο ως εικόνα της Αγίας Τριάδας*, Τσαλίκη-Κιοσόγλου Π. (μτφρ.), Παρρησία, Αθήνα, 2013, σ.93· Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 28.

²⁴⁶ Νέλλας Π., *Ζών Θεούμενον...*, ό.π., σ. 45.

²⁴⁷ Γερούκαλης Δ., Από το αδιέξοδο του Ευκλείδειου Αριστοτελικού κόσμου, στη μη γραμμική δυναμική: Το Ενυπόστατον του Προσώπου και η Οντολογία Του. Στο: Στο: Γερούκαλης, Δ. (επιμ.), *Πρόσωπο προς Πρόσωπον: Πρόταση εξόδου από την κρίση της Νεωτερικότητας*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2013, σ.161· Ζιάκας, Θ. (2003). Πέρα από το άτομο: Το αίνιγμα της ελληνικής ταυτότητας. Γενική εισαγωγή, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 115.

²⁴⁸ Γιαγκάζογλου Σ., Αμαρτία, ελευθερία και αυτεξούσιο, *Σύναξη*, 144/2017, σ..43.

²⁴⁹ Νέλλας Π., *Ζών Θεούμενον ...*, ό.π., σ. 61.

από τους πρωτόπλαστους αφενός τους απομάκρυνε τον άνθρωπο από τον Θεό και αφετέρου ενεργοποίησε το θεϊκό δώρο του αυτεξουσίου τους, προκειμένου να καταφέρουν να ανακτήσουν την κοινωνία τους με τον Θεό σε μια νέα πραγματικότητα²⁵⁰. Η τελευταία, ουσιαστικά αποτελεί μια δεύτερη ευκαιρία για τον άνθρωπο, δηλαδή μια ακόμα απόδειξη της άδολης, αμετροεπούς και ανυπέρβλητης αγάπης του Θεού προς το δημιούργημά Του²⁵¹.

Ο προσωπικός Θεός δεν αρνείται στον άνθρωπο μια ακόμα ευκαιρία, καθώς μόνο έτσι είναι εφικτή η αποκατάσταση της κοινωνίας και των σχέσεων μεταξύ τους, αν και σε καμία περίπτωση δεν διακυβεύεται η ακεραιότητα της θείας και απρόσιτης φύσης Του. Η αμεσότητα της μεταξύ τους κοινωνίας και σχέσης πραγματώνεται με την υπέρβαση της ατομικότητας και τη βιωματική εμπειρία των θείων ενεργειών Του²⁵². Η υπέρτατη βιωματική εμπειρία των ενεργειών Του είναι η συνάντηση της ανθρωπότητας με το Πρόσωπο του Θεού Λόγου, όπως αυτή έλαβε χώρα με την ενσάρκωσή του.

Μέσω αυτής, ο άνθρωπος συνειδητοποιεί την αναγκαιότητα της κοινωνίας και της σύναψης σχέσης με τον Θεό²⁵³, όπως αυτή πραγματώνεται με την ελεύθερη αποδοχή της πρόσκλησης για ενσωμάτωση στο σώμα του Χριστού και συμμετοχής στην αιωνιότητα της επουράνιας τριαδικής ζωής²⁵⁴. Κάθε άνθρωπος, ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση δημιούργημα, δύναται μέσω

²⁵⁰ Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης, *Συνάντηση με το Μυστήριο: Μια σύγχρονη ανάγνωση της Ορθοδοξίας*, Ακρίτας, Αθήνα, 2012, σ. 121· Αγόρας Κ., *Περί Κόσμου, Ανθρώπου και Ιστορίας*. Στο: Αγόρας Κ., Γιαγκάζογλου Σ., π. Λουδοβίκος Ν. & Φωτίου, Σ. (επιμ.), *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, 1^{ος} Τόμ., Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002, σ. 108.

²⁵¹ Florofsky G., *Οι Βυζαντινοί ασκητικοί και πνευματικοί Πατέρες*, Πάλλης Π.Κ. (μτφρ.), Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 29.

²⁵² Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σ. 421.

²⁵³ Ζηζιούλας Ι. Μητροπολίτης Περγάμου, *Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου, Σύναξη*, 37, 1991, σ. 30.

²⁵⁴ Παπαθανασίου Θ., *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται: Η ιεραποστολή ως ελπίδα και ως εφιάλτης*, Εν πλω, Αθήνα, 2009, σ. 47.

της ελεύθερης βούλησής του να εξέλθει του εγώ του και να αποδεχθεί τη θεϊκή πρόσκληση της τέλεις ένωσης μαζί με τον Θεού Λόγο²⁵⁵.

Η ουσία του Θεού, ως ανεξάρτητη, άπειρη και μοναδική, Τον αναδεικνύει σε ελεύθερο και κατά βούληση Δημιουργό, σε πηγή της ζωής κάθε όντος, σε εκφραστή κάθε ενέργειας, που εντοπίζεται στον κτιστό κόσμο. Ο Δημιουργός Θεός κατασκευάζει τον κτιστό κόσμο με κύριο γνώμονα την υπέρμετρη αγάπη και τη θεία Του βούληση, καθώς επιδιώκει να σχετίζεται άμεσα με τα δημιουργήματά Του.

Ο Θεός μετασχηματίζεται από άγνωστη και απρόσιτη οντότητα του υπερβατικού, σε «απλόχερο» πάροχο αγαθότητας και αγάπης, και αυτο-αποκαλύπτεται στον κόσμο και τα όντα της κτιστότητας. Η βουλητική ενέργεια, η ελευθερία και η αγάπη συνιστούν τις κινητήριες δυνάμεις Του, εκείνες που τον ώθησαν να δημιουργήσει το σύμπαν από το μηδέν, από το μη ον, και να το διατηρήσει στην κτιστή του κατάσταση. Η έννοιες του μηδενός και του μη όντος στη χριστιανική κοσμολογία αποτελούν το σημείο εκκίνησης της ζωής και τη βασική προϋπόθεση της απτής και πραγματικής παρουσίας της²⁵⁶.

Μέσω της θεϊκής δημιουργίας, συντελέστηκε η πρώτη αποκάλυψη του Θεού, η οποία μεταφράζεται ως η, για πρώτη φορά, οριοθέτηση της άπειρης Του δύναμης εντός του κτιστού κόσμου. Υπό αυτό το πρίσμα, ο μέχρι τότε άγνωστος και απρόσιτος Θεός, αναδείχθηκε σε Θεό Δημιουργό που επιδίωξε να ενεργήσει έξω από τον εαυτό Του, προκειμένου να συσχετιστεί, να

²⁵⁵ Τερέζης Χρ., Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας. Στο: Αυγουστίδης Α. & Ζορμπάς Κ., (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως πολιτιστικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*, τόμος Β', Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002, σ. 38.

²⁵⁶ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σσ. 42-55· Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σ. 133· Γερούκαλης Δ., *Η ανάδειξη του Προσώπου ως πρόταση εξόδου από την κρίση της νεωτερικότητας*, ό.π., σ.172· Δεσπότης Σ., *Φιλοσοφική ηθική και χριστιανική ηθική*, ό.π., σ. 117.

συνδιαλλαγεί και να κοινωνήσει με τα όντα που δημιούργησε, τα οποία είναι μοναδικές οντότητες και ξεχωριστές υπάρξεις, με ορισμένη και ανεπανάληπτη ουσία και μορφή. Ο Θεός, είναι η αρχή των πάντων και το Πρόσωπό Του αποκαλύπτει τον προσωπικό τρόπο ύπαρξης του ανθρώπινου γένους. Το αίτιο της πατρότητας, η σύσταση της ύπαρξης και της ζωής, απορρέουν από το Πρόσωπο του Τριαδικού Θεού που σαρκώνει το υπέρτατο γεγονός της προσωπικής αγάπης και πληροί την τριαδική-προσωπική κοινωνία²⁵⁷.

Η αρμονική ενότητα μιας ομάδας Προσώπων εκφράζεται στο Πρόσωπο του Τριαδικού Θεού, όπου ο Θεός Πατέρας, ο Υιός του Θεού και το Άγιο Πνεύμα συνυπάρχουν σε κατάσταση τέλει κοινωνίας, όπου κανένα δεν υπερβαίνει το άλλο. Η ετερότητα των τριών αυτών Προσώπων καθορίζει την ύπαρξη και την αδιαιετότητά τους, καθώς υπάρχει μεταξύ τους μιασύμμετρη και ιεραρχική σειρά και τάξη: ο Θεός Πατέρας είναι η αιτία των δύο άλλων και απόλυτος εκφραστής της ασύγχυτης και αδιαίρετης Αγίας Τριάδας Προσώπων. Η αγάπη Του έγκειται στην ελευθερία του είναι και εκφράζεται από την τρισυπόστατη ουσία του, μέσω της γέννησης του Υιού και της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος.

Η ελευθερία και η αγάπη του Θεού-Πατέρα είναι οι γενεσιουργές αιτίες της προσωπικής σχέσης μεταξύ των Τριών Προσώπων Του, οι οποίες, σαν να τίθενται σε μια κυκλική πορεία, ενισχύονται από τη μεταξύ τους αρμονία και κοινωνία. Ο μοναδικός, ανεπανάληπτος και οντολογικά ελεύθερος Θεός ολοκληρώνεται στην ελευθερία και την αγάπη των Προσώπων Του, καθώς

²⁵⁷ Αμπατζίδης, Θ., *Η οντολογία του προσώπου και το δόγμα της Αγίας Τριάδος*, ό.π., σ. 186· Γερούκαλης Δ., *Η ανάδειξη του Προσώπου ως πρόταση εξόδου από την κρίση της νεωτερικότητας*, ό.π., σ.172· Μπέγζος Μ., *Ψυχολογώντας τη Θρησκεία*, ό.π., σ. 83· Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σσ.28-30· Ζηζιούλας Ι., Μητροπολίτης Περγάμου, *Χριστολογία και ύπαρξη*, *Σύναξη*, 2/1982, σ. 11.

συνιστούν κοινωνία αλληλεγγύης, αμοιβαιότητας και αυτοδιάθεσης²⁵⁸. Στο Πρόσωπο του Τριαδικού Θεού εκφράζεται η απόλυτη υπερβατικότητα και ελευθερία, που αντίκεινται στις αρχές του κόσμου της κτιστότητας, οι οποίες προκύπτουν από τις ηθικές και τις κοσμικές ανάγκες, καθώς επίσης και τη «λογική» τάξη. Αντίθετα, η οντολογική υπαρκτική ελευθερία των Προσώπων της Αγίας Τριάδας λειτουργεί ως αρχέτυπο της αλήθειας, της κοινωνίας, της ελευθερίας και του ήθους του κτιστού γίνεσθαι. Συνιστά την κεντρική προϋπόθεση της βαθιάς κατανόησης της (προσωπικής) σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ του Θεού Δημιουργού και των δημιουργημάτων Του²⁵⁹.

Η ελεύθερη κοινωνία Δημιουργού-δημιουργήματος και η ελεύθερη μετοχή του ανθρώπινου γένους στην αιώνια και μακάρια ουράνια ζωή, συνιστούν την αλήθεια του κτιστού κόσμου. Για την πραγμάτωσή της κρίνεται απαραίτητη η ενεργοποίηση της ελεύθερης προσωπικής βούλησης του ανθρώπου, η οποία του δόθηκε ως θεϊκό δώρο, μέσω της οποίας θα τεθεί στην πορεία που θα τον οδηγήσει στη θέωση. Ο Θεός δημιούργησε το ανθρώπινο γένος οριοθετώντας με την ενσάρκωση του Λόγου Του αυτόβουλα την υπόστασή Του, προκειμένου να του μεταλαμπαδεύσει το αίσθημα της υπέρτατης αγάπης, όπως αυτή εκφράζεται από την ειλικρινή κοινωνία και την αυτο-θυσία για τον συνάνθρωπο. Οι πράξεις αυτές λειτουργούν ως υπερβάσεις της άλογης και θνητής φύσης του ανθρώπου, ο οποίος δύναται να επανατεθεί στην τροχιά που θα τον επαναφέρει στην προπρωτική του ουράνια κατάσταση.

Η εν λόγω δυνατότητα ουσιαστικά αποσκοπεί στην ένωση του ανθρώπου με το Πρόσωπο του Θεού Λόγου και παρέχεται ως δώρο από Αυτόν.

²⁵⁸ Αμπατζίδης Θ., *Η οντολογία του προσώπου και το δόγμα της Αγίας Τριάδος...*, ό.π., σσ.27-29· Stavrou M., *Η θεολογία του προσώπου στον Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα και τον Vladimir Lossky*, ό.π., σ. 209; Zizioulas J., *Being as Communication...*, ό.π., σ. 134.

²⁵⁹ Γιαγκάζογλου Σ., *Αμαρτία, ελευθερία και αυτεξούσιο*, ό.π., σ.43 · Γιαγκάζογλου Σ., *Το Ορθόδοξο "Ηθος"*, ό.π., σ. 255· Kallistos Bishop of Diokleia, *The Human Person as an Icon of the Trinity*, ό.π., σ.14· Ζηζιούλας Ι., *Από το προσωπείον εις το πρόσωπον*, ό.π., σ. 304.

Όταν ο άνθρωπος διαβιεί σε ένα πλαίσιο συνδιαλλαγής με τον Θεό, είναι σε θέση να κατανοήσει καλύτερα το είναι και τον προορισμό του. Υπό αυτό το πρίσμα, ο άνθρωπος συνειδητοποιεί την οντολογική του αλήθεια, όταν αρχίζει να διαβιεί θεοκεντρικά, όταν αποσκοπεί στην επίτευξη της θέωσης, όταν θέτει τον εαυτό του, μέσω της ελεύθερής του βούλησης, στην πορεία που οδηγεί στην αιώνια και αρχέγονη/αρχετυπική προπρωτική ζωή²⁶⁰.

Ο κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού δημιουργημένος άνθρωπος, όντας εφοδιασμένος με το «δώρο» της αυτεξουσιότητας, προσπαθεί σε όλη του ζωή να εξέλθει από την κατάσταση του μηδενός, δηλαδή του μη είναι, και να μεταβεί σε εκείνη του είναι, παραμένοντας εντός των ορίων του προπρωτικού-αρχετυπικού εαυτού του. Ο άνθρωπος ίσταται σε κοινωνία με τον Θεό Δημιουργό του και μετέχει στην κτιστότητα, με βασικό και απώτερο σκοπό να πραγματώσει το κατ' εικόνα, μέσω της ολοκληρωτικής αναγωγής της δημιουργίας στον Θεό με τρόπο ευχαριστιακό. Εξ αρχής, αυτό δεν κατέστη δυνατό, δεδομένου ότι ο άνθρωπος λοξοδρόμησε και «έπεσε», αδυνατώντας να αξιοποιήσει ορθά τη κτιστή ύλη, ως μέσο συνάντησης και κοινωνίας με τον Θεό.

Παρά την πτώση, ο προσωπικός Θεός Δημιουργός δεν έπαψε ποτέ να καλεί τον άνθρωπο να διαβεί ελεύθερος, ενεργοποιώντας τη βούληση και το αυτεξουσιό του, εντός των ασφαλών ορίων της σταθερής κοινωνίας μαζί Του, όπου δύναται να συνθέσει νέες πραγματικότητες. Η επιμονή του Θεού για τη σωτηρία του ανθρωπίνου γένους, που σφάλλει και αμαρτάνει από τη πρώτη στιγμή της δημιουργίας του, καταδεικνύει το εύρος της άδολης αγάπης του

²⁶⁰ Ware Κάλλιστος, Μητροπολίτης Διοκλείας, *Το ανθρώπινο πρόσωπο ως εικόνα της Αγίας Τριάδας*, ό.π., σ.33· Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ.31 · Νέλλας Π., *Ζώνον Θεούμενον...*, ό.π., σ. 33.

Θεού προς αυτό, βάσει της οποίας του αναγνωρίζει το δικαίωμα αφενός να αστοχεί και αφετέρου να μετανοεί²⁶¹.

Ο προσωπικός Θεός Δημιουργός δεν απαρνείται τον άνθρωπο, αναλογιζόμενος τα σφάλματα, στα οποία υποπίπτει. Αντίθετα, του συμπαρίσταται και προσβλέπει στην αποκατάσταση της μεταξύ τους κοινωνίας, η οποία δεν χάνει ποτέ τη βιωματική της διάσταση και εξασφαλίζεται μέσω της αποκάλυψης των θεϊκών ενεργειών Του στο κτιστό γίνεσθαι. Οι ενέργειες του Θεού που φανερώνονται στην ανθρωπότητα, συνιστούν έναν τύπο προσωπικής κοινωνίας, υπό το πρίσμα της βιωματικής αμεσότητας μεταξύ Δημιουργού-δημιουργήματος. Η κοινωνία αυτή συνεπάγεται μια στενή προσωπική σχέση, που βεβαιώθηκε πολύ πριν από τη ενσάρκωση του Υιού Του, με τη φανέρωσή του στον «θεόπτη» Μωυσή. Από τη στιγμή της θεοφάνειας του Σινά, ο άνθρωπος κατανόησε ότι η σχέση που αναπτύσσει με τον Θεό Δημιουργό του συνιστά την ποιότητα του είναι του, αυτού καθαυτού, την απαρχή της ατομικής του ιστορίας και του υπαρκτικού του προσδιορισμού. Με την ενανθρώπιση του Θεού Λόγου, η θεωρητική αυτή κατανόηση έλαβε έμπρακτη διάσταση και κατέστη καθαρότερη η εικόνα του ανθρώπου αφενός για τον Θεό και αφετέρου για τον ίδιο του τον εαυτό²⁶².

Με τη σάρκωση του Υιού του Θεού, δόθηκε στο ανθρώπινο γένος, ως προσωπικό κεκτημένο, το θεϊκό δώρο της ζωής, και τέθηκαν οι βάσεις για τη δημιουργία της βαθιάς και άρρηκτης σύνδεσής του με τον Θεό Δημιουργό του. Απώτερη σκοποθεσία της κτιστότητας είναι από τη μια, η ένταξη του

²⁶¹ Γιαγκάζογλου Σ., *Αμαρτία, ελευθερία και αυτεξούσιο*, ό.π., σ.43· Γερούκαλης Δ., *Από το αδιέξοδο του Ευκλείδειου Αριστοτελικού κόσμου, στη μη γραμμική δυναμική...*, ό.π., σ. 161· Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, Αρμός, Αθήνα, 2001, σ.115· Αγόρας Κ., *Περί Κόσμου, Ανθρώπου και Ιστορίας*, ό.π., σ.108· Νέλλας Π., *Ζών Θεούμενον...*, ό.π., σ. 61.

²⁶² Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ.421· Γιαγκάζογλου Σ., *Φιλοσοφία της ιστορίας και θεολογία της ιστορίας*. Στο: Αθανασοπούλου-Κυπρίου Σ., Γιαγκάζογλου Σ. & Μαράς Α. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Ορθοδοξία και Μετα-Νεωτερικότητα*, Τόμ. 3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008, σ.34· Καρακόλης Χ., *Ο κόσμος σε κρίση και η κρίση του Θεού: Σχεδιάγραμμα βιβλικής προσέγγισης, Σύναξη*, 2006, Τεύχ.100, σσ. 22-27, 22.

ανθρώπου στην τροχιά προς την επουράνια και αιώνια ζωή και από την άλλη, η ενσωμάτωσή του στην υπαρκτική οντότητα του ενανθρωπίσαντα Χριστού. Ο Θεός, Πατέρας και Δημιουργός, απευθύνεται ξεχωριστά και προσωπικά σε κάθε άνθρωπο, παρωθώντας τον να εξέλθει από το εγώ του, να υπερβεί την ατομικότητά του και να καταστεί πρόσωπο, καθώς μόνο έτσι θα έλθει σε πλήρη και τέλεια κοινωνία και ένωση μαζί Του. Αν και η εν λόγω θεϊκή πρόσκληση φαντάζει μάλλον απαιτητική, αν όχι σκληρή, καθώς προϋποθέτει την άνευ όρων αυτοθυσία του ανθρώπου, προέρχεται απευθείας από τον κόσμο της υπερβατικής ακτιστότητας του Θεού. Κάθε απορριπτική στάση έναντι αυτής, συνεπάγεται την απάρνηση της προσωπικής απελευθέρωσης του ανθρώπου, την αδυναμία του να βιώσει έμπρακτα την υπέρβαση από την άλογη στην έλλογη αρχετυπική και προπρωτική του φύση, την αποστέρηση της δυνατότητας κατανίκησης της ολοκληρωτικής φθοράς και του θανάτου²⁶³.

Η Ορθόδοξη θεολογία, έχει ως απαρχή της την ανώτατη υπερβατική οντολογική υπόσταση, τον Θεό, που ενέχει τη θεία φύση στο σύνολό της και αυτο-αποκαλύπτεται μέσω της σωτηριώδους θείας οικονομίας. Στο Πρόσωπο του Τριαδικού Θεού εμπεριέχεται η γέννηση του Υιού και η εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, οι οποίες διαμόρφωσαν τα τρία Πρόσωπα που υποστασιοποιούν μοναδικά και ανεπανάληπτα τη θεία ουσία. Τα τρία Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας είναι ομοούσια, εκφράζουν ελεύθερα τις ιδιότητές τους, μέσω της οντολογικής ελευθερίας τους και της μεταξύ τους αγάπης και κοινωνίας, χωρίς να καθορίζονται από αυτές²⁶⁴.

Η τριαδική θεολογία εδράζεται στην αντίληψη του Θεού ως Προσώπου και όχι ως ουσίας, καθώς, σε διαφορετική περίπτωση, θα ήταν αδύνατο οντολογικά να ερευνηθεί σε βάθος, άρα και να κατανοηθεί. Ο Θεός δεν

²⁶³ Παπαθανασίου Θ., *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται...*, ό.π., σσ.47-48· Τερέζης Χ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σ.38· Ζηζιούλας Ι. Μητροπολίτης Περγάμου, *Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου*, ό.π., σ. 30.

²⁶⁴ Ware Κάλλιστος, *Μητροπολίτης Διοκλείας*, ό.π., σ.13· Sheehan R.B., *Η ελευθερία του "εν Χριστώ" προσώπου...*, ό.π., σ. 13.

συνιστά μια αφηρημένου τύπου έκφραση, η οποία παραπέμπει σε μια απλή εξωτερίκευση της θείας φύσης, αλλά ούτε και μια υπερβατική θεότητα που ορίζεται αυστηρά από την ελευθερία και τη μοναδικότητά της. Ο τρισυπόστατος Θεός ίσταται ως απόλυτα ελεύθερο Πρόσωπο, στο οποίο πραγματώνεται και υποστασιοποιείται η μια, η μοναδική και ανεπανάληπτη ουσία Του. Υπό αυτό το θεολογικό πλαίσιο, η Αγία Τριάδα συγκροτείται από μια τριάδα ομοούσιων και θεϊκών Προσώπων, τα οποία κοινωνούν την ελευθερία και την αγάπη που ενυπάρχουν μεταξύ τους. Ο Θεός Πατέρας, ο Θεός Λόγος και Υιός Του, και το Άγιο Πνεύμα χαρακτηρίζονται αφενός από πλήρη διάκριση και αφετέρου από απόλυτη συνύπαρξη με τέτοιο τρόπο, όπου η ύπαρξη του Ενός να είναι αδιανόητη και αδύνατη, όταν θεωρείται ανεξάρτητη από εκείνη των άλλων Δύο²⁶⁵.

Στην Τριαδολογία, οι έννοιες της αγάπης, της κοινωνίας και της ελευθερίας είναι θεμελιώδεις, καθώς έχουν, φέρουν και προάγουν το κατ' ουσίαν νόημα του δόγματος. Ο Θεός Πατέρας ως Πρόσωπο, αν και αποτελεί την πρώτη αρχή και αιτία, ταυτόχρονα συνιστά την ομοούσια συνοχή και ένωση με τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα, ως Πρόσωπα αντίστοιχα. Και τα τρία Πρόσωπα, εκτός από την αναιτιότητα του Πατέρα, τη γέννηση του Υιού και την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος ως υποστασιακά διακριτικά τους χαρακτηριστικά, διαθέτουν τα πάντα κοινά²⁶⁶. Ως αιτία και αρχή των άλλων δύο θείων Προσώπων, ο Θεός Πατέρας είναι ταυτόχρονα Μονάδα και Τριάδα, καθώς και εγγυήτρια δύναμη της ομοουσιότητας και ετερότητάς τους. Μέσω της αΐδιας κοινωνίας των τριών Προσώπων και της αλληλοπεριχώρησής τους, επιτυγχάνεται η τέλεια ισορροπία της μιας ουσίας τους και των τριών υποστάσεών Του, ενώ τα ίδια τίθενται σε μια διαρκή και διαλεκτικού τύπου συν-κίνηση.

²⁶⁵ Sheehan R. B., ό.π., σ. 52· Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως, Δόμος*, Αθήνα, 2001, σ. 136· Ζηζιούλας Ι. Μητροπολίτης Περγάμου, *Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου*, ό.π., σ. 17

²⁶⁶ Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως*, ό.π., σ. 131.

Υπό αυτό το θεολογικό πρίσμα, κάθε Πρόσωπο της Αγίας Τριάδας εμπεριέχει τα άλλα δύο, με έναν τρόπο ξεχωριστό, και τίθεται σε κίνηση εντός αυτών, διαμορφώνοντας έτσι μια κατάσταση διαρκούς αυτό-προσφοράς, αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης. Η ταυτόχρονη ενότητα και ετερότητα των Προσώπων του Τριαδικού Θεού, ανάγει την κοινωνία της Αγίας Τριάδας σε μια κοινωνία απόλυτης διαφορετικότητας και ενότητας, και την Ίδια ως πρότυπο διαφορετικότητας και ενότητας των ανθρώπινων κοινωνιών, ομάδων και κοινοτήτων, ανεξαρτήτως είδους, μορφής, εθνικότητας, δόγματος ή θρησκείας²⁶⁷.

Ο άνθρωπος γίνεται κοινωνός του Προσώπου του Τριαδικού Θεού, όταν καθίσταται ο ίδιος Πρόσωπο, όταν δηλαδή συμμετέχει στην πνευματική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας. Μέσω της θεολογίας του Προσώπου ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την αξία του γεγονότος της υπέρβασης της ατομικότητάς του και της μετατροπής του σε Πρόσωπο, και επιζητεί να γίνει μέρος της κοινωνίας των πιστών της Εκκλησίας, η οποία λειτουργεί στο πρότυπο της καινής, της αγαπητικής και της ελεύθερης κοινωνίας των Προσώπων της Αγίας Τριάδας²⁶⁸. Μέσα στην πνευματικότητα της Εκκλησίας, ο άνθρωπος κατηχείται και τίθεται στην πορεία που οδηγεί στη θέωση, ενώ καθίσταται μια κοινωνικά ολοκληρωμένη οντότητα, που αποδέχεται να διαδραματίσει τον ρόλο του σε ένα κόσμο σχεδιασμένο να σέβεται, να ενισχύει και να αποδέχεται ταυτόχρονα την ετερότητα και την ενότητα, το οικείο και το διαφορετικό.

Στο Πρόσωπο του Θεού Λόγου, ανακεφαλαιώθηκε η Οικονομία του Τριαδικού Θεού και επιτεύχθηκε η κατανόηση της θεϊκής Αλήθειας από πλευράς της ανθρωπότητας. Η «γνωριμία» του ανθρώπου με τον

²⁶⁷ Neascu N., *Πρόσωπο και κοινωνία στη θεολογία του π. Δημητρίου Στανιλοάε*, Ostracon Publishing p.c., Θεσσαλονίκη, 2015, σ. 66· Ware Κάλλιστος, Μητροπολίτης Διοκλείας, *Το ανθρώπινο πρόσωπο ως εικόνα της Αγίας Τριάδας*, ό.π., σσ. 42-46· Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως*, ό.π., σσ. 33-134.

²⁶⁸ Γιαγκάζογλου Σ., *Το Ορθόδοξο "Ήθος"*, ό.π., σσ. 176-177.

ενανθρωπίσαντα Χριστό λαμβάνει χώρα μέσω της χάριτος του Τρίτου Προσώπου, του Αγίου Πνεύματος²⁶⁹. Ο άνθρωπος συμμετέχει αγαπητικά, ελεύθερα και βιωματικά στο μυστήριο της Αγίας Τριάδος, δηλαδή στη φανέρωση του Τριαδικού Θεού, μέσα από το Πρόσωπο του Θεού Λόγου. Ο σαρκωμένος Χριστός αποκαλύπτει στην ανθρωπότητα την τρισυπόστατη και ομοούσια Τριάδα Προσώπων που με την φιλόανθρωπη κινησιουργό-ζωοποιό δύναμή της, οδηγεί κάθε άνθρωπο προς τη σωτηρία του και την επαναφορά του στο προπρωτικό του αρχέτυπο²⁷⁰. Ο ενανθρωπίσας Χριστός εξάλειψε την απόσταση μεταξύ του Θεού Δημιουργού και του δημιουργήματός Του, έθεσε σε εφαρμογή την καινή ζωή και εισήγαγε το νέο ήθος της κένωσης, ως μια βασική προϋπόθεση δημιουργίας ενός βίου αγάπης και κοινωνίας, ο οποίος θα αντικαταστήσει εκείνον της αυτονομίας, της αυτοτέλειας και της ατομικότητας²⁷¹.

Με τη σάρκωση και την έλευσή του στον κτιστό κόσμο, ο θεάνθρωπος Χριστός έστρεψε την ανθρωπότητα προς την κατεύθυνση εκείνη που οδηγεί στη θέωση, την επ' ουράνια ζωή, τη σωτηρία. Παρακίνησε και προέτρεψε τους ανθρώπους να δια-πλάσουν τον εσωτερικό τους κόσμο, τη συμπεριφορά και τον χαρακτήρα τους, προκειμένου να επιδεικνύουν αμετροεπή αγαθότητα και αγάπη στους συνανθρώπους τους, έτσι ώστε να κατανοήσουν τον τρόπο κοινωνίας των Προσώπων της Αγίας Τριάδας και να τη βιώσουν πραγματικά μέσα από τη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας.

Το κήρυγμα του ενανθρωπίσαντα Χριστού προσκαλεί την ανθρωπότητα στον ελεύθερο και αγαπητικό τρόπο διαβίωσης της καθημερινότητας, με μοναδικό γνώμονα και οδηγό το ευαγγέλιο που δείχνει τον δρόμο για την αληθινή ζωή και τη σωτηρία, μακριά από τον εγωισμό, τη σκληρότητα και την

²⁶⁹ Γιαγκάζογλου Σ., ό.π., σσ.177-178· Zizioulas J., *Being as Communication: Studies in Personhood and the Church*, ό.π., σ. 67.

²⁷⁰ Γιαγκάζογλου Σ., *Το Ορθόδοξο "Ηθος"*, ό.π., σσ. 109-119, 123.

²⁷¹ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σσ. 75-76.

ατομικότητα. Έχοντας τον Θεό Λόγο ως ευαγγέλιο και προνόμιο της καινής τους ζωής, οι άνθρωποι υιοθετούν και διατηρούν μια στάση αδιάκριτης αποδοχής και σεβασμού προς όλους. Ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να αποδεικνύει εμπράκτως την ανιδιοτελή αγάπη του προς την Αγία Τριάδα, μέσω της επίδειξης της ανιδιοτελούς αγάπης του προς τους συνανθρώπους του, είτε αυτοί βρίσκονται σε ανάγκη είτε όχι. Σε αυτή την ένδειξη αγαθότητας και αγάπης έγκειται και η καθολικότητα του δικαιώματος που απολαμβάνει κάθε άνθρωπος, στο να πλαισιώσει τον Θεό Λόγο στη Βασιλεία των Ουρανών. Η αποβολή του εγωισμού και του ατομισμού, λειτουργεί ευεργετικά στη συνειδητοποίηση του πραγματικού νοήματος της κοινωνίας. Ο Χριστός έδειξε τον δρόμο στους ανθρώπους, μέσω της δικής του θυσίας και ανάστασης, και τους προσκαλεί να ακολουθήσουν το παράδειγμά Του, δείχνοντας τον πρέποντα σεβασμό στους άλλους, έχοντας ως αρχή ότι κάθε πρόσωπο είναι ιερό, μοναδικό και ανεπανάληπτο²⁷².

Ο Ιησούς Χριστός στην επίγεια ζωή του, έδειξε εμπιστοσύνη στο Πρόσωπο του Θεού-Πατέρα και προέβη στην υπέρτατη πράξη αυτοθυσίας, υπερβαίνοντας κάθε εγωισμό, κάθε ιδιοτέλεια, κάθε μεμψιμοιρία, χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πεπτωκυίας ανθρώπινης φύσης. Ο σαρκωμένος Χριστός υπήρξε ο τέλειος άνθρωπος, ο απαλλαγμένος από κάθε ίχνος αμφιβολίας, εγωισμού και δισταγμού, ο αποφασισμένος να πράξει το θέλημα του Θεού Πατέρα:

Στο Πρόσωπο του Θεού Λόγου, ο άνθρωπος «είδε» μπροστά του και συνειδητοποίησε σε όλο της το εύρος την άκτιστη διάσταση της αγαπητικής και ελεύθερης κτιστής φύσης του κάθε ανθρώπου, και ωθήθηκε να τη μιμηθεί, ώστε να την καταστήσει κτήμα του. Όπως ο ενανθρωπήσας Χριστός, έτσι και κάθε άνθρωπος δύναται να βιώσει την τέλεια και πλήρη ζωή, ερχόμενος σε

²⁷² Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ.241· Βαρθολομαίος Οικουμενικός Πατριάρχης, *Συνάντηση με το Μυστήριο...*, ό.π., σ.178· Νέλλας Π., *Ζώνον Θεούμενον...*, ό.π., σ.166· Florofsky G., *Sobornost: Η καθολικότητα της Εκκλησίας*. Στο: *Θέματα Ορθόδοξου Θεολογίας*, Κουμάντος, Α. (μτφρ), Άρτος Ζωής, Αθήνα, 1989, σ. 119.

κοινωνία και συνάπτοντας σχέσεις με τους συνανθρώπους του, καταδεικνύοντας σε κάθε περίπτωση στάση αποδοχής, κατανόησης και αγάπης προς όλους. Βασική προϋπόθεση είναι να έχει πάντα μέσα του την αλήθεια ότι η αναμάρτητη και άσφαλτη κτιστή φύση του Θεανθρώπου είναι αυτή που επιβεβαιώνει την άκτιστη²⁷³. Μέσω του Προσώπου του Υιού του Θεού, κάθε άνθρωπος έτυχε της ευκαιρίας αφενός να βεβαιώσει την ύπαρξή του ως Πρόσωπο, στη βάση της ελεύθερης και αγαπητικής κοινωνίας μεταξύ Πατρός και Υιού, και αφετέρου να αντιληφθεί ότι το Πρόσωπό του ή το Πρόσωπο εν γένει, συνιστά μια ιστορική πραγματικότητα που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί²⁷⁴.

Η Ορθόδοξη παράδοση, εξακολουθεί να προτρέπει ακόμα και σήμερα τους πιστούς, να δείχνουν εμπράκτως την αγάπη, τον σεβασμό και την πλήρη αποδοχή τους προς τους συνανθρώπους τους, ανεξαρτήτως από τις συνθήκες που διαβιούν, με τα επιμέρους χαρακτηριστικά που φέρουν ή τις καταστάσεις που βιώνουν. Μαθαίνουν και διδάσκονται βιωματικά ότι ο πιστός/άνθρωπος/μαθητής θα πρέπει να έρχεται με επίγνωση στην ελεύθερη και πλήρη κοινωνία με τα Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας και τα πρόσωπα των ανθρώπων που ζουν γύρω του²⁷⁵.

Το κήρυγμα του Χριστού περί της καινής ζωής και του καινού ήθους, θέτει τον άνθρωπο ως Πρόσωπο έναντι των ευθυνών του, σε ένα οντολογικό πλαίσιο πληρότητας, αλήθειας και ύπαρξης, με πρότυπο το Πρόσωπο του σαρκωμένου Θεανθρώπου και παράδειγμα την επίγεια ζωή, τη σταυρική θυσία και την Ανάστασή του. Η τελευταία συνιστά το γεγονός που οριοθετεί

²⁷³ Moltmann J., *Τι είναι θεολογία σήμερα; Δύο μελετήματα για την επικαιροποίησή της*, Γιατζάκης, Π. (μτφρ.), Εκδόσεις Άρτος Ζωής, Αθήνα, 2008, σ. 61· Sheehan R.B., *Η ελευθερία του "εν Χριστώ" προσώπου ...*, ό.π., σσ. 57-59.

²⁷⁴ Ζηζιούλας Ι. Μητροπολίτης Περγάμου, *Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου*, ό.π., σσ. 312-314.

²⁷⁵ Αντώνιος μοναχός, *Ο εαυτός μας και ο άλλος: Στοχασμοί για τις ανθρώπινες σχέσεις*, Περετζή Κ. & Φαφαλιού Μ. (μτφρ.), Εκδόσεις Πορφύρα, Αθήνα, 2016, σσ. 43, 57.

την αληθινή του ύπαρξη και σηματοδοτεί την υπέρβαση της απόλυτης φθοράς και του θανάτου. Κατά ανάλογο τρόπο, η Ανάσταση του Κυρίου θα αποκαλύπτει την πραγματική ύπαρξη του κάθε ανθρώπου ως Προσώπου και θα τον οδηγεί στον δρόμο προς την ένωση με τον Δημιουργό, δηλαδή τη θέωση και τη σωτηρία. Το καινό ήθος που αποκάλυψε ο ενανθρωπίσας Χριστός δεν εξαντλείται σε έναν κατάλογο κωδικοποιημένων κανόνων συμπεριφοράς, οι οποίοι αφορμώνται από απρόσωπες, τυπικές και θεσμοθετημένες κοινωνικές νόρμες. Αντίθετα, το χριστιανικό ήθος συμφωνεί πλήρως με την άγια και πνευματική κοινωνία και ένωση κτιστού και ακτίστου στο Πρόσωπο του Υιού και Λόγου του Θεού²⁷⁶.

Το χριστολογικό, καινό ήθος, το οποίο διδάσκεται και μεταλαμπαδεύεται μέσω της θεολογίας του Προσώπου, μπορεί να αξιοποιηθεί ως οδηγός συμπεριφοράς, ζωής και δράσης των ανθρώπων στο πλαίσιο λειτουργίας της κοινωνίας. Μέσω αυτού, οι άνθρωποι καθίστανται ώριμοι, υπεύθυνοι και συνειδητοποιημένοι, ώστε να αναλαμβάνουν τις ευθύνες και να διεκπεραιώνουν τα καθήκοντά τους έναντι των άλλων, συμβάλλοντας έτσι ταυτόχρονα τόσο στην ευημερία και αρμονία του κοινωνικού συνόλου, όσο και στην ανάπτυξη των προσωπικών χαρακτηριστικών, που πρόκειται να τους θέσουν σε τροχιά θέωσης.

Η ενίσχυση της κοινωνικής παρουσίας των σύγχρονων ανθρώπων, δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως στείρα ενσωμάτωση σε ένα απρόσωπο σύνολο ατόμων. Αντίθετα, σύμφωνα με την εν Χριστώ καινή ζωή, ο άνθρωπος διατηρεί την ταυτότητά του, δεν θυσιάζει τα στοιχεία της προσωπικότητάς του, για να «απορροφηθεί» από το όλον, αναδεικνύει την αξία του προσώπου του και αποσκοπεί στην περαιτέρω προσωπική του ανάπτυξη. Κάθε

²⁷⁶ Νησιώτης Ν., Η φύση ως κτίση: Συμβολή στο πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος από φιλοσοφική και θεολογική άποψη. Στο: *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία*, Μαϊστρος, Αθήνα, 2004, σ. 29· Αγόρας Κ., *Περί Κόσμου, Ανθρώπου και Ιστορίας*, ό.π., σ. 115· Δεληκωνσταντής Κ., *Το ήθος της ελευθερίας: Φιλοσοφικές απορίες και θεολογικές αποκρίσεις*, Δόμος, Αθήνα, 1997, σσ. 25-27.

άνθρωπος, έχοντας ως γνώμονα, οδηγό και πρότυπο το Πρόσωπο του ενανθρωπίσαντα Χριστού, είναι σε θέση να αναγνωρίζει και να εκτιμά τις δυνατότητές του να υπερβεί την άλογη φύση του, να αναζητήσει τον τρόπο που θα μπορέσει να αποκαταστήσει τη χαμένη κοινωνία του με τον Θεό Δημιουργό του και να επανατεθεί στη σωτήρια πορεία προς την ένωσή του μαζί Του. Η σχέση κοινωνίας Δημιουργού-δημιουργήματος πραγματώνεται ταυτόχρονα με την κάθοδο του Πρώτου προς το δεύτερο και την άνοδο του δεύτερου προς το Πρώτο²⁷⁷.

Η Ανάσταση του Θεανθρώπου πρόσφερε στην ανθρωπότητα μια επιμέρους υπαρκτική ευκαιρία, αλλά έθεσε ως επιβεβλημένη την ενεργοποίηση του θεϊκού δώρου του αυτεξούσιου, της ελεύθερης βούλησης υπέρ της καταστολής των ατομικών, των ιδιοτελών και των εγωκεντρικών του ενστίκτων, καθώς και της αποδέσμευσης από τις επιθυμίες και τις ανάγκες που ορίζονται από την κτιστή και άλογη ανθρώπινη φύση. Η επίγεια ζωή και η θυσία του σαρκωμένου Θεού Λόγου, σηματοδότησαν τη δυνατότητα υπέρβασης της θνητής και μεταπτωτικής ζωής των ανθρώπων, καθώς και την οντολογική υπαρκτική υποστασιοποίησή τους, στο πρότυπο της ζωής των τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδας²⁷⁸.

Η εν λόγω οντολογική υπαρκτική υποστασιοποίηση του ανθρώπου, λαμβάνει χώρα, όχι βάσει αφηρημένων εννοιών και αξιών ηθικής τάξης, αλλά με τη βαθιά κατανόηση του μυστηρίου της Αγίας Τριάδος. Η ενεργή

²⁷⁷ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ.454· Staniloae D., *Ο Θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος. Εισαγωγή στην Ορθόδοξη Δογματική Θεολογία*, Αρμός, Αθήνα, 2008, σσ. 65, 136 · Ζορμπάς Κ., *Οικολογικές διαστάσεις της ορθόδοξης Θεολογίας*. Στο: π. Αυγουστίδης Α., Ζορμπάς Κ., π. Θεομύς Β., Κοκοσαλάκης Ν., Μελισσάρης Α. & Τερέζης Χ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*, Τόμ. 2^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002, σ. 283.

²⁷⁸ Παπαθανασίου Θ., *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται...*, ό.π., σ. 168· Γιανναράς, Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα, 1986, σ. 166.

συμμετοχή αποτελεί το «κλειδί» της εισαγωγής των πιστών στη διαδικασία ένωσης κτιστού-ακτίστου κατά το πρότυπο του Χριστού²⁷⁹.

Η ενεργητική μετοχή και κοινωνία των ανθρώπων στην πνευματική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, προάγει την κατανόηση, όχι μόνο της προσωπικής ταυτότητας του Θεού Λόγου και της δικής τους προσωπικής πραγματικότητας, αλλά και του Τριαδικού Θεού αυτού καθαυτού. Οι άνθρωποι, θα είναι σε θέση να αναγνωρίσουν στην εκκλησιαστική ζωή τον τρόπο εκείνον της ύπαρξης που είναι προσανατολισμένος στη σωτηρία της ψυχής τους και στην ένωσή τους με τον Θεό Δημιουργό, με οδηγό το Πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος, εκτός από κεφαλή του σώματος της Εκκλησίας, αποτελεί την κατεξοχήν ενοποιητική υπερβατική οντότητα της κοινωνίας των πιστών²⁸⁰.

Οι άνθρωποι/πιστοί έρχονται σε κοινωνία-ένωση με τον Τριαδικό Θεό, μέσω του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, όπου λαμβάνει χώρα η χριστοποίηση των πάντων και αποκαλύπτεται η ανθρώπινη ζωή στην πληρότητά της. Κάθε πιστός/άνθρωπος ανάγεται σε μοναδική, ξεχωριστή και ανεπανάληπτη οντότητα, καθίσταται μέρος-πρόσωπο του συνόλου των προσώπων, ενεργοποιώντας την αυτεξουσιότητα και την ελεύθερή του βούληση, και αναπτύσσεται με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, έχοντας ως οδηγό το Πρόσωπο του Θεού Λόγου²⁸¹.

Οι άνθρωποι που συμμετέχουν ενεργά στην πνευματικότητα της Εκκλησίας, διάγουν καινό βίο, ασπάζονται εμπράκτως τις αρχές της ισότητας, της αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης και της αμοιβαιότητας, γεγονός που τους φέρνει εγγύτερα στους συνανθρώπους τους. Η κοινωνία μεταξύ των

²⁷⁹ Νέλλας Π., *Ζών Θεούμενον...*, ό.π., σσ. 221-222.

²⁸⁰ Αγόρας Κ., *Περί Κόσμου, Ανθρώπου και Ιστορίας*, ό.π., σ.143; Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως*, ό.π., σσ. 155-156.

²⁸¹ Νέλλας Π., *Ζών Θεούμενον...*, ό.π., σσ.140-141 · Γιαγκάζογλου, Σ., *Η διαλεκτική του ενός και των πολλών, Σύναξη*, Τεύχ.76/2000, 54-65, Αθήνα, σ. 64.

πιστών/ανθρώπων «ανοίγει» τον δρόμο για την αποκατάσταση της χαμένης κοινωνίας μεταξύ Θεού Δημιουργού και δημιουργήματος, καθώς επίσης φωτίζει το ήδη λαμπρό παράδειγμα του Προσώπου του Θεού Λόγου και της κοινωνίας των Τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδας. Ενεργώντας στα πρότυπα της τριαδικής κοινωνίας, οι άνθρωποι ως πρόσωπα επικοινωνούν με τους συνανθρώπους τους και βιώνουν εμπειρικά την πνευματική και μυστηριακή εκκλησιαστική ζωή.

Η ενεργητική συμμετοχή των πιστών στα θεία μυστήρια, τους θέτει στην τροχιά και πορεία της θέωσης, της ένωσης με τον Θεό Δημιουργό, γεγονός που προϋποθέτει τη δημιουργία σχέσεων αγάπης, ελευθερίας, δικαιοσύνης, ισότητας και αμοιβαιότητας με τους συνανθρώπους τους²⁸². Μέσα από θεολογία του Προσώπου, ο άνθρωπος συνειδητοποιεί τις δυνατότητες που του παρέχει η καινή ζωή και το καινό ήθος, που βασίζεται στην ελευθερία και την αγάπη, οι οποίες οδηγούν στη θέωση. Η επιτυχία της έμπρακτης πραγμάτωσης του καινού βίου, εξαρτάται από την ανάδειξη της αξίας του Προσώπου, ως βιωματικής εμπειρίας αγάπης και ελευθερίας έναντι των συνανθρώπων²⁸³.

3.3 Το Πρόσωπο και η ανθρωπολογική θεμελίωσή του

Η έννοια του προσώπου είναι κεφαλαιώδους σημασίας στην ορθόδοξη χριστιανική και εκκλησιαστική παράδοση. Πλήθος ερευνών εγχώρια και παγκοσμίως έχουν ασχοληθεί περί αυτού του θέματος. Ένας άνθρωπος παύει να θεωρείται άτομο και μετασχηματίζεται σε πρόσωπο όταν κοινωνεί με τον

²⁸² Γιαγκάζογλου Σ., Η σύνθεση της Χριστολογίας και Πνευματολογίας, και οι εκκλησιολογικές συνέπειές της στο έργο του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ. (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα*, Καλαϊτζίδης, Π. (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016, σσ. 163, 447.

²⁸³ Γιαγκάζογλου Σ., ό.π., σσ. 259-263.

Θεό Δημιουργό του και κατ' επέκταση αυτού με τους γύρω του. Σε κάθε άλλη περίπτωση, παραμένει άτομο με όσα αρνητικά αυτό συνεπάγεται. Η τέλεια κοινωνία των προσώπων στην Πατερική Γραμματεία λαμβάνει χώρα στην Εκκλησία, όπου οι άνθρωποι βιώνουν μια κατάσταση φωτός, μακαριότητας, αρετής και δικαιοσύνης²⁸⁴. Από την άλλη, υπάρχει και η κατάσταση όπου οι άνθρωποι αδυνατούν να έρθουν σε κοινωνία τόσο με τον Θεό όσο και με όσους τους περιστοιχίζουν.

Η εν λόγω κατάσταση λαμβάνει χώρα στην Κόλαση. Σύμφωνα με τον Άγιο Μακάριο τον Αιγύπτιο, κόλαση είναι όπου ο ένας άνθρωπος αδυνατεί να δει το πρόσωπο του άλλου ή των άλλων²⁸⁵. Στην πορεία της ανθρωπότητας υπάρχουν αναρίθμητα παραδείγματα μετασχηματισμού του ανθρώπου σε άτομο, με φυσικό επακόλουθο την ανάδειξη της αποξένωσης και του σκεπτικισμού σε κατεξοχήν γνωρίσματα των «πολιτισμένων» κοινωνιών. Όσο ο άνθρωπος προτιμά και επιλέγει να απέχει από την κοινωνία με τους συνανθρώπους του, τόσο αγνοεί την έννοια, την ουσία και την αξία της αγάπης στη ζωή του, το οποίο σταδιακά τον απομακρύνει από τον Θεό.

Η ταπείνωση και η εξάλειψη του αισθήματος της φιλαυτίας διανοίγουν την οδό που κατευθύνει τον άνθρωπο στην υπέρβαση του εγώ του, στην μετατροπή του σε πρόσωπο, στη βαθιά κατανόηση του Θεού και την ένωσή του μαζί Του. Ο Δημιουργός πρόβλεψε δύο τρόπους αναγωγής του κτιστού ανθρώπου σε πρόσωπο: α) μέσω της έλλογης ψυχής, δια της οποίας ο άνθρωπος επικοινωνεί με τον Θεό, πράγμα που αποτελεί προϋπόθεση της ουσιαστικής και ειλικρινούς επικοινωνίας με τους άλλους συνανθρώπους του, και β) μέσω των αισθήσεων, δια των οποίων ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον κόσμο της κτιστότητας που τον περιβάλλει, δηλαδή όλες τις εκφάνσεις των

²⁸⁴ Γρηγόριος Παλαμάς, *Άπαντα τα έργα*, Χρήστου, Π. (μτφρ), Πατερικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1981.

²⁸⁵ Άγιος Μακάριος ο Αιγύπτιος, PG 34, 257-258· Κεσελόπουλος Α., *Πάθη και αρετές στη διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά*, Δόμος, Αθήνα, 1982, σ. 118.

ενεργειών του Θεού. Η κατανόηση των τελευταίων συμβάλλει αναμφίβολα στην αποκατάσταση και την ενίσχυση της επικοινωνίας του με τον Δημιουργό του. Θύματα της φιλαυτίας τους υπήρξαν οι πρωτόπλαστοι, οι οποίοι υπέπεσαν στο προπατορικό αμάρτημα που σήμανε την πτώση του ανθρώπινου γένους από τον Παράδεισο, δηλαδή την υποβίβασή του σε μια κατάσταση Κόλασης.

Η εγωιστική ανάγκη των πρωτόπλαστων να αυτονομηθούν από τον Δημιουργό τους, διέρρηξε την κοινωνία τους μαζί Του και τους απομάκρυνε από την αρχέγονη πραγματική ύπαρξή τους. Σύμφωνα με τον Ιουστίνο Πόποβιτς, ο Αδάμ και η Εύα προσπάθησαν μέσω της προαίρεσής τους να αντικαταστήσουν τον Θεό και να καταστούν οι ίδιοι θεοί του εαυτού τους, με αποτέλεσμα, όχι μόνο να απωλέσουν την κοινωνία μαζί Του, αλλά να στραφούν ξεκάθαρα εναντίον του²⁸⁶.

Η φιλαυτία είναι ένα πάθος της άλογης φύσης στην οποία υποκύπτει ο άνθρωπος στη μεταπτωτική του ζωή, η οποία (άλογη φύση) εγείρεται ως εμπόδιο στην προσπάθειά του να γίνει πρόσωπο. Ευρισκόμενος σε αυτή την κατάσταση ο άνθρωπος, αδυνατεί να περιέλθει εκ νέου σε κοινωνία με τον Θεό, δεδομένου ότι έχει απωλέσει την έλλογη φύση του²⁸⁷. Μοναδικός τρόπος για να το επιτύχει στον κόσμο της κτιστότητας είναι η ενεργή συμμετοχή του στη μυστηριακή και πνευματική ζωή της Εκκλησίας.

Μέσω αυτής, ο άνθρωπος εξασκείται και ενδυναμώνεται στην προσπάθειά του να τιθαसेύσει και εν τέλει να υποτάξει τις ιδιοτελείς επιθυμίες του, πράγμα που δεν συνιστά φιλοσοφική τοποθέτηση αλλά κατεξοχήν θεολογική. Η προσκόλληση και εξάρτηση από αυτές δεν αφήνει περιθώρια στον άνθρωπο να αποδεχτεί τους άλλους, να επικοινωνήσει μαζί

²⁸⁶ Πόποβιτς Ι., Αρχ., *Η Ορθόδοξος Εκκλησία και ο Οικουμενισμός*, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, 1974.

²⁸⁷ Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια περί αγάπης*, PG 90, 1020 AB.

τους και να τους αγαπήσει πραγματικά²⁸⁸. Σύμφωνα με τον Μάξιμο τον Ομολογητή, ο άνθρωπος δύναται να νιώσει και να δείξει αγάπη στους συνανθρώπους του, μόνο όταν παύσει να είναι έρμαιο των ανθρώπινων παθών του. Τότε μόνο τείνει να γίνει πρόσωπο. Διαφορετικά, παραμένει άτομο που αγαπάει τα ανθρώπινα και όχι τους ανθρώπους. Η μετοχή στη ζωή της Εκκλησίας, και ιδίως στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, συνεπάγεται την ειλικρινή προαίρεση του ανθρώπου να γίνει μέλος της κοινωνίας των προσώπων, τα οποία συνθέτουν το σώμα του Χριστού στον κόσμο της κτιστότητας. Ως μέρος του συνόλου αυτού των προσώπων, ο άνθρωπος-πρόσωπο τίθεται στην πορεία που οδηγεί στην κοινωνία με τον Θεό²⁸⁹.

Με τη συμμετοχή του στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, ο άνθρωπος γίνεται θεοειδής, δηλαδή «μεταμορφώνεται» σε κατά χάριν θεό και διαπνέεται από την ίδια υπέρμετρη αγάπη που τρέφει ο Δημιουργός για τα κτιστά Του δημιουργήματα²⁹⁰. Έτσι, ο άνθρωπος βιώνει πραγματική και βαθιά αγάπη για τους συνανθρώπους του και την πλάση που τον περιβάλλει. Σε διαφορετική περίπτωση, όταν δηλαδή αρνείται να καταστεί ενεργό μέλος της ζωής της Εκκλησίας, περιπίπτει στην αμαρτία καθημερινά, αδυνατεί να «δει» κάτι έξω από τη φιλαυτία του, είναι ανήμπορος να τιθασεύσει τα πάθη του, τα οποία υπερισχύουν του κοινού καλού, της ηθικής τάξης και της αρετής. Όσο περισσότερο ο σύγχρονος άνθρωπος σκέφτεται, αισθάνεται, αποφασίζει και ενεργεί ατομικιστικά, τόσο ευκολότερα μετατρέπεται σε θύτη ή θύμα δυσάρεστων και παραβατικών καταστάσεων. Ο άνθρωπος ως άτομο κινδυνεύει πολύ περισσότερο να περιπέσει σε αμαρτίες στην καθημερινή του

²⁸⁸ Ματσούκας Ν., *Κόσμος, Άνθρωπος, Κοινωνία κατά τον Μάξιμο τον Ομολογητή*, Γρηγόρη, Αθήνα, 1980, σ. 126.

²⁸⁹ Μπετσάκος Β., *Στάσις αεικίνητος*, Αρμός, Αθήνα, 2006, σσ. 180-185.

²⁹⁰ Τσελεγγίδης Δ.Ι., *Η οντολογία της Θεοποιού Χάριτος κατά τον Υπέρμαχο του Ησυχασμού, Στο: Χάρη και Ελευθερία κατά την Πατερική Παράδοση του ΙΔ' αιώνα. Συμβολή στη Σωτηριολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1987, σσ. 1-39.

ζωή, οι οποίες όχι μόνο βλάπτουν τους συνανθρώπους και τον εαυτό του, αλλά τιμωρούνται από τα εθνικά νομοθετικά και δικαστικά συστήματα²⁹¹.

Μέσω της καθαρτικής δυναμικής της μυστηριακής και της πνευματικής ζωής της Εκκλησίας ο άνθρωπος απομακρύνει το προσώπείο του ατομικισμού και αποκαλύπτει το πρόσωπό του, ερχόμενος ταυτόχρονα σε κοινωνία με τον Θεό²⁹².

Στην πραγματικότητα, η διαδικασία αυτή φανέρωσης του προσώπου του κάθε ανθρώπου αφορά σε ένα μυστήριο, που επέρχεται και λαμβάνει χώρα μέσω της πνευματικής, της ειλικρινούς και της σκληρής άσκησης. Αυτή προϋποθέτει την απάρνηση των γήινων απολαύσεων, τον έλεγχο των παθών και την εξάλειψη κάθε ιδιοτελούς προαίρεσης²⁹³. Εφόσον πραγματωθούν τα ανωτέρω, ο άνθρωπος τίθεται στην ορθή αφετηρία που θα τον φέρνει εγγύτερα στους συνανθρώπους του, τους οποίους θα αγαπήσει ειλικρινά και βαθιά. Η αποκατάσταση της κοινωνίας με τους άλλους, άρα και με τον ίδιο τον Δημιουργό, συνιστά την μοναδική σωτηρία από τα επίγεια προβλήματα και δεινά²⁹⁴.

Οι άγιοι της Ορθόδοξης Χριστιανικής παράδοσης είναι «ζωντανά» παραδείγματα της σημαντικότητας μετατροπής του ατόμου σε πρόσωπο, καθώς και της ανυπέρβλητης και αδιαφιλονίκητης αξίας του τελευταίου. Οι άγιοι υπήρξαν τα πρόσωπα εκείνα που υπερέβησαν την εμπαθή φύση τους,

²⁹¹ Καψάνης Γ., (23/10/2011). Περί φιλαυτίας και ελευθερίας, *Πεμπτονσία. Ορθοδοξία, Πολιτισμός, Επιστήμες*. Ανακτήθηκε στις 16/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2011/10/peri-filaftias-ke-eleftherias/>.

²⁹² Εφραίμ, (18/07/2013). Από το μετανεωτερικό προσώπείο στο πρόσωπο, *Πεμπτονσία. Ορθοδοξία, Πολιτισμός, Επιστήμες*. Ανακτήθηκε στις 21/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2013/07/apo-to-metaneoteriko-prosopio-sto-pr/>.

²⁹³ Σκουτέρης Κ.Β., (25/03/2012). Ο άνθρωπος κατά τον λόγο της Θείας Οικονομίας, *Πεμπτονσία. Ορθοδοξία. Πολιτισμός. Επιστήμες*. Ανακτήθηκε στις 17/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2012/05/o-anthropos-kata-to-logo-tis-thias-ikon/>.

²⁹⁴ Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) Αρχίμ., *Άσκηση και Θεωρία*, Αρχιμ. Ζαχαρίας (Ζαχάρου) (μτφρ.), Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 2010.

προκειμένου να υπερβούν τη φθορά και τον θάνατο, και να αποδεχτούν τη μοναδική εμπειρία της θέωσης. Η σημαντικότητα της ιστορικής παρουσίας τους έγκειται στο ότι η μεταστροφή τους από την ατομικότητα και η ανάδειξή τους σε πρόσωπα, έλαβε χώρα υπό την απόλυτη προαίρεση και ελεύθερη βούλησή τους, η οποία τους προσφέρθηκε από τον Δημιουργό τους²⁹⁵. Εμπειρικά επίσης θεμελιώνεται τόσο η έννοια όσο και η βίωση της θεολογίας του προσώπου στο Τριαδικό Δόγμα, ακόμα και όταν η ουσία των Τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδας δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή ούτε με την ενεργοποίηση της λογικής ούτε με την εγρήγορση των αισθήσεων του ανθρώπου²⁹⁶. Όπως το είναι αποτελεί την υποστασιακή αρχή του Θεού, έτσι και το εγώ αποτελεί την υποστασιακή αρχή του ανθρώπου. Τα Τρία Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας συνιστούν τέλεια πρόσωπα του εν Τριάδι Θεού, ενώ το πρόσωπο του ανθρώπου είναι μοναδικό, χωρίς να είναι τέλειο²⁹⁷.

Ο άνθρωπος μπορεί να αναδείξει τη μοναδικότητα του προσώπου του και να ενωθεί με τον Θεό Δημιουργό του ή μπορεί να τη «θυσιάσει» στον βωμό του ατομικισμού, της εμπάθειας, του εγωισμού και της ιδιοτέλειας που κυριαρχούν στον κόσμο της κτιστότητας²⁹⁸. Η αξία της μοναδικότητας του προσώπου του ανθρώπου, δεν έγκειται στην αποκοπή του από το κοινωνικό

²⁹⁵ Στασινοπούλου Ο., Από το άτομο στο ανθρώπινο πρόσωπο. Η συμβολή της πατερικής σκέψης στην υπέρβαση διλημάτων της κοινωνικής πολιτικής. Το Ανθρώπινο Πρόσωπο-Τομή στην ατομοκεντρική κοινωνία, Βιβλιοθήκη «Πορφυρογέννητος», (χ.χ.). Ανακτήθηκε στις 18/07/2020 από: http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catechism/theologia_zoi/themata.asp?cat=dogma&NF=1&main=texts&file=9.htm .

²⁹⁶ Καραβιδόπουλος Δ.Ι., *Προσωπείο και Πρόσωπο κατά τους τρεις Ιεράρχες*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1979, σσ.20-21· Καραβιδόπουλος Δ.Ι., (30/01/2018). Προσωπείο και πρόσωπο κατά τους τρεις Ιεράρχες, *Πεμπτουςία. Ορθοδοξία, Πολιτισμός, Επιστήμες*. Ανακτήθηκε στις 11/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2018/01/prosopio-ke-prosopo-kata-tous-tris-ierarches/>.

²⁹⁷ Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) Αρχιμ., *Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστί*, Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 2010, σσ.265-266· Μαντζαρίδης Ι.Γ., *Οδοιπορικό Θεολογικής Ανθρωπολογίας*, Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 2005, σ.190.

²⁹⁸ Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) Αρχιμ., *Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστί*, ό.π., σ. 249.

σύνολο. Αντίθετα, η υποστασιοποίησή της λαμβάνει χώρα μέσω της κοινωνίας, όχι υπό την έννοια ενός απρόσωπου και αριθμητικού συνόλου ανθρώπων, αλλά της υπέρβασης του *Εγώ* υπέρ των άλλων. Η ύλη αποθεώνεται, όταν ο άνθρωπος ως άτομο πορεύεται με γνώμονα και πυξίδα την ιδιοτέλεια και τα πάθη του, ενώ η πνευματικότητα αποθεώνεται, όταν ο άνθρωπος ως πρόσωπο κοινωνεί με τον συνάνθρωπο και τον Θεό Δημιουργό του. Υπό αυτό το πρίσμα, η ετερότητα του ανθρώπου εξαντλείται περισσότερο στη δυνατότητά του να ενωθεί με Αυτόν και όχι τόσο στη βιολογική ταυτότητά του²⁹⁹.

Η έλλογη φύση του ανθρώπου υποστασιοποιείται στο πρόσωπο, ενώ υποβιβάζεται σε άλογη, όταν εκείνος παύει να λειτουργεί ως πρόσωπο και μετατρέπεται σε άτομο. Δεδομένου ότι ο Τριαδικός Θεός προϋποθέτει την συνύπαρξη των Τριών διαφορετικών Προσώπων και ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσή του, η Ορθόδοξη Χριστιανική παράδοση εκλαμβάνει κάθε άνθρωπο ως μοναδικό και ανεπανάληπτο, από μια προσωποκεντρική και όχι φυσιοκεντρική σκοπιά.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο βρίσκεται σε συνέργεια με τους συνανθρώπους του, η οποία διέπεται και χαρακτηρίζεται από την απόλυτη ελευθερία της βούλησής του³⁰⁰. Η θεολογία του προσώπου σήμερα προβάλλεται ως η πιο καίρια αντιπρόταση στον ατομικισμό, καθώς η απελευθέρωση από τις εμπαθείς καταστάσεις που προτείνει, παρέχει στον άνθρωπο-πρόσωπο τη δυνατότητα να αναγεννηθεί, να τεθεί εκ νέου στην πορεία προς κατάκτηση της μακάριας προπρωτικής ζωής και να ενωθεί με τον Θεό Δημιουργό του.

Οι θεολόγοι σήμερα καλούνται να προστρέξουν στον άνθρωπο και να τον συνδράμουν, για να κατανοήσει και να αντιμετωπίσει τα προβλήματά του.

²⁹⁹ Ζηζιούλας Ι., *Από το προσωπείον εις το πρόσωπον...*, ό.π., σσ. 287-323.

³⁰⁰ Σκουτέρης Β.Κ., *Η πρόοδος στη βιοτεχνολογία και το χριστιανική φρόνημα*, σ. 6. Ανακτήθηκε στις 11/07/2020 από: <https://blogs.sch.gr/kantonopou/archives/10297>.

Κεφαλαιώδους σημασίας είναι να γνωρίσει τον εαυτό του, να αντιληφθεί τις διαφορές ανάμεσα στο προσωπείο του ατομικισμού και το πρόσωπο, στο ψέμα που τον ωθεί το πρώτο και την αλήθεια που ενυπάρχει στο δεύτερο. Η Θεολογία θα διαφωτίσει τον άνθρωπο να συνειδητοποιήσει ότι καθημερινά υποχρεούνται να φέρει μια μάσκα υποκριτή, ένα προσωπείο δηλαδή, προκειμένου να αναπαραστήσει κάτι που δεν είναι και κάτι που δεν αισθάνεται, για να ξεγελάσει τους γύρω του, αλλά και τον ίδιο του τον εαυτό. Μέσα από το ψευδεπίγραφο αυτό προσωπείο, ο άνθρωπος ως άτομο ζει σε έναν ξένο και επίπλαστο κόσμο, σε μια εικονική πραγματικότητα, που τον αποπροσανατολίζει, όχι μόνο αναφορικά με όσα τον περιβάλλουν, αλλά και με τον ίδιο του τον εαυτό³⁰¹.

Από την άλλη, το πρόσωπο είναι συνυφασμένο με την έννοια της ελευθερίας, που ο Δημιουργός Θεός έχει προσφέρει στο κτιστό δημιούργημά του, τον άνθρωπο, λόγω της υπέρμετρης αγάπης Του. Η ελευθερία είναι το στοιχείο εκείνο που δίνει την ευκαιρία στον άνθρωπο να ομοιάσει με τον Θεό. Ωστόσο, αυτό είναι εφικτό να πραγματωθεί, μόνο όταν ο άνθρωπος λειτουργεί ως πρόσωπο και όχι ως άτομο. Ο άνθρωπος-πρόσωπο, ως θεόπλαστος³⁰², ως ζώο με ορατή και αόρατη φύση³⁰³, ως περισπούδαστο του Θεού ζώο³⁰⁴, ρέπει από την φύση του προς την τελειότητα, η οποία θα τον φέρει σε κοινωνία αρχικά με τους συνανθρώπους του και στη συνέχεια με τον ίδιο τον Θεό. Η διαδικασία μετατροπής του ανθρώπου από άτομο σε πρόσωπο διακόπτεται και παύει με την αμαρτία, η οποία τον υποβαθμίζει από κορυφαίο ον σε απλό δημιούργημα. Σε κάθε άλλη περίπτωση, ο άνθρωπος-πρόσωπο

³⁰¹ Στασινοπούλου Ο., Από το άτομο στο ανθρώπινο πρόσωπο..., (χ.χ.), ό.π..

³⁰² Καραβιδόπουλος Δ.Ι., Προσωπείο και πρόσωπο κατά τους τρεις Ιεράρχες, Πεμπτουσία, ό.π., σσ.20-21.

³⁰³ Παπαδόπουλος, Γ.Σ. Μιλάει ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, Αποστολική Διακονία, Αθήνα, 1991, σ. 95.

³⁰⁴ Κρουσταλάκης Γ.Κ., Η Παιδαγωγική του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου. Ανακτήθηκε στις 19/07/2020 από: <https://www.imaik.gr/?p=6593>.

αναδεικνύει το υπαρξιακό του κάλος και οδηγείται αναπόφευκτα προς τη θέωση³⁰⁵.

Εν κατακλείδι θα λέγαμε ότι το πρόβλημα του προσώπου είναι ένα από τα θεμελιώδη προβλήματα στην Ανατολική Θεολογία. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο καθηγητής Μαρτζέλος, είναι ένα πρόβλημα, το οποίο αφορά και τη θεολογική αλλά και τις θύραθεν επιστήμες, όπως π.χ. την ανθρωπολογία

Αν ανατρέξει κανείς στη βιβλιογραφία σχετικά με την οντολογία του προσώπου βλέπουμε ότι οι Πατέρες κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτών δέχονται το σύνθετο του ανθρώπου, ότι δηλαδή ο άνθρωπος συνίσταται από σώμα και ψυχή. Η δεύτερη άποψη, η οποία έχει τους λιγότερους υποστηρικτές είναι αυτή, βάσει της οποίας ο άνθρωπος έχει σώμα, ψυχή και πνεύμα. Αυτή η άποψη θα λέγαμε ότι δεν είναι τόσο σωστή καθότι στην ψυχή του ανθρώπου δεν διαχωρίζεται το πνεύμα.

Ο Γρηγόριος Νύσσης ένας από τους μεγαλύτερους πατέρες της εκκλησίας μας δέχεται το σύνθετο του ανθρώπου και δεν διστάζει έχοντας ως πηγή τον Απόστολο Παύλο να κάνει λόγο για την τριμερή σύσταση του ανθρώπου που είναι το σώμα, η ψυχή και το πνεύμα του, δίχως όμως να ξεχωρίζει το πνεύμα από την ψυχή. Οι Αρχαίοι Έλληνες που έκαναν λόγο για πρόσωπο εννοούσαν το προσωπίο, εννοούσαν τη μορφή και σε καμία των περιπτώσεων δεν εννοούσαν το πρόσωπο καθεαυτό, όπως συμβαίνει από τους πατέρες³⁰⁶.

Αργότερα όμως βλέπουμε ότι κατά την αποχή των Καππαδοκών Πατέρων γίνεται μία ταύτιση του όρου προσώπου με το όρο υπόσταση. Η ταύτιση αυτή καθιερώθηκε και χρησιμοποιείται σε όλη την Ορθόδοξη παράδοση. Η θεώρηση του προσώπου λοιπόν γεννήθηκε από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς και πατέρες όχι με στόχο την γέννηση νέων

³⁰⁵ Εφραίμ, Από το μετανεωτερικό προσωπίο στο πρόσωπο..., ό.π..

³⁰⁶ Μαρτζέλου Γ., «Το οντολογικό πρόβλημα στην πατερική παράδοση», (Ανακτήθηκε στις 05/07/2022 από: http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arthra_n.htm), σσ. 48-49.

φιλοσοφικών ιδεών, αλλά τη διασφάλιση της ορθόδοξης θεολογίας και ειδικότερα της Τριαδολογίας από τις διάφορες αιρετικές αλλά και φιλοσοφικές ιδέες της εποχής³⁰⁷.

3.4 Η αλήθεια και η ελευθερία του προσώπου

Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από τον αγαθό Θεό για να είναι απόλυτα ελεύθερος να αποφασίζει και να πράττει για όλα όσα τον αφορούν, να επιλέγει πώς θα ενεργήσει, αν θα ενεργήσει και γιατί θα ενεργήσει, χωρίς να υποπίπτει στην ανάγκη και το θέλημά της³⁰⁸. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο αυτο-ανάγεται στην πληρότητα, υπό την έννοια ότι τερματίζει την πεπτωκυία κατάσταση που εκκίνησε με το προπατορικό αμάρτημα³⁰⁹. Αυτή, ουσιαστικά αποτελεί μια εγωιστική, εσφαλμένη και επίπλαστη προσπάθεια αυτονόμησης της ζωής ως θείου δώρου, που οδήγησε στον εκτροχιασμό του ανθρώπου ως κτιστού δημιουργήματος από την αρχέγονη έλλογη φύση του, την πραγματική του ύπαρξη, την ολοκληρωμένη και αληθινή προσωπικότητά του. Ο άνθρωπος παρέκκλινε προς τη διαστροφή και τη φθορά, υποκινούμενος από τις εφήμερες γήινες απολαύσεις και την ανθρώπινη θέλησή του, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στην πτώση, δηλαδή σε μια καταστροφική, αλλά αναστρέψιμη, «προσωπική» αποτυχία³¹⁰.

Η θεία χάρη συνιστά την αφετηρία της προσπάθειας του ανθρώπου να ανταπεξέλθει έναντι των δεσμεύσεων της κτιστής του φύσης, μέσα από την πρόταξη του προσώπου του στην υπέρτατη και ανιδιοτελή αγάπη³¹¹. Η εν λόγω διαδικασία τον βοηθά να προσεγγίζει την ελευθερία, την απόλυτη και

³⁰⁷ Ο.π.

³⁰⁸ Δεληκωνσταντής Κ., *Το ήθος της ελευθερίας...*, ό.π., σ. 13.

³⁰⁹ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σ. 146.

³¹⁰ Νέλλας, Π. *Ζώνον Θεούμενον...*, ό.π., σσ. 55-56.

³¹¹ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σ. 147.

απροϋπόθετη, με την οποία τον προίκισε ο Θεός στα πρότυπα της δικής Του ελευθερίας³¹².

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο είναι ελεύθερος να αποφασίσει για το αν θα αναπτύξει κοινωνία και αγαπητική σχέση με τους γύρω του, προσομοιάζοντας σε Εκείνον και απελευθερωμένος από τους εκάστοτε καταναγκασμούς της βιολογικής και ψυχικής φύσης και ουσίας του³¹³. Η επίτευξη της ελευθερίας του προϋποθέτει τη σύναψη σχέσεων, την οργάνωση μιας προσωπικής ζωής, τη συγκρότηση μιας υπαρξιακής συνείδησης, η οποία θέτει τον άνθρωπο στα όρια της ελευθερίας του, δηλαδή ανάμεσα στο μηδέν και την προσωπική τελείωση³¹⁴. Υπό αυτό το πρίσμα, το πρόσωπο διαμορφώνεται έξω από τα όρια της ατομικότητας και εντός εκείνων της συν-ελευθερίας που αναπτύσσεται στους κόλπους της Εκκλησίας³¹⁵.

Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να ασκεί κατά βούληση το αυτεξούσιο που του έχει δοθεί από τον Θεό Δημιουργό του, υπερβαίνοντας ή περιοριζόμενος στα ατομικά του όρια. Συνεπώς, η καλή ή η κακή χρήση της αυτεξουσιότητάς του δεν αποτελεί απόρροια μιας αόριστης φύσης, αλλά της προσωπικής του βούλησης³¹⁶. Ο άνθρωπος δύναται να αποδεχθεί ή να απαρνηθεί την ελευθερία της κοινωνικής και αγαπητικής ζωής, να αποκριθεί θετικά ή αρνητικά στην πρόσκληση κοινωνίας του Θεού Δημιουργού του.

Η σχέση που διατηρεί ο άνθρωπος με τον Θεό σε όλη την πορεία της ζωής του, καθορίζει τον ίδιο και την υποστασιακή/υπαρκτική δυνατότητα που

³¹² Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης, Συνάντηση με το Μυστήριο..., ό.π., σ. 157.

³¹³ Μελισσάρης Α.Γ., Η Ορθοδοξία και η κατάφαση του ανθρώπινου προσώπου. Στο: Αυγουστήδης Α., Ζορμπάς Κ., Θερμός Β., Κοκοσαλάκης Ν., Μελισσάρης Α. & Τερέζης Χ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*, Τόμ.2^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002, σ. 71

³¹⁴ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σσ. 67-68.

³¹⁵ Δεληκωνσταντής Κ., *Το ήθος της ελευθερίας...*, ό.π., σ. 39.

³¹⁶ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π. σ. 123.

έχει στη ζωή, η οποία εξαρτάται από τον τρόπο που επιλέγει να Του αποκριθεί³¹⁷. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο επιδιώκει να κατακτήσει την ελευθερία και τη δικαιοσύνη μέσω της αγαπητικής κοινωνίας με τους συνανθρώπους του, αποφασίζοντας και ενεργώντας εκτός των ορίων που επιβάλλονται εκ των έξω, και έχοντας τη δυνατότητα να επιλέξει ο ίδιος τον βαθμό και τα επίπεδα της δικής του «ανυπαρξίας»³¹⁸. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο δύναται να πράττει το καλό ή το κακό, προβαίνοντας σε ελεύθερες προσωπικές επιλογές, που είτε τον βοηθούν να συμμορφώνεται προς το θέλημα του Θεού και να κοινωνεί μαζί του είτε να απομακρύνεται από τον Θεό, υποτασσόμενος στα πάθη της πεπτωκυίας φύσης του. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο μπορεί να ενδυναμώνει ή να αποδυναμώνει τον εαυτό του οντολογικά, δεχόμενος ή αρνούμενος την υποστασιακή/υπαρκτική του φύση³¹⁹.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο έρχεται διαρκώς αντιμέτωπος με το δίλημμα ανυπαρξία-ύπαρξη, όπως προκύπτει στο πλαίσιο της μεταπτωτικής ανθρωπότητας, όπου κάθε απειλή και κίνδυνος περαιτέρω φθοράς είναι ορατός και πιθανός³²⁰. Αναμφίβολα, διαθέτει την ελευθερία να αποφασίσει αν θα πορευτεί προς ή ενάντια στον Θεό, αν θα αποδεχτεί ή θα απορρίψει την τύχη του, όπως αυτή προδιαγράφεται από τον Δημιουργό του³²¹.

Υπό αυτό το πρίσμα, η ελευθερία που παρέχει στον άνθρωπο ο Θεός δεν εκδηλώνεται μόνο σε πράξεις στοχοθεσίας ή αόριστης αυτονόμησης, αλλά πρωτίστως σε ενέργειες που τον βοηθούν να υπερβεί το μηδέν, να τεθεί σε τροχιά ανύψωσης και να φτάσει στο τέλος, δηλαδή στην τελείωση. Ωστόσο, πολύ συχνά η κατάκτηση της ελευθερίας και η απόλαυσή της ως δώρο

³¹⁷ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σ. 303.

³¹⁸ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σ. 16.

³¹⁹ Ζιάκας, ό.π., σ.11.

³²⁰ Sheehan R.B., *Η ελευθερία του “εν Χριστώ” προσώπου...*, ό.π., σ. 55.

³²¹ Κύριλλος, Πατριάρχης Μόσχας και πάσης Ρωσίας, *Ελευθερία και ευθύνη: Τα δικαιώματα του ανθρώπου και η αξία του προσώπου*, Πελωριάδου, Α. (μτφρ), Εν πλω, Αθήνα, 2011, σ. 127.

συνέργειας, προϋποθέτει τη βίωση της αλλοτρίωσης και της αποτυχίας³²². Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, δεν παύει να κινείται σε λεπτές γραμμές ανάμεσα στην κτιστή και την άκτιστη πραγματικότητα, προς τις οποίες ρέπει βάσει της προσωπικής του προαίρεσης. Η εν λόγω ροπή καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την ιστορία του και την οντολογία του³²³.

Η ελευθερία του ανθρώπου είναι πολύτιμο θείο δώρο, για τη διαχείριση της οποίας αποκλειστικά υπεύθυνος είναι ο ίδιος. Αυτός αποφασίζει για το πως θα αντιμετωπίσει τις δυσκολίες και τις προκλήσεις που προκύπτουν στην καθημερινότητά του, αυτός θα χαράξει την πορεία του προς το μέλλον³²⁴. Όταν ο άνθρωπος ως πρόσωπο διαθέτει μια συνειδητά διαμορφωμένη ταυτότητα βασισμένη στη χριστιανική ηθική, αρνείται να συνδέσει την ύπαρξή του με το εγωκεντρικό και ιδιοτελές προσώπειο, δεν υπακούει στους συμβατικούς κανόνες συμπεριφοράς, αλλά ταυτίζεται με την αλήθεια του Θεού Λόγου, ενδυναμώνεται αμέσως στην προσπάθειά του να υπερβεί τους σκοπέλους³²⁵.

Η πραγμάτωση του ανθρώπου ως πρόσωπο υπαρκτικά εντοπίζεται στη βάση της ορθόδοξης ηθικής και συνοψίζεται στις αρχές της κοινωνίας, της αλήθειας και της αγάπης³²⁶. Σε αυτό το πλαίσιο, η ζωή του ανθρώπου ως πρόσωπο ίσταται αποκλειστικά και μόνο εντός της κοινωνικότητας³²⁷. Η αλήθεια του ανθρώπου ως πρόσωπο συμφωνεί με τον Θεό Λόγο και τον οδηγεί στο γεγονός της σχέσης, στην υπέρβαση της ατομικότητας, στην άρνηση της αυτοτέλειάς του ως ατόμου³²⁸. Με την εν λόγω αλήθεια ως ταυτότητα, ο άνθρωπος πορεύεται εκτός της στείρας και στάσιμης

³²² Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σσ. 177-178.

³²³ Αγόρας Κ., *Ανάμεσα στον έρωτα και τον θάνατο*, Αρμός, Αθήνα, 2017, σ. 60.

³²⁴ Παπαθανασίου Θ., *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται...*, ό.π., σ. 22.

³²⁵ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σσ. 108-109.

³²⁶ Γιανναράς, ό.π., σ. 146.

³²⁷ Γιαγκάζογλου Σ., *Το Ορθόδοξο "Ηθος"*, ό.π., σ. 272.

³²⁸ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σ. 284.

ατομικότητας, απομακρύνεται από την φθορά της βιολογικής του ύπαρξης και εντάσσεται σε μια αγαπητική και ελεύθερη ιστορικών και μη προσώπων κοινωνία³²⁹.

3.5 Μοναδικότητα και μυστήριο του προσώπου

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο τοποθετείται στην τροχιά με κατεύθυνση το υπαρκτικό γίγνεσθαι και συνειδητά απορρίπτει τις τάσεις που συνηγορούν στην επανάληψη και την άγωνα προσκόλληση στο παρελθόν, όπου κυριαρχούν στερεοτυπικές αναγκαιότητες και άκαμπτοι κοινωνικοί κανόνες³³⁰. Αντίθετα, επικεντρώνεται στο να συναντηθεί με τους άλλους και εν τέλει με τον Θεό, φτάνοντας έτσι στην ολοκλήρωση. Η τελευταία είναι μια διαδικασία, όπου αναδεικνύεται η κατ' εικόνα δημιουργία του και προάγονται η προσωπική μοναδικότητα και αλήθεια του, στις οποίες ενέχονται θεϊκά στοιχεία³³¹.

Ο άνθρωπος-πρόσωπο είναι το θεολογικό εκείνο ον που ενεργοποιεί τα εν λόγω στοιχεία, προκειμένου να υπερβεί την άλογη φύση του και σταδιακά να περικλύσει τη χάρη του Θεού³³². Ως τέτοιο ον, ο άνθρωπος δεν μπορεί να είναι άτομο, ένας απλός δηλαδή αριθμός, ένα πρόσωπο μέρος του συνόλου, ένα αντίγραφο προσώπου. Αντίθετα, καλείται να ενταχθεί στη ζωή της Εκκλησίας, για να δημιουργήσει σχέσεις που αποτυπώνουν τη μοναδικότητά του, που τον καθιστούν αναντικατάστατο και τον βοηθούν να συνάψει αληθινούς και γνήσιους δεσμούς με τους συνανθρώπους του³³³. Η μοναδικότητα του ανθρώπου ως προσώπου δεν αναγνωρίζεται μόνο από τη Θεολογία, αλλά υποστηρίζεται και από άλλες επιστήμες, όπως η ιατρική. Για

³²⁹ Γιαγκάζογλου Σ., *Πρόσωπο και Ετερότητα...*, ό.π., σ. 28.

³³⁰ Τερέζης Χ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σ. 27.

³³¹ Νέλλας Π., *Ζώνον Θεούμενον...*, ό.π., σ. 30.

³³² Hart D.B., *Οι ανταπάτες των αθεϊστών: Η χριστιανική επανάσταση και οι σύγχρονοι εχθροί της*, Αργυριάδης Β., (μτφρ), Εν πλω, Αθήνα, 2017, σ. 350.

³³³ Δεληκωνσταντής Δ., *Η παιδεία ως πολιτισμός προσώπου*, Έννοια, Αθήνα, 2009, σ. 48.

αυτήν, κάθε άνθρωπος είναι ξεχωριστή περίπτωση, ένας μικρόκοσμος, μια μοναδική βιολογική και ψυχοσυναισθηματική οντότητα, που προσδιορίζεται ως ανεπανάληπτο ιατρικό περιστατικό³³⁴. Όπως ακριβώς σε επιστημονικό πλαίσιο ο άνθρωπος είναι ανόμοιος και μοναδικός συγκριτικά με τους άλλους, το ίδιο ξεχωριστός είναι και στις προσωπικές-κοινωνικές του σχέσεις με αυτούς³³⁵. Ζητούμενο είναι το αν ο άνθρωπος καταφέρει να θέσει σε ενέργεια το εν δυνάμει πρόσωπό του, μέσω της συγκρότησης μιας ελεύθερης και ολοκληρωμένης ταυτότητας, με ανεπανάληπτη, ελεύθερη και μοναδική ύπαρξη, η οποία αποκαλύπτεται μέσω των κοινωνικών του σχέσεων³³⁶.

3.6 Το αυτεξούσιο και ο σκοπός του προσώπου

Η διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας του ανθρώπου-προσώπου ολοκληρώνεται βάσει του σχεδίου του Θεού Δημιουργού, όταν αυτό, αυτο-προσδιορίζεται ως μοναδική ολότητα που δύναται να προβεί σε σοφές ή απερίσκεπτες δράσεις με ξεχωριστούς τρόπους³³⁷. Η εν λόγω δραστηριοποίηση είναι σύμφωνη με τον ανεπανάληπτο τρόπο που κάθε άνθρωπος ίσταται στον κόσμο της κτιστότητας και αποκαλύπτει την προσωπική του ετερότητα σε ένα πλαίσιο μετοχής στη θεϊκή ελευθερία της αγάπης, με απώτερο στόχο την προσωπική ολοκλήρωση³³⁸.

Η μοναδικότητα της ταυτότητας κάθε ανθρώπου-προσώπου έγκειται στη χάρη του Θεού και στο θεϊκό δώρο της απόλυτης αυτεξουσιότητας. Μέσω αυτής, ο Θεός παραχωρεί στον άνθρωπο-πρόσωπο δικαιώματα για την προσέγγιση του αρχέτυπου του Θεού Λόγου και όχι για την άσκηση άλογης

³³⁴ Νησιώτης Ν., Προβλήματα που δημιουργεί η πρόοδος της ιατρικής. Στο: *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία, Μαϊστρος*, Αθήνα, 2004, σ. 233.

³³⁵ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σ. 287.

³³⁶ Αγόρας Κ., *Ο Χριστός και οι πολιτισμοί*, Αρμός, Αθήνα, 2017, σ. 256.

³³⁷ Αντώνιος Μητροπολίτης Σουρόζ, *Ο εαυτός μας και ο άλλος: Στοχασμοί για τις ανθρώπινες σχέσεις*, μτφρ. Περρετζή Κ. & Φαφαλιού Μ., Πορφύρα, Αθήνα, 2016, σ. 49.

³³⁸ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π. σσ. 31-32.

και δεσποτικής εξουσίας. Η αυτεξουσιότητά του αυτή, τον βοηθά να κατακτήσει τον απώτερο σκοπό του, που δεν είναι άλλος από την υπέρβαση των πεπερασμένων φυσικών ορίων, η αναγωγή του στο άπειρο και η πραγμάτωση της ένωσης με τον Θεό. Η πορεία προς το άπειρο ισοδυναμεί με τη μετάβαση στη μακαριότητα και την αθανασία, και διευκολύνεται με τη σύναψη αρμονικών δεσμών με τα λοιπά πρόσωπα του κόσμου.

Η ευθυπορία σε αυτή αποτελεί αποκλειστική προσωπική ευθύνη του κάθε ανθρώπου, ο οποίος καλείται να διαγνώσει τις δυσκολίες και όντας ελεύθερος, να τις διαχειριστεί, προκειμένου να φτάσει στη χριστοποίηση και να κατακτήσει την προσωπική του αλήθεια³³⁹. Η εν λόγω διάγνωση είναι δυνατή, καθώς κάθε άνθρωπος έχει την ανάμνηση του αρχέτυπου, του κηρύγματος και της δράσης του Χριστού, του βίου των αγίων, του έργου των αποστόλων και των πατέρων της Εκκλησίας, όπου αποτυπώνεται έμπρακτα το χριστιανικό ήθος³⁴⁰.

Η χριστοποίηση και η κατάκτηση της προσωπικής αλήθειας δεν συνιστούν έναν σκοπό ατομικής, απόμακρης και αυτονομημένης ευδαιμονίας και σωτηρίας, αλλά μιας συνολικής, στην οποία κάθε άνθρωπος-πρόσωπο λειτουργεί ως σύνδεσμος και μεσίτης μεταξύ ακτίστου και κτιστού³⁴¹. Η σύνθεση των δύο φανερώσεων του προσώπου του σαρκωμένου Θεού Λόγου, της άκτιστης και της κτιστής, όπως αποκαλύπτεται, μέσα στην ιστορία, αναδεικνύει την αξία της ετερότητας και του Άλλου, και προδικάζει μια συνάμα ευχάριστη μα και δύσκολη, αέναη πορεία προς την ολοκλήρωση³⁴². Η εν λόγω πορεία είναι δυναμική και εξαρτώμενη από την ένταση της αγάπης και της ελευθερίας.

³³⁹ Νέλλας Π., *Ζώνον Θεούμενον...*, ό.π., σσ. 25-28.

³⁴⁰ Δεληκωνσταντής Κ., *Το ήθος της ελευθερίας...*, ό.π., σ. 47.

³⁴¹ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σ. 11.

³⁴² Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ. 139· Βαρθολομαίος Οικουμενικός Πατριάρχης, *Συνάντηση με το Μυστήριο...*, ό.π., σσ. 162-192.

Ως προς το τελευταίο, είναι άμεσα σχετιζόμενο με την αυτεξουσιότητα του κάθε ανθρώπου-προσώπου, η οποία το καθοδηγεί να αποφασίζει, να επιλέγει και να πράττει τον τρόπο με τον οποίο θεωρεί ότι θα ανταποκριθεί στην αναγκαιότητα της διαίωνισης και της αυτοσυντήρησής του³⁴³. Υπό αυτό το πρίσμα, ο δημιουργημένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση άνθρωπος-πρόσωπο, είναι θεοειδής και ισόθεος, άρα αυτόνομος να αποφασίζει για τον εαυτό του, ακόμα και για τα πιο σημαντικά ζητήματα³⁴⁴.

Η ελευθερία και το αυτεξούσιο που έχουν παρασχεθεί στον άνθρωπο από τον Θεό Δημιουργό του, ουσιαστικά τον θέτουν σε μια διαρκή και ασταμάτητη σύγκρουση μεταξύ των σύμφυτων τάσεων για το καθ' ομοίωση και της ροπής προς τη κτιστότητα. Βρισκόμενος ο άνθρωπος σε μια υπαρξιακή κατάσταση ανάμεσα στη κτιστή/άλογη και την αρχετυπική/έλλογη φύση του, μάχεται είτε ενάντια στην πρώτη, προκειμένου να πετύχει την ολοκλήρωσή του, είτε ενάντια στη δεύτερη, λοξοδρομώντας από την πορεία προς την ένωση με τον Θεό³⁴⁵.

Ο θεϊκός τρόπος αποτυπώνεται στον άνθρωπο-πρόσωπο και τον μετατρέπει ταυτόχρονα σε συστατικό των όντων και ον καθαυτό. Σε αυτό το πλαίσιο, η πρόκληση του αυτεξουσίου και της ελευθερίας του προσώπου, διαμορφώνεται ως υπαρξιακό δεδομένο, γεγονός που οξύνει την τραγικότητα της προσπάθειας αναζήτησής τους ως αποκύημα της ελεύθερης αυτοεπιβεβαίωσης και συγκατάθεσής του. Αυτό ακριβώς βοηθά τον άνθρωπο να υπερβεί τα όρια της κτιστότητάς του και να καταστεί πρόσωπο³⁴⁶.

³⁴³ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σ. 396.

³⁴⁴ Ζορμπάς Κ., *Ορθοδοξία και ρατσισμός*. Στο: π. Αυγουστήδης Α., Ζορμπάς Κ., π. Θερμός Β., Κοκοσαλάκης Ν., Μελισσάρης Α. & Τερέζης Χ. (επιμ), *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*, Τόμ. 2ος, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002, σ. 282.

³⁴⁵ Sheehan R.B., *Η ελευθερία του "εν Χριστώ" προσώπου...*, ό.π., σ. 54.

³⁴⁶ Ζηζιούλας Ι., *Από το προσωπείον εις το πρόσωπο*, ό.π., σσ. 297-300.

Ο άνθρωπος-πρόσωπο είναι υπεύθυνος για τις τελικές αποφάσεις της ζωής του και μακάριος, όταν αξιοποιεί ορθά το θείο δώρο, απέχοντας από κάθε έμπρακτη θέση ουδετερότητας³⁴⁷. Έχει τη δυνατότητα να αποδεχτεί ή να απαρνηθεί πλήρως οτιδήποτε τον εγκλωβίζει σε ένα ατομοκεντρικό γίγνεσθαι, καθώς επίσης να αμφιταλαντεύεται ή να είναι σταθερός σε μια διαδικασία δυναμικής και συνεχούς κλιμάκωσης μεταξύ της ατομικής εγωκεντρικής αυτάρκειας και της αγαπητικής προσωπικής σχέσης³⁴⁸. Υπό αυτό το πρίσμα, ρέπει είτε προς τα νοητά και έτσι απομακρύνεται από την άλογη φύση προς στην άκτιστη ζωή του Δημιουργού, είτε προς τα αισθητά και παρασύρεται από τα μάταια προϊόντα της κτιστότητας, μετασχηματιζόμενος σε υπερόπτη που αποπροσανατολίζεται από το τέλος της ολοκλήρωσής του³⁴⁹. Ο άνθρωπος-πρόσωπο αντιστέκεται στην έμφυτη ροπή του τα πάθη της πεπτωκυίας φύσης του, επιλέγοντας με την ελεύθερη βούλησή του να εναντιωθεί σε αυτή, τασσόμενος υπέρ της συλλογικής εντός της Εκκλησίας προσπάθειας υπέρβασης του εαυτού του που αποσκοπεί ταυτόχρονα στη σωτηρία του κόσμου και του προσώπου του³⁵⁰.

Ο άνθρωπος-πρόσωπο αντιλαμβάνεται τον κόσμο της κτιστότητας ως χωροχρόνο, όπου φανερώνονται οι ενέργειες του Θεού προς τα κτιστά Του δημιουργήματα. Έτσι, της προσδίδει έναν ιστορικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι πραγματώνεται η σύνδεση κτιστού-ακτίστου και κάθε προσωπική σχέση και πράξη ανάγεται σε μοναδικό και ξεχωριστής σημασίας γεγονός, που ενέχει αποφασιστικό και ανεπανάληπτο νόημα όχι μόνο για τον άνθρωπο-πρόσωπο που εμπλέκεται, αλλά για το σύνολο του κόσμου³⁵¹.

³⁴⁷ Παπαθανασίου Θ. Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται..., ό.π., σ. 105.

³⁴⁸ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας*, ό.π., σσ. 309-310.

³⁴⁹ Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως*, ό.π., σ. 214.

³⁵⁰ Μπέγζος Μ. *Ψυχολογώντας τη Θρησκεία*, ό.π., σ. 36.

³⁵¹ Γιαγκάζογλου Σ., *Φιλοσοφία της ιστορίας και θεολογία της ιστορίας*, ό.π., σ. 40.

Από τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές και κατανοητό ότι κάθε άνθρωπος επιβάλλεται να απωλέσει την ατομικότητά του και να μετατραπεί σε πρόσωπο, καθώς, αφενός διευκολύνεται η προσωπική του πορεία προς την επανάκτηση της έλλογης φύσης του και την ολοκλήρωσή του, και αφετέρου η σωτηρία του συνόλου της κοινωνίας. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, βασίζεται τόσο στη θεία χάρη όσο και στην προσωπική του προσπάθεια, για να φέρει σε πέρας την ευθύνη που επωμίζεται για την επίτευξη ταυτόχρονα της αυτοπραγμάτωσης, της αυτογνωσίας και της αυτοσυνειδησίας.

Με την κατάκτηση των τελευταίων, ο άνθρωπος-πρόσωπο απελευθερώνεται και ανεξαρτητοποιείται από τις αναγκαιότητες που του επιβάλλει η άλογη φύση της κτιστότητας και πορεύεται με αυτοπεποίθηση προς το καθ' ομοίωση, αποδεχόμενος εν πλήρει συνειδήσει την πρόσκληση του Θεού να μετουσιώσει την πορεία του προς Αυτόν σε προσωπική μακαριότητα, ακολουθώντας την οδό προς τη θέωση³⁵². Όσο υψηλότερα είναι τα επίπεδα αυτογνωσίας, αυτοεπίγνωσης και αυτοσυνειδησίας που κατακτά ο άνθρωπος-πρόσωπο, τόσο μεγαλύτερη είναι η προσωπική ευθύνη που επωμίζεται, εκπορευόμενος από το αυτεξούσιο και την ελευθερία του, και απαρνούμενος την ατομική αποκλειστικότητα³⁵³. Ο άνθρωπος-πρόσωπο αξιοποιεί τα χαρίσματα που του έχει παράσχει ο Δημιουργός του, προκειμένου να μετατρέψει τον βίο του σε καλλιτέχνημα, μέσω της συνεχούς κίνησης προς επίτευξη του καθ' ομοίωση του Δημιουργού του³⁵⁴.

³⁵² Τεμπέλης Η. & Τερέζης Χ., Οι έννοιες Ουσία-Φύσις, Πρόσωπον-Υπόστασις στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία. Στο: Μαράς Α., Τεμπέλης, Η. Τερέζης Χ. & Τριαντάρη Σ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά: Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων*, Τόμ. 3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008, σ. 267. Τεμπέλης Η., Η παρουσία των όρων Πατήρ, Λόγος, Δύναμις, Τριάς, Μονάς, Ένας στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία. Στο: Μαράς Α., Τεμπέλης Η., Τερέζης Χ. & Τριαντάρη Σ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά: Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων*, Τόμ. 3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008, σ. 202.

³⁵³ Τερέζης Χ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σ. 49.

³⁵⁴ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ. 127.

3.7 Το ήθος του ανθρώπου-προσώπου

Η προαίρεση του ανθρώπου-προσώπου να κατευθυνθεί ή όχι προς το σημείο συνάντησης της κτιστής του φύσης με τον άκτιστο Θεό, δηλαδή τον απώτερο σκοπό της επίγειας ζωής του, μπορεί να εκτιμηθεί ταυτόχρονα ως προσωπικό κατόρθωμα και ως συμμόρφωση στη θεία προδιαγραφή³⁵⁵. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος-πρόσωπο βούλεται να υπακούσει ή όχι στην έμφυτη θεία κλήση ανάλογα με την προαίρεσή του να υπερβεί τα κτιστά όριά του και να πορευτεί προς το άπειρο για το οποίο έχει εξ αρχής δημιουργηθεί, δηλαδή στο επίπεδο του υπερβατικού που θα έρθει σε κοινωνία με τον Θεό³⁵⁶. Η ελευθερία του να επιλέξει να οδεύσει προς τη θέωση ή να παραμείνει αδρανής στην άλογη φύση του, σημασιοδοτείται βάση της δεδομένης αρχικής του προδιαγραφής και συστατικής τάσης του να βιώσει την ευτυχία και τη μακαριότητα περνώντας από το «είναι» στο «ευ είναι».

Η ειλικρινής και συνεπής αυτή στάση ζωής συνιστά καταλυτικό παράγοντα ενίσχυσης της αξιοπρέπειας του ανθρώπου-προσώπου, η οποία καθορίζεται σχεδόν εξολοκλήρου από την ελευθερία της βούλησής του να την επιδιώκει και να την πραγματώνει³⁵⁷. Στο πλαίσιο της ζωής αυτής, ο άνθρωπος-πρόσωπο κινητοποιείται από τη βούληση και την αλήθεια του, βασίζεται στην προσωπική του ευθύνη για την επίτευξη τόσο του προσωπικού του όσο και του κοινού καλού, το οποίο έγκειται στην υπέρβαση του εγωκεντρισμού υπέρ της προαγωγής των κοινωνικών σχέσεων στο πρότυπο του Τριαδικού Θεού³⁵⁸. Με αυτόν τον τρόπο «κτίζει» το ήθος του, παύει να ίσταται και να νιώθει μόνος του, αποβάλλει την ατομικότητά του, καλεί και

³⁵⁵ Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης, *Συνάντηση με το Μυστήριο...*, ό.π., σ. 158.

³⁵⁶ Τεμπέλης & Τερέζης, *Οι έννοιες Ουσία-Φύσις, Πρόσωπον...*, ό.π., σ. 290.

³⁵⁷ Ντυμόν Λ., Μια τροποποιημένη άποψη για την καταγωγή μας: η χριστιανική καταβολή του νεωτερισμού. Στο: Σαμοθράκη Ν. (επιμ.), *Πανόραμα του Προσώπου*, Πανταζάρα, Μ. & Σαμοθράκη Ν. (μτφρ), Σειρά «Μούσες», Αρμός, Αθήνα, 2000, σ. 285.

³⁵⁸ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σσ. 134-135.

σμίγει με τους συνανθρώπους του, μέσω της ενεργητικής ανταπόκρισης και της θείας ευδοκίας³⁵⁹. Στην εν λόγω ζωή, ο άνθρωπος ανακαινίζεται εν Χριστώ και αποκαλύπτεται σε όλο το εύρος της αλήθειας, της ελευθερίας και των δυνατοτήτων του³⁶⁰.

Στην ειλικρινή και συνεπή ζωή, ο άνθρωπος-πρόσωπο λαμβάνει αποφάσεις και αναλαμβάνει ευθύνες με οδηγό τη θεία χάρη, έχοντας φτάσει σε υψηλά επίπεδα αυτοεπίγνωσης και αυτοσυνειδησίας. Είναι σε θέση να εφαρμόσει έμπρακτα τους λόγους του ευαγγελίου και να ακολουθεί ανεπηρέαστος την οδό προς το καθ' ομοίωση. Κατά τη διάρκεια της εν λόγω διαδικασίας, ο άνθρωπος-πρόσωπο διαθέτει ευρύτητα κινήσεων της ψυχής και είναι ευαισθητοποιημένος προς τους συνανθρώπους του, γεγονός που λειτουργεί ως ώθηση στη σύναψη ειλικρινών και ποιοτικών κοινωνικών σχέσεων μαζί τους³⁶¹.

Η διατήρησή τους απαιτεί εγρήγορση, διαρκή προσπάθεια, πάταξη κάθε έκφρασης εφησυχασμού, ειλικρινή παραδοχή και διόρθωση λαθών και αδυναμιών, μετάνοια³⁶². Μέσω αυτών, ο άνθρωπος-πρόσωπο δεν θεάται μόνο καθαρότερα τους κοινωνικούς του δεσμούς, αλλά και τον εαυτό του και τις προσωπικές του δυνατότητες. Ευρισκόμενος σε κοινωνία, ο άνθρωπος-πρόσωπο προσανατολίζει τις δράσεις τους όχι μόνο προς την αρχέγονη φύση του, αλλά και προς τους συνανθρώπους του, με τους οποίους αναπτύσσει ένα αμοιβαίο κλίμα συλλογικότητας³⁶³.

Το ήθος του ανθρώπου-προσώπου μετασχηματίζεται από προσωπικό σε κοινωνικό, καθώς ανάγεται σε ρυθμιστικό παράγοντα σύναψης υγιών,

³⁵⁹ Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως*, ό.π., σ. 246.

³⁶⁰ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ.47· Νησιώτης Ν., *Η Ιστορία: Περιορισμός ή δημιουργική δύναμη. Στο: Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία*, Μαϊστρος, Αθήνα, 2004, σσ. 71-72.

³⁶¹ Τερέζης Χ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σσ. 22, 31.

³⁶² Φάρος π. Φ., *Η αλλοίωση του χριστιανικού ήθους*, Αρμός, Αθήνα, 2000, σ. 97.

³⁶³ Τερέζης Χ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σ. 27.

αγαπητικών και ανοικτών επικοινωνιακών σχέσεων με τους άλλους. Εντός αυτών, κάθε συμμετέχον πρόσωπο διαθέτει συγκεκριμένα όρια, ενεργοποιείται εντός αυτών, αποδέχεται κάθε τι διαφορετικό και ξένο, δείχνει ανοχή στις σκέψεις και τις ιδέες που διαφέρουν από τις δικές του, συμφιλιώνεται με την πραγματικότητα που τον περιβάλλει. Τότε μόνο «κτίζει» ένα ήθος σύμφωνο με την αξιοπρέπεια της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης³⁶⁴. Έχοντας το εν λόγω ήθος ως εφόδιο, ο άνθρωπος-πρόσωπο βγαίνει από τη «φούσκα» της ατομικότητάς του, συνειδητοποιεί ότι δεν είναι το κέντρο του κόσμου και αποβάλλει κάθε εγωκεντρική ή εγωιστική διάθεση. Αντίθετα, κατανοεί βαθιά ότι είναι συμμετοχος στο θεϊκό σχέδιο για την τελείωση της δημιουργίας του Θεού³⁶⁵.

Το ήθος του ανθρώπου ως προσώπου είναι ειλικρινές και όχι προσποιητό, διαπνέεται από πραγματικό ενδιαφέρον για τον άλλο και όχι από υποκριτικό, είναι δυναμικό κι όχι συμβατικό, εξυπηρετεί την αλήθεια και όχι την ιδιοτέλεια³⁶⁶. Ανάγεται σε οδηγό για την κριτική και διεισδυτική αντίληψη των δυσκολιών και των κινδύνων που ενυπάρχουν στο πραγματικό γίγνεσθαι, έτσι ώστε να πραγματωθεί χωρίς αποσπάσεις η εν Χριστώ καινή ζωή. Μέσω της διάπλασης του ήθους του, ο άνθρωπος ως πρόσωπο αναδεικνύει τη μοναδικότητα, την ανομοιότητα και το ανεπανάληπτό του, δεδομένου ότι ενδυναμώνεται να αποφασίζει, να επιλέγει και να ενεργεί ελεύθερα και κατά βούληση σε σχέση ή παράλληλα με τους άλλους.

Έχοντας ως προσωπικό κίνητρο την αγάπη και την ανιδιοτέλεια, ο άνθρωπος ως πρόσωπο υποστασιοποιείται ως είναι αγάπης και όχι ως έχειν αγάπην³⁶⁷. Η αγαπητική σχέση που θεμελιώνεται στην αγάπη των Προσώπων της Αγίας Τριάδας και εκφράζει το ήθος της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης

³⁶⁴ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ. 47.

³⁶⁵ Νησιώτης Ν., *Προβλήματα που δημιουργεί η πρόοδος της ιατρικής...*, ό.π., σ. 236.

³⁶⁶ Τερέζης Χ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σ. 35.

³⁶⁷ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σ. 219.

του, το οποίο πλάθεται μέσα του με τη χαρισματική παρουσία του Αγ. Πνεύματος, ανεξάρτητα από ηθικές στερεοτυπίες και κωδικοποιήσεις³⁶⁸.

Ο άνθρωπος-πρόσωπο διαθέτει το χριστιανικό ήθος και έχει πλήρη αυτό-συνειδησία του σκοπού της ζωής του, όντας πλήρως έτοιμος να έρθει σε ρήξη με τις στερεοτυπικές και παρωχημένες αντιλήψεις, που εξυπηρετούν τα ιδιοτελή και υποκριτικά στοιχεία της σύγχρονης εποχής και κοινωνίας. Ο άνθρωπος-πρόσωπο είναι διατεθειμένος να συγκρουστεί με την καθεστηκυία τάξη, ανεξαρτήτως των αρνητικών επιπτώσεων που ενδεχομένως θα υποστεί ο ίδιος. Μέλημά του είναι να προτάξει τις δυνάμεις του ενάντια στην εγωκεντρικότητα, τον ατομισμό και τον μηδενισμό που υπάρχει και οξύνεται γύρω του, προκειμένου να εδραιωθεί η κοινωνία με τον Θεό, όχι μόνο ως προσωπικό επίτευγμα, αλλά και ως συλλογικό.

Η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, καθώς και η διευκόλυνση της προσβασιμότητας στα νέα τεχνολογικά μέσα, που εξυπηρετεί την παγκοσμιοποίηση, έχει διαμορφώσει τις τελευταίες δεκαετίες μια παθογόνα κατάσταση και μάλιστα εκεί όπου παραδοσιακά το ορθόδοξο ήθος ήταν κοινωνικά και προσωπικά παρόν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ελλάδας, όπου το ορθόδοξο χριστιανικό ήθος τείνει να αντικατασταθεί από ένα εισαγόμενο, που όχι μόνο δεν αποσκοπεί στην πνευματική, διανοητική και ψυχική ανάταση του ανθρώπου, αλλά τον στρέφει περισσότερο στην αμαρτία και τον βυθίζει στην άλογη φύση του, απομακρύνοντάς τον από την πορεία προς τη θέωση³⁶⁹.

³⁶⁸ Νησιώτης Ν., *Προβλήματα που δημιουργεί η πρόοδος της ιατρικής ...*, ό.π., σ. 235.

³⁶⁹ Νησιώτης, ό.π., σ.232· Αγόρας Κ., *Ηθική και Βιοηθική*. Στο: Αγόρας Κ., Γιαγκάζογλου Σ., π. Λουδοβίκος Ν. & Φωτίου Σ. (επιμ.), *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ηθος της Ορθοδοξίας*, Τόμ. 1^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002, σ.335

Οι άνθρωποι-άτομα που απομακρύνονται από την ουσία της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης, συνηθίζουν να υιοθετούν τις αρχές του πουριτανισμού και του ευσεβισμού, προκειμένου να ενσωματωθούν στον αστικό τρόπο διαβίωσης, ο οποίος, εκτός από τις οικονομικές αναγκαιότητες, προϋποθέτει την άκριτη και στείρα προσήλωση στην ασφαλή, συμβατική και απαρασάλευτη ηθικολογία. Η τελευταία εξυπηρετεί στο έπακρο την επικράτηση του ατομισμού, καθώς εξασθενεί την ελευθερία και την αγάπη, όχι μόνο ως θεωρία, αλλά και ως πράξη.

Στο πλαίσιο αυτού του εισαγόμενου ήθους, ο άνθρωπος-άτομο δεν επιζητά τις επίπλαστες απολαύσεις μόνο εντός της απρόσωπης κοινωνίας, όπου οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων είναι ρηχές, ιδιοτελείς και υποκριτικές, αλλά και στους κόλπους της Εκκλησίας. Ο άνθρωπος που λειτουργεί ατομιστικά δεν αντιλαμβάνεται τη μυστηριακή και πνευματική ζωή της Εκκλησίας ως εν Χριστώ κοινωνία προσώπων, αλλά τη «χρησιμοποιεί» προκειμένου να αυτό-ικανοποιήσει τον φαρισαϊκό τρόπο ζωής του, την ηθική αυτοδικαίωσή του, καθώς και την ηθικολογική του ολοκλήρωση. Η Εκκλησία σήμερα, όπου έχει παρεισφρήσει το εισαγόμενο ατομιστικό ήθος, έχει μετασχηματιστεί σε τόπο συνύπαρξης ατόμων, με σκοπό, όχι τη βίωση της μετοχής στο Σώμα του Χριστού, αλλά την ικανοποίηση του θρησκευτικού ευδαιμονισμού. Ο τελευταίος τείνει να προσομοιάζει με τον καταναλωτισμό, που περιορίζει την ελευθερία και την αυτεξουσιότητα του σύγχρονου ανθρώπου, και τον καθιστά έρμαιο της παγκοσμιοποίησης³⁷⁰.

Ο άνθρωπος-άτομο υιοθετεί το εισαγόμενο ήθος άκριτα και αποφασίζει να ακολουθήσει έναν επιφανειακό τρόπο ζωής, όπου κυριαρχεί η ανάγκη

³⁷⁰ Γιαγκάζογλου Σ., (χ.χ.). Η θρησκευτική αλλοτρίωση του ήθους. Ανακτήθηκε στις 22/07/2020 από:

<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiF9tuKmLHrAhVE2aOKHStIDowQFjAAegQIAxAB&url=http%3A%2F%2Fusers.sch.gr%2Fpolstrantz%2Fallotriosi.doc&usg=AOvVaw0Nn-dqh6t6iyBeaJRm49nF>.

ικανοποίησης του αισθήματος της ατομικής καλοπέρασης. Σε αυτή τη ζωή, ο άνθρωπος-άτομο αδυνατεί να συνάψει ουσιαστικές σχέσεις με τους συνανθρώπους του, συμμορφώνεται αυτόματα και καθολικά στη συμβατικότητα της πραγματικότητας, ενδύεται το «προσωπείο» κι όχι το πρόσωπο, παρασύρεται και επιδίδεται σε ένα «παιχνίδι» ανταγωνιστικού καταναλωτισμού, αγνοεί την αξία του είναι και ενδιαφέρεται αποκλειστικά για το φαίνεσθαι³⁷¹. Ασπάζεται λανθασμένες αξίες που τον αποπροσανατολίζουν από το πλάσιμο ενός ακέρατου και υγιούς προσώπου, αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό, φοβία και αρνητισμό κάθε τι ξένο και διαφορετικό, διατηρεί τους πνευματικούς του ορίζοντες «κλειστούς» και αδυνατεί να συνάψει ειλικρινείς και ειρηνικές σχέσεις με τους συνανθρώπους του³⁷².

Βασικός γνώμονας για τη δημιουργία κοινωνικών δεσμών είναι η φιλαυτία, ο εγωκεντρισμός και η ανάγκη ικανοποίησης των ατομικών και οικονομικών συμφερόντων του, γεγονός που τον ωθεί είτε στη σύναψη ιδιοτελών σχέσεων είτε στη διάρρηξη όσων δεν του αποφέρουν τα προσδοκώμενα. Ο άνθρωπος-άτομο διατηρεί μια παντελώς αλλοιωμένη εντύπωση περί της προσωπικής ολοκλήρωσης, την οποία ξεκάθαρα συγχέει με την ατομική. Αυτή, τον οδηγεί στην απομόνωση, στην αποξένωση, στην καχυποψία και αναμφίβολα στον μηδενισμό, που δεν πλήττει μόνο τον ίδιο, αλλά και το σύνολο. Η μεγαλύτερη διαφορά που παρατηρείται μεταξύ του ανθρώπου ως προσώπου και του ανθρώπου ως ατόμου είναι το αίσθημα της προσωπικής-ατομικής ευθύνης, που στην πρώτη περίπτωση τον στρέφει προς το χριστιανικό ήθος και τη θέωση, ενώ στη δεύτερη, προς το εισαγόμενο ήθος,

³⁷¹ Κοσμόπουλος Α., *Σχεσιοδυναμική παιδαγωγική του προσώπου*, Γρηγόρη, Αθήνα, 2010, σ. 36.

³⁷² Ζηζιούλας Ι., *Κοινωνία και ετερότητα ...*, ό.π., σ. 7.

τις στερεοτυπικές νοοτροπίες και την τελμάτωση στην άλογη φύση της κτιστότητας³⁷³.

3.8 Το πρόσωπο του Χριστού ως οδηγού

Το Πρόσωπο του Υιού του Θεού αποτελεί το πρότυπο βάσει του οποίου οι άνθρωποι εκτιμούν την κτιστή τους ύπαρξη και αντιλαμβάνονται τη βαθιά ουσία της υπέρβασης της ατομικότητας³⁷⁴. Ο Θεός Δημιουργός πρόσφερε στον άνθρωπο το Πρόσωπό του Υιού Του ως οδηγό για την παραμονή στην οδό προς την επανάκτηση της έλλογης και αρχέγονης φύσης του³⁷⁵. Με τη ζωή, το κήρυγμα, τη θυσία και την ανάσταση του σαρκωμένου Χριστού, οι άνθρωποι έχουν πρόσβαση στην πραγματική ουσία και το αληθινό νόημα της κατ' εικόνας και καθ' ομοίωσης δημιουργίας του. Η αγαπητική ύπαρξη του Χριστού, το Πρόσωπό Του, λειτουργεί ως οντολογική αρχή, ως φάρος που καταδεικνύει τους σκοπέλους στην πορεία προς την προσδοκώμενη συνάντηση του κτιστού με το άκτιστο³⁷⁶.

Ο ενανθρωπίσας Χριστός είναι το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο ο άνθρωπος προσδιορίζει και αντιλαμβάνεται την ύπαρξη και τις δυνατότητές του, αναγνωρίζει την καινή ζωή και το χριστιανικό ήθος, εξοικειώνεται και διαχειρίζεται τις έννοιες της φθοράς και του αθανάτου, κατανοεί την κοινωνική διάσταση της φύσης του. Το πρόσωπο του σαρκωμένου Χριστού ανάγεται σε παράδειγμα προς μίμηση, ώστε οι άνθρωποι να επωμίζονται τις ευθύνες που τους αναλογούν, να είναι αλτρουιστές και δυνατοί, να

³⁷³ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ.238· Zizioulas J., *Being as Communication...*, ό.π., σ. 107.

³⁷⁴ Ζηζιούλας Ι., *Κοινωνία και ετερότητα...*, ό.π., σ. 8.

³⁷⁵ Zizioulas J., *Being as Communication*, ό.π., σ. 27.

³⁷⁶ Νέλλας Π., *Ζώνον Θεούμενον...*, ό.π., σσ. 33-43.

«ανοίγονται» προς τους συνανθρώπους τους, να απεκδύονται από κάθε εγωιστική διάθεση και εγωκεντρική σκέψη³⁷⁷.

Η αξία του Προσώπου του Χριστού ως προτύπου έγκειται στο ότι βοηθάει τους ανθρώπους να υπερκεράσουν τις αδυναμίες της κτιστής τους φύσης, να αξιολογήσουν τις προκλήσεις που καλούνται να διαχειριστούν και να αδράξουν τις ευκαιρίες που προκύπτουν. Συνιστά την οντολογική αρχή της προσωπικής ύπαρξης κάθε ανθρώπου, στην οποία αυτός δύναται να επιστρέφει προκειμένου να τεθεί εκ νέου στην πορεία προς την τελείωση³⁷⁸. Έχοντας ως αφετηρία το Πρόσωπο του Θεού Λόγου, ο άνθρωπος μεταμορφώνεται σε πρόσωπο, παύει να εγκαταλείπει και να απογοητεύεται, ενδυναμώνεται και επανακάμπτει έτσι ώστε να συνεχίσει τη μετάβασή του από την επίγεια στην επουράνια ζωή του. Ο Χριστός υπάρχει στη ζωή του ανθρώπου-πρόσωπο για να του υπενθυμίζει την προέλευση, τον προορισμό και τις ευθύνες του, καθώς και να του αποκαλύπτει τη έμφυτη δημιουργική του ενέργεια³⁷⁹.

Ο άνθρωπος-πρόσωπο έρχεται σε επαφή με τον Χριστό και τους συνανθρώπους του μέσα από τη μυστηριακή και πνευματική ζωή της Εκκλησίας, και έτσι διαμορφώνει το ήθος του μέσα από την πράξη, την κοινωνία και τη συμμετοχή³⁸⁰. Το ορθόδοξο χριστιανικό ήθος δεν εξαντλείται στη μορφή εντολών μιας αυστηρής καθηκοντολογίας, αλλά εκπηγάζει φυσικά, μέσα από την ελευθερία, την προαίρεση και την αγαπητική διάθεση, και αποτυπώνεται στην προσφορά προς τους άλλους. Όπως ο σαρκωμένος Χριστός επιφορτίστηκε με την ευθύνη όλης της ανθρωπότητας, έτσι και ο άνθρωπος ως πρόσωπο αναλαμβάνει την ευθύνη που του αναλογεί έναντι

³⁷⁷ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 98.

³⁷⁸ Αγόρας Κ., *Ηθική και Βιοηθική...*, ό.π., σ. 320.

³⁷⁹ Σταμούλης Χ., *Όσπερ ξένος και αλήτης ή Σάρκωση: η μετανάστευση της αγάπης*, *Σύναξη*, 96/2005, σ.10.

³⁸⁰ Μπαθρέλλος π. Δ. *Σχεδιάσμα Δογματικής Θεολογίας: Με βάση το συγγραφικό έργο του Αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης*, *Εν πλω*, Αθήνα, 2008, σ. 315.

όλης της δημιουργίας³⁸¹. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο δεν εκλαμβάνει την εν λόγω ευθύνη σαν βαρίδιο, αλλά σαν αιτία χαράς και ικανοποίησης, η οποία οδηγεί στην αποκατάσταση της κοινωνίας με τον Θεό και στην πραγμάτωση της καινής ζωής³⁸².

Η θυσία του σαρκωμένου Χριστού είναι ενδεικτική του καινού ήθους του Προσώπου του, το παράδειγμα της οποίας καλείται να ακολουθήσει ο άνθρωπος-πρόσωπο. Αυτή προϋποθέτει, εκτός από το προσωπικό ενδιαφέρον για το κοινό καλό, του ατομισμού, του εγωισμού, της απομόνωσης, της αποποίησης των ευθυνών, της απάθειας και της χαλάρωσης έναντι των προβληματισμών³⁸³. Ο άνθρωπος-πρόσωπο, όπως ακριβώς ο Υιός του Θεού, θα εργαστεί άοκνα και θα θυσιάσει με χαρά τον ατομισμό του στο όνομα της σωτηρίας των συνανθρώπων του, ωθούμενος από την αγαπητική του διάθεση και την προαίρεσή του να προσφέρει καθ' ομοίωση του Θεού Δημιουργού του.

Η εκτίμηση της υπέρμετρης αγάπης με την οποία ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο της κτιστότητας και της αγάπης του Χριστού με την οποία θυσιάστηκε, διευκολύνει τον άνθρωπο-πρόσωπο να αντιληφθεί την αξία των εκλεκτών θεϊκών δώρων, τα οποία δεν προορίζονται μόνο για την πραγμάτωση της προσωπικής ολοκλήρωσης, αλλά και για την προστασία και την τελείωση όλης της δημιουργίας³⁸⁴. Τα πρόσωπα του Ευαγγελίου, με προεξάρχον αυτό του Θεού Λόγου, αποτυπώνουν εμπράκτως την κοινωνία και την αγάπη, καθώς και το χριστοκεντρικό-χριστολογικό ήθος, βάσει των Προσώπων της Αγίας Τριάδας. Όπως τα σημαίνονται πρόσωπα της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης καθίστανται πρόσωπα και έρχονται εγγύτερα στον

³⁸¹ Γιαγκάζογλου Σ., *Πρόσωπο και Ετερότητα...*, ό.π., σ. 30.

³⁸² Γιαγκάζογλου Σ., *Αμαρτία, ελευθερία και αυτεξούσιο*, ό.π., σ. 42.

³⁸³ Αγόρας Κ., *Ηθική και Βιοηθική...*, ό.π., σ. 88.

³⁸⁴ Νησιώτης Ν., *Η φύση ως κτίση...*, ό.π., σ. 224.

Θεό, έτσι και ο σύγχρονος χριστιανός καλείται να ακολουθήσει το παράδειγμά τους³⁸⁵.

Η προσωπική θυσία και η υπερκέρραση των αναρίθμητων εμποδίων επιτυγχάνεται δια της προσευχής. Μέσω αυτής, όπως έπραξε και ο ίδιος ο Χριστός, ο σύγχρονος άνθρωπος λαμβάνει την απαραίτητη δύναμη που θα τον απελευθερώσει από τα δεσμά της άλογης και βιολογικής του φύσης, καθώς επίσης θα τον απαλλάξει από κάθε στατική και στείρα κτιστή αιτιοκρατία³⁸⁶. Η προσευχή προς τον Θεό φέρει τον άνθρωπο εγγύτερα στον Χριστό, εντοπίζει και κατανοεί τα λάθη και τις αδυναμίες του, αντιλαμβάνεται την πραγματική διάσταση και ουσία της ευθύνης του, αλλάζει τον τρόπο που διαχειρίζεται τα ζητήματα της πραγματικότητας που τον περιβάλλει, μετανοεί και οδεύει προς την κατάκτηση της καινής ζωής του Χριστού³⁸⁷.

Η προσευχή δεν σημαίνει απομόνωση ή απόσυρση από το κοινωνικό γίνεσθαι. Αντίθετα, πρόκειται για προσωπική αναζήτηση του Θεού, η οποία συμβάλλει στην αποκατάσταση της κοινωνίας, τόσο μεταξύ Θεού-ανθρώπου, όσο και μεταξύ των ανθρώπων, οι οποίοι καταφέρνουν να διατηρούν την αυθεντικότητα και τη μοναδικότητά τους, αποδεχόμενοι τις μεταξύ τους διαφορές³⁸⁸.

Το συστατικό στοιχείο της αρμονικής κοινωνίας μεταξύ των διαφορετικών και ξεχωριστών ανθρώπων είναι η αγάπη, στην οποία αποτυπώνεται η προσωπική οντολογική ελευθερία που πιστοποιεί τη μοναδική ταυτότητά τους εντός των ορίων των μεταξύ τους σχέσεων³⁸⁹. Ο άνθρωπος-πρόσωπο, έχοντας πλήρη επίγνωση της ταυτότητάς του,

³⁸⁵ Γιέβτις Α., Το ορθόδοξο χριστιανική ήθος. Στο: Ράντοβιτς Α., Μάινας Ι., Γιεβτις Α., Γρηγοριάδης Κ. & Νελλας Π., (επιμ.), *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας, Α.Ε., Αθήνα, 1971, σ. 96.

³⁸⁶ Sheehan R.B., *Η ελευθερία του "εν Χριστώ" προσώπου...*, ό.π., σ. 59.

³⁸⁷ Ζορμπάς Κ., *Οικολογικές διαστάσεις της ορθόδοξης Θεολογίας*, ό.π., σ. 317.

³⁸⁸ Ζηζιούλας, *Being as Communication*, ό.π., ό.π., σ. 14.

³⁸⁹ Ζηζιούλας Ι., *Από το προσωπείον εις το πρόσωπον*, ό.π., σ. 305.

προσεγγίζει τους άλλους με αγαπητική διάθεση και με αυθεντικά αισθήματα, ακολουθώντας έτσι το πρότυπο του Προσώπου του Χριστού³⁹⁰. Στους κόλπους της Εκκλησίας, όταν οι πιστοί μετατρέπονται σε πρόσωπα, αναπτύσσουν μεταξύ τους σχέσεις αμοιβαίας αγάπης, και όχι ιδιοτέλειας, προκειμένου να προβάλουν τις απαιτήσεις τους έναντι των άλλων. Όταν οι άνθρωποι ενεργούν ως άτομα, συνάπτουν σχέσεις έχοντας ως βασικό γνώμονα την ικανοποίηση των ατομικών τους επιθυμιών, γεγονός που εγείρει εμπόδια και θέτει σε κίνδυνο την ποιότητά τους.

Ακολουθώντας το παράδειγμα του Χριστού, ο άνθρωπος συνάπτει κοινωνικές σχέσεις με τους άλλους, χωρίς ιδιοτέλεια, χωρίς σύνδρομα κατωτερότητας ή ανωτερότητας, χωρίς διακρίσεις βασισμένες σε στοιχεία διαφορετικότητας, χωρίς «εκπτώσεις» σε αγάπη, ανθρωπιά, αλληλεγγύη και αμοιβαιότητα, λόγω οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών διαφορών. Η προσωπική αξία, ελευθερία, αξιοπρέπεια και αυτάρκεια δεν σχετίζονται και δεν εξαρτώνται από την ποιότητα κάθε ανθρώπου, αλλά από την αγάπη του Θεού Λόγου³⁹¹.

Ο άνθρωπος-πρόσωπο αισθάνεται και δείχνει αγάπη για τους συνανθρώπους, όχι αναγκαστικά και επειδή απειλείται να υποστεί μια ενδεχόμενη τιμωρία ή προσδοκά να λάβει κάποιο αντάλλαγμα. Αντίθετα, δείχνει αγάπη προς τους άλλους, επειδή είναι δημιουργήματα του Θεού και διαπνέεται από το προσωπικό ήθος, το οποίο τον στρέφει από την ανάγκη στην αγάπη και από την ευδαιμονία στην ελευθερία³⁹². Τα εν Χριστώ πρόσωπα συνδέονται με φιλικούς δεσμούς και επιδίδονται στην επίδειξη αμοιβαίας προσφοράς, όπου δεν υπάρχει καθόλου χώρος για αισθήματα ζήλιας ή φθόνου. Τα εν λόγω πρόσωπα είναι ειλικρινείς φίλοι που επιζητούν το καλό για τους άλλους, που ενδιαφέρονται να τους κάνουν ευτυχισμένους και να

³⁹⁰ Αγόρας Κ., *Ηθική και Βιοηθική...*, ό.π., σ. 307.

³⁹¹ Δεληκωνσταντής Κ., *Το ήθος της ελευθερίας...*, ό.π., σ. 95.

³⁹² Δεληκωνσταντής Δ., *Η παιδεία ως πολιτισμός προσώπου*, ό.π., σ. 14.

τους κρατούν μακριά από εκδηλώσεις παθολογικής αγάπης, εγωιστικής και ατομικής επιθυμίας. Τα πρόσωπα ως φίλοι είναι διατεθειμένα να παρακάμψουν το εγώ τους είτε για τον άλλο είτε για το σύνολο των συνανθρώπων τους³⁹³, καθώς μετουσιώνουν την χωρίς διακρίσεις αγάπη του Χριστού στην προσωπική και κοινωνική τους ζωή. Ο άνθρωπος-πρόσωπο αυτό-προσφέρεται στους άλλους, όπως ακριβώς ο Χριστός σαρκώθηκε και θυσιάστηκε για τους ανθρώπους, προκειμένου να μετουσιώσει στην πράξη την αγάπη του Θεού Λόγου σε μια υπέρτατη αυτοθυσία. Η τελευταία δεν αφορά στη βιολογική θυσία, αλλά σε εκείνη του ατομισμού και του εγωισμού, προκειμένου κάθε άνθρωπος-πρόσωπο να θέσει στη διάθεση του άλλου και του κόσμου την ίδια του τη ζωή³⁹⁴.

Το Πρόσωπο του Χριστού, εκτός από πρότυπο, αποτελεί και μέτρο των ορίων της φύσης του κάθε ανθρώπου-προσώπου, το οποίο σημαίνει την απαρχή της υπέρβασης προς το αρχέτυπο και την επανάκτηση της προπρωτικής έλλογης φύσης³⁹⁵. Η προσέγγιση του εν λόγω σημείου προϋποθέτει την υπαρκτική μοναδικότητα και ετερότητά του, σε ένα πλαίσιο αληθινών και ειλικρινών σχέσεων ζωής με τους συνανθρώπους του. Η υπερκέρραση του σκοπέλου της ατομικότητας συνεπάγεται τη μεταμόρφωση της δημιουργίας και των προσώπων, τα οποία απομακρύνονται από το υπαρκτικό αδιέξοδο και τέλμα, τίθενται σε τροχιά τελείωσης και εφαρμόζουν στην πράξη την αγάπη του Χριστού στις διαπροσωπικές τους σχέσεις³⁹⁶.

Το πρόσωπο υιοθετεί το χριστιανικό ήθος και όχι την εξωτερικά επιβαλλόμενη τυποποιημένη και συμβατική ηθική, καθώς είναι ελεύθερο να αντιληφθεί και να εκτιμήσει τη χάρη-δώρο του Θεού και τις θεϊκές ενέργειες

³⁹³ Florofsky G., *Sobornost: Η καθολικότης της Εκκλησίας*, ό.π., σ. 196.

³⁹⁴ Κάλλιστος Ware, Μητροπολίτης Διοκλείας, *Το ανθρώπινο πρόσωπο ως εικόνα της Αγίας Τριάδας*, ό.π, σ. 95.

³⁹⁵ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 34.

³⁹⁶ Σταμούλης Χ., *Ωσπερ ξένος και αλήτης ή Σάρκωση...*, ό.π., σ. 13.

Του ως ένδειξη της υπέρμετρης αγάπης του καθημερινά. Το ήθος του προσώπου απορρέει ως ευγνωμοσύνη των προσφορών του Θεού Δημιουργού προς το ίδιο και την ανθρωπότητα, και εκδηλώνεται ως θυσία, δόσιμο και προσφορά προς τους συνανθρώπους του³⁹⁷.

3.9 Το νόημα του προσώπου

Ο άνθρωπος-πρόσωπο, έχοντας ως εφόδια τη χάρη του Θεού και την προσευχή, ενεργοποιεί την ελεύθερή του βούληση και έρχεται σε ένωση με τους συνανθρώπους και κατ επέκταση τον Δημιουργό του. Συνάπτει σχέσεις μαζί τους, οι οποίες τον βοηθούν να βελτιώσει τη ζωή και την καθημερινότητά του, να νοηματοδοτήσει όλες τις πτυχές της, να κάνει πράξη τα προτάγματα και τις επιταγές του Ευαγγελίου³⁹⁸.

Τα μέλη των κοινωνιών αυτών βοηθούν και βοηθούνται, προσφέρουν και δέχονται, δωρίζουν και λαμβάνουν δώρα, καθένα από τη δική του ξεχωριστή, ανεπανάληπτη και μοναδική θέση στη συνείδηση και την καρδιά των άλλων. Στην εν Χριστώ κοινωνία, όλα τα ανωτέρω θεωρούνται δεδομένα, εύκολα και αυτονόητα.

Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, ο άνθρωπος δύναται να μεταμορφωθεί σε πρόσωπο αν και εφόσον καταφέρει να ενεργοποιήσει την ελευθερία της βούλησής του προκειμένου να παρέμβει καταλυτικά στην πορεία προς την τελείωση κι όχι προς τη διατήρηση και διαιώνιση των εσφαλμένων νοοτροπιών και αντιλήψεων. Μόνο τότε ο άνθρωπος μπορεί να γίνει συμμετέχων της μεταμορφωτικής αγάπης του Θεού³⁹⁹.

³⁹⁷ Ζηζιούλας Ι., Μητροπολίτης Περγάμου, Χριστολογία και ύπαρξη, ό.π., σ. 11.

³⁹⁸ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, Οι θρησκείες και η φτώχεια του κόσμου. Στο: Συνύπαρξη: Ειρήνη, Φύση, Φτώχεια, Τρομοκρατία, Αξίες, Θρησκευολογική θεώρηση, Αρμός, Αθήνα, 2016, σ. 115.

³⁹⁹ Νησιώτης Ν., Η φύση ως κτίση..., ό.π., σ. 82.

Ο άνθρωπος βιώνει στη ζωή του πολλαπλές καταστάσεις, ηρεμίας και ταραχής, τις οποίες καλείται να διαχειριστεί με αποτελεσματικότητα, ώστε να συνεχίσει ανεπηρέαστος την πορεία του είτε προς την ατομικότητα είτε προς τη θέωση. Αναμφίβολα, ο άνθρωπος-άτομο, παρωθούμενος από τις ατομικές επιθυμίες του, ενεργοποιείται και δρα προς ικανοποίηση των ιδιοτελών σκοπών του, απομακρυνόμενος από την κοινωνία με τους συνανθρώπους του και εν τέλει με τον Θεό. Ο άνθρωπος-πρόσωπο, έχοντας ως φάρο το παράδειγμα του Προσώπου του Χριστού, προσεύχεται και επωφελείται από το δώρο της θείας χάριτος, υιοθετεί το χριστιανικό ήθος και συνεχίζει την κοπιαστική, αλλά σωτήρια πορεία προς την ολοκλήρωσή του. Ο άνθρωπος-πρόσωπο δεν κάμπτεται από τις δυσκολίες και τις απογοητεύσεις που βιώνει, αλλά πεισμώνει, κινητοποιείται περαιτέρω, αναζητά νέους τρόπους που θα τον διατηρήσουν σε τροχιά θέωσης.

Καταλυτικής σημασίας στην υπερκέραση των σκοπέλων είναι οι ειλικρινείς, οι αληθινές και στέρεες κοινωνικές σχέσεις που διατηρεί με τους συνανθρώπους τους, μέσω των οποίων λαμβάνει παρηγοριά, υποστήριξη, δύναμη, σιγουριά και γαλήνη. Η έμπρακτη εφαρμογή του Τριαδολογικού ήθους συνεπάγεται τη δόμηση της εικόνας του καινού ανθρώπου που είναι ταυτόχρονα πολίτης της Βασιλείας των Ουρανών, απελευθερωμένος από τη φθορά της κτιστής φύσης του⁴⁰⁰.

Η ιδιότητα αυτή του «πολίτη» δεν αποκλείει τη διάπραξη σφαλμάτων και αστοχιών, αλλά επιτάσσει τη συγχώρεση και τη μετάνοια. Μόνο όταν επέρχονται αυτές είναι δυνατή η συνέχιση της προσπάθειας προς την επαναφορά στην αρχέγονη κατάσταση, η οποία δεν σχετίζεται σε καμία περίπτωση με την τεχνολογική ή οικονομική ανάπτυξη. Αντίθετα, η επιστροφή στην έλλογη προπρωτική κατάσταση θα επέλθει με τη σύναψη, τη διατήρηση και τη συνεχή επένδυση στις κοινωνικές σχέσεις με τους άλλους,

⁴⁰⁰ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σ. 191.

μέσω αφενός της εξάλειψης της υπερηφάνειας και του εγωισμού και αφετέρου την προαγωγή της διαρκούς προσφοράς και διαμοίρασης.

Το ορθόδοξο χριστιανικό ήθος δεν αφορά μόνο στους υγιείς, τους επιτυχημένους, τους άριστους, δεν βαθμολογεί επιδόσεις, δεν λειτουργεί μόνο ωφελιμιστικά για λίγους και ικανούς. Αντίθετα αφορά σε όλους: τους νοσούντες, τους αποτυχημένους, τους κακούς, τους μέτριους. Υπό αυτό το πρίσμα, ο άνθρωπος ως πρόσωπο δεν μεριμνά μόνο για όσους ευημερούν, αλλά κυρίως για εκείνους που βρίσκονται σε ανάγκη ή κίνδυνο. Σε αυτό άλλωστε έγκειται και η αξία της θυσίας του, η οποία δεν θα είχε πραγματική ουσία αν θα λάμβανε χώρα αποκλειστικά και μόνο σε μια «τέλεια» κοινωνία. Εξάλλου, το ορθόδοξο ήθος του ανθρώπου-προσώπου, όπως προαναφέρθηκε, δεν είναι προσαρμοσμένο σε ένα συμβατικό ηθικό κώδικα συμπεριφορών, αλλά είναι προσανατολισμένο να διαφοροποιείται και να μετασχηματίζεται κάθε φορά προς όφελος της πνευματικής, της διανοητικής και ψυχικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας.

Το ήθος του προσώπου αποσκοπεί σαφώς και ξεκάθαρα, όχι μόνο στην προσωπική ολοκλήρωση, υπό την έννοια της κοινωνίας του με τον Θεό Δημιουργό του, αλλά και την τελείωση όλης της κτιστής δημιουργίας. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να μεταβάλλεται ανάλογα με τις υφιστάμενες συνθήκες, με τα υπάρχοντα προβλήματα, με τις επιτακτικές ανάγκες, έχοντας ως φάρο το Πρόσωπο του Χριστού και το αναστάσιμο μήνυμα που διαχρονικά φέρει. Στο Πρόσωπο του Θεού Λόγου ο άνθρωπος βρίσκει το κίνητρο της υπαρκτικής υπερκέρρασης των στερεοτυπικών αντιλήψεων-εμποδίων, που περιορίζουν την ελευθερία και αναστέλλουν την πορεία προς τη θέωση, παύει να είναι απάνθρωπος, απρόσωπος και ανώνυμος, και συμμετέχει στη δημιουργία αναγέννηση της ζωής και του κόσμου⁴⁰¹.

⁴⁰¹ Γιαγκάζογλου Σ., *Το Ορθόδοξο "Ηθος"*, ό.π., σσ. 274-276.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο πλάθει την προσωπικότητά του καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας του προς την ολοκλήρωσή του, εμπνέεται από το Πρόσωπο του Χριστού και ενδυναμώνεται από τις σχέσεις που συνάπτει με τους γύρω του. Ασπάζεται άφθαρτες αρχές και αξίες, ανατρέπει μέσω της ελευθερίας, της κατανόησης και της αγάπης του κάθε διαφθορά και έχει πάντα στο επίκεντρο της συνείδησής του ότι η επίγεια ζωή αποτελεί το πέρασμα μόνο προς την αιώνια ζωή⁴⁰². Παράλληλα, επιδιώκει την προσωπική και συλλογική ανάπτυξη, διατηρώντας ζωντανή την εκκλησιαστική παράδοση, η οποία προάγει την ετερότητα, την αμοιβαιότητα και την αλληλοπροσφορά.

Ο άνθρωπος-πρόσωπο δεν διστάζει να «ταπεινωθεί», καθώς δεν λησμονεί ποτέ ότι στην πραγματικότητα είναι συνεργάτης του Θεού και συν-δημιουργός του οδηγούμενου προς την τελείωση κτιστού κόσμου. Εξάλλου, η εν λόγω «ταπείνωση» αφορά στην προσωπική θυσία, στο πρότυπο της θυσίας του σαρκωμένου Χριστού, η οποία ανάγεται σε τέλεια έκφραση της υπέρμετρης αγάπης για τον συν-άνθρωπο. Ο άνθρωπος-πρόσωπο υπομένει τις λύπες και απολαμβάνει τις χαρές, αντιμετωπίζει τις δυσκολίες και διαχειρίζεται τις ευκολίες, μαθαίνει από τις αποτυχίες και επιβραβεύεται από τις επιτυχίες, αλλά περισσότερο όλων εμπιστεύεται τον Θεό, ο οποίος του φανερώνεται με της θεϊκές ενέργειές Του στην καθημερινότητά του⁴⁰³.

3.10 Κοινότητα και Πρόσωπο

3.10.1 Το πρόσωπο στην κοινωνία και στη σχέση

Το διαμορφωμένο, σύμφωνα με τις αρχές της Ορθοδοξίας, ήθος, το στραμμένο προς τον Θεό, είναι το πρόσωπο που συναισθάνεται και

⁴⁰² Φάρος π. Φ., *Η αλλοίωση του χριστιανικού ήθους*, ό.π., σ. 110.

⁴⁰³ Νησιώτης Ν., *Η φύση ως κτίση...*, ό.π., σσ. 83-84.

αναλαμβάνει την ευθύνη έναντι του κόσμου και των άλλων προσώπων, που απορρίπτει κάθε είδος εγωκεντρικού απομονωτισμού, μέσω του οποίου δεσμεύεται στο πεδίο του ατομικισμού. Με το βλέμμα του προς τον Θεό, κινείται προς Αυτόν και διαπνέεται από έντονη αίσθηση αδερφικότητας, ζητώντας τη βοήθειά Του, όχι μόνο για τον ίδιο, αλλά και τους πλησίον του⁴⁰⁴.

Η συνείδηση του Θεού και του προσώπου του, τον ωθεί να προσευχηθεί για τους αδελφούς του, τον παρακινεί να αποβάλλει τις εγωιστικές τάσεις που τον αποξενώνουν, τον κρατούν στη στενή ατομικιστική του σφαίρα και τον καθιστούν ανίκανο να αντιληφθεί τις ανάγκες και τις επιθυμίες των γύρω του. Η εξωστρέφεια, στην οποία τον οδηγεί η θέαση του Θεού και του προσώπου του, συνυφαίνεται στην «ορατότητα» των συνανθρώπων του και θέτει σε πρώτη προτεραιότητα την επιδίωξη σύναψης σχέσεων μαζί τους⁴⁰⁵.

Με την απαρχή της συνειδητοποίησης αυτής, ο άνθρωπος εξέρχεται του μοναχικού του εγώ και επιδιώκει να βρεθεί σε κοινωνία και σχέση με τους πλησίον του, όπου θα φανερώσει και το δικό του, μοναδικό και ξεχωριστό πρόσωπο. Η μοναδικότητα της προσωπικότητάς του, του επιτρέπει να συγκαταλέγεται στο κοινωνικό σύνολο, όχι σαν απρόσωπο μέρος ενός αθροίσματος, αλλά σαν μια μονάδα απαραίτητη για τη σύνθεση της ενότητας.

Η μοναδικότητα κάθε προσώπου δεν έγκειται στην μονομερή ικανοποίηση των ιδιοτελών, ανεξάρτητων και ατομικών συμφερόντων του εντός του ομοιογενούς συνόλου ατόμων, αλλά αφορά στην βαθιά αυτοσυνειδησία της ετερότητας, ως βασικό συστατικό στοιχείο της ενότητας του συνόλου. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, εισέρχεται και συμμετέχει στο κοινωνικό σύνολο, φέρνοντας μαζί του τα βασικά και τα επιμέρους γνωρίσματα της προσωπικότητάς του, τα οποία, συνδυαστικά με εκείνα των άλλων, συνθέτουν μια ζώσα, ενεργητική και διαρκώς εξελισσόμενη ενότητα,

⁴⁰⁴ Στην καθημερινή του προσευχή, ο στραμμένος προς τον Θεό άνθρωπος επικαλείται «δός ἡμῖν», ζητώντας δηλαδή για όλους κι όχι μόνο για τον εαυτό του (Μτθ, 6,11).

⁴⁰⁵ Κάλλιστος Ware, *Το ανθρώπινο πρόσωπο ως εικόνα της Αγίας Τριάδας*, ό.π., σσ. 71-73.

στο πρότυπο της λειτουργίας της Αγίας Τριάδας. Στην κοινωνία των προσώπων, κάθε μοναδική ανθρώπινη υπόσταση μαθαίνει να αποδέχεται και να δέχεται, να διορθώνεται και να διορθώνει, να συλλογίζεται, να συναισθάνεται, να ομοιάζει και να διαφοροποιείται δημιουργικά⁴⁰⁶.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, καθίσταται ικανός να αναλάβει ουσιαστικό και ενεργό ρόλο για τον ίδιο, τους γύρω του και τον κόσμο, δεδομένου ότι είναι σε θέση να αντιληφθεί πια τον εαυτό του μόνο σε σχέση με τον πλησίον του. Εντός της σχέσης αυτής, συνειδητοποιεί την αξία της ετερότητάς του, η οποία οδηγεί στην ενότητα κι όχι στον διχασμό, εκτιμά ότι η σύνθεση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της μοναδικότητας και της ιδιαιτερότητάς του, είτε των κοινών είτε των διαφορετικών των άλλων, αναδεικνύει την προσωπική του αξία εντός του συνόλου. Αυτή, τον διακρίνει υποστασιακά από τα άλλα μέλη της κοινότητας, αναδεικνύει το ανεπανάληπτο της ύπαρξής του και πιστοποιεί τη θέση του ταυτόχρονα, ως μοναδική ετερότητα και συστατικό μέρος της ενότητας.

Το μόνο που χρειάζεται κάθε άνθρωπος, είναι να λάβει την κατάλληλη υποστήριξη και καθοδήγηση στην προσπάθειά του να αναζητήσει, να εντοπίσει και να κατανοήσει την προσωπικότητά του. Αυτή η πορεία αναζήτησης, ταυτίζεται με την οδό που χαράσσει η αγάπη του Χριστού. Η αγάπη του Χριστού είναι η δύναμη που εκτοπίζει από την ψυχή του ανθρώπου κάθε φόβο, που τον εφοδιάζει με θάρρος και τόλμη, που καταπολεμά κάθε αίσθημα άγχους και απειλής, το οποίο εκπηγάει από τον ενδεχόμενο, αληθινό ή ψευδή, κίνδυνο της ετερότητας, που μπορεί να του αποστερήσει κάτι σημαντικό και αναγκαίο, όχι μόνο για την ευημερία και την εξέλιξή του, αλλά και για την ίδια του την επιβίωση⁴⁰⁷.

⁴⁰⁶ Γιανναράς Χρ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, ό.π., σ. 53.

⁴⁰⁷ Δεσπότης Σ., *Φιλοσοφική ηθική και χριστιανική ηθική*, ό.π., σ. 198.

Με γνώση και πρωτίστως, βίωση της αγάπης του Χριστού, ο άνθρωπος θωρακίζεται και ενδυναμώνεται έτσι, ώστε να υπερβαίνει τους ενδόμυχους φόβους, ανησυχίες και προβληματισμούς, που τον καθιστούν καχύποπτο και τον θέτουν σε αμυντική στάση έναντι των άλλων, τους οποίους θεωρεί υποστασιακά και υπαρκτικά επικίνδυνους για τον εαυτό του. Μέσω της αναγνώρισης της προσωπικής του αξίας, ο άνθρωπος εμπιστεύεται τις ικανότητές του, ενδυναμώνεται έναντι του αγνώστου, δεν λιποψυχεί και αντιμετωπίζει με θάρρος και τόλμη κάθε θετική ή αρνητική προοπτική, κάθε αποδοχή ή απόρριψη, κάθε επιβεβαίωση ή αμφισβήτηση.

Η προσευχή, η περισυλλογή και η διαλεκτική επικοινωνία με τον Θεό, ανοίγει τον δρόμο που οδηγεί στην ταπεινότητα και τη μετάνοια, ως ενδείξεις υπερνίκησης και καταπολέμησης της δειλίας, η οποία τον κρατά δέσμιο στη σφαίρα του ατομικισμού. Η διανοητική, η συναισθηματική και η ψυχική ένωση με τον Θεού Λόγο, συνεπάγεται την καλλιέργεια του νου, της καρδιάς και της ψυχής του ανθρώπου, ο οποίος στρέφεται προς τα έξω και μετατρέπει την επίπλαστη ατομικιστική και υπεροπτική ανωτερότητά του σε δημιουργική δύναμη ενότητας. Η εξωστρέφειά του αυτή, αναδεικνύει εμπρός του την αξιοσύνη και την ισοτιμία του άλλου, που απαιτούν την προσοχή του, την κατανόηση και την παραχώρηση ίσων ευκαιριών, ίσου χρόνου και χώρου⁴⁰⁸.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, είναι το εξωστρεφές ον που καταφέρει να υπερβεί τα αυστηρά και στενά όρια που εγκλείει την ατομικότητα και την εγκοσμιότητα, τις οποίες μάλιστα θέτει σε έναν αέναο φαύλο κύκλο. Στη νέα πραγματικότητα που του εμφανίζεται, ο άνθρωπος ως πρόσωπο, είναι ελεύθερος και αποδεσμευμένος, ώστε να θεμελιώσει και να εγκαθιδρύσει την εν Χριστώ κοινωνία αγάπης, σε πρώτο επίπεδο με τους συνανθρώπους του και σε δεύτερο με τον Τριαδικό Θεό⁴⁰⁹. Η αντίληψη της παρουσίας του ετέρου, του

⁴⁰⁸ Γρηγοριάδης Κ., Η ορθόδοξη μαρτυρία για την αγωγή. Στο: Συλλογικό Έργο, *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Α. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα, 1971, σ. 117.

⁴⁰⁹ Γρηγοριάδης Κ., Η ορθόδοξη μαρτυρία για την αγωγή, ό.π., σ. 117.

ξένου, αξιοποιείται ως ευκαιρία ανάπτυξης μιας διαλεκτικής που φέρει τους ανθρώπους εγγύτερα, χωρίς να τους αντιπαραθέτει, να τους αποστασιοποιεί και εν τέλει να τους απομακρύνει. Το στοιχείο της ετερότητας, ανάγεται σε ευκαιρία αποκάλυψης των προσωπικών ιδιοτήτων, οι οποίες αποτυπώνουν τη μοναδικότητα και την μοναδικότητα του καθενός. Ουσιαστικά, μέσω της ετερότητας διαμορφώνεται ένα κλίμα άμβλυνσης της διαπροσωπικής απόστασης μεταξύ των ανθρώπων, το οποίο οδηγεί στη συγκρότηση συνεκτικών κοινωνικών συνόλων που προάγουν τις αληθινές και ειλικρινείς συναντήσεις μεταξύ των μελών τους⁴¹⁰.

Η έμφυτη τάση του ανθρώπου να αναζητήσει, να εντοπίσει, να εξωτερικεύσει και να αναδείξει το πρόσωπό του, οφείλεται αφενός στην κατ' εικόνα Θεού δημιουργία του και εκπηγάζει αφετέρου από την αναγκαιότητα έμπρακτης «μίμησης» του προτύπου της αγιοτριαδικής κοινωνίας. Όπως στην τελευταία, ο Θεός Πατέρας και Δημιουργός, δεν είναι Ένας πρώτα και Τρεις στη συνέχεια, αλλά Ένας και Τρεις ταυτόχρονα, το οποίο σημαίνει ότι βρίσκεται σε αληθινή σχέση με τα άλλα δύο Πρόσωπα, έτσι και ο άνθρωπος, στην κοινωνία-απομίμηση του προτύπου που συγκροτεί, υπακούοντας στη διάθεση του Δημιουργού του, καλείται να αναπτύξει ειλικρινείς σχέσεις και να σχετιστεί με τους πλησίον του.

Στην κοινωνία των προσώπων, κάθε άνθρωπος συνάπτει σχέσεις με τους άλλους, μιμούμενος τον Τριαδικό Θεό, αναγνωρίζει την αξία της ετερότητάς τους, συνειδητοποιεί την ιδιαίτερη, μοναδική και ξεχωριστή αξία που φέρει ο κάθε ένας και έτσι, δημιουργεί μια ενότητα, που διαπνέεται από τον απόλυτο σεβασμό και την αποδοχή. Μέσω της προσωπικής βίωσης της αγιοτριαδικής αυτής κοινωνίας, ο άνθρωπος δύναται να την εφαρμόσει εμπράκτως στις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσει στην κοινότητα, συμβάλλοντας έτσι, από κοινού και με τα άλλα πρόσωπα, στη συγκρότηση

⁴¹⁰ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ. 238.

μιας «πολύχρωμης» ενότητας, αποτελούμενης από πολλαπλές και ποικίλες υποστασιακά μοναδικές και ξεχωριστές οντότητες⁴¹¹.

Ο έτερος, ο άλλος, ο ξένος, στην κοινωνία που συγκροτείται στο πρότυπο της αγιοτριαδικής, με μέλη ανθρώπους ως πρόσωπα, παύει να είναι κίνδυνος και απειλή, αλλά αναγκαίο και απαραίτητο συστατικό στοιχείο της σύνθεσης, της συνοχής και της ενότητάς της. Χωρίς αυτόν και τη μοναδική ετερότητά του, την οποία προσφέρει στο κοινωνικό γίγνεσθαι μέσω των ιδιοτήτων και των γνωρισμάτων της προσωπικότητάς του, κάθε ένας καθίσταται ικανός και σε θέση να επιδιώξει και να συνάψει ειλικρινείς και βαθιές σχέσεις, εντός των οποίων είναι ελεύθερος να εκφράσει τον λόγο, το πνεύμα και το συναίσθημα.

Μέσα από την συν-ύπαρξη με τον άλλο, ο άνθρωπος ως πρόσωπο συνειδητοποιεί την πραγματική του ταυτότητα και βιώνει την όντως ζωή, της οποίας η αρχή εντοπίζεται στην ύπαρξη (το βλέμμα) του άλλου⁴¹². Στην ειλικρινή, τη βαθιά και την ουσιαστική σχέση μεταξύ των έτερων προσώπων, αν και αίρεται κάθε ίχνος βεβαιότητας λόγω της αυτονόητης επαφής με τον άλλο, τον άγνωστο, αναδεικνύεται σε δεσπόζον το στοιχείο της έκπληξης και του αναπάντεχου. Αυτά, λειτουργούν παρωθητικά, ώστε το πρόσωπο να αναζητήσει και να ανιχνεύσει τι είναι αυτό που το ενώνει ή το διαφοροποιεί πραγματικά από τους άλλους, καθώς επίσης τι είναι αυτό που λειτουργεί ως συστατικό στοιχείο του καθενός.

Η συνεκτική κοινωνία των προσώπων μετατρέπεται σε τόπο συνάντησής τους και παρέχει τον χώρο, προκειμένου να αποκαλυφθούν οι αμφιβολίες, οι αδυναμίες, οι βεβαιότητες και τα δυνατά σημεία της συμμετοχής όλων στην εν Χριστώ αγάπη. Παράλληλα, θα αποτελέσει την απαρχή της σύναψης ευρύτερων σχέσεων εντός της κοινότητας, όπου

⁴¹¹ Ζηζιούλας Ι., *Κοινωνία και ετερότητα...*, ό.π., σ. 9.

⁴¹² Houellebecq M., *Τα στοιχειώδη σωματίδια*, Εμμανουήλ Α. (μτφρ.), Εστία, Αθήνα, 2017, σ. 237.

συνίστανται αφενός ο σεβασμός και η αποδοχή της υπαρκτικής διαφορετικότητας του άλλου, και αφετέρου η αναμφισβήτητη κυριαρχία του επιμέρους ατόμου⁴¹³.

Η υποστασιακή και υπαρκτική ολοκλήρωση κάθε ανθρώπου, επέρχεται εντός των κοινωνικών σχέσεων, σε άμεση δηλαδή σχέση με τον άλλο, μέσω της αμοιβαίας φανέρωσης των μοναδικών, ξεχωριστών και ιδιαίτερων ιδιοτήτων τους. Στην ενότητα του κοινωνικού συνόλου, ο άνθρωπος ως πρόσωπο απελευθερώνεται από την ατομικότητά του, που τον διατηρεί σε μια μοναχική και αποξενωμένη κατάσταση, και ωθείται να συνάψει σχέσεις με τρόπο ελεύθερο. Στο απελευθερωμένο πρόσωπο αποτυπώνεται η παρουσία των άλλων, ως προϋπόθεση της υπαρκτικής προόδου και ανάπτυξης του ανθρώπου και της εξέλιξης όλης της ανθρωπότητας⁴¹⁴.

3.10.2 Πρόσωπο και εκκλησία

Όλοι οι άνθρωποι, θεολογικά, διαβιούν στον κτιστό - δημιουργήμα του Θεού - κόσμο με ίσες ευκαιρίες στη ζωή, στην αγάπη, στην εξέλιξη και τη σωτηρία, όπου κανένας δεν προέχει και κανείς δεν περισσεύει. Ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση δημιουργήματα του Θεού, διακρίνονται για τη μοναδικότητα και τη μοναδικότητά τους, με τις οποίες προικίζουν την κοσμική πραγματικότητα. Σε αυτές άλλωστε οφείλεται η απόφαση του Θεού να στείλει τον σαρκωμένο Υιό Του στον κόσμο των ανθρώπων, προκειμένου να τους πείσει να Τον ακολουθήσουν και να τους επαναφέρει στην τροχιά της θέωσης, άρα της σωτηρίας τους. Ο Θεός Λόγος, απευθύνθηκε σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους, στους οποίους παρείχε τη δυνατότητα να μετάσχουν στη

⁴¹³ Δημήτριος Αρχιεπίσκοπος Αμερικής, Οι Ορθόδοξες Εκκλησίες σ' ένα πλουραλιστικό κόσμο. Στο: Κλάψης Ε., (επιμ.), *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο: Ένας οικουμενικός διάλογος*, Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σ. 50.

⁴¹⁴ Μπέγζος Μ., *Ανατολική Ηθική και Δυτική τεχνική: Θέματα φυσικής φιλοσοφίας της θρησκείας*, Γρηγόρη, Αθήνα, 1993, σ. 56· Γρηγοριάδης Κ., *Η ορθόδοξη μαρτυρία για την αγωγή*, ό.π., σ. 115.

θεοειδή ύπαρξή Του με τρόπο απολύτως προσωπικό⁴¹⁵. Καθήκον του ανθρώπου είναι σταθεί υπεύθυνος έναντι των πλησίων του και ως πρόσωπο να μετέχει στην κοινότητα των ανθρώπων, που δεν είναι τίποτα περισσότερο ή λιγότερο από την εν Χριστώ κοινότητα.

Η απλή, άνευρη και παθητική συμμετοχή δεν αρκεί για να μεταμορφώσει την κοινωνία των ανθρώπων σε κοινωνία του Θεού Λόγου. Αντίθετα, απαιτείται να είναι ενεργητική και ουσιώδης μετοχή, με τη μορφή μιας κοινωνίας συνύπαρξης, που μετασχηματίζεται σε κοινωνία αγάπης-ζωής, αγάπης-σωτηρίας. Κάθε άνθρωπος ως πρόσωπο, αποτελεί ισότιμο μέλος του σώματος της εν Χριστώ κοινωνίας, στην οποία όλοι γίνονται αποδεκτοί σε ένα κλίμα αγάπης, σεβασμού και προσφοράς⁴¹⁶.

Το γεγονός και η δυναμική πραγμάτωση της εν Χριστώ κοινωνίας σαρκώνεται στο σώμα της Εκκλησίας, που έχει ως κεφαλή τον Θεό Λόγο. Σε αυτή, έχει το δικαίωμα να συμμετάσχει κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως του ήθους του προσώπου του, και είναι αναμενόμενο είτε να επιτύχει είτε να αποτύχει στην έντιμη προσπάθειά του να ενσωματωθεί στο σύνολο. Η στάση της εν Χριστώ εκκλησιαστικής κοινωνίας χαρακτηρίζεται διαχρονικά από σεβασμό και αποδοχή, χωρίς απορρίψεις ή καταδίκες⁴¹⁷. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο καλείται να μετάσχει σε μια κοινότητα, σε ένα σώμα ανθρώπων, που δεν προβαίνει και δεν αποδέχεται καμία διάκριση ή διαχωρισμό, όσον αφορά στην εθνότητα, στη γλώσσα, στη φυλή ή το φύλο του. Συνιστά ένα σύνολο προσώπων που αποδέχεται πλήρως όλα τα διαφορετικά, μοναδικά και ξεχωριστά ανθρώπινα όντα, τα οποία συνενώνει με την εν Χριστώ αγάπη, που λειτουργεί ως ενοποιητικός σύνδεσμος. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια

⁴¹⁵ Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως*, ό.π., σ. 277.

⁴¹⁶ Νέλλας Π., *Ορθοδοξία και πολιτική*. Στο: Συλλογικό έργο, *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα, 1971, σσ. 159-160. Βλ. επίσης Εφ.1, 23.

⁴¹⁷ Γιανναράς Χρ., *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σσ. 306-307.

κοινότητα που ανοίγει τον δρόμο προς τη θέωση και κατευθύνει τα πρόσωπα-μέλη της, μέσω του Αγίου Πνεύματος, στον Δημιουργό τους⁴¹⁸.

Η μυστηριακή ζωή και η πνευματικότητα της Εκκλησίας, θέτουν τα πρόσωπα στην πορεία που οδηγεί στη Βασιλεία των Ουρανών, αφού πριν τα προετοιμάσουν έτσι, ώστε να είναι σε θέση να αντιληφθούν και να κατανοήσουν την πραγματική τους κοινωνική ταυτότητα, τον απώτερο σκοπό και το βασικό νόημα της ύπαρξής τους. Η βίωση της κοινωνίας των προσώπων, μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας, αποτελεί από παράδειγμα της αναγκαιότητας, αλλά και της ικανότητας του ανθρώπου, να συνειδητοποιήσει την ξεχωριστή και μοναδική του αξία, μέσα από την συν-ύπαρξη και την αγάπη των άλλων.

Σε αυτή, ο άνθρωπος δέχεται και προσφέρει την αγάπη και τη μέριμνα, με τρόπο ειλικρινή, ανιδιοτελή και απλόχερο, παρασυρμένος από το περιρρέον κλίμα αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης. Με την ανάδειξη του ανθρώπου σε μέλος του σώματος του Χριστού, δηλαδή μέσω του μυστηρίου του Βαπτίσματος, τίθεται ενώπιον της πραγματικότητας, ο άνθρωπος ίσταται υπαρκτικά σε σχέση με αυτή και σταδιακά μετασχηματίζεται σε πρόσωπο. Ο εν λόγω μετασχηματισμός, αν και δεν καθορίζεται από την ανθρώπινη βιολογική φύση, την υποστασιοποιεί και την καθιστά υπαρκτή. Μέσω της υπαρκτικής-βιολογικής του φύσης, ο άνθρωπος μετατρέπεται σε όντως πρόσωπο και αναλαμβάνει τον νέο ρόλο του στον κόσμο, σθεναρά αντιτιθέμενος στη νεωτερική και εκκοσμικευμένη επικρατούσα αντίληψη που του επιβάλλει να κλειστεί στα στενά όρια της σφαίρας του ατομικισμού⁴¹⁹.

Η συμμετοχή στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας ισοδυναμεί με το άνοιγμα του ανθρώπου προς στον πραγματικό και ουσιαστικό κόσμο, ενώ η

⁴¹⁸ Φιτζέραλντ Τ., Εθνοτικές συγκρούσεις και Ορθόδοξες Εκκλησίες: Μια εισαγωγή. Στο: Συλλογικό Έργο, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο: Ένας οικουμενικός διάλογος*, Αλαβάνου, Α. (μτφρ.), Κλάψης, Ε. (επιμ.), Καστανιώτης, Αθήνα, 2006, σ. 242.

⁴¹⁹ Ζηζιούλας Ι., *Από το προσωπείον εις το πρόσωπο*, ό.π., σσ. 314-316.

βίωση της κοινής εμπειρίας της θείας Ευχαριστίας μετασχηματίζεται σε μια χαρισματική, κοινωνική διαδικασία διαμόρφωσης της προσωπικότητάς του⁴²⁰. Ο άνθρωπος προσεύχεται και συμμετέχει πνευματικά με απώτερο σκοπό να συναντηθεί με τους πλησίον του, να γνωρίσει την ύπαρξή του, να αναδειχθεί σε πρόσωπο και να καταστεί άξιο μέρος στο σώμα του Χριστού.

Η εκκλησιαστική κοινότητα των προσώπων, λειτουργεί ως χώρος ασφάλειας, μέριμνας και προστασίας του ανθρώπου, καθώς τον προστατεύει και τον κρατάει μακριά από τον εγωισμό, την αλαζονεία, την έπαρση, άρα και κατ' επέκταση από την απογοήτευση, την απελπισία, τη μοναχικότητα και την αποξένωση. Το αίσθημα του «ανήκειν» και του «κοινωνείν», το οποίο βιώνει ολιστικά ο άνθρωπος στην πνευματικότητα της Εκκλησίας, είναι αυτό που νοσηματοδοτεί την προσευχή του και δεν επιτρέπει να εκφυλιστεί σε μια πράξη ευσεβισμού και κενής συγκίνησης⁴²¹.

Η εκκλησιαστική κοινότητα λειτουργεί σαν εγγυήτρια της μεταμορφωτικής διαδικασίας του ανθρώπου σε ακέραιο πρόσωπο. Μέσω της κοινής, λατρευτικής, ευχαριστιακής εμπειρίας, ο άνθρωπος συνειδητοποιεί την αξία της συμμετοχής στο σύνολο εκείνων, που επιδιώκουν μέσω του ασκητικού τους βίου, να επιτύχουν την πραγμάτωση της θείας ενέργειας και παρουσίας στη ζωή τους. Μέσω της επίτευξης αυτού του στόχου, ο άνθρωπος ως πρόσωπο πια, καθίσταται καταλυτικός παράγοντας στην πραγμάτωση της θείας ενέργειας και της παρουσίας στο κοσμικό γίγνεσθαι που τους περιβάλλει⁴²². Στους κόλπους της Εκκλησίας, μέσα από τη λατρευτική, τη μυστηριακή και πνευματική της ζωή, ο άνθρωπος κατακτά όλα τα εφόδια που

⁴²⁰ Γιαγκάζογλου Σ., Περί Εκκλησίας. Στο: Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου, Σ., π. Λουδοβίκος, Ν. & Φωτίου, Σ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, τόμος Α', Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002, σ.168

⁴²¹ Florofsky G., *Θέματα Ορθόδοξου Θεολογίας*, Κουμάντος, Α. (μτφρ.), Αγουρίδης, Σ. (προλ.), Άρτος Ζωής, Αθήνα, 1989, σ. 160.

⁴²² Papanikolaou A., *Η πολιτική της θέωσης. Η Ορθοδοξία συναντά τη Δημοκρατία*, Ασπρούλης, Ν. (μτφρ.), Καλαϊτζίδης, Π. (προλ.), Σειρά Εν διαλόγω-2, Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2015, σ. 145.

είναι απαραίτητα για τη διαμόρφωσης μιας ολοκληρωμένης και ακέραιης προσωπικότητας. Πριν από αυτό όμως, συνάπτει ισχυρές σχέσεις, προσφέρει και λαμβάνει αγάπη, προσφέρει τη μοναδικότητά του στο σύνολο και απολαμβάνει τη μοναδικότητα των άλλων.

Με τη συμμετοχή του στην Εκκλησία, ο άνθρωπος δεν ολοκληρώνει την πορεία του προς την ένωσή του με τον Δημιουργό του, αλλά θεάται για πρώτη φορά μπροστά του τον πραγματικό κόσμο στην ολότητά του, και έτσι, συνειδητοποιεί ότι η ένταξή τους στην εν Χριστώ εκκλησιαστική κοινότητα, συνιστά μόνο την αρχή στο μακρύ ταξίδι της θέωσης. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο και ως μέλος του σώματος της Εκκλησίας, καθίσταται φορέας του μηνύματος της αγάπης, το οποίο δύναται να κοινωνεί και να κάνει πράξη σε κάθε στιγμή της ζωής του. Συμπαρίσταται σε κάθε συνάνθρωπό του, με τον οποίο συμβιώνει και συσχετίζεται, ενώ είναι διατεθειμένος να παράσχει βοήθεια και υποστήριξη για τη διαχείριση, την αντιμετώπιση ή υπερκέραση δύσκολων προσωπικών καταστάσεων.

Ο ρόλος της Εκκλησίας δεν είναι να κλείσει το πρόσωπο στα στενά όριά της, αλλά να του επιτρέψει να επεκταθεί σε όλο τον κόσμο που περιβάλλει αμφοτέρους. Εξάλλου, ο Χριστός δημιούργησε την Εκκλησία για όλους τους ανθρώπους, χωρίς εξαιρέσεις, έτσι ώστε να επικοινωνεί την αγάπη Του, η οποία είναι χωρίς όρια. Ως φορέας και κοινωνός της αγάπης αυτής, η Εκκλησία λειτουργεί ως κοινότητα προσώπων που είναι επιφορτισμένη με το καθήκον θεμελίωσης και οικοδόμησης ενός γεμάτου ζωή και ενέργεια κοινωνικού συνόλου, όπου τίθενται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τα προβλήματα και οι ανησυχίες όλων των ανθρώπων. Απώτερος σκοπός είναι να δοθεί η κατάλληλη λύση για την αποτελεσματική διαχείριση αυτών των προβλημάτων⁴²³. Το καινό ήθος, όπως αναπτύσσεται, μεταδίδεται και

⁴²³ Πίτερσεν Ρ., Άφεση και συμφιλίωση στη χριστιανική θεολογία: ένας δημόσιος ρόλος για την εκκλησία στην κοινωνία των πολιτών. Στο: Συλλογικό έργο, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν*

καλλιεργείται μέσα από την πνευματικότητα της Εκκλησίας, δεν είναι αναγκαίο να συμπορεύεται με τις συμβατικές ηθικές αρχές. Αντίθετα, προβάλλει το ασκητικό και ευχαριστιακό ήθος του προσώπου, δύναται να εκφέρει και να προτείνει λόγο ενάντια στις ανθρώπινες αμφιβολίες, παρέχοντας ουσιαστικές λύσεις στα υπαρξιακά αδιέξοδα, που θέτουν σε τέλμα όλους εκείνους που βρίσκονται εγκλωβισμένοι στην ατομικιστική τους σφαίρα⁴²⁴.

Σε αντίθεση με τη συμβατική ηθική, το προσωπικό ήθος βρίσκεται σε πλήρη συμμόρφωση με το θείο και αντιτάσσεται σε κάθε είδους αλλοτριωμένο και στερεοτυπικό ηθικό σύστημα⁴²⁵. Δίνει εμπράκτως τη μαρτυρία του ορθού νοήματος και της ορθής αξιοποίησης του κόσμου, παράλληλα με το έναυσμα για την ολιστική μεταμόρφωση και τον ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνίας στο σύνολό της. Με εφόδιο το προσωπικό ήθος, ο άνθρωπος αναλαμβάνει και φέρει σε πέρας την ευθύνη, με την οποία είναι επιφορτισμένος, προκειμένου να προωθήσει σε όλες τις εκφάνσεις της έκφρασής του, τον πολιτισμό του καινού εν Χριστώ ήθους.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, μεριμνά με προσοχή και ευαισθησία για τις ανάγκες των μελών του στενού οικογενειακού και φιλικού του κύκλου, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες του καθενός. Δεδομένου ότι γνωρίζει την αξία της παρατήρησης, της αντίληψης και της κατανόησης, διαθέτει την ωριμότητα να ανταποκριθεί όποτε κρίνεται αναγκαίο, ώστε να προσφέρει και να λάβει, να συμβουλευθεί και να συμβουλευθεί, να υποστηρίξει και να υποστηριχθεί, να καθοδηγήσει και να καθοδηγηθεί, να σωφρονίσει και να σωφρονιστεί, να διορθώσει και να διορθωθεί. Καταλυτικό στοιχείο της αμφίδρομης αυτής διαδικασίας με τους γύρω του είναι η ειλικρίνεια, για την

πλουραλιστικό κόσμο. Ένας οικουμενικός διάλογος, Αλαβάνου, Μ.-Α. (μτφρ.), Κλάψης, Ε. (επιμ.), Κοτζιάς, Ν. (πρωλ.), Σειρά Αναστοχασμός, Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σσ. 215-216

⁴²⁴ Γιαγκάζογλου Σ., Η θρησκευτική αλλοτρίωση του ήθους, ό.π., σ. 16.

⁴²⁵ Μαντζαρίδης Γ., Δοκίμιο κοινωνιολογίας της ηθικής, Σύναξη, 1977, τευχ. 63, σ. 23.

οικοδόμηση ενός κλίματος απόλυτης εμπιστοσύνης. Αυτή επιτυγχάνεται με την εξωτερίκευση των συναισθημάτων, με την έκφραση και γνωστοποίηση των γνωρισμάτων της ξεχωριστής προσωπικότητάς του, με την τήρηση μιας στάσης σεβασμού και αποδοχής απέναντι στις ελευθερίες και τις ιδιαιτερότητες των άλλων αντίστοιχα.

Η ελευθερία των ανθρώπων να είναι ο εαυτός τους άφοβα, χωρίς να υπόκειται σε συμβάσεις ή σε στερεοτυπική κριτική, ισχυροποιεί την αυτοπεποίθησή τους και τους καθιστά ικανούς αφενός να ανταπεξέρχονται στις υποχρεώσεις τους και αφετέρου να διεκδικούν αυτά που τους αναλογούν. Η ενδυνάμωση της προσωπικότητάς τους, μέσω της καθολικής αποδοχής της μοναδικότητάς της, τους θέτει ενώπιον του κόσμου, ανοίγει το βλέμμα και την καρδιά τους προς τους άλλους, επιτρέποντας στους τελευταίους να δεισδύσουν, εμπλουτίζοντας τους δέκτες με προτερήματα, χαρίσματα, αλλά τα και ελαττώματά τους.

Το καινό, προσωπικό ήθος διαμορφώνεται σε όλα τα κοινωνικά περιβάλλοντα, στα οποία διαβιεί και δραστηριοποιείται ο άνθρωπος. Από τη μια, καλλιεργείται βάσει των αξιών και των αρχών που διέπουν τις κοινωνικές ομάδες, όπως είναι της οικογένειας, και από την άλλη συμπληρώνεται μέσω της μυστηριακής και πνευματικής ζωής της εκκλησιαστικής κοινότητας. Αυτό που θα πρέπει να κατανοηθεί είναι ότι σε κάθε περίπτωση, το ακέραιο πρόσωπο ενδυναμώνεται πανταχόθεν και παντοιοτρόπως, ώστε να ίσταται με τρόπο έντιμο, αξιοπρεπές και σθεναρό σε όλα τα περιβάλλοντα: ο τρόπος αυτός απορρέει από το αγαπητικό, εν Χριστώ καινό ήθος του προσώπου Του. Το ήθος αυτό μεταφράζεται εμπράκτως με την ανιδιοτελή αγάπη, χωρίς διακρίσεις, με σεβασμό απέναντι σε όλους τους ανθρώπους και με ειλικρινή κατανόηση και υποστήριξη σε όσους βρίσκονται σε ανάγκη και αδυναμία. Η

προσφορά και το μοίρασμα υλικών και μη αγαθών στους μη έχοντες , δοκιμάζει την ανιδιοτελή αγάπη στο έπακρο⁴²⁶.

Η πράξη της προσφοράς και του μοιράσματος είναι αυτή καθαυτή ταπεινή και δεν επιτρέπει περιθώρια διεκδίκησης επαίνων και πρωτείων ή ιδιοτελούς επίδειξης. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, με το καινό του ήθος, προσφέρει και μοιράζεται προκειμένου να προσφέρει την ανιδιοτελή του αγάπη στην κοινωνία, για χάρη των συνανθρώπων του, κατά το πρότυπο του Θεού Λόγου. Προσωπική επιδίωξή του είναι να ικανοποιήσει εμπράκτως την αρχή της ίσης μεταχείρισης όλων, ανεξαιρέτως, των ανθρώπων, έτσι ώστε να επιτευχθεί η αντίστροφη γεωμετρική ισότητα, η οποία χάνει τη ριζοσπαστικότητά της εντός της ατομικιστικής σφαίρας⁴²⁷.

Το πρόσωπο, με το εν Χριστώ ήθος του, δεν κρίνει, αν και διαθέτει οξεία κριτική ματιά. Αντίθετα, καταγγέλλει την εσφαλμένη, την άστοχη ή λανθασμένη πράξη, χωρίς να επικεντρώνεται στον δρώντα, δεδομένου ότι αναμφίβολα αναγνωρίζει, αποδέχεται και σέβεται την ιδιαιτερότητα και τη γνησιότητα της προσωπικότητάς του. Υπό αυτό το πρίσμα, το πρόσωπο δεν κρίνει, ούτε καταγγέλλει το άλλο πρόσωπο για κάποια μη ορθή ενέργειά του, καθώς αυτή προκύπτει ως απόρροια των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του. Αντίθετα, κρίνει και καταγγέλλει την πράξη αυτή καθαυτή, ως λοξοδρόμηση από την πορεία του ήθους, με γνώμονα πάντα την αγάπη για τη μοναδικότητα του προσώπου αυτού⁴²⁸.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, με το καινό ήθος, αφήνει στο περιθώριο κάθε ατομικιστικό και απρόσωπο ον/στοιχείο, δίδεται ολοκληρωτικά στους πλησίον του, παρέχει απλόχερα και ενεργεί με ανιδιοτέλεια. Αν και το κίνητρό του για προσφορά και μοίρασμα, όπως προαναφέρθηκε, δεν είναι η αναγνώριση και ο

⁴²⁶ Williams R., Αρχιεπίσκοπος Canterbury, *Ηθική, οικονομική θεωρία και παγκόσμια δικαιοσύνη*, Αποστολίδης Α. (μτφρ.), Σύναξη, 2010, 14, σ. 26.

⁴²⁷ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σ. 286.

⁴²⁸ Τερέζης Χρ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σσ. 39-40.

έπαινος, αυτό δεν σημαίνει ότι αυτά δεν του προκαλούν ψυχική και συναισθηματική ευχαρίστηση. Ωστόσο, διατηρεί στο «πίσω μέρος του μυαλού του», ότι οι ευχαριστίες και η ευγνωμοσύνη που απολαμβάνει από τους αποδέκτες των προσφορών του, πολύ εύκολα μπορούν να μετατραπούν σε απογοήτευση και θλίψη⁴²⁹. Άλλωστε, δεν ξεχνάει ότι αν η ανθρωπότητα στράφηκε εναντίον του σαρκωμένου Χριστού, είναι πολύ πιθανό οι άνθρωποι να στραφούν και εναντίον του ίδιου⁴³⁰.

Το πρόσωπο επιθυμεί να προσφέρει στους άλλους, γεγονός που προϋποθέτει τη σύναψη σχέσεων επικοινωνίας, αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης με αυτούς. Η διαπροσωπική αυτή επαφή διευκολύνει και προάγει την προσωπική του εξέλιξη, όπως ακριβώς και την εξέλιξη των άλλων προσώπων, η οποία αποτυπώνεται στη συνολική πρόοδο της κοινωνίας, μέσα από ένα κλίμα αγαπητικής προσφοράς και μοιράσματος προς και από όλα τα μέλη της κοινωνίας, που διαπνέονται από το καινό ήθος⁴³¹. Η στάση αυτή κατανόησης, αποδοχής και σεβασμού, αφορά σε όλα τα κτιστά δημιουργήματα του Θεού, και ουσιαστικά επιβεβαιώνει εκ νέου την ανάληψη της πλήρους ευθύνης, με την οποία έχει επιφορτιστεί ο άνθρωπος από τον Θεό, να είναι δηλαδή ο αποκλειστικός θεματοφύλακας όλης της κτιστής φύσης-δώρου Του⁴³².

Η δυναμική του προσωπικού ήθους είναι τέτοια που μπορεί να «μεταμορφώσει» έναν πένητα και ανεπαρκή σε πλούσιο και αυτάρκη. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι ως εκ θαύματος του παράσχει αμέτρητης αξίας υλικά αγαθά. Αντίθετα, του καλλιεργεί την αίσθηση της ικανοποίησης για τα όσα διαθέτει, για τη θέση ή την κατάσταση στην οποία βρίσκεται, και τον βοηθά

⁴²⁹ Θορώ Ν.Χ., Πολιτική ανυπακοή, Παπαπετροπούλου Κ. (μτφρ.), Μαγουλάς Χ. (επιμ.), Ερατώ, Αθήνα, 2008, σ. 28.

⁴³⁰ Ιω.15:20.

⁴³¹ Τεμπέλης Η. & Τερέζης Ν., Οι έννοιες Ουσία-Φύσις..., ό.π., σ. 296.

⁴³² Ζηζιούλας Ι., Κοινωνία και ετερότητα..., ό.π., σσ. 14-15.

να συνειδητοποιήσει ότι όλα αυτά είναι δώρα της χωρίς όρια αγάπης του Θεού Δημιουργού, για τα οποία θα πρέπει να είναι ευγνώμων. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, παρακινούμενος από το εν Χριστώ ήθος του, δεν επαναπαύεται στις θεϊκές προσφορές, αλλά επιζητά τη βελτίωση και την εξέλιξη, τόσο του ίδιου του του εαυτού, όσο και όλου του κόσμου, στον οποίο ζει και δραστηριοποιείται.

Ουσιαστικά, πορεύεται σύμφωνα με το ευαγγέλιο, μεταστρέφει τον εαυτό του, εκκλησιοποιεί την πραγματικότητα που τον περιβάλλει, κοινωνεί τη σύνδεση της ακτιστότητας και της κτιστότητας, προκειμένου να καταστήσει σαφές και κατανοητό ότι η υπαρκτική και υποστασιακή μοναδικότητα των προσώπων αποκαλύπτει τον δρόμο προς τη Βασιλεία των Ουρανών. Αυτή η μοναδικότητα της προσωπικής ετερότητας μεταμορφώνει τις ανθρώπινες ιδιαιτερότητες σε σάρκα Χριστού⁴³³.

Το καινό ήθος προσδίδει στο πρόσωπο μια νέα οπτική και ένα νέο όραμα όσον αφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία, όταν εξέρχονται του ατομικιστικού χαρακτήρα τους, συμβάλλουν στον χριστιανικό και προσωπικό τρόπο προσέγγισης των ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους. Η νέα αυτή προσέγγιση εξοβελίζει κάθε τι που προτάσσει το «άτομο» και που προάγει τον ωφελιμισμό και την ατομοκρατία, δηλαδή τάσεις που αποσκοπούν στη διατήρηση της μεταμοντέρνας εκκοσμικευμένης κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής καθεστηκυίας τάξης⁴³⁴.

Ο άνθρωπος ως πρόσωπο, ενδυναμωμένος με το καινό ήθος, είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι η ικανοποίηση του εγώ ως άτομο είναι ψευδαισθητική και τον απομονώνει κοινωνικά, στερώντας του έτσι τη δυνατότητα να έρθει σε κοινωνία με τους πλησίον του και να επωφεληθεί από μοναδικότητά τους.

⁴³³ Παπαθανασίου Θ., *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται...*, ό.π., σ. 170.

⁴³⁴ Γιαγκάζογλου Σ., *Πρόσωπο και Ετερότητα...*, ό.π., σ. 5.

Όπως ακριβώς ο άνθρωπος δεν επωφελείται από την προσήλωση στη συμβατική ηθική, που τον περιθωριοποιεί κοινωνικά και τον απομακρύνει από τη διαλεκτική επαφή, τη σύγκληση, τη συμπόρευση, την προσφορά και εν τέλει την ανιδιοτελή αγάπη, έτσι ακριβώς πλήττεται και η κοινωνία. Ο σύγχρονος άνθρωπος ως άτομο, επιλέγει να απωλέσει την προσωπικότητά του, να αφομοιωθεί και να ζει παρασιτικά, προκειμένου να διατηρεί ασφαλή τα στεγανά της ατομικιστικής σφαίρας στην οποία εγκλείεται, από τις εξωτερικές «απειλές».

Ουσιαστικά, παραγνωρίζει και αγνοεί ότι αυτοί ακριβώς οι εξωτερικοί «κίνδυνοι» είναι αυτοί που τον βοηθούν να πετύχει τον πραγματικό στόχο του, που δεν είναι άλλος από την ένωση με τον υπερβατικό Θεό. Η νέα προοπτική, αποκαλύπτει στο πρόσωπο την πραγματική διάσταση των ανθρώπινων δικαιωμάτων και τον πραγματικό τους ρόλο. Αυτός αφορά στην ανάληψη της ευθύνης έναντι της κοινωνίας, καθώς επίσης στην καλλιέργεια ενός αισθήματος αλληλεγγύης, αμοιβαιότητας, συμπόρευσης και σύμπνοιας, με ορίζοντα την κοινή πορεία προς τη θέωση. Μέσω των μη ατομικιστικών ανθρώπινων δικαιωμάτων, το πρόσωπο απελευθερώνεται, ωθείται και ενεργοποιείται περαιτέρω⁴³⁵, προκειμένου να ωφελήσει τον εαυτό του, άρα να ωφελήσει και το κοινωνικό σύνολο.

Ο άνθρωπος δεν στερείται ποτέ τη δυνατότητα να επιλέξει αν επιθυμεί να μετατραπεί σε άτομο ή να αναδυθεί σε πρόσωπο. Στην πρώτη περίπτωση, ουσιαστικά θα επιλέξει να μείνει κλεισμένος στην ατομική του σφαίρα, αποκομμένος από το σύνολο της κοινωνίας, απαρνούμενος τα καθήκοντά του, εξαρτημένος από την ύλη και πλήρως προσηλωμένος στις επιταγές της συμβατικής ηθικής. Στη δεύτερη περίπτωση, θα επιλέξει τον δρόμο της αξιοπρέπειας, της ειλικρίνειας, της αγάπης και της ευθύνης, προσηλωμένος στην επίτευξη της προσωπικής και της συλλογικής προόδου, ως απόρροιας της

⁴³⁵ Papanikolaou A., *Η πολιτική της θέωσης...*, ό.π., σσ. 187-188.

συμπόρευσης, της αμοιβαιότητας και της αλληλεγγύης. Μέσα από τη συμμετοχή σε κοινωνικά σύνολα προσώπων, όπως είναι η Εκκλησία, ο άνθρωπος που διαπνέεται από το καινό προσωπικό ήθος, επιλέγει αφενός να διορθώσει τα παγιωμένα σφάλματα και αφετέρου να αναδείξει όλα τα θετικά και ευεργετικά στοιχεία του.

Διαπνεόμενος από αγάπη και εκμεταλλευόμενος την κριτική του ματιά, ο άνθρωπος ως πρόσωπο αναζητά τρόπους για την επίτευξη της ισότητας των ευκαιριών, της δυνατότητας σύναψης κοινωνικών σχέσεων, της έμπρακτης εφαρμογής των αρχών της δίκαιης μεταχείρισης και της προστασίας της κτιστής φύσης. Αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να δράσει προκειμένου να αποκαταστήσει τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο της κτιστότητας και να προάγει την αναγκαιότητα της αμοιβαίας φροντίδας, μέριμνας και διακονίας⁴³⁶.

⁴³⁶ Williams R., Αρχιεπίσκοπος Canterbury, *Ηθική, οικονομική θεωρία και παγκόσμια δικαιοσύνη*, ό.π., σσ. 38-39.

3.11 Πρόσωπο και διαμόρφωση του ενεργού κοινωνικού όντος

3.11.1 Σύγχρονες κοινωνίες και έκλειψη προσώπου

Στην ιστορική πορεία της ανθρωπότητας, η διαρκώς εξελισσόμενη ζωή συνεπάγεται τη μετάβαση από τη μια γενιά ανθρώπων στην επόμενη, και από εκείνη στη μελλοντική, με γνώμονα την αέναη προσπάθεια για την επίτευξη των σκοπών και των στόχων, μεγάλων ή μικρών, καθώς επίσης την αιώνια αναζήτηση της οικουμενικής ή προσωπικής αλήθειας, του καθολικού ή προσωπικού νοήματος της ζωής. Η τελευταία, είναι αυτή που από τη μια, φέρνει μαζί όλους τους ανθρώπους και τους παρωθεί να συνεργαστούν για την πραγμάτωση της αρμονικής και ευημερούσας συμβίωσης, και από την άλλη, τους επιτρέπει να επιλέξουν μια οδό ατομισμού και εγωισμού, που τους απομακρύνει από τον στόχο της επιδίωξης του κοινού καλού και τους αναλώνει στην επιδίωξη των ιδιοτελών συμφερόντων τους.

Στις σύγχρονες, κι όχι μόνο, κοινωνίες είναι διάχυτη η προσπάθεια του ανθρώπου να εξασφαλίσει την ισότητα, τη δικαιοσύνη και την ασφάλεια μέσω της θέσπισης νόμων και της κατοχύρωσης δικαίως προστατευμένων ατομικών δικαιωμάτων, χωρίς να ενεργοποιείται ιδιαίτερος υπέρ της εξάλειψης των αδικιών, των παρανομιών και των σφαλμάτων. Το γεγονός αυτό, καταδεικνύει ότι η θεσμοθέτηση νομοθεσιών δεν συνεπάγεται την ταυτόχρονη απαλλαγή της ανθρωπότητας από τη βία, την ανισότητα, την αδικία και το έγκλημα σε δημόσιο και ιδιωτικό επίπεδο, επιβεβαιώνοντας έτσι τις σκεπτικιστικές τάσεις που κάνουν λόγο για μια αναποτελεσματική πρακτική που επιβάλλεται να αντικατασταθεί. Παράλληλα, φαίνεται ότι δεν διασφαλίζει τη μη ανάδυση νέων προβλημάτων, απειλών και κινδύνων⁴³⁷.

Η επιστημονική και πρωτίστως η τεχνολογική ανάπτυξη, με τη συνεχή παραγωγή νέων, εξελιγμένων μέσων, έχει διαμορφώσει μια διπολική

⁴³⁷ Θορώ Ν.Χ., *Πολιτική ανυπακοή*, ό.π., σ. 25.

κατάσταση, όπου ο άνθρωπος φαίνεται να είναι ταυτόχρονα ευεργετημένος και ζημιωμένος. Από τη μια πλευρά, η τεχνολογική εξέλιξη και ψηφιοποίηση πολλών εκφάνσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας λειτουργεί διευκολυντικά για τον άνθρωπο, ο οποίος κερδίζει σε χρόνο, σε χρήμα και σε κόπο. Από την άλλη όμως, η άνεση που του εξασφαλίζει η τεχνολογία, θέτει στο περιθώριο τις προσωπικές του ανάγκες, οι οποίες εν τέλει είτε υποκαθίστανται με νέες, περιττές και ψευδεπίγραφες, είτε ικανοποιούνται εν μέρει και υπό προϋποθέσεις⁴³⁸.

Για παράδειγμα, το γεγονός ότι μέσω των νέων τεχνολογικών μέσων, ο άνθρωπος είναι σε θέση να επικοινωνήσει ανά πάσα στιγμή σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου, με τρόπο άμεσο, ευθύ και ταχύ, έχει στην πραγματικότητα τροποποιήσει τον σκοπό, το νόημα και τον χαρακτήρα της ανάγκης της διαπροσωπικής επαφής αυτής καθαυτής. Η τεχνολογία έχει αναμφίβολα, αλλάξει τον άνθρωπο και την ανθρωπότητα, έχει διαφοροποιήσει τις επιθυμίες και τις επιδιώξεις του, έχει τροποποιήσει τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να τις προσεγγίσει⁴³⁹. Ωστόσο, ο δρόμος που ανοίγεται μπροστά του, είναι καθόλα ατομικιστικός, ιδιοτελής και μεροληπτικός, ενώ οι κατακτήσεις του αφορούν αποκλειστικά στην ατομική του ευημερία και όχι στο κοινό καλό. Αυτό, θεωρητικά διασφαλίζεται μέσα από νόρμες, κανόνες, νόμους, ρυθμίσεις και συνθήκες, που ουσιαστικά επιτάσσουν με τρόπο καταναγκαστικό την αναγκαιότητα διατήρησης της κοινωνικής ειρήνης.

Σε αυτό το κλίμα, τα κοινωνικά προβλήματα, όπως είναι η ανεργία, η φτώχεια, η πείνα, η περιθωριοποίηση, η βία, ο ρατσισμός, ο εθνικισμός, ο σεξισμός, η ανομία, η καταπάτηση των δικαιωμάτων, η υπέρ-και-παρα-πληροφόρηση, η ιδιώτευση, η μοναξιά, η αποξένωση, ο φόβος, καθώς επίσης

⁴³⁸ Μπαθρέλλος π. Δ., *Οι χριστιανοί στους χρόνους της μετα-εκκοσμίκευσης*, Εν πλω, Αθήνα, 2016, σ. 149.

⁴³⁹ Μπέγζος Μ., *Ανατολική Ηθική και Δυτική τεχνική...*, ό.π., σ. 51.

και τα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως είναι η κλιματική αλλαγή, η ρύπανση και η μόλυνση, διογκώνονται και «στραγγαλίζουν» την ανθρωπότητα⁴⁴⁰.

Μια μικρή μειονότητα ανθρώπων, που καταφέρνει να μονοπωλεί την οικονομική και πολιτική δύναμη σε παγκόσμιο επίπεδο, διαμορφώνει ένα ετερο-κατευθυνόμενο πλαίσιο, στο οποίο δεσμεύεται η πλειονότητα του πληθυσμού της γης σε έναν φαύλο κύκλο ιδιοτέλειας, βολέματος, καλοπέρασης, υπέρ-κατανάλωσης και εγωκεντρισμού. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι μεταμορφώνονται σε άτομα και επιδίδονται σε ένα παιχνίδι ακροτήτων και άκρων, με απώτερο σκοπό την αποκλειστική ικανοποίηση των ατομικών αναγκών και προσδοκιών⁴⁴¹.

Ο άνθρωπος ως άτομο, δεν συνάπτει κοινωνικές σχέσεις για να έρθει σε πραγματική επικοινωνία με τους συνανθρώπους του, έτσι ώστε να ωφεληθεί και να ωφελήσει με τη μοναδικότητά του, αλλά δημιουργεί δεσμούς προκειμένου να πραγματώσει τους εφήμερους στόχους του, που απέχουν παρασάγγας από την εν Χριστώ ελευθερία, αγάπη και ζωή. Το κυνήγι του χρήματος, «αφαιμάσσει» την ενέργεια των ατόμων, τα οποία πιστεύουν ότι σε αυτό θα βρουν, θα κατακτήσουν και θα απολαύσουν την «πραγματική» ελευθερία και αυτονομία, την οποία δεν πρέπει να μοιράζονται με τρίτους. Η εγωιστική αντίληψη περί «ευτυχίας», προϋποθέτει την αποβολή κάθε ευαισθησίας, γεγονός που λειτουργεί αποπροσανατολιστικά στην προσπάθεια συγκέντρωσης, διατήρησης και αύξησης των υλικών κεκτημένων⁴⁴².

⁴⁴⁰ Κωστούλα-Μακράκη Ν., Η σημασία και ο ρόλος του ενεργού πολίτη στα πλαίσια της εκπαίδευσης για βιώσιμη ανάπτυξη. Στο: Συλλογικό έργο, *Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Μπάλιας Σ. (επιμ. & προλ.), Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σ. 100.

⁴⁴¹ Κοσμόπουλος Α., *Σχεσιοδυναμική παιδαγωγική του προσώπου*, ό.π., σ. 26.

⁴⁴² Bruckner P., Η αέναη ευφορία. Δοκίμιο για το καθήκον της ευτυχίας, Αβαγιάνου Λ., (μτφρ), Αστάρτη, Αθήνα, 2001, σ. 223.

Στην ατομικιστική σφαίρα, η κατάκτηση της ευτυχίας πραγματώνεται με τη μεγιστοποίηση των υλικών πόρων, ενώ η έννοια της επιτυχίας είναι συνώνυμη με την πρόσβαση σε πόρους που εξασφαλίζουν την απεριόριστη αύξησή τους⁴⁴³. Ο άνθρωπος ως άτομο, εγκλωβίζεται σε μια ψευδαισθητική κατάσταση, όπου νιώθει αναγκασμένος να αποδέχεται, να επιζητά και να επιδιώκει τα προϊόντα της παγκοσμιοποίησης, συμβάλλοντας έτσι, όχι στη δική του πραγματική ευημερία, αλλά στην ενίσχυση των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων και τη διεύρυνση των αγορών, που οδηγούν τη συσσώρευση πλούτου σε πλήρη απελευθέρωση και την ηθική σε πλήρη απορρύθμιση⁴⁴⁴.

Υπό αυτό το πρίσμα, στη σύγχρονη, τεχνολογικά αναπτυγμένη ατομικιστική κοινωνία, ο άνθρωπος ως άτομο είναι ταυτόχρονα θύτης και θύμα των αγορών, καθώς κάθε τι και κάθε ένας έχει μια τιμή, κι όχι αξία, διαπραγματεύσιμη. Αυτή, αν δεν αφορά αποκλειστικά σε οικονομικά δεδομένα, σχετίζεται με τους «μετρήσιμους» φίλους και συμμάχους, με τη «μετρήσιμη» εικόνα στα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης, με το «μετρήσιμο» καταναλωτικό εγώ, που συγκεντρώνει υλικούς πόρους που του είναι πραγματικά άχρηστοι⁴⁴⁵.

Η ατομοκρατία ανάγεται σε κυρίαρχο πολιτιστικό ιδανικό της σύγχρονης κοινωνίας και μετατρέπει κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως είναι η δικαιοσύνη, η νομοθεσία, η εκπαίδευση κ.ά., σε έκφραση της νεύρωσης του παγκοσμιοποιημένου καταναλωτισμού και σε μηχανισμό-γρανάξι ρύθμισης της λειτουργίας των παντοδύναμων αγορών, οι οποίες κρατούν δέσμια τα άτομα-καταναλωτές, προκειμένου να αφιερώνονται στην αμετροεπή συγκέντρωση περιττών υλικών αγαθών. Τα υλικά κεκτημένα

⁴⁴³ Σεβαστάκης Ν., Κρίση του δημόσιου ανθρώπου, *Σύναξη*, 2006, τευχ.100, σ. 15.

⁴⁴⁴ Καμαριανός Ι., Εκπαίδευση και εξουσία στην Κοινωνία της Πληροφορίας: Αναζητώντας τον ενεργό πολίτη. Στο: Συλλογικό έργο, *Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Μπάλιας Σ. (επιμ. & προλ.), Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σ. 270.

⁴⁴⁵ Byung-Chul H, Η κοινωνία της κόπωσης, Κράουζε Α. (μτφρ.), Όπερα, Αθήνα, 2015, σ. 23.

ουσιαστικά σήμερα θεωρούνται υποκατάστατα όλων των απρόσωπων διαπροσωπικών σχέσεων, με το χρήμα, να θεωρείται το κατεξοχήν μέσο για την απόκτηση των πάντων, καθώς τα πάντα, όπως προαναφέρθηκε, έχουν τιμή και μάλιστα διαπραγματεύσιμη⁴⁴⁶.

Αναφορικά με τις διαπροσωπικές σχέσεις, οι άνθρωποι ως άτομα, θεωρούν ότι μπορούν να τις αποκαταστήσουν με την οικονομική ευμάρεια. Υποστηρίζουν ότι το έλλειμμα του χρόνου και της ποιότητας, λόγω του υπερφορτωμένου τους καθημερινού προγράμματος, αλλά και των προτεραιοτήτων τους, μπορούν να αναπληρωθούν από τα υλικά αγαθά. Υπεραμύνονται της σύγχρονης αντίληψης ότι η εξασφάλιση της οικονομικής και κοινωνικής άνεσης, συμβάλλει στην οικοδόμηση ισχυρών οικογενειακών, φιλικών κ.ά. δεσμών, καθώς εκλείπουν τα προβλήματα και οι τριβές που απορρέουν από τις οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες⁴⁴⁷. Αυτό που πρέπει να καταστεί σαφές είναι ότι το άτομο δεν απομακρύνεται μόνο από τους γύρω του, αδυνατώντας να «κτίσει» ουσιαστικές σχέσεις, αλλά και από τον ίδιο του τον εαυτό, αδυνατώντας να εξέλθει από την ατομικιστική του σφαίρα, όπου μένει παθητικός και «θαμπωμένος» από την απατηλή «λαμπρότητα» της κοινωνίας του υπερκαταναλωτισμού⁴⁴⁸.

Παρασυρμένος από την κακία, ο άνθρωπος-άτομο αποκλίνει από τον αρχικό σκοπό της δημιουργίας του και ικανοποιείται από την επικράτηση στον εξοντωτικό και αδυσώπητο ανταγωνισμό, ο οποίος μετατρέπει την ανοικτότητα μεγάλη ελευθερία των μελών των συγχρόνων κοινωνιών σε πεδίο επιβολής του ισχυρότερου, με την επικράτηση του δίκαιου του ισχυρότερου. Στην απρόσωπη και ατομικιστική κοινωνία, κοινός και επιβαλλόμενος αυτοσκοπός είναι η επιδίωξη του υλικού κέρδους και η

⁴⁴⁶ Δεληκωνσταντής Κ., Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου, ό.π., σ. 59.

⁴⁴⁷ Κοσμόπουλος Α., Σχεσιοδυναμική παιδαγωγική του προσώπου, ό.π., σ. 24.

⁴⁴⁸ Νησιώτης Ν., Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία, Μαϊστρος, Αθήνα, 2004, σ. 158.

ικανοποίηση της ανάγκης της εγωιστικής επιτυχίας, με ό,τι αυτή συνεπάγεται. Η καλλιέργεια ενός αισθήματος ατομικής ισχυροποίησης, δεν οδηγεί στην προσωπική ικανοποίηση. Αντιθέτως, ενδυναμώνει το ανικανοποίητο στην ψυχή, το νου και τη καρδιά του ατόμου, το οποίο εν τέλει, αναπτύσσει την αχαριστία και την πλεονεξία ως αντιστάθμισμα στην κενότητα που βιώνει⁴⁴⁹. Όπως ακριβώς αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και προσδιορίζει την ατομική του αξία, «κοιτάζει» και αξιολογεί τους γύρω του, τους οποίους κατηγοριοποιεί είτε σε αρωγούς στην προσπάθειά του να αποκτήσει υλικά αγαθά και δόξα, είτε σε μετριοπαθείς παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά ή μη ωφελιμιστικά⁴⁵⁰.

Βάσει αυτών των κριτηρίων, συνάπτει σχέσεις με γνώμονα την επίτευξη των ατομικών στόχων, ενώ υποβιβάζει τους ήδη ασθενείς και αλλοιωμένους, πραγματικά σημαντικούς, διαπροσωπικούς δεσμούς, που δεν προσφέρουν οικονομική ευρωστία ή κοινωνικό κύρος. Η ατομικιστική επιδίωξη της ματαιότητας, λαμβάνει διαστάσεις εμμονής, που στρέφουν τον άνθρωπο στο να σχεδιάζει, να οργανώνει και να υλοποιεί στρατηγικές που θίγουν τα συμφέροντα, την ευημερία και την κοινωνική ή προσωπική υπόσταση των άλλων, προκειμένου να θέσει τον εαυτό του σε θέση αξία «θαυμασμού»⁴⁵¹. Ο άνθρωπος-άτομο, χαρακτηριστικό δημιουργήμα ή δημιουργός της νεωτερικής κοινωνίας, αυτοεπιβεβαιώνεται υπαρκτικά μέσα από την ηθική-κοινωνική-οικονομική-πολιτιστική εξόντωση των άλλων, ενεργοποιώντας όλα τα διαθέσιμα μέσα επίτευξης της «ευτυχίας», που στρέφονται με τρόπο απάνθρωπο και αμείλικτο τόσο ενάντια στο συλλογικά καλό όσο και στην αξία του προσώπου του⁴⁵².

⁴⁴⁹ Δεληκωνσταντής Κ., *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, ό.π., σ. 144.

⁴⁵⁰ Moltmann J., *Τι είναι θεολογία σήμερα...*, ό.π., σ. 16.

⁴⁵¹ Μπάλιας Σ., *Σε αναζήτηση του σύγχρονου ενεργού πολίτη*. Στο: Μπάλιας Σ. (επιμ.), *Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σσ. 15-16.

⁴⁵² Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, ό.π., σσ. 189-190.

Στη σύγχρονη μετανεωτερική εποχή, ο ατομικιστικός τρόπος σκέψης, αίσθησης και δράσης έχει φθάσει στον υπέρτατο βαθμό, γεγονός που καθιστά μη αποδεκτή και μη κανονική την αναφορά σε οτιδήποτε προσωπικό. Είναι απολύτως φυσιολογικό σήμερα, ο άνθρωπος-άτομο να μεριμνά πρωτίστως για το δικό του «καλό» και συμφέρον, και δευτερευόντως να ενσκήπτει στις ανάγκες και τις επιθυμίες των άλλων, και μάλιστα των θεωρούμενων ως οικείων. Με γνώμονα την ατομικιστική αυτή αντίληψη, κάθε άτομο ενεργεί προκειμένου να καρπωθεί τα περισσότερα για τον εαυτό του, γνωρίζοντας ότι είναι αναμενόμενο και ευκαίριο να λειτουργούν όλοι κατά τον ίδιο τρόπο. Υπό αυτό το πρίσμα, ο σύγχρονος άνθρωπος-άτομο επιδίδεται στο κυνήγι του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους, συνάπτοντας συμμαχίες με τους δυνατούς, απομυζώντας τους αδύναμους και περιθωριοποιώντας τους διαφορετικούς.

Οι «άλλοι» είναι επικίνδυνοι για τον άνθρωπο-άτομο, εφόσον αποκλίνουν από τον κανόνα και απειλούν με την ετερότητά τους, να διαταράξουν την καθεστηκυία τάξη. Η εύκολη λύση για όλους τους «κανονικούς» είναι να θέσουν στο περιθώριο της κοινωνίας τους «επικίνδυνους», μέσω της καλλιέργειας ενός αισθήματος απειλής, φόβου και μίσους για την ετερότητα, και του αυτό-προσδιορισμού τους ως υπερμάχων του «καλού». Για να την πραγματώσουν, επιδίδονται σε πράξεις καταπίεσης, περιφρόνησης και ανταγωνισμού, που μεταφράζονται εμπράκτως σε άμεση και έμμεση εκδήλωση ρατσιστικής ωμής βίας, που χαρακτηρίζεται ως υγιής, φυσιολογική και προσδοκώμενη. Τα αποτελέσματα των μεμονωμένων-ατομικών αυτών εκδηλώσεων μίσους προς την ετερότητα, σωρεύονται και διευκολύνουν τη διαμόρφωση μαζικών συνειδήσεων που αντιστρατεύονται το προσωπικό, σε κάθε του έκφραση⁴⁵³.

Στην ατομικιστική σφαίρα, η αίσθηση της ευθύνης σχετικοποιείται και χάνει την ευρύτητά της, δεδομένου ότι το υποκείμενο στρέφει το ενδιαφέρον

⁴⁵³ Forest J., *Αγαπώντας τον εχθρό μου*, Κιοσόγλου, Θ. (μτφρ.), Πορφύρα, Αθήνα, 2015, σσ. 203-219.

του από το γενικό καλό και τους άλλους, και το επικεντρώνει αποκλειστικά στον ίδιο. Υπό αυτό το πρίσμα, το άτομο νιώθει υπεύθυνο μόνο για τις πράξεις του, στο βαθμό όμως που αυτές επιδρούν στην ευημερία του, κι όχι στο κοινό συμφέρον. Στην ατομικιστική σφαίρα λοιπόν, η ευθύνη αποκόπτεται από το πρόσωπο, δεδομένου ότι υπερ-καλύπτεται από τις πράξεις ακόρεστης ευτυχίας, στον πυρήνα των οποίων εντοπίζεται το εγώ του.

Η ευθύνη του παύει να αφορά στη διαφύλαξη και την προάσπιση της προσωπικής ελευθερίας και βούλησής του, ταυτιζόμενη με την εκδήλωση μιας απρεπούς και δουλικής συμπεριφοράς στις εξωτερικές επιβαλλόμενες επιταγές της «χειροπιαστής» ευτυχίας⁴⁵⁴. Στην ατομικιστική πραγματικότητά του, δεν υπάρχει «χώρος», όχι μόνο για τους άλλους, αλλά και για τον Θεό, η αλήθεια του Οποίου εξοβελίζεται από την εγωιστική τάση αυτό-θεοποίησης που προσδιορίζει οντολογικά το σύγχρονο άτομο.

Το οξύμωρο είναι ότι το ίδιο άτομο που επιλέγει να «απελευθερωθεί» από την επίδραση του Θεού, όσον αφορά στον καθορισμό του σκοπού της ζωής του, στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του και την εκδήλωση της συμπεριφοράς του, δουλαιοποιείται από την επίδραση των κυρίαρχων αγορών, που καθορίζουν τα ανωτέρω με γνώμονα τη ματαιότητα του υλικού πλούτου. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος ως άτομο επιλέγει, μάλλον ασυναίσθητα, την ανωνυμία της ζωής και της ύπαρξης, έναντι της ανάδειξης του μοναδικού και ξεχωριστού του προσώπου⁴⁵⁵. Η πραγμάτωση της απόλυτης βίωσης της ανωνυμίας αυτής, επιτάσσει αφενός την εξάλειψη του αισθήματος συμπάθειας και αφετέρου την υιοθέτηση μιας σκληρής στάσης έναντι όλων, προκειμένου το άτομο να μείνει προσηλωμένο στον επιβαλλόμενο από την καθεστηκυία τάξη, σκοπό του. Κι αυτό γιατί η επίδειξη συμπάθειας έναντι των άλλων, λειτουργεί ανασταλτικά στην προσπάθειά του να παραμείνει

⁴⁵⁴ Δεληκωνσταντής Κ., *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, ό.π., σ. 88.

⁴⁵⁵ Γιαγκάζογλου Σ., *Σύγχρονες περί ανθρώπου αντιλήψεις και το νόημα της Ορθόδοξης ανθρωπολογίας*, *Φρέαρ*, 2015, 12, σσ. 496-499.

αμείλικτο εν όψει της πραγμάτωσης της ατομικής ευτυχίας του. Με την υποστήριξη της στερεοτυπικής ρητορικής υπέρ της κατασταλαγμένης κοσμικά πραγματικότητας, η οποία απομακρύνεται από τον Θεό, η σκληρότητα και η έλλειψη ενσυναίσθησης, θεωρούνται ως μέθοδοι προστασίας από τους δυνητικούς «κινδύνους»⁴⁵⁶.

Ο εγωιστικός ατομικισμός του σύγχρονου ανθρώπου, δεν του επιτρέπει να αντιληφθεί την υφιστάμενη ανισότητα και αδικία σε επίπεδο ευκαιριών, συμμετοχής και δικαιωμάτων, οι οποίες, αν και απορρέουν από οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, επεκτείνονται σε επίπεδο πνευματικότητας και πολιτισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, στις παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες, η οικονομική υπόσταση του ατόμου ανάγεται σε κύρια οντολογική βεβαιότητά του, γεγονός που συνεπάγεται την έκπτωση της αξίας όλων όσων μένουν εκτός πρόσβασης στις οικονομικές ευκαιρίες.

Η οικονομική ανέλιξη, που ταυτίζεται με την ανάδειξη της υπαρκτικής αξίας του ατόμου, οδηγεί, όπως έχει προαναφερθεί, στο κυνήγι του υλικού πλούτου, που επιφέρει πολλαπλά αρνητικά αποτελέσματα: θέτει στο περιθώριο της κοινωνίας μια πολύ μεγάλη πλειοψηφία ανθρώπων, οι οποίοι, είτε ζουν αποκομμένοι, είτε εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά για να επιβιώσουν ή να αποκτήσουν την επίπλαστη ατομική αξία⁴⁵⁷.

Κοινό χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών, όχι μόνο των λεγόμενων «δυτικών» και αναπτυγμένων, αλλά και των αναπτυσσόμενων, είναι η κώφευση στις «φωνές» που επισημαίνουν την αναγκαιότητα διάψευσης του ιδανικού της ατομικιστικής θεώρησης των πραγμάτων. Ο άνθρωπος-άτομο είναι πλήρως αποπροσανατολισμένος και ανίκανος να αντισταθεί πνευματικά στην κατάκτηση των περισσότερων δυνατών υλικών αγαθών. Η εμμονική του προσήλωση στην ικανοποίηση του διογκωμένου

⁴⁵⁶ Μπάλιας Σ., Σε αναζήτηση του σύγχρονου ενεργού πολίτη, ό.π., σσ. 232-326.

⁴⁵⁷ Νησιώτης Ν., Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη..., ό.π., σσ. 152-153.

εγωισμού του, τον στρέφει ενάντια στη φύση, ενάντια στους συνανθρώπους του, ενάντια στον Θεό-Δημιουργό του και εν τέλει ενάντια στον εαυτό του.

Η υπερίσχυση του εγώ οδηγεί στην απανθρωποποίηση και την απροσωποποίηση, ενώ τον εισάγει σε ένα φαύλο κύκλο αέναης, μονότονης, στείρας και ισοπεδωτικής επανάληψης και πλήρους ανευθυνότητας. Οτιδήποτε παρεκκλίνει από την τελευταία, αντιμετωπίζεται με εχθρότητα και αποβάλλεται. Για το άτομο, η ευθύνη βαρύνει τους άλλους κι όχι το ίδιο, και για τον λόγο αυτό είναι εύκολη η καταδίκη τους. Αδυνατεί να αναγνωρίσει και να αναλάβει το μερίδιο της ευθύνης που του αναλογεί, στην οικοδόμηση ενός παθητικού/παθητικοποιημένου συνόλου ατόμων που «βλέπουν» στους άλλους μόνο την ανικανότητα, το φταίξιμο και την απειλή⁴⁵⁸. Η επιείκειά του εξαντλείται στον εαυτό του, ενώ αντιμετωπίζει με αυστηρότητα όλους εκείνους που αντίκεινται στο συνηθισμένο γίγνεσθαι. Σε αυτούς, συγκαταλέγονται εκείνοι που προσπαθούν να αφυπνίσουν τα άτομα, προκειμένου να «δουν» την πραγματική, μοναδική και ξεχωριστή αξία του προσώπου τους, άρα να ξανακερδίσουν τη ζωή τους και να αποκαταστήσουν την επικοινωνία τους με τους άλλους, άρα και με τον Θεό-Δημιουργό⁴⁵⁹.

Σημαντικό ρόλο στην παθητικοποίηση της ατομικιστικής ανθρωπότητας, έχουν διαδραματίσει κατά τη νεωτερική εποχή, οι κατεξοχήν θεσμοί, που ευθύνονται για την ανατροφή και τη βιολογική, ψυχοσυναισθηματική και πνευματική θωράκιση του ανθρώπου στα πρώτα χρόνια της παιδικής και εφηβικής του ζωής: η οικογένεια, το σχολείο και η εκκλησία. Το οικογενειακό περιβάλλον, που προορίζεται να ασκήσει την εντονότερη δυνατή επιρροή στα νεαρά μέλη, λειτουργεί ρυθμιστικά στη συναισθηματική τους ανάπτυξη⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ Νησιώτης, ό.π., σ. 227.

⁴⁵⁹ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σσ. 96-97.

⁴⁶⁰ Goodman N., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Στρούκου Η. (μτφρ.), Κορφή, Αθήνα, 1996, σσ. 223-231.

Όσο πιο εποικοδομητικό είναι το ενδοοικογενειακό κλίμα, τόσο πιθανότερο είναι το νεαρό μέλος να αποκτήσει από τα μεγαλύτερα, τη δεξιότητα να εκτιμά αξιολογικά την ύπαρξή του, και ανάλογα να υιοθετεί αντιλήψεις, αρχές και στάσεις, στις οποίες θα βασιστεί η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του⁴⁶¹. Το ερώτημα που εγείρεται αφορά στο πόσο τα μεγαλύτερα μέλη της κοινωνίας, δηλαδή οι γονείς, ανταποκρίνονται στις προκλήσεις της ατομικιστικής εποχής και κοινωνίας. Αν θεωρηθεί ότι ο τρόπος ζωής τους εξαντλείται στο κυνήγι απόκτησης των υλικών αγαθών και της επίπλαστης ευτυχίας που απορρέει από αυτά, είναι πολύ πιθανό το ενδοοικογενειακό κλίμα να μην εξασφαλίζει τη συναισθηματική ηρεμία και ισορροπία, προκειμένου τα παιδιά να αντιληφθούν την προσωπική τους αξία και επιδιώξουν να την αναδείξουν, αντίθετα από τις επιταγές της απρόσωπης κοινωνίας.

Οι γονείς που αφιερώνουν όλο τους τον χρόνο και την ενέργεια, είτε για την επιβίωση της οικογένειάς τους είτε για επίτευξη της υλικής της ευημερίας, άρα και ευτυχίας, είναι αδύνατο να ασχοληθούν με τα παιδιά τους με τον τρόπο που πρέπει. Συνεπώς, ασυναίσθητα και ασυνείδητα, ανάγονται σε αρνητικούς επιδραστικούς παράγοντες της προσωπικότητας των παιδιών τους. Ουσιαστικά, είναι οι πρώτοι και κύριοι υπεύθυνοι για την ελλειμματική κοινωνικοποίηση των παιδιών τους, υπό την έννοια της σύναψης μη ειλικρινών και επιφανειακών κοινωνικών δεσμών με τους γύρω τους. Λόγω των περιορισμένων κοινωνικών τους εμπειριών, τα παιδιά υιοθετούν από πολύ νωρίς την τάση να κλείνονται στον εαυτό τους, με μια διάθεση εγωισμού, που φτάνει σε επίπεδα ναρκισσισμού.

Οι γονείς που σκέπτονται, αισθάνονται και δρουν ως άτομα, αδυνατούν να αντιληφθούν την ανεπάρκειά τους στο να σταθούν καθοδηγητές και αρωγοί στην προσπάθεια των παιδιών τους να

⁴⁶¹ Κοσμόπουλος Α., *Σχεσιοδυναμική παιδαγωγική του προσώπου*, ό.π., σ. 404.

ενδυναμωθούν για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της κοινωνίας. Αντίθετα, «φέρνουν» εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος τους διχασμούς, τις συγκρούσεις και τις εντάσεις που βιώνουν στην ευρύτερη κοινωνική ατομικιστική σφαίρα, και έτσι, ταράζουν την ψυχική, τη συναισθηματική και την πνευματική ηρεμία των παιδιών. Με κεκτημένη ταχύτητα από τις ατομικιστικές τους επιθυμίες, οι οποίες περιορίζονται στην κατάκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων που θα τους αποφέρουν περισσότερα κέρδη, οι γονείς ασκούν πιέσεις στα παιδιά τους, δεν αναγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες τους, δεν ενσκήπτουν στις ανάγκες τους και τα «βλέπουν» ως παθητικούς συνεχιστές της δικής τους ζωής. Οι γονείς που σκέπτονται, αισθάνονται και δρουν ως άτομα, αγαπούν στα παιδιά τους αυτό που οι ίδιοι «βλέπουν» και αντιλαμβάνονται, το οποίο σίγουρα δεν είναι η μοναδικότητα και η ιδιαιτερότητα του προσώπου τους⁴⁶².

Οι γονείς που αισθάνονται αφόρητη την πίεση και το άγχος ώστε να εκπληρώσουν το ατομικιστικό του καθήκον και να υιοθετήσουν τα πρότυπα που τους επιβάλλονται, συμπεριφέρονται με τρόπο επιθετικό και αυστηρό, κάθε φορά που διαισθάνονται ότι τα παιδιά τους παρεκκλίνουν από τα παραδεδομένα. Υπό αυτό το πρίσμα, η χειραφέτηση των παιδιών αποτελεί μια φενάκη και μάλλον κάτι που οι γονείς απεύχονται, με τον φόβο ότι θα εκπέσουν της συνηθισμένης κοσμικής πραγματικότητας. Συνεπώς, πρόκειται για μια διαδικασία χειραγώγησης, που γεννά στους νέους αμφιβολίες για την πραγματική αξία του εαυτού τους, για την αποτελεσματικότητα των δυνατών στοιχείων του χαρακτήρα τους, για την αξιοπιστία των συναισθημάτων τους και για τις προθέσεις και την ειλικρίνεια των άλλων. Οι γονείς ως άτομα, ευθύνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό για την αδυναμία των παιδιών να συνάψουν ισχυρές και υγιείς σχέσεις με τους συνανθρώπους τους, καθώς εμφυσούν σε αυτά, τις δικές τους ψευδείς, μάταιες και εσφαλμένες αντιλήψεις περί του νοήματος της ζωής και του προσορισμού του κόσμου. Σε αυτό το

⁴⁶² Δεληκωνσταντής Κ., *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, ό.π., σσ. 93-94.

αρνητικό κλίμα, οι νέοι άνθρωποι καθίστανται φοβικοί, κλείνονται στην ατομικιστική σφαίρα που κληρονομούν από τους μεγαλύτερους τους και αγνοούν ότι η ευτυχία εντοπίζεται στη διαδικασία αναζήτησης της ελευθερίας κι όχι στην κατάκτηση υλικών αγαθών⁴⁶³.

Ο δεύτερος πυλώνας διάπλασης των νέων είναι το σχολείο, που ουσιαστικά αποτελεί συνέχεια της ανατροφής που λαμβάνει χώρα στην οικογένεια. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, η Εκπαίδευση συνιστά κατεξοχήν θεσμό της πολιτείας-κοινωνίας και προορίζεται να αναπαράγει, άρα και να ενισχύει, τους υφιστάμενους ρόλους, να ενθαρρύνει την αλλαγή με γνώμονα το «κανονικό», να διατηρεί την καθεστηκυία τάξη και να προάγει την αναγκαιότητα της κανονικοποίησης ένταξης στην καθεστηκυία τάξη. Εκτός από την αποκόμιση γνώσεων και δεξιοτήτων, οι μαθητές, στο σχολικό περιβάλλον, εκπαιδεύονται να υιοθετούν αξίες και νόρμες, οι οποίες θα τους «βοηθήσουν» να ενσωματωθούν ομαλά στο κοινωνικό γίγνεσθαι⁴⁶⁴.

Στη σύγχρονη ατομικιστική πραγματικότητα, οι σχολικές κοινότητες ουσιαστικά συνιστούν μικρογραφία των μεγαλύτερων κοινοτήτων, όπου αναμένεται τα μέλη τους να διαθέτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να μη διαταράσσουν τις παραδεδομένες ισορροπίες. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι νέοι, αντί να ωθούνται να αναδείξουν τις μοναδικές και ξεχωριστές τους ιδιαιτερότητες, μαθαίνουν να τις αποκρύπτουν, προκειμένου να γίνονται αποδεκτοί από το απρόσωπο σύνολο. Αυτό σημαίνει ότι το προσωπικό όραμα του κάθε παιδιού, θυσιάζεται και ομογενοποιείται από το απρόσωπο συλλογικό, ενώ την ίδια στιγμή, αναγκάζεται να προσαρμόσει την ιδιαιτερότητά του στη μαζοποίηση του σχολείου, κι όχι αντιστρόφως. Ο μαθητής, εντός του σχολικού περιβάλλοντος, έρχεται αντιμέτωπος με μια αντιθετική κατάσταση: αφενός, μαθαίνει ότι η πραγματική ευτυχία και το νόημα της ζωής απορρέει από το εγώ του κι όχι από τους άλλους, αλλά

⁴⁶³ Κοσμόπουλος Α., *Σχεσιοδυναμική παιδαγωγική του προσώπου*, ό.π., σ. 113.

⁴⁶⁴ Goodman N., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, ό.π., σσ. 245-246.

αφετέρου, το εγώ του διαμορφώνεται από έξω κι όχι από μέσα. Ως προς το τελευταίο, το εγώ του αλλοιώνεται από τις εξωτερικές επιταγές και τους έμμεσους εξαναγκασμούς, αντί να εμπλουτίζεται από τα προσωπικά μοναδικά χαρακτηριστικά του.

Σε επίπεδο εκπαίδευσης, η εξέλιξη των μαθητών ταυτίζεται με τη σχολική τους επίδοση, δηλαδή η ανάπτυξή τους αξιολογείται βάσει ενός αυστηρού και τυποποιημένου συστήματος βαθμολόγησης. Στο εν λόγω σύστημα δεν λαμβάνονται υπόψη τα ιδιαίτερα προσωπικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού, αλλά κρίνεται και εκτιμάται το κατά πόσο το κάθε ένα από αυτά, πληροί τις παραδεδομένες προδιαγραφές του «κανονικού». Αυτό σημαίνει ότι στο σύγχρονο σχολείο ανταμείβεται ο μαθητής που συμμορφώνεται στον ολοκληρωτικό και απρόσωπο τύπο αγωγής και πειθαρχίας, και που επικρατεί στο τεταμένο, εχθρικό και ανταγωνιστικό περιβάλλον και κλίμα, που καλλιεργείται στα σχολικά ιδρύματα όλων των βαθμίδων. Σε αυτό το περιβάλλον, από πολύ νωρίς, μαθαίνει το παιδί ότι είναι «μόνο» του απέναντι στους άλλους, τους οποίους πρέπει να ανταγωνιστεί προκειμένου να πετύχει τους εξωτερικά επιβαλλόμενους στόχους του. Συνεπώς, οι μαθητές συνάπτουν διαπροσωπικές σχέσεις εντός του σχολείου, έχοντας όμως πάντα υπόψη τους, ότι στο παιχνίδι του ανταγωνισμού δεν μπορούν να υπερισχύουν οι ανθρώπινοι δεσμοί⁴⁶⁵.

Τα νεωτερικά και μετανεωτερικά εκπαιδευτικά συστήματα, εξυπηρετούν τους σκοπούς της πολιτείας, της οικονομίας και της κοινωνίας, αντί τα προσωπικά συμφέροντα των μαθητών. Μάλιστα, στα λεγόμενα «δυτικά» κράτη, οι σκοποί αυτοί είναι συνυφασμένοι με την παγκοσμιοποίηση και τον καπιταλισμό, άρα με την απόκτηση υλικών αγαθών και πλούτου. Για τον λόγο αυτό, το σχολείο ως θεσμός, διατηρεί και εντείνει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που αναδεικνύουν τη μεγάλη «χρησιμότητα» μιας μερίδας του

⁴⁶⁵ Κοσμόπουλος Α., *Σχεσιοδυναμική παιδαγωγική του προσώπου*, ό.π., σσ. 43-91.

συνολικού πληθυσμού, έναντι της μικρής ή καθόλου «χρησιμότητας» μιας άλλης⁴⁶⁶. Σε κάθε περίπτωση, βασική και απώτερη σκοποθεσία της εκπαίδευσης είναι η απόλυτη και καθολική διατήρηση της ατομικιστικής κανονικοποίησης. Επομένως, οι μαθητές μετασχηματίζονται ακούσια σε φορείς των νοσηρών και άδικων ιδεολογιών και πρακτικών, καθώς υπόκεινται σε μια έντονα παρεμβατική και χειριστική εκπαιδευτική στρατηγική που κατευθύνει την ούτως ή άλλως, επίπλαστη κριτική σκέψη τους μακριά από τον γόνιμο προβληματισμό, τη συνειδητοποίηση και βαθιά κατανόηση των πραγματικών κοινωνικών, οικολογικών, οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων⁴⁶⁷.

Οι ευθύνες για την απομάκρυνση του σχολείου από τον πραγματικό του ρόλο, μπορούν και πρέπει να αποδοθούν πρωτίστως στην πολιτεία, που σχεδιάζει, οργανώνει και θέτει σε εφαρμογή την εκπαιδευτική πολιτική, και δευτερευόντως στους εκπαιδευτικούς (άμεσα) και τους γονείς (έμμεσα), που συμβάλλουν με τον τρόπο τους στη διόγκωση του προβλήματος. Από τη μια, η πολιτεία συντάσσει, εκδίδει και επιβάλλει τα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα Σπουδών, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς, καθώς επίσης καταρτίζει τους εν ενεργεία και εν δυνάμει εκπαιδευτικούς, έτσι ώστε να συμμορφώνονται στο «σύστημα» και να διέπονται από ένα αίσθημα «υπαλληλισμού». Από την άλλη, οι εκπαιδευτικοί έχουν πάψει προ πολλού να αντιλαμβάνονται το έργο τους ως λειτούργημα, έχοντας καταστεί απλώς διεκπεραιωτικοί, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επαγγελματική τους ασφάλεια και την ατομική τους ηρεμία. Αν ληφθεί μάλιστα υπόψη ότι οι εκπαιδευτικοί σκέφτονται, αισθάνονται και ενεργούν ως άτομα, δεν είναι σε θέση να διακρίνουν αν και που σφάλλουν, και σε ποιο βαθμό είναι προσηλωμένοι στην επιβαλλόμενη κανονικοποίηση. Το ερώτημα

⁴⁶⁶ Plintoff J.-P., *Πως να αλλάξουμε τον κόσμο*, Καλοκύρης Α. (μτφρ.), Πατάκης, Αθήνα, 2012, σ. 21.

⁴⁶⁷ Κωστούλα-Μακράκη Ν., *Η σημασία και ο ρόλος του ενεργού πολίτη στα πλαίσια της εκπαίδευσης για βιώσιμη ανάπτυξη*, ό.π., σ. 102.

που εγείρεται αφορά στο κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί, που αγνοούν την προσωπική τους αξία, είναι σε θέση να εμπνεύσουν τους μαθητές τους, ώστε να αναζητήσουν, να κατανοήσουν και να αναδείξουν τη δική τους.

Το μερίδιο της ευθύνης των γονέων, όσον αφορά στη λειτουργία του σχολείου, έγκειται στον τρόπο που αξιολογούν το έργο των εκπαιδευτικών και εκτιμούν τη συμβολή του εκπαιδευτικού συστήματος στην πραγματική, ανθρωποποιό παιδεία. Οι γονείς-άτομα αξιολογούν πολύ θετικά τους εκπαιδευτικούς ως φορείς και μεταδότες ακαδημαϊκών δεξιοτήτων και γνώσεων, ενώ διατηρούν αρνητική στάση σε εκείνους που ακολουθούν «εναλλακτικές» παιδαγωγικές προσεγγίσεις και αποκλίνουν από το Αναλυτικό Πρόγραμμα. Κατά ανάλογο τρόπο, θεωρούν αποτελεσματικό ένα σχολείο που συγκεντρώνει υψηλά ποσοστά επιτυχίας των μαθητών, για παράδειγμα στις εισαγωγικές εξετάσεις για το πανεπιστήμιο, αδιαφορώντας για τις μεθόδους, για τις πρακτικές και τις ιδεολογίες που ακολουθεί ως εκπαιδευτικό ίδρυμα⁴⁶⁸.

Στο αρνητικό αυτό κλίμα, δεχόμενοι πλήγματα πανταχόθεν, οι μαθητές αδυνατούν να υπερκεράσουν τους σκοπέλους στην προσπάθεια να διαμορφώσουν την προσωπικότητά τους, βάσει των δικών τους, μοναδικών και ξεχωριστών ιδιοτεροτήτων. Αντ' αυτού, συμβιβάζονται, συμμορφώνονται, προσαρμόζονται και αφομοιώνουν άκριτα, παθητικά και μηχανικά, όλα όσα τους επιβάλλονται άμεσα και έμμεσα⁴⁶⁹. Υπό αυτό το πρίσμα, το σχολείο παράγει απρόσωπα άτομα, ευπροσάρμοστα στις ανάγκες, μεταβαλλόμενες ή μη, της καθεστηκυίας τάξης, πειθαρχημένα στον υποκριτικό καθωσπρεπισμό και την απόλυτη-καθολική κανονικοποίηση, και ανίκανα να ενεργοποιήσουν

⁴⁶⁸ Δεληκωνσταντής Κ., *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, ό.π., σ. 96.

⁴⁶⁹ Μασσιάλας Β., *Η έντονη σχολική πρόκληση: Η εξάλειψη των αρνητικών επιδράσεων του κρυφού προγράμματος σε μαθητές μειονοτήτων και σε μη προνομιούχους μαθητές*. Στο: Παπαδάκης Ν. & Χανιωτάκης Ν. (επιμ.), *Εκπαίδευση-Κοινωνία και Πολιτική. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Ιωάννη Ε. Πυργιωτάκη*, Πεδίο, Αθήνα, 2011, σσ. 568-585.

την κριτική τους σκέψη, έτσι ώστε να αποφύγουν τη δεινή και νοσηρή αυτή κατάσταση⁴⁷⁰.

Ο σύγχρονος άνθρωπος, πληττόμενος από την οικογένεια, τους δασκάλους και την πολιτεία, στρέφει το «βλέμμα» του στην Εκκλησία, προκειμένου να βρει ένα απάνεμο και γαλήνιο «λιμάνι», στο οποίο θα απελευθερωθεί και θα εκτιμήσει την πραγματική αξία του εαυτού του. Ωστόσο, η μετάβαση από την αυστηρά ατομικιστική του σφαίρα στην πνευματικότητα και τη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, δεν συνιστά καθόλου εύκολο εγχείρημα και απαιτεί συγκεκριμένες, πολύ σημαντικές προϋποθέσεις. Κι αυτό γιατί, ο άνθρωπος, βαλλόμενος από τις ομογενοποιητικές, μαζικές και ατομικιστικές επιταγές της σύγχρονης κοινωνίας, χρήζει ιδιαίτερης μεταχείρισης.

Υπό αυτό το πρίσμα, όντας πιεσμένος από την ανάγκη οικονομικής και κοινωνικής επιβίωσης, εξαντλημένος από το κυνήγι των υλικών αγαθών και αποπροσανατολισμένος από τον ακόρεστο, εγωιστικό ευτυχισμό, ο σύγχρονος άνθρωπος αδυνατεί να μεταμορφωθεί από το άκουσμα ενός στείρου κηρύγματος, προσκολλημένου στο παρελθόν και ασύνδετο με το παρόν, που συνοδεύεται από ανώφελα και διχαστικά ιδεολογήματα, θέτοντας στο περιθώριο το πραγματικό νόημα του Χριστιανισμού⁴⁷¹.

Ανεξαρτήτως αν ο λόγος του Θεού ακούγεται ακέραιος στους κόλπους της Εκκλησίας και αν παραμένει πιστός στη χριστιανική-εκκλησιαστική παράδοση, πολύ συχνά σήμερα δεν μετουσιώνεται εμπράκτως και αδυνατεί να εγείρει το ενδιαφέρον του ανθρώπου. Αποτυγχάνει να καλλιεργήσει στους ανθρώπους που προστρέχουν στους κόλπους της, το αίσθημα του ανήκειν, μέσω της άνευ όρων συμπερίληψης, της ισότητας και της επί ίσοις όροις συμμετοχής στο εν Χριστώ Σώμα. Ο ταλαιπωρημένος από την ατομικιστική

⁴⁷⁰ Chomsky N., *Προπαγάνδα και κοινός νους*, Τσαπόγας Κ. (μτφρ.), Λιβάνη, Αθήνα, 2003, σ. 49.

⁴⁷¹ Μπαθρέλλος π. Δ., *Οι χριστιανοί στους χρόνους της μετα-εκκοσμίκευσης*, ό.π., σ. 164.

πραγματικότητα άνθρωπος, τίθεται έτσι αντιμέτωπος, εντός του εκκλησιαστικού περιβάλλοντος, με τον κίνδυνο να αποκλειστεί, να περιθωριοποιηθεί ή να αποβληθεί, αισθανόμενος την πίεση της αναγκαστικής «κατηγοριοποίησης». Σε αυτό το κλίμα, συνεπώς, παραμένει φοβισμένος και πιεσμένος από έναν διαφορετικό τύπο ανταγωνισμού, που αυτή τη φορά δεν σχετίζεται με την απόκτηση υλικών πόρων, αλλά αφορά στην εξασφάλιση της μέριμνας του Θεού για τον εαυτό του. Όταν στους κόλπους της Εκκλησίας, η ασφάλεια δεν παρέχεται απλόχερα σε όλα τα μέλη ανεξαιρέτως, διατηρείται στον άνθρωπο η αγωνία, το άγχος και η ανησυχία για την απώλεια της αναγκαίας θεϊκής φροντίδας και προσοχής⁴⁷².

Σε ένα τέτοιο εκκλησιαστικό κλίμα, ο άνθρωπος υποβάλλεται εκ νέου, σε μια διαφορετική, αλλά εξίσου ζημιογόνα δοκιμασία: εγκλωβίζεται σε μια σφαίρα ατομικής ευσέβειας, στην οποία η βαθιά θρησκευτικότητα μετατρέπεται σε αναιμική καθηκοντολογία. Αυτή, οδηγεί τον άνθρωπο στην απώλεια του πραγματικού νοήματος της πίστης, στην παντελή παρερμηνεία της του Θεού αλήθειας, και τον εξωθεί στην υιοθέτηση ενός υποκριτικού τρόπου ζωής, μέσω του οποίου πλήττεται και πάλι η αξία του προσώπου του⁴⁷³. Στο μη γόνιμο εκκλησιαστικό περιβάλλον, ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη βίωση της χριστιανικής αγάπης προς τον πλησίον, περισσότερο σαν προϋπόθεση για την επίτευξη της ατομικής ηθικής προόδου και σωτηρίας. Αυτό σημαίνει, ότι αδυνατεί να κατανοήσει ότι η βίωση της αγάπης του Θεού προς τον συνάνθρωπο, αναδεικνύει την αξία του προσώπου των μελών της εν Χριστώ κοινότητας, αποκαθιστά την επικοινωνία με τον Θεό και οδηγεί προς τη θέωση και την ένωση των προσώπων με τον Δημιουργό τους⁴⁷⁴. Ο πιστός,

⁴⁷² Βέντης Χ., Καθολικότητα έναντι ολότητας: η Ευχαριστία ως σχολείο φιλειταρισμού στο θεολογικό έργο ζωής του Μητροπολίτη Περγάμου Ιω. Δ. Ζηζιούλα. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ. (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική. Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα*, Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016, σσ. 292-293.

⁴⁷³ Δεληκωνσταντής Κ., *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, ό.π., σ. 61.

⁴⁷⁴ Φάρος π. Φ., *Η αλλοίωση του χριστιανικού ήθους*, ό.π., σ. 108.

ευρισκόμενος στη σφαίρα της ατομικής ευσέβειας και σωτηρίας, αδυνατεί να βιώσει την πνευματικότητα και τη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, διακόπτει κάθε δίαυλο επικοινωνίας με τους πλησίον του, εισέρχεται και εξέρχεται άγνωστος μεταξύ αγνώστων και απρόσωπος μεταξύ απροσώπων, αισθανόμενος ικανοποίηση ότι έχει εκπληρώσει το καθήκον του, το οποίο μετράται με «κούφιας» τυπολατρίες⁴⁷⁵.

Η παθητικότητα, ο εγωκεντρισμός και η επιφανειακή θεώρηση των πραγμάτων, είναι μερικά μόνο από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον εκκοσμικευμένο, μετανεωτερικό και ατομικιστικό κόσμο, τα οποία έχουν διαβρώσει τους σημαντικότερους θεσμούς ανάπτυξης του ανθρώπου. Από αυτούς, δεν θα μπορούσε να ξεφύγει η Εκκλησία, η οποία καλείται να επαναπροσεγγίσει τον τρόπο που απευθύνεται στο ποίμνιο. Αυτό, συντίθεται, εκτός από πρόσωπα, και από ανθρώπους-άτομα που νοθεύουν τη μυστηριακή της ζωή, που ευτελίζουν την πνευματικότητά της και που μετατρέπουν την εν Χριστώ κοινωνία σε κοσμική συνάθροιση αποπροσανατολισμένων και μόνο κατ' όνομα, πιστών.

Έχοντας ως πυξίδα, όχι το πραγματικό νόημα του κηρύγματος του Θεού Λόγου, αλλά την ατομικιστική ευσέβεια-τυπολατρία-θρησκοληψία, αλλοτριώνουν την προσωπική τους αξία, την οποία μάλλον αγνοούν, και συμμορφώνονται με φανατισμό σε έναν θρησκευτικό κονφορμισμό, σε μια «κούφια» συντήρηση, σε μια ατολμία, σε μια στενομυαλιά και στενοκαρδία, που απέχουν παρασάγγας από τη θεία αγάπη, βούληση και ελευθερία. Ο ατομικιστικός αυτός ευσεβισμός και η στείρα καθηκοντολογία ταυτόχρονα οδηγούν και προϋποθέτουν, την υποκριτική ευπρέπεια και την ασήμαντη ηθικολογία⁴⁷⁶. Από τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι οι παραλείψεις και τα σφάλματα των ιερέων-κληρικών, δυσχεραίνουν επιπλέον την ήδη απαιτητική

⁴⁷⁵ Χατζής Μ., Μητρ. Χαλκηδόνας, Κατηγορώ την υποκρισίαν..., 1970, Ανακτήθηκε στις 08/03/2021 από: http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/gerontikon/accuse_hypocrisy.htm.

⁴⁷⁶ Ζηζιούλας Ι., Κοινωνία και ετερότητα..., ό.π., σ. 13· Χατζής Μ., Μητρ. Χαλκηδόνας, ό.π..

διαδικασία αναζήτησης του προσώπου, καθώς, ουσιαστικά, αφήνουν αβοήθητους τους ανθρώπους, χωρίς πνευματική καθοδήγηση και υπερεκτεθειμένους στους κινδύνους του απρόσωπου ατομικισμού.

Κεφάλαιο 4ο: Η Ποιμαντική στα σωφρονιστικά καταστήματα- Η Ποιμαντική των φυλακισμένων

4.1 Η χριστιανική εκπαίδευση στα σωφρονιστικά καταστήματα

Η «νεωτερική» εποχή της φυλακής εξυπηρέτησε τους σκοπούς της αποδοτικότερης και όχι της «μικρότερης» τιμωρίας, δεδομένου ότι στόχευσε όχι τόσο στο σώμα του εγκληματία, αλλά κυρίως στην ψυχή και το μυαλό του, κρατώντας τον μακριά από το δημόσιο βλέμμα, πίσω από τα ψηλά τείχη των ιδρυμάτων⁴⁷⁷. Τα σωφρονιστικά καταστήματα προορίζονταν να βελτιώσουν τους κρατούμενους ως άτομα, μέσω ενός συνδυασμού εργασίας, πειθαρχίας και προσωπικού προβληματισμού, στο πρότυπο της λειτουργίας των χριστιανικών μεσαιωνικών μοναστηριών.

Τα σωφρονιστήρια επινοήθηκαν για να θέσουν τον παραβάτη απέναντι στον εαυτό και τις πράξεις του, και η παραμονή στα μοναχικού τύπου κελιά, τους ανάγκασε να περνούν μακρές περιόδους απομόνωσης, προβληματισμού, κριτικής και μετάνοιας. Υπό αυτό το πρίσμα, η ιδεολογία του σωφρονισμού βασίστηκε στη δυναμική της χριστιανικής μετάνοιας και στην ενθάρρυνση της τελευταίας μέσω της σκληρής μεταχείρισης.

Ωστόσο, αυτό που ξεκίνησε ως ανθρωπιστική καινοτομία, μετατράπηκε σύντομα σε έναν από τους πιο βίαιους και απάνθρωπους κοινωνικούς θεσμούς. Εντός των συρματοπλεγμάτων και των τειχών λαμβάνουν χώρα περισσότερα εγκλήματα, γεγονός που ταυτίζει τα σωφρονιστικά καταστήματα με μεταμοντέρνα κολαστήρια. Ο εγκλεισμός των παραβατών σε κελιά, υπό κακές συνθήκες διαβίωσης για μεγάλα χρονικά διαστήματα, έχει ως απώτερο στόχο, όχι την ειλικρινή μετάνοια, αλλά την αλλοίωση του αυτοσεβασμού, την εκμηδένιση της ατομικής αξίας, την απομάκρυνση κάθε ίχνους αυτονομίας, τη διάλυση της αυτό-εικόνας, την απανθρωποίηση⁴⁷⁸. Το

⁴⁷⁷ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία*, ό.π..

⁴⁷⁸ Φουκώ, ό.π.

σύστημα αναπαράγει δυσλειτουργικούς και κατεστραμμένους ανθρώπους, που συνήθως υποτροπιάζουν και επανεγκλείονται στα καταστήματα κράτησης⁴⁷⁹.

Σήμερα, θεωρείται απολύτως αφελής η παραδοχή ότι η καταστροφή των ψυχών και του πνεύματος των ανθρώπων, μπορεί να οδηγήσει σε οτιδήποτε άλλο πέραν του περισσότερου κακού. Το φαινόμενο του επανεγκλεισμού των πρώην κρατουμένων είναι ενδεικτικό της αδυναμίας του συστήματος να τους αναμορφώσει και να τους καταστήσει ικανούς να ενταχθούν ομαλά στο κοινωνικό σύνολο. Στο παρόν κεφάλαιο, διερευνάται το πως μπορεί να αξιοποιηθεί η χριστιανική εκπαίδευση, ποιμαντική και κατήχηση στην ανάδειξη της αξίας του προσώπου και της εικόνας των φυλακισμένων, που μεταξύ άλλων, θα περιορίσει τις πιθανότητες υποτροπής τους.

Η εκπαίδευση είναι μια πρακτική της ελευθερίας και η χριστιανική εκπαίδευση είναι τόσο ακαδημαϊκή όσο και πνευματική πρακτική, που είναι ηθικά διδακτική και ηθικοπλαστική⁴⁸⁰. Από τη χριστιανική σκοπιά, ορίζεται ότι η θρησκευτική εκπαίδευση είναι μια διαδικασία πνευματικού και δογματικού σχηματισμού, που καθορίζεται από την κατάκτηση της θεολογικής σοφίας⁴⁸¹.

Υπό ένα θεολογικό πρίσμα, η χριστιανική εκπαίδευση αφορά στη διδασκαλία των χριστιανικών αληθειών που ενδυναμώνει τους ανθρώπους-δημιουργήματα του Θεού και τους καθιστά μάρτυρες και συμμετόχους σε μια ιδιαίτερη κοινότητα εντός της δημόσιας σφαίρας, υπό την αέναη παρουσία και

⁴⁷⁹ Παπαθεοδώρου, Προκόπιος. 'Η Εκκλησία ἐν ταῖς φυλακαῖς'. Εκκλησία Αριθ. 8 (15 Απρίλιος 1959): σσ. 144–147.

⁴⁸⁰ Brown R.R., *Un-barring hope: Theological education and the prison*, REA Annual Meeting, November 2013 8-10, Boston. Ανακτήθηκε στις 05/02/2021 από: <https://www.religiouseducation.net/rea2013/files/2013/07/Brown-COL.pdf>.

⁴⁸¹ Chopp R., *Saving work: Feminist practices of theological education*, Westminster John Knox Press, Louisville, 1995, σ. 39.

ισχύ του Θεού⁴⁸². Από αυτή την άποψη, η χριστιανική εκπαίδευση στα σωφρονιστικά καταστήματα, συνιστά θεολογικό και ποιμαντικό καθήκον, μέσω του οποίου ενδυναμώνονται πνευματικά και ψυχικά οι κρατούμενοι και ενσωματώνονται σε μια νέα πραγματικότητα⁴⁸³.

Η χριστιανική και η θρησκευτική εκπαίδευση εν γένει, αφορά στη θεραπεία και την ολότητα, στην ενδυνάμωση, την απελευθέρωση και την υπέρβαση, στην αυτό-επίγνωση, την αυτογνωσία και την αυτοσυνειδησία, στην επανα-διεκδίκηση του εαυτού και την επανα-κατάκτηση της θέσης του στον κόσμο⁴⁸⁴. Η εκπαίδευση από αυτή την οπτική γωνία είναι τόσο θεολογική, όπου δηλαδή η πίστη αναζητά την κατανόηση και αντιστρόφως, όσο και «ανακλαστικά» φιλοσοφική, όπου ο εκπαιδευόμενος μαθαίνει να σκέφτεται την πίστη με κριτική σκέψη⁴⁸⁵. Στο παρούσα ενότητα δε, η χριστιανική εκπαίδευση εξετάζεται υπό το πρίσμα της πραγματικότητας που βιώνουν οι τρόφιμοι των καταστημάτων κράτησης και διερευνά βιβλιογραφικά το πως τους αναμορφώνει, τους μεταμορφώνει και τους ανακαινίζει

Η θεωρητική και η πρακτική επίδραση της διδασκαλίας των αληθειών του χριστιανισμού στο σωφρονιστικό περιβάλλον της φυλακής είναι τόσο παλιά όσο και η ιστορία του θεσμού αυτού καθαυτού. Αρχικά εισήχθη στη φυλακή από τους ίδιους τους πρώτους χριστιανούς, για όσους πιστούς εγκλείστηκαν σε φυλακές ήδη από την παλαιοδιαθηκική εποχή. Οι ιστορίες τέτοιων κρατουμένων στην Αγία Γραφή περιλαμβάνουν τον Ιωσήφ, τον Ιερεμία, τον Ιωάννη τον Βαπτιστή, τον Πέτρο, τον Ιωάννη, τον Παύλο και τον Σίλα⁴⁸⁶. Αυτοί οι άνδρες σε καμία περίπτωση δεν εγκατέλειψαν το καθήκον

⁴⁸² Seymour J.L. & Miller D., *Theological Approaches to Christian Education*, ABNDP-Abingdon Press, Nashville, 1990, σ. 85.

⁴⁸³ Brown R.R., *Un-barring hope: Theological education and the prison*, ό.π.

⁴⁸⁴ Hooks B., *Teaching community: A pedagogy of hope*, Routledge, New York, 2003, σσ. 20-30.

⁴⁸⁵ Placher W.C., Why bother with theology? An introduction. In: Placher W.C. (ed.), *Essentials of Christian theology*, (1-10), Westminster John Knox Press, Louisville, 2003, σσ. 45-50.

⁴⁸⁶ Knapp G.L. *Prison*, ό.π.

τους να κηρύττουν και να διδάσκουν το μήνυμα του Θεού και του Ευαγγελίου στους συγκρατούμενους τους⁴⁸⁷. Στη συνέχεια, το ρόλο της μεταφοράς των κηρυγμάτων του Χριστού και της διδασκαλίας τους στους κρατούμενους ανέλαβαν οι εφημέριοι και οι ιερείς των φυλακών. Σύμφωνα με τον Dammer ήταν υπεύθυνοι για τη μόρφωση και τη συμβουλευτική των φυλακισμένων, την παροχή πνευματικών υπηρεσιών, την τέλεση μυστηρίων, καθώς επίσης για τη δημιουργία και τη λειτουργία βιβλιοθηκών και αρχείου⁴⁸⁸. Παράλληλα με τα ανωτέρω, έχει αποδειχθεί ιστορικά ότι ο εφημέριος των φυλακών, ενεργεί ως διαμεσολαβητής υπέρ των κρατούμενων, στις περιπτώσεις που προκύπτουν ζητήματα κακομεταχείρισης⁴⁸⁹.

Σήμερα, οι ιερείς των φυλακών είναι συνήθως μορφωμένοι και πολύπλευρα καλλιεργημένοι επαγγελματίες, που συμβάλλουν τα μέγιστα, όχι μόνο στη διαδικασία αναμόρφωσης των κρατούμενων, αλλά και υποστήριξης των δεσμοφυλάκων⁴⁹⁰. Ο κύριος σκοπός τους είναι να διαχειριστούν τα θρησκευτικά-χριστιανικά προγράμματα και να παρέχουν ποιμαντική φροντίδα στους τρόφιμους και τους θεσμικούς υπαλλήλους. Τα κοινά τους καθήκοντα αφορούν και σήμερα στην παροχή θρησκευτικών και πνευματικών υπηρεσιών, καθώς και στη συμβουλευτική στους «προβληματικούς» και «προβληματισμένους» κρατούμενους.

Ο «προβληματισμός» αυτός έγκειται στα «κακά νέα» από το σπίτι, στην κακή/άδικη αντιμετώπιση από τις σωφρονιστικές αρχές, στις κακές σχέσεις με τους συγκρατούμενους. Ο σύγχρονος ρόλος τους είναι περισσότερο

⁴⁸⁷ Dammer H.R., The reason for religious involvement in the correctional environment, *Journal of Offence Rehabilitation*, 2002, 35(3/4), σσ. 35-58.

⁴⁸⁸ Dammer H.R., ό.π., σσ. 35-58.

⁴⁸⁹ Shaw R.D., *Chaplains to the imprisoned: Sharing life with the incarcerated*, London & New York: Routledge, 2016, σ. 25.

⁴⁹⁰ Sundt J.L., *Bringing light to dark places: An occupational study of prison chaplains*, Doctoral dissertation, University of Cincinnati, Ohio, 1997, σ. 48. (Ανακτήθηκε στις 09/02/2021 από: <https://cech.uc.edu/content/dam/cech/programs/criminaljustice/Docs/Dissertations/sundtjl.pdf>).

διευρυμένος και περιλαμβάνει την οργάνωση και τον συντονισμό των φυσικών δεξιοτήτων, της επαγγελματικής και εθελοντικής δράσης, τη διευκόλυνση της διαδικασίας παροχής αδειών για θρησκευτικούς λόγους, όπως είναι οι επισκέψεις σε εκκλησίες, και της σύναψης συμβάσεων για την παροχή εξωτερικών θρησκευτικών υπηρεσιών. Επιπρόσθετα, είναι υπεύθυνος για την κατάρτιση των σωφρονιστικών υπαλλήλων και του προσωπικού των φυλακών, σχετικά με τις βασικές αρχές, τα τελετουργικά και τις πρακτικές, όχι μόνο των αυτοπροσδιοριζόμενων χριστιανών κρατουμένων, αλλά και των αλλόθρησκων-αλλόδοξων⁴⁹¹. Η χριστιανική εκπαίδευση στα σωφρονιστικά καταστήματα δεν παρέχεται σήμερα μόνο από τους εφημέριους, αλλά και από εθελοντές εκπαιδευτικούς θεολόγους.

Η επαφή των τροφίμων των σωφρονιστικών καταστημάτων με τη χριστιανική εκπαίδευση και παιδαγωγική, λειτουργεί ωφελιμιστικά σε προσωπικό και πρακτικό επίπεδο. Υποστηρίζεται ότι οι κρατούμενοι αποκτούν νόημα για τη ζωή και σταδιακά ελπίζουν ότι ο Θεός θα παράσχει τις διεξόδους αυτές που θα τους βγάλουν από τη δεινή ψυχολογική και σωματική τους κατάσταση, ότι αποκτούν ελπίδα για μια ζωή μακριά από το περιθώριο και την κοινωνική απομόνωση· ότι αποκτούν ένα είδος προσωπικής ικανοποίησης και ηρεμίας που τους καλλιεργεί ένα αίσθημα προσωπικής ευημερίας· ότι αποκτούν σταδιακά βελτιωμένη αυτό-εικόνα και αυτό-αντίληψη, καθώς και ισχυρή αυτό-αποδοχή, απαλλασσόμενοι από τις ενοχές για το έγκλημα που έχουν διαπράξει, για την αποτυχημένη ζωής τους και για τον πόνο που έχουν προκαλέσει στους οικείους και τους τρίτους· ότι τους δίδεται η ευκαιρία να μεταστρέψουν τη συμπεριφορά τους μέσω του αυτό-ελέγχου, συμμορφούμενοι στην πειθαρχία που απαιτεί η χριστιανική πρακτική, υπακούοντας στις χριστιανικές αρχές, αποφεύγοντας τις συγκρούσεις με τους άλλους κρατούμενους και το προσωπικό· ότι αναπτύσσουν ειλικρινείς και εποικοδομητικές διαπροσωπικές σχέσεις με τους άλλους τρόφιμους,

⁴⁹¹ Dammer H.R., *The reason for religious involvement in the correctional environment*, ό.π.

παρωθούμενοι από το αίσθημα του ανήκειν που καλλιεργείται μεταξύ των μελών της χριστιανικής κοινότητας· ότι έχουν πρόσβαση σε υλικά δωρεάν προϊόντα, όπως βιβλία, συγγράμματα, τρόφιμα κ.ά.⁴⁹².

Η εκπαίδευση στα σωφρονιστικά καταστήματα έχει γενικά σχεδιαστεί για να ικανοποιεί την κοινή αντίληψη ότι η τιμωρία είναι η καλύτερη απάντηση στο έγκλημα ή η αποτελεσματικότερη λύση για την αποτροπή του. Οι τρόφιμοι εκπαιδεύονται να υπακούν στις εντολές και να συμμορφώνονται στην κεντρική γραμμή. Αυτό σημαίνει ότι η ασφάλεια στα καταστήματα κράτησης συνδέεται με την υπακοή και τον σωφρονισμό. Υπό αυτό το πρίσμα, διαπιστώνεται ότι η γενική παιδαγωγική υποθάλπει, προάγει και ενισχύσει μια συμπεριφορά υποβολής και διόρθωσης στους κρατούμενους. Διδάσκει υποτέλεια και υπακοή στην εξουσία, ενώ υποστηρίζει την υφιστάμενη ιεραρχία, βασιζόμενη στην κυριαρχία⁴⁹³.

Στον πυρήνα της χριστιανικής εκπαίδευσης δεν εντοπίζεται το ενδιαφέρον για την ενίσχυση των συστημάτων κυριαρχίας ή ανάδειξης, η ενίσχυση και η επικράτηση των παθογενειών των κοινωνιών διαχρονικά: του ιμπεριαλισμού, του ρατσισμού, του σεξισμού, και στην παρούσα περίπτωση, του εγκλεισμού⁴⁹⁴. Αντίθετα, βασικός και απώτερος σκοπός της χριστιανικής εκπαίδευσης είναι να ελευθερώσει τον νου και την ψυχή των κρατούμενων, κι όχι να τους υποτάξει.

Για τον λόγο αυτό, οι ιερείς και οι θεολόγοι, δηλαδή οι φορείς της χριστιανικής εκπαίδευσης, έχουν ένα διττό καθήκον: αφενός το έργο της καλλιέργειας, της διατήρησης και της ενδυνάμωσης της ελπίδας και αφετέρου την οργάνωση και την ενίσχυση της δυναμικής και της ενότητας της κοινότητας⁴⁹⁵. Στη χριστιανική εκπαίδευση, η ελπίδα έχει κεντρικό ρόλο,

⁴⁹² Dammer, ό.π.

⁴⁹³ Brown R.R., *Un-barring hope: Theological education and the prison*, ό.π.

⁴⁹⁴ Brown R.R., ό.π.

⁴⁹⁵ Hooks B., *Teaching community: A pedagogy of hope*, ό.π.

καθώς αντιτίθεται στην κακοποίηση και επεκτείνει τα όρια του δυνατού, αυτού που μπορεί να γίνει πράξη⁴⁹⁶. Η μέριμνα για την ενότητα της κοινότητας, μέσω της διδασκαλίας της θεολογίας της ετερότητας, αξιοποιείται για να επανα-εισαγάγει τους κρατούμενους στον εαυτό τους, για να νιώσουν εκ νέου τα χαμένα συναισθήματα που απορρέουν από το ανήκειν, από την εγγύτητα, από τη συνεκτικότητα, που είτε χάνεται στην κατάσταση εγκλεισμού είτε στην προηγούμενη κατάσταση κοινωνικής περιθωριοποίησης. Η χριστιανική πίστη είναι βαθιά ριζωμένη στην ελπίδα και η χριστιανική εκπαίδευση της κοινότητας, επικεντρώνεται συνεχώς στην επίδραση και τις επιπτώσεις της στην καθημερινότητα και κυρίως στο πρόσωπο του κάθε τρώφου.

Στο πλαίσιο της χριστιανικής εκπαίδευσης διδάσκεται ότι η φυλακή είναι μια κατ' εικόνα Θεού κοινότητα ανθρώπων και για αυτό τα συρματοπλέγματα και οι υψηλοί τοίχοι των σωφρονιστικών εγκαταστάσεων δεν επιτρέπεται και δεν πρέπει να επισκιάζουν την υπέρτατη θεολογική αλήθεια⁴⁹⁷. Το κύριο μέλημα του ιερωμένου ή του θεολόγου είναι να εστιάσει στην οντολογική σημασία της χριστιανικής εκπαίδευσης, που δεν είναι άλλη από τον μαθητή. Εφορμώντας από το αόρατο και την απάνθρωπη διαβίωση των κρατουμένων, στις οποίες τους υποβάλλει η εκδικητική ιδεολογία και λειτουργία της φυλακής, η χριστιανική εκπαίδευση υπενθυμίζει ότι όλοι οι άνθρωποι ανεξαιρέτως είναι δημιουργημένοι κατ' εικόνα Θεού. Η αναγνώριση της ανθρωπινότητας αυτής, ως ιδιότητας του δημιουργήματος του Θεού, επιβεβαιώνει ακριβώς την κατ' εικόνα υπόστασή του, άρα και την θεϊκή αποτύπωση σε όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως αν είναι «καλοί» ή «κακοί», «νομοταγείς» ή «παραβάτες», «ελεύθεροι» ή «έγκλειστοι»⁴⁹⁸.

⁴⁹⁶ Grey M.C., *The outrageous pursuit of hope*, Crossroad, New York, 2000, σσ.20-30.

⁴⁹⁷ Brown R.R., *Un-barring hope: Theological education and the prison*, ό.π.

⁴⁹⁸ Freire P., *Pedagogy of freedom: ethics, democracy and civic courage*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 1998· Freire P., *Pedagogy of the oppressed*, ό.π.

Βάσει της ανωτέρω αντίληψης, οι στόχοι της χριστιανικής εκπαίδευσης στα καταστήματα κράτησης είναι η απελευθέρωση μέσω του επιβεβαιωμένου προσώπου. Το πρόσωπο των κρατουμένων πρέπει να διατηρείται, να επικυρώνεται, να ενισχύεται και πρωτίστως να αντιμετωπίζεται με σεβασμό, γιατί στην πραγματικότητα είναι η εικόνα του Θεού. Αν η εκπαίδευση στη φυλακή αφορά στην ελευθερία, στη θεραπεία, στην ολότητα⁴⁹⁹ και την επαναδιαμόρφωση του εαυτού⁵⁰⁰, τότε μόνο μπορεί να διαπιστωθεί ότι είναι επαρκής για να επιτύχει τον στόχο της χριστιανικής εκπαίδευσης, να αναδείξει δηλαδή το ανθρώπινο πρόσωπο των κρατουμένων.

Πρωτίστως, στο μέρος της εκπαιδευτικής σκοποθεσίας που αφορά στην απελευθέρωση, προωθείται η προσωπική και η συλλογική απελευθέρωση και αντιμετωπίζεται η καταστροφική διαιώνιση και ενίσχυση του αισθήματος ντροπής, και των πράξεων εξευτελισμού και διαπόμπευσης⁵⁰¹. Η χριστιανική κοινότητα-«τάξη» είναι ένα μέρος όπου η ενοχή και η ντροπή δεν έχουν καμία θέση, καθώς λειτουργούν ανασταλτικά στην αναγνώριση και την ανάδειξη της αξίας του προσώπου των κρατουμένων. Η επιβεβαίωση της προσωπικής τους αξίας μπορεί να γίνει όταν υιοθετηθεί μια δημοκρατική προσέγγιση στην εκπαίδευση, όπου ως στόχος θα τίθεται από κοινού μια αμοιβαία απελευθέρωση τόσο από τους κρατούμενους όσο και από τους διαμεσολαβητές της διαδικασίας⁵⁰².

Κατά τη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία στο πλαίσιο της χριστιανικής εκπαίδευσης, κρίνεται απαραίτητο να καθιερωθεί η στοχοθέτηση της επιβεβαίωσης του προσώπου των κρατουμένων, μέσω της ενθάρρυνσης όλων των συμμετεχόντων να ακούσουν και να ακουστούν ως ίσος προς ίσο.

⁴⁹⁹ Hooks B., *Teaching community: A pedagogy of hope*, ό.π.

⁵⁰⁰ Chopp R., *Saving work: Feminist practices of theological education*, ό.π.

⁵⁰¹ Σίσκου Σ. *Η τιμωρία στο σχολείο και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή*. Νο. GRI-2015-14376. Aristotle University of Thessaloniki, 2014, σσ. 20 κ.ε.

⁵⁰² Gregory P.S., Cross-national correlations of quantifiable societal health with popular religiosity and secularism in the prosperous democracies, *Journal of Religion & Society*, 2005, 7, σσ. 1-17.

Αυτό μπορεί να γίνει πραγματικότητα σε ένα κλίμα φιλικό, ειλικρινές, εμπιστευτικό, κατανόησης και ενσυναίσθησης. Αναμφίβολα, η ατμόσφαιρα αυτή που χαρακτηρίζεται από τα ανωτέρω, απέχει παρασάγγας και είναι διαφορετική από αυτή που επικρατεί έξω από τη χριστιανική εκπαιδευτική «αίθουσα». Έξω από τη χριστιανική «τάξη» κυριαρχεί ο φόβος, η καταπίεση, η υπακοή, η συμμόρφωση, και ως εκ τούτου, με αυτή την χριστιανική εκπαίδευση πρέπει οι κρατούμενοι να βιώνουν το αντίθετο: ισότητα, πνευματική ελευθερία, σεβασμό και εκτίμηση του προσώπου, της μοναδικότητας και της ετερότητας⁵⁰³.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, το οποίο επιτυγχάνεται διαλεκτικά μεταξύ ιερέα και φυλακισμένων, είναι εύκολο να τονιστεί η αναγκαιότητα απελευθέρωσης του εαυτού και των άλλων, γεγονός απαραίτητο για την προστασία από τους καταπιεσμένους που μετατρέπονται σε καταπιεστές⁵⁰⁴. Κεντρικής σημασίας είναι οι συμμετέχοντες να εκφράσουν τις εμπειρίες, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, να απεκδυθούν από την αίσθηση του θύματος, της ευθύνης και της ενοχής και να επιβεβαιώσουν την επιθυμία τους να απελευθερωθούν ηθικά, αλλάζοντας την αντίληψη που έχουν για τον εαυτό και το περιβάλλον τους⁵⁰⁵. Μέσα από τον χριστιανικό διάλογο, η απελπισία αντικαθίσταται από την ελπίδα, η οποία σαρκώνεται στο πρόσωπο του Τριαδικού Θεού, και το κατ' εικόνα γίνεται αντιληπτό ως συστατικό στοιχείο της εν Χριστώ καινής ζωής και υποστάσεως⁵⁰⁶.

Η χριστιανική εκπαίδευση στο σωφρονιστικό σύστημα λειτουργεί υποστηρικτικά στην αναμόρφωση και επανένταξη του κρατούμενου στην κοινωνία, καθώς συμβάλλει στην αλλαγή της αντίληψης του κρατούμενου για

⁵⁰³ Brown R.R., *Un-barring hope: Theological education and the prison*, ό.π.

⁵⁰⁴ Αρχιτεκτονίδου, Ιωάννα Χαραλάμπους. *Η συμβολή των βιωματικών εμπειριών στην Χριστιανική αγωγή*. No. GRI-2020-27910. Aristotle University of Thessaloniki, 2020, σσ. 11κ.ε..

⁵⁰⁵ Brown R.R., ό.π.; Chopp R., *Saving work: Feminist practices of theological education*, ό.π.

⁵⁰⁶ Freire P., *Pedagogy of freedom: ethics, democracy and civic courage*, ό.π. Freire, P., *Pedagogy of the oppressed*, ό.π.

τον εαυτό του και τους άλλους, και μέσω αυτής υιοθετεί θετική κοινωνική στάση και συμπεριφορά. Η χριστιανική εκπαίδευση ενσταλάζει στους τρόφιμους την αίσθηση ότι είναι μέρος της ενότητας της κοινωνίας και τους καλλιεργεί τη βεβαιότητα ότι υπάρχουν για αυτούς πραγματικές ευκαιρίες «έξω» για την υπερκέρραση του σκοπέλου της φτώχειας και της απομόνωσης⁵⁰⁷. Παράλληλα με τα προγράμματα που οργανώνονται και υλοποιούνται στη φυλακή υπέρ της όσο το δυνατό ομαλότερης επαναφοράς των κρατουμένων στην κοινωνία, η χριστιανική εκπαίδευση τους ενισχύει ηθικά⁵⁰⁸. Ερευνητικά έχει καταδειχθεί ότι οι κρατούμενοι που συμμετείχαν στις διαλεκτικές χριστιανικές διδαχές, τουλάχιστον τον τελευταίο χρόνο πριν από την αποφυλάκισή τους, καθώς επίσης κι εκείνοι που δηλώνουν «πιστοί χριστιανοί», είναι πολύ λιγότερο πιθανό να υποτροπιάσουν είτε βραχυπρόθεσμα είτε μακροπρόθεσμα, εκδηλώνουν θετική κοινωνική συμπεριφορά και υιοθετούν έναν ευεργετικό για τους ίδιους και τους γύρω τους, τρόπο ζωής⁵⁰⁹. Πολύ συχνά τα χριστιανικά εκπαιδευτικά προγράμματα που υλοποιούνται στα καταστήματα κράτησης είναι σχεδιασμένα έτσι ώστε να προσφέρουν στους φυλακισμένους, ανάλογα με το ποινικό τους μητρώο κατά τη περίοδο της πρακτικής τους, τη δυνατότητα να καταρτιστούν περαιτέρω θεολογικά και να υπηρετήσουν το ποίμνιο ως ιερείς ή ως κατηχητές

⁵⁰⁷ Hawley J., Murphy I. & Souto-Otero M., Prison education and training in Europe. Current state-of-play and challenges. A summary report authored for the European Commission by GHK Consulting. European Commission, 2013. Ανακτήθηκε στις 06/02/2021 από: http://www.antoniasella.eu/nume/Hawley_UE_education_may13.pdf.

⁵⁰⁸ Epstein A.S., Educating ethical children, *Highscope Curriculum Development*, 2010, 24(1).

⁵⁰⁹ Dixon T., *Science and religion: A very short introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2008· Johnson B.R., Religious programs and recidivism among former inmates in prison fellowship programs: A long-term follow-up study, *Justice Quarterly*, 2004, 21, σσ. 329-354· Solomon A.L., Waul M., Ness A.V. & Travis J., Outside the walls. A national snapshot of community-based prisoner reentry program, 2004, σ.38. (Ανακτήθηκε στις 08/02/2021 από: <http://www.urban.org/sites/default/files/publication/57856/410911-Outside-the-Walls.PDF>)· Johnson B.R., Larson D.B. & Pitts T.G., Religious programs, institutional adjustment and recidivism among former inmates in prison fellowship programs, *Justice Quarterly*, 1997, 14, σσ. 145-166· Blazer D.G. & Palmore E., Religion and aging in a longitudinal pane, *The Gerontologist*, 1976, 16, σσ. 82-85.

μετά την αποφυλάκισή τους. Με την επαγγελματική αυτή διέξοδο, περιορίζονται οι πιθανότητες εγκληματικής υποτροπής και επιστροφής σε κατάσταση εγκλεισμού⁵¹⁰.

Η χριστιανική εκπαίδευση βελτιώνει την εικόνα και ενισχύει την αυτό-εικόνα των κρατουμένων, καθιστώντας κατανοητό ότι οι έγκλειστοι στα σωφρονιστικά καταστήματα είναι κατ' εικόνα Θεού δημιουργήματα, άνθρωποι με προσωπική αξία. Διαγράφει τον φόβο, την άγνοια, την ενοχή, τη ντροπή, το κρίμα και την αισχύνη από την ψυχή τους και αποκαθιστά έτσι το ανθρώπινο ως κατεξοχήν υποστασιακή τους ιδιότητα. Μέσω της χριστιανικής εκπαιδευτικής διαλεκτικής, οι συμμετέχοντες μαθαίνουν να αποκαλύπτουν και να αυτό-αποκαλύπτονται, ενώ συνειδητοποιούν την ισχυρή συνάφεια μεταξύ των εν Χριστώ αληθειών και της ουσίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ανθρώπων.

Η χριστιανική εκπαίδευση περιορίζει την υποτροπή των πρώην κρατουμένων μετά την αποφυλάκισή τους, αντιμετωπίζοντας τους βασικούς παράγοντες που τους επαναφέρουν στην εγκληματική δράση, όπως είναι η επαγγελματική αποκατάσταση, η αποθάρρυνση της κατάχρησης ουσιών. Ουσιαστικά, ανοίγει τον δρόμο της πνευματικής απελευθέρωσης τους από την καταπίεση που βιώνουν, τους θέτει σε μια πορεία ηθικής καθοδήγησης και ορθής συμπεριφοράς, δια της οποίας θα ανταπεξέλθουν σε πρώτο επίπεδο στο διανοητικά, ψυχικά και σωματικά φθαρτικό περιβάλλον της φυλακής, και σε δεύτερο επίπεδο στη διεφθαρμένη, υλιστική και εκφυλισμένη κοινωνία στην οποία αναμένεται κάποια στιγμή της ζωής τους να επιστρέψουν.

Με την εντρύφηση στη χριστιανική διδασκαλία, οι τρόφιμοι παύουν να φοβούνται μόνο τους ανθρώπους: μαθαίνουν να φοβούνται και τον Θεό Δημιουργό, στον οποίο αντιλαμβάνονται ότι είναι υπόλογοι για τις πράξεις και τους λόγους τους. Είναι εμπειρικά αποδεδειγμένο ότι η χριστιανική

⁵¹⁰ Brown R.R., *Un-barring hope: Theological education and the prison*, ό.π..

εκπαίδευση αλλάζει την εικόνα και την αυτό-εικόνα των νυν και πρώην κρατουμένων, και συμβάλλει στη μείωση της υποτροπής των τελευταίων. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι απαραίτητο να ενθαρρυνθεί η διδασκαλία του Λόγου του Θεού στα σωφρονιστικά καταστήματα και για τον λόγο αυτό θα πρέπει όλοι οι φορείς, εκκλησιαστικοί και πολιτικοί, να συνδράμουν, να συνεργαστούν και να συνεργήσουν προς επίτευξή του.

4.2 Η ποιμαντική των φυλακισμένων

Η Ποιμαντική αποτελεί επιστημονικό κλάδο της Θεολογίας που μεθοδεύει την πρακτική και θεωρητική διασάφηση του καθήκοντος-έργου της σωτηρίας των ανθρώπων δια του Χριστού⁵¹¹. Η ποιμαντική παραπέμπει στην έννοια της φροντίδας και της μέριμνας, και αφορά στην ποιμαντική διάσταση της αναγέννησης του ανθρώπου δια της μυστηριακής ζωής της Εκκλησίας⁵¹². Στο πλαίσιο της Ποιμαντικής εμπίπτουν σήμερα τα προβλήματα που βιώνει το ποίμνιο εντός του κοινωνικού γίγνεσθαι, τα οποία ταξινομούνται σε κατηγορίες. Μια από αυτή είναι η Ποιμαντική των φυλακισμένων, που ενδιαφέρει το παρόν πόνημα, η οποία εντάσσεται σε μια ευρύτερη κατηγορία, αυτή της Ποιμαντικής του «περιθωρίου»⁵¹³. Σε αυτή, περιλαμβάνονται οι ποιμαντικές δράσεις που αποσκοπούν στην παροχή φροντίδας, μέριμνας και βοήθειας σε ανθρώπους που ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας⁵¹⁴, προκειμένου να αναγεννηθούν, να κερδίσουν εκ νέου τη ζωή-δώρο που τους

⁵¹¹ Κορναράκης Ιω., Ορθόδοξη Ποιμαντική Ψυχολογία, Σύναξη, 25, 1988, σσ. 21-22.

⁵¹² Γιαννουλάτος Α., Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 2000, σ. 265.

⁵¹³ Βαρριάς Α., Η Ποιμαντική του «Περιθωρίου», Θεολογία, Τόμ.81, Τεύχ.2, σσ. 209-238.

⁵¹⁴ Ο όρος «περιθώριο, όσον αφορά στην κοινωνία, παραπέμπει σε κατηγοριοποιήσεις ανθρώπων, μεμονωμένων ή ομάδων, βάσει των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων τους και σύμφωνα με τις επικρατούσες ή κανονιστικές στάσεις, απόψεις και αντιλήψεις. Το «κοινωνικό περιθώριο» αποτελεί το «χωνευτήρι» των ανθρώπων, στο οποίο ο κυρίαρχος κοινωνικός μηχανισμός «σπρώχνει» όσους εκδηλώνουν ή υιοθετούν συμπεριφορές που αντίκεινται στον μέσο όρο και ξενίζουν. Το κοινωνικό περιθώριο είναι μια κατασκευή που εισάγεται από το «εγώ» έναντι του «άλλου», προκειμένου να αποβάλει την ετερότητα, αγνοώντας σαφώς ότι αυτή συνεπάγεται την ενότητα (Βαρριάς, Η Ποιμαντική του «Περιθωρίου», ό.π., σ.215).

πρόσφερε ο Δημιουργός τους και να εξασφαλίσουν μια θέση στη Βασιλεία των Ουρανών.

Η ύπαρξη και η αναγνώριση της Ποιμαντικής των φυλακισμένων (ή της Ποιμαντικής του Περιθωρίου) δεν σημαίνει την αποδοχή του φαινομένου του κοινωνικού παραγκωνισμού των ανθρώπων ως λύση στην αποβολή της ετερότητας από πλευράς Εκκλησίας. Αντίθετα, συνεπάγεται τη συστηματοποίηση μιας μεταμορφωτικής προσέγγισης των κρατούμενων, ως περιπτώσεις πεπτωκότων ανθρώπων που τίθενται στο κοινωνικό περιθώριο, λόγω του κατακερματισμού του προσώπου τους, εξαιτίας της υπερίσχυσης των παθών τους. Σύμφωνα με την Ορθόδοξη Θεολογία το αντικείμενο της Ποιμαντικής των φυλακισμένων δεν είναι η σωτηρία του κρατούμενου ως κοινωνικά περιθωριοποιημένου, αλλά ως εκκλησιαστικά αποπροσανατολισμένου.

Ωστόσο, στην πράξη τα ανωτέρω δεν αποκλίνουν, αλλά βρίσκονται σε στενή συνάφεια. Κι αυτό γιατί, τα ενταγμένα στην πνευματική ζωή της εν Χριστώ Εκκλησίας, μαθαίνουν και κατανοούν το ακριβές και ουσιαστικό νόημα της ελευθερίας, της αγάπης και της ετερότητας, και είναι σε θέση να συνάπτουν στενούς και υγιείς δεσμούς με τους συνανθρώπους τους στο εν Χριστώ κοινωνικό περιβάλλον. Η Ποιμαντική των φυλακισμένων πραγματώνεται μέσω της λατρευτικής ζωής, της πατερικής παράδοσης και της θεολογικής σκέψης, βιωμένης εντός των στενών ορίων της αγαπητικής σχέσης που συνάπτεται και αναπτύσσεται μεταξύ του ποιμένα και του εκάστοτε κρατούμενου. Στον πυρήνα της ποιμαντικής αυτής διαδικασίας εντοπίζεται η αποκατάσταση της αξίας του προσώπου του κρατούμενου, μέσω της οποίας θα είναι σε θέση να επαναπροσδιορίσει τη σχέση του με τον Θεό και τους συνανθρώπους του, τις έννοιες της ελευθερίας, της αγάπης και της ετερότητας, το πραγματικό νόημα και τον σκοπό της ζωής του.

Ο ιερέας που αναλαμβάνει το καθήκον του ποιμένα και του κατηχητή των κρατουμένων στα σωφρονιστικά καταστήματα θα πρέπει να γνωρίζει εκ των προτέρων ότι τα προβλήματα-εμπάθειες που οδηγούν τους ανθρώπους εν γένει στην υιοθέτηση παραβατικών συμπεριφορών είναι κατεξοχήν ηθικά και πνευματικά⁵¹⁵. Θα πρέπει να έχει ως γνώμονα την αντίληψη ότι η ηθική και η πνευματική ζωή του κάθε ανθρώπου ορίζεται στη σχέση του με τον Θεό και ότι στην πραγματικότητα αφορά στη συσχέτιση και τη σύνδεση του κτιστού με το Άκτιστο⁵¹⁶. Κι αυτό γιατί, το πρόσωπο του κάθε ανθρώπου, κάθε άλλο παρά μονοδιάστατο είναι. Συντίθεται ως ενότητα ψυχικών, ηθικών και πνευματικών στοιχείων, η οποία έχει ως στόχο να έρχεται σε κοινωνία με τα άλλα πρόσωπα, στο πραγματικό κοινωνικό γίγνεσθαι⁵¹⁷.

Όπως ακριβώς η Εκκλησία υποχρεούται να λειτουργήσει εντός του κτιστού κόσμου και να αναλάβει τις ευθύνες της έναντι του Θεού, έτσι κι ο ποιμένας των φυλακών καλείται να λειτουργήσει εντός του περιθωριοποιημένου αυτού συνόλου, να επιφορτιστεί και να φέρει σε πέρας την ευθύνη να επαναφέρει τον πεπτωκότα «παραβάτη» στην τροχιά που οδηγεί στον Θεό και στην πορεία που οδηγεί στη θέωση⁵¹⁸.

Ο ποιμένας που αναλαμβάνει το έργο της αναδημιουργίας του πεπτωκότα κρατούμενου, έχει πλήρη συνείδηση ότι ο άνθρωπος, ανεξαρτήτως του ατομικού υποβάθρου ή του κοινωνικού περιγύρου του, έχει ροπή προς την αμαρτία. Ωστόσο, το ζητούμενο είναι να μάθει να αγωνίζεται και να αντιστέκεται ενάντια στην εν λόγω «έμφυτη» αμαρτωλότητά του, καθώς αυτή είναι που τον απομακρύνει από τον Θεό. Λόγω ακριβώς αυτής της

⁵¹⁵ Κεσελόπουλος Α., *Προτάσεις Ποιμαντικής Θεολογίας*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 114.

⁵¹⁶ Μαντζαρίδης Γ., *Ορθόδοξη Πνευματική Ζωή*, Εκδόσεις Πουρναράς Π.Σ., Θεσσαλονίκη, 2010, σσ. 22-32.

⁵¹⁷ Γιούλτσης, Β., *Πνευματικότητα και Κοινωνική Ζωή*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1999, σσ. 9-14.

⁵¹⁸ Κορναράκης, Ι., *Ποιμαντικά Θέματα*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 89.

απομόνωσης από τον Δημιουργό του, ο άνθρωπος στρέφεται εναντίον του εαυτού του, εναντίον των γύρω του, και δεν διστάζει να προκαλέσει κακό⁵¹⁹. Βασικός σκοπός του ποιμένα που έρχεται σε επικοινωνία με τους έγκλειστους στα σωφρονιστικά ιδρύματα είναι, είτε να τους υπενθυμίσει σε περίπτωση που το έχουν αποβάλει από τη μνήμη τους, είτε να τους διδάξει σε περίπτωση που δεν το γνωρίζουν, ότι κάθε άνθρωπος είναι δημιουργημένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του Θεού, γεγονός που τους καθιστά διαχρονικά και αέναα σε δυναμική σχέση αρμονίας τόσο με τον Δημιουργό τους όσο και με τους συνανθρώπους τους⁵²⁰.

Η απομόνωση του ανθρώπου από το περιβάλλον του, που όπως προαναφέρθηκε είναι απόρροια της απομάκρυνσής τους από τον Θεό, θεωρείται βασικό αίτιο εκδήλωσης αντικοινωνικής συμπεριφοράς σύμφωνα με τις αρχές της επιστήμης της ψυχολογίας. Δεδομένης αυτής της παραδοχής, οι επιστήμονες ψυχολόγοι-ψυχοθεραπευτές αποσκοπούν να εφαρμόσουν όλες εκείνες τις ψυχολογικές πρακτικές που θα επαναφέρουν τον άνθρωπο στην πρότερή του κατάσταση, δηλαδή σε μια σχέση αρμονίας με τον εαυτό του και με τους συνανθρώπους του.

Όσο αυτός παραμένει αποτραβηγμένος και απομονωμένος, τίθεται στο περιθώριο, είτε λόγω δική τους πρωτοβουλίας είτε λόγω του κοινωνικού συνόλου που τον εξωθεί προς τα εκεί, και σταδιακά αρχίζει να χάνει την επαφή με τον Θεό, με τον εαυτό του και με τους γύρω του. Σε αυτή την κατάσταση, κυριεύεται από ένα καθηλωτικό αίσθημα φόβου, το οποίο έχει της απαρχές του στο γεγονός της πτώσης. Με οδηγό τον φόβο αυτό, ο άνθρωπος λησμονεί τη βασική λειτουργία του να βρίσκεται σε επικοινωνία με τους συνανθρώπους του και αντ' αυτού, στρέφεται ενάντια σε αυτούς, όντας πλήρως αποπροσανατολισμένος. Σε αυτό το πλαίσιο, το πνεύμα της αγάπης

⁵¹⁹ Μαντζαρίδης, *Ορθόδοξη Πνευματική Ζωή*, ό.π., σσ.61-68; Καραγιάννης Δ., *Ρωγμές και Αγγίγματα*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2011, σ. 29.

⁵²⁰ Βάντσος Χ., *Θέματα Ποιμαντικής Ψυχολογίας*, Εκδόσεις Αϊβάζης, Θεσσαλονίκη, 1990, σ. 24.

και η αίσθηση της ενότητας αποδυναμώνονται και τίθενται σε αδράνεια. Με την παρέμβασή του ο ποιμένας των φυλακών, μπορεί να ωθήσει τον κρατούμενο να συνειδητοποιήσει ότι η ανάγκη για αγάπη, ανήκειν και επικοινωνείν είναι διαρκώς παρούσα εντός του, αρκεί να την ανακαλύψει και να την αφήσει να εκδηλωθεί. Κι αυτό μπορεί να γίνει μόνο μέσω της κατανόησης ότι η θέση του βρίσκεται εντός της κοινωνίας, εντός του κόσμου που δημιούργησε ο Θεός⁵²¹.

Ο ποιμένας των φυλακών, εκτός από βαθιές θεολογικές γνώσεις, θα πρέπει να είναι οπλισμένος με το ψυχικό σθένος, προκειμένου να δείξει στον κρατούμενο κατανόηση, να του παρέχει στοργή και να επιδείξει εν γένει υπομονή. Κι αυτό γιατί, είναι πολύ πιθανό να κληθεί να αντιμετωπίσει προσωπικότητες ιδιαίτερας προβληματικές, πλήρως «χαμένες» από τον δρόμο του Χριστού και μη διατεθειμένες να φτάσουν στον προσδοκώμενο σημείο αυτογνωσίας, που θα επαναφέρει στον ορίζοντα την πορεία προς την ειλικρινή μετάνοια.

Είναι πολύ σημαντικό για τον ιερέα των φυλακών να καταφέρει να πείσει τον κρατούμενο ότι η έκτιση της ποινής στη φυλακή δεν ισοδυναμεί με τιμωρία, αλλά με μια ευκαιρία αναγέννησης, επαναφοράς στην πρότερη κατάσταση της πλήρους συνειδητοποίησης του Θεού, του προσώπου του και των προσώπων των άλλων, ως πρώτο βήμα για την κατάκτηση της αρμονικής κοινωνικής συνύπαρξης. Θα πρέπει να κατανοήσει ο κρατούμενος ότι η φυλάκιση δεν είναι αναγκαστικός σωφρονισμός, αλλά μια μοναδική εμπειρία που λειτουργεί ως κίνητρο επανένωσης με τον Θεό-Δημιουργό. Για να πετύχει αυτόν τον στόχο, ο ποιμένας θα πρέπει να καταστήσει σαφές ότι πρέπει να αποβληθεί κάθε αίσθημα φόβου και κάθε αίσθημα ενοχής. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει απάθεια ή αδιαφορία για τα δεινά που ενδεχομένως έχει προκαλέσει ο κρατούμενος σε τρίτους και στον εαυτό του, αλλά μετατροπή τους σε

⁵²¹ Ρεράκης Χρ., *Ο άλλος στο ελληνικό σχολείο. Ορθόδοξη Χριστιανοπαιδαγωγική Θεώρηση*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 134.

κινητήριες δυνάμεις συνειδητοποίησης των σφαλμάτων και εγρήγορης για την επανόρθωσή τους. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια εσωτερική διαδικασία που οδηγεί στην από καρδιάς και ειλικρινή μετάνοια, η οποία συνεπάγεται αυτομάτως την απομάκρυνση του απομονωμένου και μόνου ανθρώπου, από τον κόσμο της αμαρτίας, της διαφθοράς και της παραβατικότητας.

Έχοντας ως πρότυπο τον Χριστό, που με ευλάβεια στεκόταν απέναντι στους πεπτωκότες ανθρώπους, ο ποιμένας της φυλακής, θα πρέπει να υιοθετήσει ανάλογη στάση προς τους κρατούμενους, αναγνωρίζοντας ότι πρόκειται για «βασανισμένες» ψυχές που πλήττονται από τον εγκλεισμό και την κοινωνική απομόνωση, οι οποίες φθείρουν την υπομονή τους. Μέλημα του ποιμένα είναι να ενεργοποιήσει ψυχικά, συναισθηματικά και διανοητικά τον κρατούμενο, να του παρέχει τη διέξοδο που θα τον κάνει να ξεφύγει από τη δεινή του πραγματικότητα-κατάσταση. Απαρχή και κατάληξη της ποιμαντικής δράσης του ιερέα των φυλακών είναι η θεραπεία και η αναγέννηση του εγκλειστού, μέσω της επαναφοράς του στον δρόμο του Θεού, στο τέλος του οποίου η ψυχή του θα φτάσει στον προορισμό της: στην ένωση με τον Δημιουργό. Για την επιτυχή έκβαση της ποιμαντικής απαραίτητη προϋπόθεση είναι η υπερκέρραση και η καταπολέμηση των παθών του κρατούμενου, τα οποία τον καταδυναστεύουν, τον απομακρύνουν από τον λόγο του Χριστού, θέτοντάς τον σε έναν φαύλο κύκλο εμπάθειας-παραβατικότητας-τιμωρίας-εκδίκησης.

Σε αυτή τη διαδικασία αναγνώρισης των παθών, ο ποιμένας, μεταξύ άλλων, καλείται να αντιμετωπίσει την άρνηση του κρατούμενου να κατανοήσει το πραγματικό πρόβλημά του. Για τον τελευταίο, η παραβατική-εγκληματική του συμπεριφορά συνήθως οφείλεται σε κοινωνικούς παράγοντες (ανεργία, η φτώχεια κ.ά.) ή σε προσωπικούς, (σκληρά παιδικά χρόνια, κακή οικογενειακή κατάσταση, εκμετάλλευση από τρίτους κ.ά.). Ο Θεός, σύμφωνα με την άποψή του, είναι συνήθως άδικος και απών από τη «βασανισμένη» ζωής του, δεδομένου ότι παραβλέπει και ότι δεν είναι σε θέση

να αντιληφθεί ότι ο ίδιος είναι αυτός που έστρεψε το βλέμμα τους από Αυτόν, από τον εαυτό του και όλους συνανθρώπους του. Ο ποιμένας είναι υπεύθυνος να τον κάνει να συνειδητοποιήσει ότι το πραγματικό πρόβλημά του απορρέει από την προσωπική του επιλογή να προτιμήσει τον δρόμο της ακολασίας από εκείνον της εν Χριστώ Αλήθειας, να απαρνηθεί το ότι είναι πλασμένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση με τον Δημιουργό του και να συμβιβαστεί πλήρως με την πεπτωκυία ύπαρξή του. Σε αυτή έρχεται διαρκώς αντιμέτωπος με την αμαρτία, τον μεγαλύτερο εχθρό του, που τον απομακρύνει από τον Θεό και από το ενδεχόμενο επαναφοράς του στην αρχέγονη-προπρωτική του κατάσταση, και τον υποβιβάζει στο κατώτερο επίπεδο του κτιστού κόσμου.

Ο ποιμένας των φυλακών θα πρέπει να πείσει τον έγκλειστο να σταυρωθεί με τον Χριστό προκειμένου να Τον συναντήσει κατά την ημέρα της κρίσεως. Η διαδικασία αυτή της πειθούς, θα πρέπει να εκκινήσει με φορά από «έξω προς τα μέσα». Ο κληρικός θα πρέπει να μεριμνήσει αρχικά για την ίαση του σώματος του κρατούμενου και στη συνέχεια της ψυχής του. Κι αυτό γιατί, οι αμαρτίες δεν πλήττουν μόνο την ψυχή του ανθρώπου, αλλά θολώνουν το μυαλό, προκαλούν την ψυχοσυναισθηματική ισορροπία, και συνεπώς ζημιώνουν το σώμα, το οποίο εν τέλει εξωτερικεύει την εσωτερική ένταση και δέχεται τον αντίκτυπό της. Η θεραπεία της ψυχής του έγκλειστου αναμένεται να γίνει μέσω της ειλικρινούς και σε βάθος επικοινωνίας με τον ποιμένα, που σταδιακά θα οδηγήσει στη μετάνοια και την εξομολόγηση. Όταν γίνεται λόγος για «επικοινωνία», ουσιαστικά πρόκειται για μια πολυδιάστατη και πολυεπίπεδη εκπαιδευτική διαδικασία, όπου ο κρατούμενος φτάνει σε επίγνωση, συνείδηση και γνώση του προσώπου του.

Η ποιμαντική πορεία προς τη μετάνοια και την εξομολόγηση, όπως αυτή σχεδιάζεται και εφαρμόζεται από τον υπεύθυνο ιερέα της φυλακής, βασίζεται στα κηρύγματα των Πατέρων της Εκκλησίας. Σε αυτά, κατά κάποιο τρόπο εξισώνεται η μετάνοια και η εξομολόγηση με το βάπτισμα, υπό το πρίσμα ότι ο άνθρωπος που δεν μπορεί να υπερβεί την εμπαθή πεπτωκυία

κατάστασή του, αλλά βυθίζεται ολοένα και περισσότερο σε αυτή, του αναγκαιοί ένα εκ νέου βάπτισμα. Ο Γρηγόριος Νύσσης⁵²² θεωρεί ότι με τα δάκρυα της μετάνοιας ο άνθρωπος ξαναβαπτίζεται και κατά παρόμοιο τρόπο, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς⁵²³ χαρακτηρίζει τη μετάνοια «βάπτισμα δακρύων». Ο Ιωάννης της Κλίμακος⁵²⁴ και ο άγιος Συμεών⁵²⁵ χαρακτηρίζουν τη μετάνοια «δεύτερο βάπτισμα», ενώ ο Ιωάννης Δαμασκηνός⁵²⁶ και ο Αναστάσιος Συναΐτης⁵²⁷ θεωρούν ότι το βάπτισμα με τα δάκρυα της μετάνοιας είναι αληθινό, αλλά εξαιρετικά επίπονο. Τα δάκρυα της μετάνοιας είναι το ύδωρ του βαπτίσματος, με το οποίο εκκινεί η εν Χριστώ ζωή. Κατά ανάλογο τρόπο, η μετάνοια σημαίνει την επανεκκίνηση της εν Χριστώ καινής ζωής ως δεύτερη ευκαιρία. Με το βάπτισμα ο άνθρωπος αναγεννιέται ηθικά και πνευματικά, καθώς καθαρίζεται από το αμάρτημα των προπατόρων.

Με τη μετάνοια, ο άνθρωπος αναγεννιέται ηθικά και πνευματικά, καθώς καθαρίζεται από τα αμαρτήματα στα οποία περιέπεσε, καταχρώμενος την ελεύθερη βούληση που του χάρισε ο Δημιουργός του. Ουσιαστικά, ο μετανοημένος άνθρωπος επανέρχεται στην κατάσταση που ακολούθησε του χρίσματος που του δώρισε το Άγιο Πνεύμα στην αρχή της πνευματικής του ζωής, το οποίο οδηγεί στην προσωπική του ενδυνάμωση, ανάπτυξη και εν τέλει, τελείωση. Η μετάνοια, σαν άλλο χρίσμα, σφραγίζει εκ νέου τη δωρεά του Αγίου Πνεύματος και επαναθέτει τον πρώην αμαρτωλό στην πορεία που οδηγεί μακριά από τη φθορά και τον θάνατο. Στην πραγματικότητα η

⁵²² Γρηγόριος Νύσσης, *Πρός τούς βραδύνοντας εἰς τὸ βάπτισμα*, PG 46, 417B.

⁵²³ Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος* 42, PG 9, 649C.

⁵²⁴ Ιωάννης Κλίμακος, *Κλίμαξ* 7, PG 88, 804A-804B.

⁵²⁵ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Υμνος* 55, SC 196.

⁵²⁶ Ιωάννης Δαμασκηνός, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, Ματσούκας Ν., (Κείμενο-Μετάφραση, Εισαγωγή, Σχόλια), Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2007, σσ. 345-351.

⁵²⁷ Αναστάσιος Συναΐτης, *Λόγος εἰς τὸν ἕκτον ψαλμόν*, PG 89, 1100A.

μετάνοια βεβαιώνει και επικυρώνει το βάπτισμα, καθαρίζει τις αμαρτίες και οδηγεί στη σωτηρία⁵²⁸.

Οδηγούμενος προς τη μετάνοια, ο κρατούμενος, με τη συμβολή του ποιμένα των φυλακών, «συναντά» το Άγιο Πνεύμα, που κατέρχεται σε αυτόν και τον μεταμορφώνει εκ νέου σε υιό του Θεού, σε θέσει και χάριτι θεό, σε συγκληρονόμο της βασιλείας των Ουρανών, σε συγγενή όλων των αγίων. Ο μετανοημένος έχει πλήρη συνείδηση της χάριτος που του δίδεται από τον Θεό, γεγονός που σύμφωνα με τον άγιο Συμεών, συνεπάγεται με ένα νέο πνευματικό και ηθικό βάπτισμα⁵²⁹. Από το καινό αυτό και πλήρως συνειδητό βάπτισμα, ο κρατούμενος απελευθερώνεται από τις αμαρτίες που τον βαραίνουν και καθαγιάζεται με την επάνοδο του Αγίου Πνεύματος στην εν Χριστώ πια ζωή του.

Ο ποιμένας θα πρέπει να καταστήσει σαφές και κατανοητό στον μετανοημένο κρατούμενο ότι η τέλεια χάρη δεν είναι κάτι που του χαρίζεται χωρίς όρους και χωρίς προϋποθέσεις. Τη δικαιούται εφόσον αποκτήσει βαθιά και ειλικρινή πίστη, εφόσον διακατέχεται από αγάπη για τον Θεό, τον εαυτό του και τους συνανθρώπους του, και εφόσον την αποδεικνύει εμπράκτως και καθημερινώς την εν λόγω πίστη και αγάπη στους γύρω του. Υπό αυτό το πρίσμα, η μετάνοια δεν έχει καμία αξία, άρα και καμία διάρκεια, αν συνοδεύει από αισχρές και πονηρές πράξεις και σκέψεις. Η αλλαγή που

⁵²⁸ Ματσούκας Ν., *Δογματική και Συμβολική θεολογία Β'.* Εκθεση της Ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2016, σσ.475-484; Σκαλτσής Π., *Λειτουργικές Μελέτες Ι*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2010, σσ.37-84; Τσίγκος Β., *Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του Αγίου Συμεών του νέου θεολόγου*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2009, σσ.206-222; Καλλιακμάνης Β., *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής*, *Λεντίω ζωννύμενοι ΙΙ*, Εκδόσεις Μυγδονία, Θεσσαλονίκη, 2005, σσ. 41-65.

⁵²⁹ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις 2*, 139-152, SC 96 και SC113.

οδηγεί στον αγιασμό και την ουράνια χάρη θα πρέπει να είναι ριζική, μόνιμη και να στρέφεται προς όλους, εξίσου⁵³⁰.

Με την πράξη της μετάνοιας και της εξομολόγησης, ο κρατούμενος ως άνθρωπος που μόλυνε τον εαυτό του, που έβλαψε τους γύρω του και που έπληξε την εμπιστοσύνη που του έδειξε ο Δημιουργός του, δύναται να λάβει εκ νέου τη θεία χάρη, την οποία στερήθηκε λόγω των άνομων και ανήθικων πράξεων. Χωρίς αυτή, μετέτρεψε το πρόσωπό του σε εστία δαιμόνων, παθών και ηδονών, που τον απομάκρυναν από την κοινωνία του Θεού και των ανθρώπων. Μέσα από την εκπαιδευτική και συμβουλευτική διάδρασή του με τον ποιμένα της φυλακής, ο κρατούμενος, αν και εφόσον έχει ειλικρινείς προθέσεις, θα καταφέρει να επανασυνδεθεί με τον Θεό και τους ανθρώπους, να αποκαταστήσει την επικοινωνία με τον Πρώτο και τους δεύτερους, να απελευθερωθεί από τα βαρίδια που τον κρατούν μακριά από τον δρόμο της θέωσης, της σωτηρίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η χριστιανική εκπαίδευση μπορεί να οδηγήσει στη μετάνοια και την εξομολόγηση, που συνιστούν την ανάκληση της χάριτος του νηπιακού βαπτίσματος. Μέσω της ποιμαντικής αυτής πολυπρισματικής και χρονοβόρας διαδικασίας, ο κρατούμενος δύναται να ανακτήσει όλες εκείνες τις θείες δωρεές που απώλεσε επειδή αμάρτησε⁵³¹.

Η πολυπλοκότητα της ποιμαντικής στη φυλακή έγκειται αναμφίβολα στο ότι το ποίμνιο του ιερέα απαρτίζεται από ανθρώπους που βάλλονται από πάθη, που όχι μόνο επιλέγουν να ζουν εκτός της εν Χριστώ κοινωνίας, αλλά που σε πολλές περιπτώσεις αγνοούν το θέλημα του Θεού. Η όλη εκπαιδευτική και αναγεννητική διαδικασία θεμελιώνεται σε μια σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ των εμπλεκόμενων: ιερέα και τροφίμου. Χωρίς αυτή, καμία πρόοδος δεν μπορεί να σημειωθεί, καμία μεταστροφή δεν μπορεί να λάβει χώρα και κανένα καλό δεν μπορεί να προκύψει για τη «βασανισμένη» ψυχή του

⁵³⁰ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια θεολογικά, γνωστικά και πρακτικά* 45, SC 51,

⁵³¹ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις* 30; Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Ηθικοί Λόγοι* 2,7, 306-311, SC 122,

έγκλειστου. Για τον λόγο αυτό, κρίνεται επιβεβλημένο ο πνευματικός οδηγός να είναι έμπειρος, καλά καταρτισμένος σε θέματα θεολογικά, κοινωνικά και ψυχοθεραπευτικής συμβουλευτικής, προκειμένου να αποπνεύσει στον κρατούμενο, όχι μόνο ένα αίσθημα σιγουριάς, αλλά την απόλυτη βεβαιότητα ότι βρήκε το στήριγμα που θα τον οδηγήσει στη λύτρωση από τα πάθη που τον οδήγησαν στον εγκλεισμό⁵³². Βάσει των ανωτέρω, καθίσταται σαφές και κατανοητό ότι ο ρόλος του ποιμένα των φυλακών θα πρέπει να ανατίθεται από την ηγεσία της Εκκλησίας σε έμπειρο και απαθή «ιατρό», που θα βοηθήσει τον φυλακισμένο να υπερκεράσει την πνευματική-ψυχοσυναισθηματική-ηθική του κατάπτωση και να λειτουργήσει ως ζωντανό παράδειγμα της τελειότητας που εξασφαλίζει τη ένωση με τον Θεό. Μόνο τότε ο ποιμένας μπορεί να αναχθεί σε πραγματικός ηγέτης στην οδό της προσωπικής ανάτασης, της τελείωσης και της σωτηρίας⁵³³.

Ο μεταμορφωμένος εν Αγίω Πνεύματι ποιμένας των φυλακών, έχει αξιωθεί να βρίσκεται κοντά στον Θεό, με προσωπική εργασία επί των εντολών Του. Αυτή του, τη θεϊκή εμπειρία, καλείται να μεταβιβάσει στον τρόφιμο, μέσω εκπαιδευτικών μεθόδων και πρακτικών, προκειμένου να τον ανακαινίσει. Υπό αυτό το πρίσμα, ο ποιμένας θα πρέπει να είναι διατεθειμένος και πρόθυμος να κοινωνήσει τα προσωπικά του βιώματα στο πρόσωπο που έχει μπροστά του, στον αδελφό του, έτσι ώστε να αξιώσει κι εκείνων να απολαύσει τις μέχρι τώρα χαμένες δωρεές του Θεού-Δημιουργού⁵³⁴.

Η κοινωνία αυτή των προσωπικών βιωμάτων του ποιμένα, συνεπάγεται την έμπρακτη προβολή των ωφελειών της πιστής υπακοής στις θεϊκές εντολές, οι οποίες αφορούν στην ανάδειξη και την ενίσχυση των αρετών, καθώς επίσης στην κατατρόπωση των παθών. Σε αυτό το «χειροπιαστό»

⁵³² Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Επιστολή 1*, 418-424; Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Ευχαριστίες 1*, 19-25, SC 113; Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις 20*, SC 104.

⁵³³ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια θεολογικά, γνωστικά και πρακτικά*, SC 51.

⁵³⁴ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις 34*, SC 113.

πλαίσιο, ο τρώφιμος της φυλακής βλέπει μπροστά του το έμπρακτο παράδειγμα του ενάρετου και απαθούς ατόμου που οδεύει προς την τελείωση και τη σωτηρία, το οποίο αποτελεί απόρροια της υπακοής στις εντολές του Θεού. Βλέπει μπροστά του έναν αληθινό άνθρωπο ο οποίος έχει επιλέξει για τον εαυτό του την οδό της αγάπης και της ταπείνωσης, της απάθειας και της διάκρισης. Ως προς την τελευταία, αυτή αφορά στο εν των Αγίω Πνεύματι χάρισμα του ποιμένα να διακρίνει την ποιότητα, τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά όλων των ανθρώπων με γνώμονα την αγάπη, και βάσει αυτών να προτείνει θεραπείες, να αντιλαμβάνεται τις ευάρεστες στον Θεό πράξεις, και να καθοδηγεί σύμφωνα με αυτές το ποίμνιό του⁵³⁵.

Η αγάπη είναι η κινητήριος δύναμη του πνευματικού-ποιμένα, ώστε να φέρει σε πέρας το καθήκον του. Στην πραγματικότητα συνιστά την ουσία και τον θεμέλιο λίθο της πνευματικής και ηθικής πατρότητας. Η αγάπη του ποιμένα προς τον Θεό είναι η ενέργεια που ανανεώνεται-ενισχύεται διαρκώς και που εκδηλώνεται με πράξεις ευγνωμοσύνης. Η αγάπη είναι κυρίαρχο συναίσθημα και απορρέει από εκείνη που ώθησε τον Θεό να δημιουργήσει τον κτιστό κόσμο και τον άνθρωπο, ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση δημιουργία Του. Ο ποιμένας είναι αυτός που αντιλαμβάνεται την αγάπη που εισπράττει από τον Θεό και που είναι έτοιμος να διοχετεύσει και να μοιραστεί με το ποίμνιό του. Υπό αυτό το πρίσμα, ενσκήπτει στα προβλήματα του κρατουμένου με πατρική αγάπη και είναι αποφασισμένος να τον συμπαράσχει στην πορεία προς τη σωτηρία, μακριά από την αμαρτία, τη φθορά και τον θάνατο⁵³⁶.

Ο ποιμένας μεταμορφώνεται σε πνευματικός πατέρας όταν κινητοποιείται από την αγάπη κι όχι από τα πάθη, όταν έχει φτάσει στο

⁵³⁵ Καλλιακμάνης, *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής*, Λεντίω ζωννύμενοι II, ό.π., σ. 52.

⁵³⁶ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Επιστολή 3*, 5-8; Χριστοφορίδης Β., *Η πνευματική πατρότης κατά τον Συμεών τον Νέο Θεολόγο*, διατριβή επί διδακτορία, Εκδόσεις Πουρναράς Π.Σ., Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 73.

σημείο να είναι ταυτόχρονα φίλος και δούλος του Θεού. Τότε είναι ικανός να ακολουθήσει την κατάλληλη θεραπευτική-εκπαιδευτική στρατηγική προκειμένου να σώσει τον κρατούμενο από το πνευματικό, ηθικό, ψυχικό και κοινωνικό τέλμα, όπου έχει περιέλθει. Πρότυπο του ποιμένα είναι ο ίδιος ο Χριστός, ο οποίος θυσιάστηκε προκειμένου να σώσει την αμαρτωλή ανθρωπότητα, χωρίς να κάνει διακρίσεις⁵³⁷.

Ο ποιμένας των φυλακών, εφόσον αναλαμβάνει τον δύσκολο ρόλο του πνευματικού πατέρα των κρατουμένων, καλείται να επιδείξει προθυμία και ζήλο, ώστε να προβεί σε κάθε είδους θυσίες ή κόπους, προκειμένου να πετύχει τον στόχο της αναγέννησης, δηλαδή της μετάνοιας, που οδηγεί στην απελευθέρωση από την αμαρτία και εν τέλει στη σωτηρία. Βασικό «όπλο» στα χέρια του είναι ο Θεός Λόγος, τον οποίο πρέπει να διδάξει στο ποίμνιό του, όχι όμως μέσω μιας στείρας διαδικασίας, αλλά μέσω μιας βιωματικής πράξης, που εκκινεί από τις προσωπικές του εμπειρίες και εξελίσσεται με τον διαμοιρασμό των χαρισμάτων που ο ίδιος δέχθηκε από τον Θεό.

Είναι επίσης σημαίνουσας σημασίας να πείσει τον κρατούμενο ότι η αξιότητά του αυτή εκπηγάει από το Άγιο Πνεύμα και ότι οι προθέσεις του απορρέουν αποκλειστικά από την πατρική αγάπη που νιώθει για αυτόν, όπως και για κάθε συνάνθρωπό του, που στο πρόσωπό του βλέπει τα παιδιά του. Είναι χρέος του ποιμένα των φυλακών να καταδείξει εμπράκτως στον κρατούμενο ότι τον αντιμετωπίζει ως πνευματικό του παιδί, ότι αγρυπνεί για τη σωτηρία της ψυχής του και ότι αναλαμβάνει να τον απελευθερώσει από τα αμαρτήματά του με πλήρη επίγνωση, ευθύνη και κυρίως, κατανόηση.

Η σωτηρία του κρατούμενου από τα πάθη του, η πνευματική και ηθική του πρόοδος, καθώς και η συνειδητοποίηση της αξίας του προσώπου του Θεού, του εαυτού του και των συνανθρώπων του, που οδηγεί στη σωτηρία, είναι

⁵³⁷ Κριβοσέιν Β., *Μέσα στο φῶς τοῦ Χριστοῦ. Ἅγιος Συμεὼν ὁ Νεὸς Θεολόγος (949-1022), Βίος– Πνευματικότητα – Διδασκαλία*, Σκουτέρη Π. (μετάφραση), Εκδόσεις Το περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη, 1983, σ. 132.

ταυτόχρονα η μεγαλύτερη ανταμοιβή που μπορεί να λάβει ο ποιμένας των φυλακών και η πιο τρανή απόδειξη της αγάπης για τον Θεό⁵³⁸. Σε αυτή την αγαπητική διάθεση αντιδρά και ανταποκρίνεται ο φυλακισμένος, καθώς συνειδητοποιεί ότι υπάρχει ένα πρόσωπο που μπορεί να εμπιστευτεί, στο οποίο μπορεί να αποκαλύψει τον πραγματικό εαυτό του και να ομολογήσει τα πάθη που τον καταδυναστεύουν.

4.2.1 Προσωποκεντρική ποιμαντική στις φυλακές

Ως προσωποκεντρική ποιμαντική, μπορεί να χαρακτηριστεί η προσπάθεια αποκάλυψης της απάτης που έχει βιώσει ο εν δυνάμει πνευματικός άνθρωπος αναφορικά με τη μόνη αυθεντική αλήθεια, μέσω της διερεύνησης της προσωπικότητάς του και της κατάκτησης του μεγαλύτερου βαθμού αυτογνωσίας και αυτοεπίγνωσης⁵³⁹. Πρόκειται για μια πρακτική αυτοσυνειδησίας, που έχει μακρά παράδοση στην εκκλησιαστική-χριστιανική ιστορία και συναντάται πολύ συχνά με τον όρο ψυχολογία του βάθους. Σύμφωνα με αυτή, ο ποιμένας βοηθάει τον άνθρωπο να αντιληφθεί και να γνωρίσει το πρόσωπό του, και σταδιακά να έρθει σε γνωριμία τόσο με τον Θεό όσο και με τους συνανθρώπους του. Όσο ο άνθρωπος αδυνατεί να δει στο βάθος του εαυτού του, καθίσταται αδύνατο να είναι ειλικρινής απέναντι στον ίδιο, στον Θεό και τους γύρω του⁵⁴⁰.

Στον πυρήνα της αυτοδιαγνωστικής και αυτοανακαλυπτικής αυτής ποιμαντικής διαδικασίας εντοπίζεται η σχέση του ιερέα-κρατουμένου, από την οποία εκκινεί η σταδιακή ανακάλυψη-αποκάλυψη του προσώπου του δεύτερου, μέσω της ενσυναίσθησης, της αποδοχής και της αυθεντικότητας του πρώτου. Ο ποιμένας, ως φορέας και εκφραστής των αρχών της Εκκλησίας,

⁵³⁸ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις* 19, SC σ. 320.

⁵³⁹ Κορναράκης Ι., *Εγχειρίδιο ποιμαντικής ψυχολογίας*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 15.

⁵⁴⁰ Κορναράκης, *Εγχειρίδιο ποιμαντικής ψυχολογίας*, ό.π., σ. 22.

παρέχει στον κρατούμενο τη δυνατότητα να θεραπευτεί από την αμαρτία, η οποία, όπως έχει προαναφερθεί, είναι η αιτία της εμπάθειάς του, που τον «καταδίκασε» στον εγκλεισμό.

Στην πραγματικότητα, ο ποιμένας εκπαιδεύει και προετοιμάζει τον κρατούμενο στο να φτάσει στη μετάνοια και να συμμετάσχει στο μυστήριο της εξομολόγησης, μέσω του οποίου θα επιτευχθεί η προσωπική συνάντησή του με τον Θεό. Ενεργοποιεί ένα σχέδιο αυτοϊασης και αυτοθεραπείας, φέρνοντας στην επιφάνεια και αναδεικνύοντας την αξία του προσώπου του. Υπό αυτό το πρίσμα, ο κρατούμενος αναμένεται να θεραπευτεί με αυτό που είναι στην πραγματικότητα, φτάνοντας στην μετάνοια. Η σταδιακή πορεία προς την αναγέννηση του κρατούμενου εξελίσσεται με την ένταξή του στην εν Χριστώ κοινωνία, ιδωμένη ως οντολογικό γεγονός, και ολοκληρώνεται με τη επανατοποθέτησή του στην πορεία που οδηγεί στη θέωση⁵⁴¹.

Η μοναδικότητα της προσωποκεντρικής (αυτογνωστικής-αυτοανακαλυπτικής) ποιμαντικής έγκειται στον θεανθρώπινο χαρακτήρα της, που αντίκεινται στον αποκλειστικά θεανθρώπινο της αυτογνωστικής-αυτοανακαλυπτικής ψυχολογίας ή ψυχοθεραπείας. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο αφορά στον τρόπο επίτευξης και στην ποιότητα της αυτογνωσίας: στην πρώτη, η γνωριμία του ανθρώπου με το πρόσωπό του προκύπτει ως απόρροια της σύναψης προσωπικής σχέσης με τον Θεό, ενώ στη δεύτερη ο θεϊκός παράγοντας αποκλείεται και υπάρχει πάντα ο κίνδυνος της πλάνης. Στην προσωποκεντρική ποιμαντική, τα εμπλεκόμενα πρόσωπα είναι τρία: του ιερέα, του κρατούμενου, αλλά και του Χριστού, το οποίο είναι και το σημαντικότερο. Αυτό σημαίνει ότι κατά την ποιμαντική διαδικασία, δεν δημιουργείται ένα κλειστό και αυστηρό οντολογικό σύστημα, όπου ο ιερέας, ο κρατούμενος, ο Θεός και η κοινωνία αυτοαναφέρονται ως ξεχωριστές οντότητες με μοναδική υπαρκτική αυτάρκεια. Κι αυτό γιατί, το ποιμαντικό

⁵⁴¹ Ζηζιούλας Ι., Νόσος και θεραπεία. Στο: *Θεολογία και Ψυχιατρική σε διάλογο*, Πρακτικά Ημερίδας, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, (141-156), 2011, σσ. 149-150.

περιβάλλον ως κλειστό οντολογικό σύστημα, θα εξαιρούσε κάθε αίσθημα ετερότητας και θα περιόριζε την ελευθερία. Θα απέκλειε δηλαδή την ετερότητα και την ελευθερία, οι οποίες αμφότερες αποτελούν βασικά συστατικά στοιχεία του προσώπου του ανθρώπου κατά την ορθόδοξη θεολογία⁵⁴².

Η ετερότητα, όπως έχει προαναφερθεί στην παρούσα μελέτη, είναι βασική προϋπόθεση της ενότητας, υπό το πρίσμα ότι καταργεί τη μοναδικότητα. Μέσα από την ετερότητα το πρόσωπο του ανθρώπου καθίσταται προσωπείο και υπόκειται, όχι σε οντολογική ταυτότητα, αλλά σε κοσμικό ήθος. Εξάλλου, η ετερότητα δεν σημαίνει απλώς τη διαφορετικότητα υπό μια ατομοκεντρική θεώρηση, αλλά τη διαφορετικότητα υπό ένα εξόδιο και κοινωνικό πρίσμα.

Σε αυτό το πλαίσιο, το δίπολο ενότητα-ετερότητα έχει οντολογικό περιεχόμενο⁵⁴³. Κατά την «ανοικτή» ποιμαντική διαδικασία στη φυλακή, μεταξύ του ιερέα και του κρατούμενου, η ετερότητα συμπορεύεται με την ενότητα και φανερώνεται μέσα από την πατρική σχέση του Θεού και των ανθρώπων. Ο Θεός-Δημιουργός, ως πατέρας των ανθρώπων, είναι η κοινή πηγή προσφοράς προς όλους, άρα και η κοινή πηγή αναφοράς τους, που υπενθυμίζει και επιβεβαιώνει την αφετηριακή αδελφική σύνδεση που ίσταται στο σύνολο της ανθρωπότητας⁵⁴⁴.

Σε αυτό το πλαίσιο ετερότητας-ενότητας, ο ποιμένας της φυλακής καλείται να φανερώσει η πραγματική φύση του ανθρώπινου προσώπου του κρατουμένου. Καλείται δηλαδή να αποκαλύψει στον τελευταίο ότι είναι φύσει αδύνατο να ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τον εαυτό κι όχι για τους συνανθρώπους-αδελφούς του. Μέσω της διδαχής, της έμμεσης βίωσης και της

⁵⁴² Αγόρας, *Περί Κόσμου, Ανθρώπου και Ιστορίας...* ό.π., σ. 98.

⁵⁴³ Γιαγκάζογλου, *Πρόσωπο και Ετερότητα: Δοκίμιο για μια θεολογία της Ετερότητας...* ό.π.

⁵⁴⁴ Τερέζης, *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας...* ό.π., σ. 38.

κατανόησης του ευχαριστιακού ήθους, ο κρατούμενος θα είναι σε θέση να κατανοήσει ότι παράλληλα με την προσωπική του σωτηρία πορεύεται και η σωτηρία των γύρω του, η σωτηρία του συνόλου της κοινωνίας, η σωτηρία όλης της οικουμένης⁵⁴⁵. Όταν θα κατανοήσει αυτή την αλήθεια, ο κρατούμενος θα μπορέσει να συμφιλιωθεί με την ιδέα ότι αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας και ότι μπορεί να συνδυάσει στη ζωή του το ατομικό με το συλλογικό. Στην εν Χριστώ κοινωνία άλλωστε, κανείς δεν προηγείται των άλλων, η ενότητα και η ετερότητα συμπορεύονται, χωρίς ποτέ η πρώτη να ισοπεδώνει την ανθρώπινη προσωπικότητα. Αντίθετα, αναδεικνύει την αξία του προσώπου του, την υπαρκτική και υποστασιακή του μοναδικότητα, εντός της πολλαπλότητας των προσώπων⁵⁴⁶.

Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο, η ποιμαντική της φυλακής μετασχηματίζεται σε μια εσχατολογική προσωποκεντρική διαδικασία αυτοανακάλυψης και αυτογνωσίας, που οδηγεί στην καλλιέργεια μιας στάσης σεβασμού προς την ετερότητα, ως μια άενη υπαρξιακή έγνοια. Ο κρατούμενος αντιλαμβάνεται την αξία του προσώπου του, κατανοεί την αξία των προσώπων των άλλων, τους «αγκαλιάζει» και υιοθετεί προς αυτούς μια αγαπητική στάση, σχεδόν «σταυρική».

Παράλληλα με την ετερότητα, ο ποιμένας των φυλακών πρέπει να στοχεύσει στη διασφάλιση της ελευθερίας, που είναι κεφαλαιώδης στην ορθόδοξη ανθρωπολογία και ένα ζητούμενο που εμπράκτως λείπει από τη ζωή του κρατούμενου. Καλείται να διδάξει ότι από τη φύση και τη γέννησή του ο άνθρωπος είναι πλασμένος έτσι ώστε να είναι ελεύθερος, σύμφωνα με την κατ' εικόνα δημιουργία του από τον Θεό. Στην πορεία της ζωής του, εκμεταλλευόμενος το θεϊκό «δώρο» του αυτεξούσιου, δηλαδή της ελεύθερης βούλησης, μπορεί να φτάσει στο καθ' ομοίωση του Δημιουργού του. Ωστόσο, ο

⁵⁴⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Προς τους έχοντας παρθένους συνεισάκτους*, Δ', PG 47, 500.

⁵⁴⁶ Γιαννουλάτος Α., *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία. Μελετήματα Ορθόδοξον Προβληματισμού*, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 2005, σ. 41.

ποιμένας θα πρέπει να καταστήσει σαφές στον κρατούμενο ότι το ανωτέρω δεν συνιστά οντολογική δυνατότητα του ανθρώπου, αλλά μια πραγματικότητα που προκύπτει κατά χάριν, αφού έρθει σε επικοινωνία με τον Θεό. Κατά ανάλογο τρόπο, θα πρέπει να διασαφηνιστεί ότι η αυτοεξουσιότητα δεν σχετίζεται αορίστως με επιλογές που θα κληθεί να κάνει ο άνθρωπος κατά την πορεία της ζωής του. Αντίθετα, αφορά αποκλειστικά στην επιλογή του δρόμου της αμαρτίας, της φθορότητας και του θανάτου.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο ποιμένας θα πρέπει να βοηθήσει τον κρατούμενο να κατανοήσει ότι οι επιλογές του δεν αφορούν στο αν απλώς θα βλάψει τους συνανθρώπους, θα στρέψει το βλέμμα του μακριά από τον Θεό ή θα επιλέξει να τεθεί στο περιθώριο της κοινωνίας. Αντ' αυτού αφορούν στο αν θα επιλέξει τον δρόμο του θανάτου ή την οδό της σωτηρίας. Λαμβάνοντας υπόψη το ανωτέρω και έχοντας γνώση του ότι η καταπολέμηση των παθών μπορεί να λειτουργήσει απελευθερωτικά από τις αμαρτίες, ο κρατούμενος θα συνειδητοποιήσει ότι μπορεί να αξιοποιήσει την ελεύθερη βούληση που του πρόσφερε ο Θεός προς το πραγματικό όφελος: τη σωτηρία της ψυχής του⁵⁴⁷.

Ο ποιμένας γνωρίζει και πρέπει να γνωστοποιήσει στον κρατούμενο ότι στην ορθόδοξη θεολογία η ελευθερία δεν είναι μια γενική ιδέα ή μια έμπρακτη πραγματικότητα, αλλά το πρόσωπο του Χριστού⁵⁴⁸. Συνεπώς, όταν ο κρατούμενος θα συναντηθεί με τον Χριστό, στην πραγματικότητα θα συναντηθεί με την ελευθερία του,⁵⁴⁹ χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει τη φυσική ελευθερία του, αλλά την πνευματική και ηθική, που οδηγεί στη σωτηρία.

Μέσα στο κλίμα ανελευθερίας που επικρατεί στη φυλακή, ο ποιμένας μπορεί να πείσει τον κρατούμενο ότι διαθέτει μια πραγματική ελευθερία: να

⁵⁴⁷ Αντώνιος ο Μέγας, *Παραινέσεις περί χρηστής πολιτείας* 18, Φιλοκαλία Α', σ. 7.

⁵⁴⁸ Όσιος Θαλάσσιος, *Δεύτερη εκατοντάδα περί της αγάπης και εγκράτειας* 33, Φιλοκαλία Β', σ. 213.

⁵⁴⁹ Ιω.8:36.

ακολουθήσει την οδό που χάραξε ο Χριστός, προς τη Βασιλεία των Ουρανών⁵⁵⁰. Πρόκειται για την ελευθερία που κανείς δεν μπορεί να του στερήσει και που είναι η λύση διαφυγής από την εμπάθεια του που τον σπρώχνει στην αμαρτία. Είναι η ελευθερία στην πνευματική ζωή.

Η συνειδητοποίηση και η καλλιέργειά της από τον ιερέα των φυλακών, στρέφει αυτόβουλα τον κρατούμενο προς τη μετάνοια και ανοίγει τον δρόμο προς την εξομολόγηση. Τίποτα σε αυτή τη διαδικασία δεν γίνεται καταναγκαστικά από τον ιερέα, ο οποίος καλείται να δείξει απόλυτο σεβασμό προς το πρόσωπο του κρατούμενου και υπομονή κατά τη δύσκολη μετάβαση του τελευταίου από την άρνηση και την εμπάθεια προς την αποδοχή και τη μετάνοια. Σαν άλλος πατέρας, ο ποιμένας μένει στην αφάνεια της διαδικασίας, με διακριτικότητα και αποσκοπεί στη μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια για τον κρατούμενο⁵⁵¹. Αυτή, πραγματώνεται δυνητικά σε μια ειλικρινή σχέση ανιδιοτέλειας, εμπιστοσύνης και ελευθερίας⁵⁵².

Ο ποιμένας της φυλακής καλλιεργεί κατά τη διαπροσωπική επικοινωνία με τον κρατούμενο ένα κλίμα ελευθεριότητας, ώστε ο τελευταίος να φτάσει στα προσδοκώμενα επίπεδα πνευματικής ωριμότητας για να αποφασίζει αυτόβουλα και ελεύθερα⁵⁵³. Σε καμία περίπτωση δεν είναι πρόθεση του ιερέα να αναγκάσει τον συνομιλητή του σε μια κατάσταση μηχανικής και εξαναγκαστικής υπακοής και συμμόρφωσης. Βασικός του ρόλος είναι να παρέχει όλα τα εφόδια εκείνα που θα κινητοποιήσουν τον κρατούμενο να φτάσει στην αυτοανακάλυψη με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, να υπερβεί δηλαδή τα στενά κτιστά όριά του και να φτάσει στη θέωση. Ο έμπειρος ποιμένας γνωρίζει ότι ο συνδυασμός της Θείας Χάρης με

⁵⁵⁰ Μρκ.8:34.

⁵⁵¹ Clément O., *Η θεολογία μετά τον «θάνατο του Θεού»*, Γιανναράς Χρ., μετάφραση, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, 1973, σ. 71.

⁵⁵² Μάρκος Ασκητής, *Περί των οιομένων εξ έργων δικαιούσθαι* 213, Φιλοκαλία, τ.Α', σ. 124.

⁵⁵³ Σωφρόνιος Σαχάρωφ, *Αγώνας Θεογνωσίας. Η αλληλογραφία του Γέροντος Σωφρονίου με τον Δ. Μπαλφούρ*, Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 2006, σ. 265.

την ελευθερία του ανθρώπου θα οδηγήσουν τον κρατούμενο στην αυτοϊαση και την αυτοθεραπεία, στην επικοινωνία με τον Θεό και την πόρευση προς τη Βασιλεία των Ουρανών. Μέλημά του είναι πείσει τον κρατούμενο να επιζητήσει εμπράκτως τον εν λόγω συνδυασμό που θα τον καταστήσει αυτεξούσιο στο έργο της δικής του σωτηρίας, και να μην αρκεστεί ούτε μόνο στη Θεία Χάρη ούτε μόνο στην ελευθερία του⁵⁵⁴.

Κατά την ποιμαντική διαδικασία, ο πνευματικός ποιμένας επιδιώκει και στοχεύει στην ελεύθερη συμμετοχή του κρατουμένου, υιοθετώντας μια διακριτική στάση. Δεν κατευθύνει τον τελευταίο, αλλά τον εκπαιδεύει θεολογικά, ώστε να χαράξει τον δικό του δρόμο βάσει των προσωπικών του επιθυμιών και προτεραιοτήτων. Τον ακολουθεί, αποδέχεται και σέβεται τις επιλογές του, ακόμα κι όταν έχουν αρνητικό αντίκτυπο, εκτιμώντας το γεγονός ότι είναι δικές του και ότι έχουν προκύψει από μια εσωτερική διεργασία. Με έμμεσο τρόπο, τον βοηθάει να αντιστρέψει τις αρνητικές αυτές επιλογές και να τις καταστήσει θετικές, μέσω της ενδοσκόπησης. Παράλληλα, θα τον βοηθήσει να κατανοήσει τη διαφορά μεταξύ του να είναι ένα αδρανές άτομο και ένα λειτουργικό πρόσωπο στην κοινωνία. Η ποιμαντική διαδικασία θα πρέπει να αναχθεί σε μια βιωματική εμπειρία συνάντησης και ένωσης του κρατούμενου με τον Θεό, η οποία θα αποβεί καταλυτική και θεμελιώδης σημασίας για τη μετέπειτα ζωή του. Κι αυτό γιατί, μέσω της ένωσης-συνάντησης με τον Θεό, ο κρατούμενος θα ανακαινιστεί, θα θεοποιηθεί και θα εξέλθει-ανέλθει από τα δεσμευτικά και στενά όρια της ανθρώπινης φύσης⁵⁵⁵.

Πολύ σημαντικό στοιχείο της ποιμαντικής διαδικασίας στη φυλακή είναι η αγάπη, την κινητήριο δύναμη της ενασχόλησης του ιερέα με τη

⁵⁵⁴ Yves H., *Alexander Men: A witness for contemporary Russia, a man for our times*, Oakwood Publication, London, 1995, σ. 124.

⁵⁵⁵ Κοσμόπουλος Αλ. & Μουλαδούδης Γρ., *Ο Carl Rogers και η προσωποκεντρική του θεωρία για την ψυχοθεραπεία και την εκπαίδευση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σ. 43.

σωτηρία των κρατουμένων, οι οποίοι θεωρούνται απόκληροι και ανεπιστρεπτί χαμένοι από το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας. Ο ποιμένας, με τη σε βάθος γνώση της ορθόδοξης θεολογίας, γνωρίζει και επιχειρεί να γνωστοποιήσει στον φυλακισμένο ότι η αγάπη είναι επίσης πρόσωπο. Είναι το πρόσωπο του Θεού που δημιουργεί τον πάντα με γνώμονα την αγάπη Του για τον άνθρωπο⁵⁵⁶. Η θεϊκή αυτή αγάπη, σαρκώθηκε στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού, που αποτελεί το υπέρτατο και ανυπέρβλητο πρότυπο της αγάπης προς το σύνολο της ανθρωπότητα και προς κάθε άνθρωπο ξεχωριστά.

Ο ίδιος ο ποιμένας, βρισκόμενος σε μια διαρκή επικοινωνία με τον Θεό, βιώνει προσωπικά την αγάπη του Δημιουργού του και καλείται να την κοινωνήσει στον κρατούμενο. Εμπειρικά, ο τελευταίος θα παρακινηθεί να «ανοιχτεί» προς τον Θεό και σταδιακά θα νιώσει τη θεϊκή αγάπη στον απόλυτό της βαθμό. Τότε θα είναι σε θέση να τη διοχετεύσει, αρχικώς στον ποιμένα και στη συνέχεια στους όλους όσους τον περιβάλλουν. Η θεϊκή αγάπη που θα βιώσει ο κρατούμενος κατά την πορεία της ποιμαντικής διαδικασίας, δεν είναι απλώς ψυχολογική ή συναισθηματική, αλλά κυρίως οντολογική, που θα τον οδηγήσει να γίνει πρόσωπο και να κατανοήσει την αξία της μεταστροφής του από άτομο σε πρόσωπο⁵⁵⁷.

Η βίωση και η αίσθηση της αγάπης από τον κρατούμενο κατά την ποιμαντική διαδικασία, θα λάβει χώρα παράλληλα με την εκδήλωση της επιθυμίας του να αναπτύξει σχέση με τον Θεό, για τον οποίο θα διδαχθεί από τον ιερέα της φυλακής. Η αγαπητική συνάντησή του με τον Θεό, ουσιαστικά ισοδυναμεί με τον αποτελεσματικότερο τρόπο γνώσης της ύπαρξης του Θεού, της ύπαρξης των τριών Προσώπων του Τριαδικού Θεού, της ύπαρξης του κατ' εικόνα δημιουργημένου ανθρώπινου γένους. Στο προσωποκεντρικό ποιμαντικό αυτό κλίμα, το οποίο καλλιεργείται με πρωτοβουλία του ιερέα, συντελείται μια αμφίδρομη ανταλλαγή (προσφοράς-λήψης) αγάπης,

⁵⁵⁶ Ιω.4:8.

⁵⁵⁷ Τερέζης Χρ., *Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας*, ό.π., σ. 32.

αποδοχής και σεβασμού, μέσω της οποίας εξασφαλίζονται οι συνθήκες εκείνες που ωθούν τον φυλακισμένο να εξελιχθεί και μετασχηματιστεί σε πρόσωπο⁵⁵⁸. Συνδετικό στοιχείο μεταξύ του ιερέα και του κρατούμενου είναι η αγάπη ανάμεσα στο «Εγώ» και το «Εσύ», είναι ο Θεός που ενώνει το «Εγώ» και το «Εσύ» σε ένα πλαίσιο ετερότητας αλλά ενότητας. Η βίωση της αγάπης, άρα η αντίληψη του Θεού, προκύπτει μέσα από τη δυναμική κατάσταση αναγέννησης του κρατούμενου, ο οποίος γίνεται αρχικά μέτοχος και στη συνέχεια λήπτης της αγάπης του ποιμένα προς τον Χριστό και της αγάπης του ποιμένα προς το πρόσωπό του. Στην περίπτωση που ο φυλακισμένος δεν καταφέρει να κατανοήσει τη απολυτότητα της αγάπης, την απολυτότητα του Θεού, η ανακαινιστική αυτή διαδικασία θα αποτύχει και ο ποιμένας δεν θα έχει καταφέρει να εμψυχήσει στον κρατούμενο το αίσθημα της αγάπης⁵⁵⁹.

Η κυριαρχία του αισθήματος της αγάπης κατά την ποιμαντική πράξη, προσδίδει σε όλα τα θεολογικά διδάγματα ένα νέο νόημα. Ο κρατούμενος εκπαιδεύεται μέσω της αίσθησης, της συναίσθησης, της βίωσης της αγάπης, και ουσιαστικά, «παθαίνει» και «ενεργοποιείται» ταυτόχρονα⁵⁶⁰. Βάσει της διττής αυτής προσέγγισης βίωσης, ο κρατούμενος αντιλαμβάνεται ότι γίνεται αποδεκτός από τον προσωποκεντρικό ποιμένα, αισθάνεται την αγάπη του, ως ένα ειλικρινές «άνοιγμα» του ιερέα προς το πρόσωπό του⁵⁶¹.

Η αγάπη που εισπράττει ο φυλακισμένος από τον ποιμένα, είναι πειστική για την αυθεντικότητα και τη γνησιότητα των προθέσεων του τελευταίου, άρα και για την ίδια την ύπαρξη του Προσώπου του Θεού στη ζωή

⁵⁵⁸ Rogers C., *Ένας τρόπος να υπάρχουμε*, Ερευνητές, Αθήνα, 2006, σ. 34.

⁵⁵⁹ Buber M., *I and Thou*, Charles Scribner's Sons, New York, 1958, σ. 64.

⁵⁶⁰ Κοσμόπουλος ΑΛ., *Τα επτά βήματα της Σχεσιοδυναμικής θεώρησης και η προσωποκεντρική θεωρία του Carl Rogers*. Στο: Αμπαρτζάκη Μ. & Απότομος Π. (επιμ.), *Η προσωποκεντρική Συμβουλευτική και Ψυχοθεραπεία σήμερα: Διαδρομή και Προκλήσεις*, Κοντύλι, Πήλιο, 2011, σσ. 53-54.

⁵⁶¹ Rogers C., *The Interpersonal Relationship: The Core of the Guidance*. In: Maslowski R.M. & Morgan L.B. (eds), *Interpersonal Growth and Self-Actualization in Groups*, MSS Information Corp., New York, 1973, σσ. 176-189.

του. Η θεολογική αγάπη που βιώνει ο κρατούμενος κατά την ποιμαντική αλληλεπίδραση με τον ιερέα, λειτουργεί ως κινητήριο δύναμη αυτοεκτίμησης, αυτοαποδοχής και αυτοσεβασμού, σε ένα ασφαλές περιβάλλον, όπου ο ίδιος μπορεί να στρέψει το βλέμμα του προς τον ίδιο του εαυτό και να ανακαλύψει το πραγματικό του πρόσωπο. Η βιωματική αυτή εμπειρία της αγάπης του ποιμένα, άρα της αγάπης του Θεού, ουσιαστικά εισπράττεται από τον κρατούμενο ως παρουσία του Προσώπου του Θεού, κι όχι ως μια ιδέα. Εν ολίγοις, η βιωματική αυτή εμπειρία αφορά σε έναν κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού τρόπο ζωής⁵⁶².

Αυτό που πρέπει να καταστεί σαφές είναι ότι η αγαπητική σχέση μεταξύ του ποιμένα και του κρατούμενου, σε καμία στιγμή της διαδικασίας δεν εξισώνεται με εκείνη που αναπτύσσεται μεταξύ του ειδικού «θεραπευτή» και του «θεραπευόμενου». Δεν αφορά σε οποιουδήποτε είδους πελατειακή σχέση. Κι αυτό γιατί, ο ποιμένας λειτουργεί ως πνευματικός πατέρας του κρατούμενου, ο οποίος αντιμετωπίζεται, όχι ως «πρόβλημα», αλλά ως ναός του Αγίου Πνεύματος, ως εικόνα Θεού που ενέχει τη δυνατότητα αγιότητας. Η αγάπη μεταξύ του προσώπου του ιερέα και του προσώπου του κρατουμένου απορρέει από τη βιωμένη γνήσια και αυθεντική πατρική σχέση, η οποία απέχει παρασάγγας από οποιαδήποτε πελατειακή σχέση.

Ο ποιμένας, ως πνευματικός πατέρας, στρέφεται στο πρόσωπο του κρατούμενου, αναγνωρίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα, εντοπίζει και αναδεικνύει τα χαρίσματά του, και επικεντρώνεται στη σωτηρία του. Αναγνωρίζει ότι η πορεία προς τη σωτηρία του φυλακισμένου είναι δύσκολη και ότι η επιτυχία της έκβασής της εξαρτάται από τον τρόπο εσχατολογικής βίωσης τους παρόντος, από την κατάκτηση του μεγαλύτερου δυνατού βαθμού αυτογνωσίας, από την επιστροφή του προς τον Θεό. Ο

⁵⁶² Rogers C., *A way of being*, Houghton Mifflin, 1980, σσ. 129, 204.

ποιμένας γνωρίζει ότι σε αυτή τη δύσκολη αποστολή του, ο Θεός είναι συμπαραστάτης και όχι απλός παρατηρητής⁵⁶³.

Μια σοβαρή επιπλοκή στην αγαπητική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του ποιμένα των φυλακών και του κρατούμενου, είναι η προσκόλληση του τελευταίου στο πρόσωπο του πρώτου. Η επιπλοκή αυτή οφείλεται στην παρανόηση από πλευράς του φυλακισμένου, τόσο των προθέσεων του ιερέα όσο και της φύσης της ποιμαντικής διαδικασίας αυτής καθαυτής. Η εν λόγω παρανόηση, οδηγεί σε παραμόρφωση της σχέσης ποιμένα-κρατούμενου και καταλήγει σε ένα είδος παθολογικής προσκόλλησης ή ειδωλοποίησης-προσωπολατρίας του πρώτου από τον δεύτερο.

Ο έμπειρος ιερέας φυλακών θα πρέπει να είναι προετοιμασμένος να αντιμετωπίσει αυτόν τον κίνδυνο, λαμβάνοντας υπόψη του, εκ των προτέρων, την ιδιάζουσα κατάσταση που βιώνει ο έγκλειστος σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα. Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, όπου αναλύεται σε βάθος το φαινόμενο του εγκλεισμού ως μορφή τιμωρίας ή σωφρονισμού, καταγράφονται και καταδεικνύονται οι αρνητικές συνέπειες και επιπτώσεις του στον άνθρωπο. Υπό αυτό το πρίσμα, ο κρατούμενος μπορεί να βλέπει στο πρόσωπο του ποιμένα, όχι έναν εκπρόσωπο του Θεού ή έναν φορέα της Εκκλησίας, αλλά έναν σύμμαχο στο εχθρικό περιβάλλον της φυλακής, μια διέξοδο από την καταπιεστική, δεινή και απάνθρωπη πραγματικότητα που βιώνει, έναν «φωτεινό» σωτήρα στη ζοφερή και σκοτεινή καθημερινότητα.

Η ανάγκη του φυλακισμένου να εναποθέσει τις ελπίδες του για ένα καλύτερο μέλλον σε ένα πρόσωπο εκτός φυλακής, ικανοποιείται πλήρως σε εκείνο του ποιμένα. Αυτό σημαίνει ότι είναι πιθανό να συγχέει την ανάγκη του για αυτοβελτίωση, ενδοσκόπηση, αυτογνωσία μέσω της συνάντησης και ένωσης με το Πρόσωπο του Θεού, με την ανάγκη του βρει ένα στήριγμα για να υπομείνει το υπόλοιπο της ποινής του. Ανάλογα με τη στάση που θα επιλέξει

⁵⁶³ Ρωμ.15:1.

να κρατήσει ο ποιμένας, ο σκόπελος αυτός μπορεί είτε να υπερκεραστεί είτε να πλήξει την ποιμαντική διαδικασία αυτή καθαυτή. Για παράδειγμα, αν ο ιερέας προσπαθήσει να διαχειριστεί την ανωριμότητα του κρατούμενου μέσω της επιλογής μιας αδιάκριτης και ευθείας παρεμβατικής στάσης, αναμφίβολα θα συμβάλλει στην παραμόρφωση της μεταξύ τους σχέσης, από αγαπητική σε προσκόλλησης⁵⁶⁴.

Ο έμπειρος και χαρισματικός ποιμένας των φυλακών θα πρέπει να είναι σε θέση να διαχειριστεί αποτελεσματικά τον κίνδυνο της προσκόλλησης, εφόσον υπενθυμίζει πάντα στον εαυτό του ότι ο ίδιος αποτελεί τη γέφυρα μεταξύ του κρατούμενου και του Χριστού, και ότι σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι παίρνει τη θέση Του, στα μάτια του κρατούμενου⁵⁶⁵. Με τη στάση του δεν πρέπει αφενός να αποξενώσει τον κρατούμενο, γεγονός που θα μπορούσε να λειτουργήσει επιβαρυντικά στην (ήδη επιβαρυνμένη) ψυχολογική κατάσταση του τελευταίου, και αφετέρου να επιτρέψει την παθολογική εξάρτησή του, γεγονός που θα αλλοίωνε τον θεραπευτικό χαρακτήρα της ποιμαντικής διαδικασίας. Σε αυτή την οριακή κατάσταση, ο ποιμένας καλείται να διαφυλάξει την ετερότητα των προσώπων της σχέσης και να καταπνίξει οποιεσδήποτε μορφές ναρκισσισμού, που δυνητικά αναδύονται σε περιβάλλοντα μαρασμού και ανελευθερίας⁵⁶⁶.

Ένας επιμέρους κίνδυνος διατάραξης της ποιμαντικής διαδικασίας έγκειται στην παραμόρφωση της αγαπητικής-θεραπευτικής σχέσης μεταξύ ιερέα-κρατούμενου, σε σχέση εξουσιαστή-εξουσιαζόμενου. Η εν λόγω απειλή ανακύπτει στις περιπτώσεις που ο ιερέας της φυλακής παρανοεί την ουσία της πνευματικής πατρότητας, την οποία συγχέει με την άκρως αντιθετική έννοια

⁵⁶⁴ Κούτσας Σ., *Η πνευματική πατρότης υπό το φως της ορθόδοξης παραδόσεως*, Ι.Μ. Καλαβρύτων & Αιγιαλείας, Αίγιον, 1995, σ. 9.

⁵⁶⁵ Ιω.3:30.

⁵⁶⁶ Λουδοβίκος Ν., *Η κλειστή πνευματικότητα και το νόημα του εαυτού*, Ελληνικά Γράμματα, 1999, σ.203; Ευδοκίμωφ Π., (επιμ.), *Η πνευματική πατρότητα. Στο: Ορθόδοξος μοναχισμός*, επιμ. Φωτίου Σ., Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 1997, σ. 57.

της άσκησης εξουσίας. Στις περιπτώσεις που ο ποιμένας δεν παρακινείται από την αγάπη του για τον Θεό και τον άνθρωπο, που δεν μπορεί να αποδεχτεί ή να σεβαστεί το πρόσωπο του κρατουμένου, που δεν πιστεύει στο δικαίωμά του φυλακισμένου σε μια δεύτερη ευκαιρία, είναι πιθανό να υποπέσει στην παγίδα της άσκησης πνευματικής βίας. Υπό αυτό το πρίσμα, όταν ο ποιμένας πιστεύει ότι είναι ανώφελο να καλλιεργήσει την ελεύθερη βούληση του κρατουμένου, από τη μια του ασκεί πνευματική βία και από την άλλη τον αναγκάζει σε παθολογική εξάρτηση. Στο πλαίσιο αυτής της καταπιεστικής στάσης, ελλοχεύει ο κίνδυνος ο ιερέας να παρανοήσει την ιδιότητά του ως εντολοδόχος του Θεού. Σε αυτή την περίπτωση, ο ιερέας υιοθετεί μια στάση αυθεντίας έναντι του κρατουμένου, η οποία εντείνει την ευαλωτότητα του τελευταίου, τον βαραίνει με περισσότερες ενοχές και βαθαίνει τα ψυχικά του τραύματα⁵⁶⁷.

Είναι κεφαλαιώδους σημασίας ότι οποιαδήποτε ποιμαντική ή θεραπευτική σχέση δεν μπορεί να δικαιολογήσει οποιαδήποτε άμεση ή έμμεση παρέμβαση ελέγχου ή περιορισμού της ελευθερίας των εμπλεκόμενων προσώπων. Βάσει αυτής της παραδοχής, ο έμπειρος και χαρισματικός ποιμένας των φυλακών δεν δικαιολογείται σε καμία περίπτωση να λειτουργεί χειριστικά, προσανατολιστικά ή κατευθυντικά έναντι του κρατούμενου, ο οποίος εκ των πραγμάτων βρίσκεται σε κατάσταση σύγχυσης, αδυναμίας, πίεσης ή ανάγκης, είτε λόγω των εξωτερικών συνθηκών που βιώνει είτε λόγω της εσωτερικής καταδυνάστευσής του από τα πάθη.

Αναμφίβολα, μια διμερής σχέση, όπου το ένα μέρος «εκτίθεται» στο άλλο, θεωρείται εκ των πραγμάτων κρίσιμη ή ευάλωτη, δεδομένου του δυνητικού κινδύνου έντονης παρεμβατικότητας, άμεσου ή έμμεσου εξαναγκασμού και εκμετάλλευσης, από πλευράς του «ισχυρού» μέρους προς το «ανίσχυρο». Στην περίπτωση που η εν λόγω σχέση είναι ποιμαντικής

⁵⁶⁷ Βαρσανούφιος και Ιωάννης, Κείμενα διακριτικά και ησυχαστικά, *Απόκρισις* 51, τόμ.Α', σ. 142.

φύσης, απαιτείται ο εν Αγίω Πνεύματι φωτισμός του «ανίσχυρου» μέρους, ώστε να μπορέσει να διακρίνει αν η στάση και τα λεγόμενα του ποιμένα συνάδουν με τα κηρύγματα του Θεού, αν απορρέουν από τον Θεού Λόγο ή αν πρόκειται για προσωπικές απόψεις⁵⁶⁸.

Η ποιμαντική διαδικασία εντός της φυλακής, δεν διαφέρει σημαντικά από οποιαδήποτε άλλη θεραπευτική αντίστοιχή της, που λαμβάνει χώρα εκτός αυτής. Θα πρέπει να κατανοηθεί ότι δεν είναι συγκρίσιμη με τη διαδικασία που αφορά στην προετοιμασία του πιστού πριν το μυστήριο της εξομολόγησης και της μετάνοιας, δεδομένου ότι αυτός αποτελεί εν ενεργεία μέλος του Σώματος της Εκκλησίας. Αντίθετα, ο κρατούμενος, λόγω του ότι είναι καταδυναστευμένος από τα πάθη του και εγκλωβισμένος στον έκλυτο και αμαρτωλό βίο του, είναι ένα άτομο που ζει μακριά από την πνευματική ζωή της Εκκλησίας, που δεν νιώθει και δεν είναι μέρος της εν Χριστώ κοινωνίας. Δεδομένης της ανωτέρω πραγματικότητας, ο ποιμένας θα πρέπει να αφιερώσει σημαντικό χρόνο στη θεολογική εκπαίδευση του κρατουμένου και στην οικοδόμηση της αγαπητικής-θεραπευτικής τους σχέσης, ώστε να τον ενσωματώσει στην ορθόδοξη χριστιανική οικογένεια και να τον εντάξει στην αγαπητική εν Χριστώ κοινωνία ως πρόσωπο πια, κι όχι ως άτομο⁵⁶⁹.

Ο ιερέας της φυλακής θα πρέπει να οργανώσει την ποιμαντική διαδικασία στη βάση ότι πρωτίστως θα πετύχει τη μετάβαση του φυλακισμένου από το στάδιο του ατομισμού σε εκείνο του προσώπου. Γνωρίζει καλά ότι οποιαδήποτε προσπάθειά του θα πέσει στο κενό αν ο κρατούμενος δεν υπερκεράσει οριστικώς τον ψυχολογικό και ηθικό ατομισμό του, που απορρέει από την επικράτηση της φιλαυτίας και του εγωισμού. Η υπέρβασή του ατομισμού θα συμβεί αφού το άτομο-έγκλειστος βιώσει την αγάπη, αντιληφθεί το πραγματικό νόημα της ελευθερίας και

⁵⁶⁸ Κοσμόπουλος Αλ., *Μελετήματα Ορθόδοξης Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, Εκδόσεις Γρηγόρη, 2005, σσ.175-176, 232-233.

⁵⁶⁹ Ζηζιούλας, *Νόσος και θεραπεία*, ό.π., σσ. 149-150.

συνειδητοποιήσει ότι η ετερότητα είναι απαραίτητη προϋπόθεση της ενότητας. Εφόσον δηλαδή συνειδητοποιήσει την αξία του προσώπου του, που είναι πλασμένο κατ' εικόνα Θεού, νιώσει την αγάπη, που είναι το πρόσωπο του Θεού, αισθανθεί μέρος του κοινωνικού συνόλου. Τότε, επιτυγχάνει την προσωπική του ύπαρξη και καθίσταται έτοιμος να μετανοήσει και να εξομολογηθεί, όχι για τις προσωπικές ιδιότητές του, αλλά για αυτό που πραγματικά είναι.

Ο ποιμένας, ως μέλος της εν Χριστώ κοινωνίας και ως εκπρόσωπος της Εκκλησίας, έχει τη δύναμη να πείσει τον κρατούμενο για τη σημαντικότητα της αγαπητικής σχέσης, στην οποία δομείται όλη η εκκλησιαστική κοινότητα. Ο έγκλειστος, κατά την ποιμαντική διαδικασία, θα βιώσει την αγάπη ως πρόσωπο και ως σχέση με κάποιον άλλο, για την οποία δεν υπάρχουν προϋποθέσεις και όροι. Θα μάθει ότι το μόνο που χρειάζεται είναι να μάθει να αγαπάει και να αγαπιέται. Θα μάθει ότι σε αυτή την αμφίδρομη παροχή-λήψη αγάπης βασίζεται όλη η ουσία της ορθόδοξης χριστιανικής ζωής. Στο μέτρο που η σχέση ιερέα-κρατούμενου αποτελεί δεσμό φιλαδελφίας και αγάπης, μπορεί να λειτουργήσει ως θεραπευτήριο μετασχηματισμού του ατόμου σε πρόσωπο⁵⁷⁰. Αυτό σημαίνει ότι η αγαπητική σχέση που αναπτύσσει ο κρατούμενος με τον ποιμένα του, του ανοίγει μπροστά του όλον τον κόσμο της θεϊκής αγάπης, το Πρόσωπο του Τριαδικού Θεού, που ενώνει όλα τα μέλη της Εκκλησίας.

Ο ποιμένας της φυλακής προσφέρει αγάπη στον κρατούμενο και συνάμα όλα εκείνα τα εφόδια που θα διευκολύνουν τον τελευταίο να ακολουθήσει την προσωπική του πορεία προς την αυτοθεραπεία, την αυτοεπίγνωση και τη σωτηρία. Ο ίδιος δεν παρεμβαίνει και δεν επεμβαίνει σε αυτή την πορεία, αλλά παρακολουθεί διακριτικά την προσπάθεια του κρατούμενου να επεξεργαστεί όλα τα νέα δεδομένα που του παρέχονται,

⁵⁷⁰ Ζηζιούλας, *Νόσος και θεραπεία*, ό.π., σσ. 151-152.

προκειμένου να «δει» τον εαυτό του, να ανιχνεύσει τις βασικές ιδιότητες του προσώπου του, το οποίο μέχρι τώρα αγνοούσε, και να αντιληφθεί την άμεση συνάφειά του με τον Θεό και τους συνανθρώπους του. Ο ιερέας ουσιαστικά δεν κατευθύνει την εν λόγω προσωπική πορεία του κρατούμενου, αλλά λειτουργεί διευκολυντικά ώστε αυτή να δρομολογηθεί προς την σωστή κατεύθυνση από τον τελευταίο. Όσο ο ποιμένας παρακινεί έμμεσα τον φυλακισμένο να γίνει ο εαυτός του, να κοιτάξει μέσα του, να φέρει στην επιφάνεια όσα καταπιέζονται από τα πάθη του, η ποιμαντική διαδικασία θα έχει αίσια έκβαση, δηλαδή θα οδηγήσει στη μετάνοια και στο «βάπτισμα του αμαρτωλού». Η διακριτικά υποστηρικτική συμβολή του ιερέα δεν συνεπάγεται την εγκατάλειψη του κρατούμενου, ώστε να διαχειριστεί μόνος και αβοήθητος τις άγνωστες πτυχές του προσώπου που ανακαλύπτει μέσα από την αυτογνωστική διαδικασία⁵⁷¹.

Η πρακτική του ποιμένα ουσιαστικά παραπέμπει στη «μαιευτική», κατά την οποία ο κρατούμενος ανακαλύπτει σημαντικές πτυχές του εαυτού του, βιώνει νέες εμπειρίες και αυτό-αναγεννιέται. Ο ίδιος, παραμένει στο πλευρό του κρατούμενου, υιοθετεί μια στάση σεβασμού, ενσυναίσθησης και θαυμασμού, η οποία κλιμακώνεται σε πράξεις ενίσχυσης της αυτενέργειας και του αισθήματος ελευθερίας του κρατούμενου, για την κατάκτηση του στόχου της αναγέννησης, μέσω της μετάνοιας και της εξομολόγησης⁵⁷². Η διακριτικότητα του ποιμένα έγκειται στο ότι ο ίδιος λειτουργεί ως μεσάζων του Χριστού.

Ο Θεού Λόγος είναι Αυτός που αναγεννά τον κρατούμενο, και ο ποιμένας είναι απλώς αυτός που λειτουργεί ως γέφυρα μεταξύ τους, προκειμένου να πραγματωθεί η συνάντηση και η ένωσή τους. Η ιδιότητα του μεσάζοντα είναι ενδεικτική του θεοκεντρικού χαρακτήρα της ποιμαντικής

⁵⁷¹ Κοσμόπουλος Αλ., *Μελετήματα Ορθόδοξης Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, ό.π., σσ. 206-207.

⁵⁷² Κοσμόπουλος & Μουλαδούδης, *Ο Carl Rogers και η προσωποκεντρική του θεωρία για την ψυχοθεραπεία και την εκπαίδευση*, ό.π., σ. 61.

διαδικασίας που λαμβάνει χώρα εντός της φυλακής, και επιβεβαιώνει ότι απέχει παρασάγγας από τις ανθρωποκεντρικές ψυχοθεραπευτικές αντίστοιχες της. Για να λειτουργήσει ως μεσάζων, ο ιερέας, εκτός από χαρισματικός, δοκιμασμένος και πολύπειρος, θα πρέπει να είναι και πνευματικά καθοδηγούμενος από τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Αυτή είναι που τον ανάγει άλλωστε σε πνευματικό πατέρα του κρατούμενου και μέσω αυτής επιβεβαιώνεται ότι ο ιερέας ως πρόσωπο έχει περάσει το στάδιο της συντριβής, της μετάνοιας και της υπακοής στον Θεό, από το οποίο εξήλθε ενδυναμωμένος και κεχαριτωμένος⁵⁷³.

Ο ποιμένας δεν είναι ένα πρόσωπο που γεννήθηκε χωρίς ανθρώπινα πάθη, χωρίς εγωισμό ή φιλαυτία. Είναι ένα πρόσωπο που αντιστάθηκε σε αυτά, που κατανόησε βαθιά την ανθρώπινη αδυναμία και κατάφερε να την υπερκεράσει και να τη νικήσει, διατηρώντας το βλέμμα προς τον Θεό και το βήμα προς τη θέωση. Με προσωπική πάλη και θυσίες, με βαθιά ενδοσκόπηση και αυτοσυνειδησία, κατανόησε εγκαίρως την αξία του προσώπου του, εκτίμησε το νόημα της αγάπης του Θεού και «ανοίχτηκε» προς τους συνανθρώπους του προκειμένου να διατηρήσει ενεργή την επικοινωνία και φωτισμένο τον δρόμο προς τη Βασιλεία των Ουρανών. Για τον λόγο αυτό, έχει βαθιά επίγνωση των δυσκολιών που καλείται να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος, ώστε να υπερβεί αλώβητος τις προκλήσεις της αμαρτίας και των παθών, και υιοθετεί μια στάση ενσυναίσθησης και φιλανθρωπίας προς τους απανταχού αμαρτωλούς⁵⁷⁴.

Σε αυτό προστίθεται και η επικρατούσα αντίληψη στην ορθόδοξη θεολογία ότι ο άνθρωπος είναι φύσει καλός, καθώς έχει δημιουργηθεί κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού, συνεπώς είναι αδύνατο να είναι εκ γενετής κακός. Το γεγονός της πτώσης είναι αυτό που αμαύρωσε την έμφυτη καλοσύνη του, η οποία εν μέρει αποκαταστάθηκε με τη σάρκωση του Θεού

⁵⁷³ Συμεών Μεταφραστής, *Περί Μετάνοιας*, PG 155, 427.

⁵⁷⁴ Κορναράκης, *Μαθήματα Εξομολογητικής*, ό.π., σ. 74.

Λόγου και θα αποκατασταθεί πλήρως με την έλευση των Εσχάτων. Μέλημα του ποιμένα είναι να διευκολύνει την εν λόγω αποκατάσταση της φύσει καλοσύνης των ανθρώπων, η οποία, όχι μόνο θα τους φέρει κοντά στη θέωση και θα καταστήσει εφικτότερη την επιστροφή στην αρχέγονη ύπαρξη, αλλά θα βελτιώσει την επίγεια ζωή τους, στον κτιστό κόσμο.

Στην περίπτωση των φυλακισμένων, το τελευταίο έχει ιδιαίτερη σημασία, αν αναλογιστεί κανείς ότι η εμπαθής και αμαρτωλή ζωή τους, τους έθεσε στο περιθώριο της κοινωνίας και τους ανάγκασε σε εγκλεισμό σε υπερπληθή σωφρονιστικά ιδρύματα, που η αξία της ζωής του ανθρώπου σχεδόν εκμηδενίζεται. Με το ποιμαντικό του έργο, ο ιερέας της φυλακής μεριμνά αφενός για τη βελτίωση της καθημερινότητας των κρατουμένων, μέσω της ανακάλυψης του προσώπου, της αυτογνωσίας και της επιστροφής στον δρόμο της σωτηρίας, και αφετέρου για την ελαχιστοποίηση της πιθανότητας υποτροπής μετά την αποφυλάκισή τους⁵⁷⁵.

Ο ιερέας θα πρέπει να καταστήσει βιωματικά σαφές στον κρατούμενο, ότι η λογική της εν Χριστώ αγάπης είναι η φύσει έκφραση του κατ' εικόνα Θεού πλασμένου ανθρώπου και του υπάρχοντος προσώπου του. Μέσα στο εν Χριστώ αγαπητικό σχεσιακό περιβάλλον, τα πρόσωπα που μαθαίνουν και κατανοούν το πραγματικό νόημα της αγάπης, αντιλαμβάνονται την ματαιότητα και το ανώφελο του διαρκούς κυνηγιού της δόξας, της δύναμης και του πλουτισμού, που έχουν αναχθεί σε κατορθώματα του κοσμικού ατόμου⁵⁷⁶. Μέσα από την ποιμαντική διαδικασία, ο κρατούμενος λαμβάνοντας την πραγματική αγάπη, με το Πρόσωπο του Θεού, σταδιακά θα συνειδητοποιήσει ότι κάθε τι που λαμβάνει αξία στη πεπτωκυία συλλογική και ατομική ύπαρξη, εντός δηλαδή της περιορισμένης στον ατομικισμό

⁵⁷⁵ Σπινέλλη Κ., Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων (Κανονισμός 135/1999), *Ο Ιερέας στα καταστήματα κράτησης: Θεσμικά πλαίσια*. Ανακτήθηκε στις 26/09/2021 από: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/pastoral-0005.htm#9_top.

⁵⁷⁶ Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια περί αγάπης*, 3.85, PG 90, 1044A.

ακοινωνησίας, δεν μπορεί παρά να είναι ουτοπικό, άνευ σημασίας και άνευ λογικής⁵⁷⁷.

Ο κρατούμενος, ως κοινωνικά και εκκλησιαστικά παρίας, συνιστά το κατεξοχήν θύμα της ανωτέρω πεπτωκυίας πραγματικότητας, ο οποίος παρερμήνευσε τις έννοιες της ελευθερίας, της αγάπης και της ετερότητας, και τις εκμεταλλεύτηκε προς ίδιον συμφέρον, παρασυρμένος από τα πάθη του και «τυφλωμένος» από την αμαρτία. Ακριβώς αυτό το ανελέητο κυνήγι ικανοποίησης του ατομικού συμφέροντος, με βασικό γνώμονα τον υπέρμετρο εγωισμό και τη φιλαυτία, τον απομάκρυνε, όχι μόνο από τον δρόμο του Θεού, αλλά και από τον κόσμο των ανθρώπων. Έφτασε στο σημείο να θεωρείται κατά κόσμον παράπτωμα, ον σε αφύσικη κατάσταση, που έπρεπε απαραίτητως να απομονωθεί από το σύνολο⁵⁷⁸. Υπό αυτό το πρίσμα, ο εγκλεισμός του στο σωφρονιστικό ίδρυμα, μπορεί να εκληφθεί ως ενέργεια απόλυτης περιθωριοποίησής του.

Η ύπαρξη του πεπτωκότα κρατούμενου διασπάται από τον φόβο της ανυπαρξίας και ωθείται σε ένα πλαίσιο εγωκεντρικής περιχαράκωσης, όπου τα πάντα απορρέουν και καταλήγουν στην ικανοποίηση του ατομισμού του. Ο κρατούμενος είναι το χαρακτηριστικό παράδειγμα του ατόμου που βυθίζεται στο τέλμα του κυρίαρχου οικονομικού, σεξουαλικού και ηδονιστικού αξιακού συστήματος, που καταδυναστεύεται από ένα αμετροεπές αίσθημα φιλαυτίας και που αντιμετωπίζει τους συνανθρώπους του ως αντικείμενα προς εκμετάλλευση. Ο κρατούμενος είναι το κατεξοχήν πεπτωκόν άτομο που καταχράται ψυχολογικώς και υλικώς τους γύρω του, προκειμένου να ικανοποιήσει τον εγωκεντρισμό του.

⁵⁷⁷ Γιούλτσης Β., *Δόγμα και ήθος στη ζωή και την παράδοση της Εκκλησίας, Μαρτυρία ζωής*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 1999, σ.17; Μαντζαρίδης Γ., *Δοκίμιο κοινωνιολογίας της ηθικής*, ό.π., σσ. 23-24.

⁵⁷⁸ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ομιλία εις την Α' Κορινθ. 33.3*, PG 61,280; Ιωάννης της Κλίμακος, *Κλίμαξ*, 26, PG 88,1013 Β.

Η εντελέχεια του τελευταίου άλλωστε, πραγματώνεται μέσω της άσκησης εξουσίας και της συγκέντρωσης πλούτου εις βάρος των άλλων. Σε κάθε περίπτωση, αμφότερες, εξασκημένες από τον σημερινό κρατούμενο, αποτέλεσαν το περίζωμα της ακοινωνησίας και του ατομικισμού του, που τον οδήγησαν στην ηθική, στην πνευματική και εν τέλει στη φυσική περιθωριοποίηση-εγκλεισμό⁵⁷⁹.

Ο ποιμένας, είναι πολύ πιθανό να συναντήσει στο σωφρονιστικό ίδρυμα ένα τελματωμένο στη μη ύπαρξη άτομο, ένα μη ον, έναν υπαρκτικά απογυμνωμένο άνθρωπο με τραυματισμένο εγώ, που νευρωτικά υιοθετεί μια στάση οχύρωσης σε μια ατομικότητα, με την ψευδαίσθηση ότι αυτή θα τον προστατέψει από τη φθορά. Ανεξαρτήτως από τις συνθήκες που βιώνει στη φυλακή, ο κρατούμενος, μέχρι πρότινος υπήρξε ένα άτομο που μέσω της φιλαυτίας, της ιδιοτέλειας, του εγωισμού και της ζηλοτυπίας του είχε επιδοθεί σε έναν αγώνα επικράτησης, κυριαρχίας και επιβολής έναντι και επί των άλλων. Υπήρξε ένα άτομο που δεν ήταν σε θέση να εκτιμήσει την αξία του εαυτού του και των άλλων, να διακρίνει τα προσωπικά του όρια έναντι του άλλου, να ξεχωρίσει τα ιερά από τα βέβηλα, τα καλά από τα κακά, τα άγια από τα μιαρά⁵⁸⁰.

Ο ποιμένας δεν μπορεί και δεν πρέπει να λειτουργήσει σαν παρεμβατικός θεραπευτής που θα ιάνει τον κρατούμενο από την ακοινωνησία του, από την αρχέγονη δηλαδή αμαρτία του, που τον καθιστά κοινωνικά και εκκλησιαστικά απόκληρο. Σε διαφορετική περίπτωση, θα λειτουργούσε ως εκπρόσωπος ενός εκκοσμικευμένου ηθικοκεντρικού και ανθρωπιστικού καθιδρύματος, αρμόδιος να κοινωνήσει τις αυστηρές οριοθετήσεις μεταξύ του ιερού και του βέβηλου, του κακού και του κακού, του άγιου και το μιαρού. Υπό αυτό το πρίσμα, θα ήταν ανίκανος να συσχετιστεί και να συνδιαλλαγεί

⁵⁷⁹ Βαργιάς, *Η ποιμαντική του «περιθωρίου»*, ό.π., σσ. 219-220.

⁵⁸⁰ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την Προς Εβραίους Επιστολήν*, 4.4, PG 63,41.

σωτηριολογικά με τον πεπτωκότα⁵⁸¹. Ο κρατούμενος ως πεπτωκός άνθρωπος δεν έχει ανάγκη να γνωρίσει θεωρητικά το τι είναι καλό και το τι είναι κακό για τον Χριστό και την κοινωνία. Έχει ανάγκη να αυτό-ανακαλύψει την αξία του προσώπου του, η οποία καθιστά κάθε προσπάθεια διαχωρισμού του εαυτού έναντι των άλλων ανώφελη, ανούσια και ουτοπική. Και αυτό γιατί, στην εν Χριστώ πραγματικότητα και καινή ζωή, η προσωπική αξία του κάθε ανθρώπου του διασφαλίζει ταυτόχρονα και την προσδοκώμενη ετερότητα, όχι όμως ως αμυντικό μηχανισμό έναντι της ανυπαρξίας, της φθοράς και του θανάτου, αλλά ως μέσο για την πραγμάτωση της ενότητας και της σωτηρίας⁵⁸². Η στροφή του πεπτωκότα προς τον εαυτό του, θα τον κάνει να συνειδητοποιήσει ότι η πραγματική πηγή των δεινών του εντοπίζεται εντός του κι όχι στους άλλους, ενώ η πραγματική σωτηρία του εντοπίζεται στο «άνοιγμά» τους προς τους άλλους και στη συνάντηση με τον Θεό-Δημιουργό του⁵⁸³.

Η καλλιέργεια του αγαπητικού κλίματος κατά την ποιμαντική διαδικασία μεταξύ ιερέα και κρατουμένου μπορεί να αίρει τον αμυντικό εγωκεντρισμό, τον ατομισμό και τον φόβο του τελευταίου, που διακινούν την τάση της ακοινωνησίας, της εμπάθειας και της αμαρτίας. Μέσω της έμπρακτης και βιωματικής αγάπης, ο κρατούμενος εγκεντρίζεται από τον Χριστό, αναγεννιέται, βαπτίζεται, χαριτώνεται, «βλέπει» το πρόσωπό του, το πρόσωπο των συνανθρώπων του και ανοίγεται προς τον Τριαδικό και Τριπρόσωπο Θεό. Τότε μόνο μπορεί να αποκαταστήσει τον προπτωτικό και «προ-αμαρτίας» τρόπο ύπαρξής του στην αγαπητική εν Χριστώ κοινωνία των προσώπων, της ενότητας, της ετερότητας και της ελευθερίας⁵⁸⁴. Ο ποιμένας θα γίνει κοινωνός του Χριστολογικού και Τριαδολογικού προτύπου της κενωτικής

⁵⁸¹ Αυγουστίδης Αδ., Προβληματισμοί εκκλησιαστικής αυτοσυνειδησίας, *Σύναξη*, 76, 2000, σ.5

⁵⁸² Λιάμης Ηλ., Το όραμα της Βασιλείας, *Σύναξη*, 45, 1993, σ. 39.

⁵⁸³ Γιανναράς Χ., *Η ελευθερία του ήθους*, σ. 45.

⁵⁸⁴ Πέτρου Ιω., *Κοινωνική Δικαιοσύνη. Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1992, σσ. 192-194.

περιχώρησης και αγάπης, μέσω του οποίου θα παρακινηθεί ο κρατούμενος να προσεγγίσει τον εαυτό του, τον Θεό και τους συνανθρώπους του⁵⁸⁵. Σε αυτό το στάδιο προσέγγισης, συνάντησης και ένωσης, θα συνειδητοποιηθεί από τον ίδιο ότι δεν έχει καμία σημασία οποιαδήποτε προσπάθεια αξιολόγησης των ιδιοτήτων, παρά μόνο η αγάπη που ιερουργεί το Άγιο Πνεύμα.

Με βασικό γνώμονα και κεντρικό πυρήνα την αγάπη αυτή, ο ποιμένας θα δείξει εμπράκτως στον κρατούμενο ότι πίσω από την αμαρτία και τα πάθη του, υπάρχει η ωραιότητα του προσώπου του, ως ζωντανή εικόνα της άρρητης δόξας του πανάγαθου Θεού, την οποία πρέπει να ανακαλύψει ο ίδιος⁵⁸⁶. Καλείται να τον συμβουλευσει ότι θα καταφέρει να το πετύχει αν υπερνικήσει την επίδραση που ασκεί πάνω του ο πολυδιάσπαστος κόσμος της αμαρτίας και του ατομισμού, σπαράζοντάς τον με παλαιά και νέα πάθη. Αρκεί να βιώσει την καθολικότητα του Προσώπου του Θεού, του προσώπου της αγάπης, ώστε να επιδιώξει να νικήσει οτιδήποτε τον φθείρει και τον εγκλωβίζει, όχι μόνο στη φυσική φυλακή του, αλλά στον εμπαθή ατομισμό που τον ρέπει με μαθηματική ακρίβεια προς τον θάνατο⁵⁸⁷.

Κατά την ποιμαντική διαδικασία λαμβάνει χώρα, αναμφίβολα, μια πάλη μεταξύ του ποιμένα, ως εκπροσώπου της Εκκλησίας, και του κρατουμένου, ως εκπροσώπου του κόσμου, η οποία τελεσφορεί στη μετάνοια. Όσο μεγαλύτερη είναι η ένταση που βιώνει ο κρατούμενος-μετανοών τη αγιότητα της ποιμαντικής εν τω Αγίω Πνεύματι, διαδικασία, τόσο ευκολότερα αντιλαμβάνεται την ανεπάρκειά του που οφείλεται στον ατομισμό, τον εγωισμό και τη φιλαυτία, γίνεται ταπεινός και εισπράττει την αμετροεπή αγάπη του Θεού⁵⁸⁸. Τότε μόνο μπορεί να συνειδητοποιήσει τον θάνατο και τον

⁵⁸⁵ Βαργιάς Α., *Περιθωριακότητα και Εκκλησία*, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 321-345.

⁵⁸⁶ Μαντζαρίδης Γ., *Πρόσωπο και Θεσμοί*, ό.π., σσ. 32-33.

⁵⁸⁷ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος 41,8* PG 36,440 B.

⁵⁸⁸ Βασίλειος, καθηγούμενος Ιεράς Μονής Ιβήρων, *Η παραβολή του ασώτου υιού*, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα, 1995, σ. 16.

πόνου που σκόρπισε με την αμαρτία του, να συμπάσχει φιλόανθρωπα και να συναισθανθεί τους ανθρώπους που έπληξε. Τότε μόνο θα πασχίσει για την προσευχή και την εξομολόγηση. Ο μετανοών κρατούμενος, όταν βρεθεί μπροστά στην αμαρτία και τα πάθη του, θα κατανοήσει ότι η θέση του είναι στην εν Χριστώ κοινωνία, όπου γίνονται δεκτοί όλοι οι πεπτωκότες που γίνονται μάρτυρες της θεϊκής αγάπης⁵⁸⁹, μεταποιούνται με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος σε τέκνα «φωτός»⁵⁹⁰ και «επαγγελίας»⁵⁹¹.

Η στροφή του κρατούμενου-αμαρτωλού προς τη μετάνοια, ουσιαστικά εκφράζει το μήνυμα του Ευαγγελίου προς τον κόσμο. Η μεταστροφή του από εμπαθή σε απαθή, από άτομο σε πρόσωπο, από αμαρτωλό σε μετανοημένο, από υπαρξιακά ατελή σε υπαρξιακά πλήρη, συνεπάγεται την αποκατάσταση της εν Χριστώ φυσικής τάξης, την επιστροφή στο κατά φύσιν από το παρά φύσιν, στον Θεό από τον διάβολο⁵⁹². Το εν λόγω ευαγγελικό μήνυμα δεν αφορά σε αναγγελία, αλλά σε έμπρακτη πραγματικότητα, όπως αυτή αποτυπώνεται στην αλλαγή του τρόπου ζωής και ύπαρξης του ανθρώπου: ο μετανοημένος υποστασιοποιείται λαμβάνοντας και προσφέροντας αγάπη προς πάσα κατεύθυνση, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η πρότερη αμαρτωλότητά του. Τότε, βιώνει το πραγματικό νόημα της ελευθερίας και της ετερότητας-ενότητας⁵⁹³.

Ο ποιμένας, στο αγαπητικό κλίμα που καλλιεργεί κατά την αναγεννητική διαδικασία με τον κρατούμενο, καλείται να εξαλείψει κάθε υπόνοια εξίσωσής της με οποιαδήποτε διαδικασία αξιολόγησης των κωδικοποιημένων και μετρήσιμων αρετών και ιδιοτήτων του ατόμου. Βασικό του μέλημα θα πρέπει να είναι η κατ' αρχάς διασαφήνιση της απουσίας

⁵⁸⁹ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις τους Ψαλμούς*, 5,7, PG 55.66; Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Εις τον Ησαΐαν*, 5, PG 70,1113 C.

⁵⁹⁰ Εφ.5:8.

⁵⁹¹ Ρωμ.9:8.

⁵⁹² Μάρκος ο Ασκητής, *Περί νόμου πνευματικού* 8, *Φιλοκαλία Α'*, σ. 110.

⁵⁹³ Γιανναράς Χρ. *Η ελευθερία του ήθους*, ό.π., σσ. 56-57.

κριτηρίων «καθαρότητας», μέσω των οποίων θεωρητικά εκτιμάται ο βαθμός μηδαμινότητας, ευτέλειας ή ανεπάρκειας του ανθρώπου στην ατομικιστική κοινωνία. Αντίθετα, θα πρέπει να καταστήσει σαφές ότι κάθε «μηδαμινότητα», «ευτέλεια» ή «ανεπάρκεια» του κρατουμένου αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του πολύ-υποστασιοποιημένου ανθρώπου, το οποίο μάλιστα διακονεί τις ανάγκες του καθενός προσώπου⁵⁹⁴. Παράλληλα, ο ιερέας θα πρέπει να είναι προετοιμασμένος να συναντήσει εντός του σωφρονιστικού καταστήματος, κρατουμένους που ανήκουν σε άλλο δόγμα, σε άλλη θρησκεία ή αυτοπροσδιορίζονται ως «άθεοι».

Σε αυτές τις περιπτώσεις, όχι μόνο δεν θα πρέπει να επιδιώξει, αλλά επιβάλλεται να αποτρέψει, οποιαδήποτε πολιτισμική, θεολογική ή ιδεολογική αντιπαράθεση μαζί τους. Υπό αυτό το πρίσμα, θα πρέπει να λειτουργεί ως καταλύτης της ενότητας, της αγάπης και της ειρήνης μεταξύ των κρατουμένων, κι όχι ως αυτάρεσκος ναρκισσιστής, με σύνδρομο ανωτερότητας, λόγω του ότι κατέχει την αλήθεια που οι άλλοι αγνοούν. Ο ποιμένας, παρακινούμενος από την εν Χριστώ αγάπη, δεν μπορεί να είναι αλαζόνας ή περιχαρακωμένος στην προσωπική του ευλογία. Αντίθετα, θα είναι «ανοικτός», ως υπηρέτης του Ιησού Χριστού, που δεν είναι απλώς η κεφαλή όλων των Χριστιανών, αλλά το τέλος του κτιστού κόσμου⁵⁹⁵. Εξάλλου, δεδομένου του ήθους και της αγιότητας του ποιμένα ως εκκλησιασμένου προσώπου, θα ανέμενε κανείς ότι ωθείται πέραν της συμβατικής λογικής, πέραν του συμβατικού συμπεριφορικού κώδικα, πέραν της συμβατικής ηθικής. Συνεπώς, θα απέκλειε εκ των προτέρων οποιαδήποτε αλαζονική, υπεροπτική και ναρκισσιστική συμπεριφορά του ποιμένα ως απολύτως συμβατική, σε μια ατομικιστική, εγωιστική και εγωκεντρική κοινωνία⁵⁹⁶.

⁵⁹⁴ Βαργιάς, *Η Ποιμαντική του «Περιθωρίου»*... ό.π., σσ. 231-232.

⁵⁹⁵ Νέλλας Π., *Λύτρωση ή θέωση;*, *Σύναξη*, 6, 1983, σ. 35.

⁵⁹⁶ Κεσελόπουλος, *Προτάσεις Ποιμαντικής Θεολογίας*, ό.π., σ. 243.

Η ποιμαντική διαδικασία, οδηγεί τον κρατούμενο στο να βιώσει τη μεταμορφωτική προσωπική εμπειρία της μετάνοιας, η οποία του αλλάζει τον τρόπο που σκέφτεται, που αισθάνεται, που βούλεται, που κοινωνεί και σχετίζεται με τον εαυτό του, τον Θεό και τους συνανθρώπους του. Βρισκόμενος στο στάδιο της ειλικρινούς μετάνοιας, ο κρατούμενος αντιλαμβάνεται, αποδέχεται και αγκαλιάζει τις πτυχές της κοινωνικής και κυρίως, της προσωπικής του ζωής, αυτό-αναθεωρεί τη θέση και τον ρόλο του εντός του διαβρωτικού κοσμικού διπόλου περιθωρίου-νόρμας, και επαναπροσεγγίζει τις σχέσεις του με την κοινωνία (τόσο με τη στενή όσο και με την ευρύτερη έννοια) ως χριστιανικό υποκείμενο, δηλαδή ως αληθινό πρόσωπο⁵⁹⁷. Στο αγαπητικό και αναγεννητικό περιβάλλον που «οικοδομεί» ο ιερέας, ο κρατούμενος δεν αισθάνεται την ανάγκη να ανταποκριθεί ούτε στις στερεοτυπικές επιταγές που καθορίζουν την έννοια του αμαρτωλού-περιθωριακού, αλλά ούτε και σε εκείνες που ορίζουν τον βαθμό της συμμόρφωσής του στο «νορμάλ», στο «καλό», στο «καθωσπρέπει». Αντ' αυτών, εξωτερικεύει απελευθερωμένος το πως αισθάνεται πραγματικά, το πως σκέφτεται και το πως νοηματοδοτεί τη ζωή του, ιδωμένη από μια προσωπική οπτική⁵⁹⁸.

Η δυσκολία του εγχειρήματος του ιερέα να οργανώσει και να υλοποιήσει την ποιμαντική διαδικασία εντός των κόλπων του σωφρονιστικού καταστήματος, έγκειται στο ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένη μεθοδολογία, δεν προτείνονται συγκεκριμένες πρακτικές διαλεκτικής, δεν υπάρχουν «δοκιμασμένες» εκπαιδευτικές-θεολογικές τεχνικές «μεταστροφής». Υπό αυτό το πρίσμα, η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά τον ποιμένα, ο οποίος όμως δεν εγκαταλείπεται μόνος από τον Τριαδικό Θεό στο απαιτητικό αυτό πνευματικό και ηθικό έργο. Ως ασφαλέστερη και αποδοτικότερη θεωρείται η αξιοποίηση

⁵⁹⁷ Βαργιάς, *Η Ποιμαντική του «Περιθωρίου»*, ό.π., σ. 232.

⁵⁹⁸ Σταμούλης Χ., *Φύση και Αγάπη και άλλα μελετήματα*, Εκδόσεις το Παλίμψηστον, Αθήνα, 2007, σ. 33.

του υπέρτατου δώρου της αγάπης, η βίωσή της ως πρόσωπο, το Πρόσωπο του Θεού, που ανοίγει μπροστά στα μάτια του κρατούμενου το ήθος της Βασιλείας των Ουρανών. Μέσω της αγάπης, ο κρατούμενος εφευρίσκει το πρόσωπο, το δικό του, του Θεού και των συνανθρώπων, αναβαπτίζεται και μετατρέπεται σε υπηρέτη του Χριστού⁵⁹⁹. Γίνεται μέλος της εν Χριστώ καινής ζωής, οραματίζεται να εισέλθει στη Βασιλεία του Θεού, αποξενώνεται από τις συμβατικότητες της ατομικιστικής κοινωνίας, από τη λογική του ατομισμού, της ακοινωνησίας, του κατακερματισμού, του περιθωρίου⁶⁰⁰.

Το αμαρτωλό και εμπάθές παρελθόν των κρατούμενων, μέσω της θεϊκής χάριτος και της μετάνοιας, στην πραγματικότητα μεταμορφώνεται και ανάγεται σε ευλογία. Η ασθένεια της ψυχής και της σάρκας υπηρετούν το πρόσωπο του μετανοημένου ως τελείωση του κατά Χριστόν σθένους, όπως ακριβώς η ανυποληψία υπηρετεί το πρόσωπό του ως απαλλαγή από την πικρή ανθρώπινη δόξα⁶⁰¹. Με πλήρη επίγνωση του προσώπου του, ο κρατούμενος διευρύνει την επικοινωνία με τον Θεό και τους συνανθρώπους του, ενώ βεβαιώνει και την οικουμενικότητα-καθολικότητα της αγάπης.

Η ιδιοτροπία του ατομισμού μετατρέπεται σε συγκατάβαση και αποδοχή, ο εγωκεντρισμός μετατρέπεται σε θυσιαστική αγάπη, η πνευματική και ηθική ανεπάρκεια μετατρέπονται σε παιδική αθωότητα, μέσω της γαλήνης και της ησυχίας της προσευχής⁶⁰². Με την ποιμαντική διαδικασία εντός της φυλακής, λαμβάνει χώρα ένας είδος άτυπης αποκατάστασης του προσώπου του κρατούμενου, δεδομένου ότι λείπουν τα όσα υπαγορεύονται από τους ηθικούς και τους κοινωνικούς κώδικες, και πραγματώνεται εμπράκτως η ισοτιμία αλλήλοις και έναντι του Θεού. Ο ισχυρός δεσμός που

⁵⁹⁹ Στανιλοάε Δ., Πνευματική Διαθήκη, *Σύναξη*, 48, 1993, σ. 50.

⁶⁰⁰ Ευδοκίμωφ Π., Μοναχισμός, *Σύναξη*, 35, 1990, σσ. 15-16.

⁶⁰¹ Κορ. Β'.12:9; Μάξιμος Ομολογητής, *Σχόλια εις το Περί Θείων ονομάτων*, PG 4, 305 D; Παλλάδιος, Λαυσαϊκή Ιστορία, Περί του Αββά Αντωνίου, 5, PG 65, 77.

⁶⁰² Κορ. Α'.12:9; Μτθ.18:3; Ιωάννης της Κλίμακος, *Κλίμαξ* 26, PG 88, 1024 B; Βασίλειος ο Μέγας, *Ηθικά* 45, *Περί ισοτιμίας και ταπεινοφροσύνης*, PG 31,764.

αναπτύσσεται μεταξύ των τριών προσώπων, του ιερέα, του κρατούμενου και του Θεού, συνιστά κι αυτός πρόσωπο και είναι η αγάπη που διακονεί όλες τις ανάγκες. Εντός της ποιμαντικής βίωσης της εν Χριστώ αγάπης, η οποία προάγει την φιλαδελφία, βρίσκουν θεραπεία τα κοινωνικά και ατομικά δεινά που πλήττουν τον μετανοημένο κρατούμενο, καθώς επίσης ο πόνος και ο θάνατος που προκάλεσε στους συνανθρώπους του η αμαρτωλή ατομικιστική εκδοχή του εαυτού του.

Υπό αυτό το πρίσμα, ο περιθωριοποιημένος φύσει και θέσει κρατούμενος, ενώ ήταν απόκληρος και απόβλητος λαμβάνει αγάπη και γίνεται αποδεκτός, ενώ ήταν μόνος βρίσκει συντρόφους και συνοδοιπόρους, ενώ χείμαζε βρίσκει ένα «λιμάνι» σωτηρίας, ενώ ήταν πνευματικά, ηθικά και συναισθηματικά ανεπαρκής βρίσκει πληρότητα, ενώ ήταν ενδεής βρίσκει πρόσωπα να συνδράμουν στην ένδειά του⁶⁰³. Στο θαύμα της ποιμαντικής της φυλακής, ο απαξιωτικός ατομισμός μεταμορφώνεται στο μυστήριο του προσώπου, που οδηγεί πρωτίστως στην εσωτερική ειρήνη και δευτερευόντως στη συμφιλίωση με τον Θεό, και κατ' επέκταση με την κοινωνία. Μέσω της αυτό-ανακάλυψης της αξίας του προσώπου του, ο μετανοημένος κρατούμενος παύει να είναι πια απειλή, τόσο για τον εαυτό του όσο και για τους συνανθρώπους του, γεγονός που εν ολίγοις συμπυκνώνει το κεντρικό νόημα του σωφρονισμού.

4.3 Η κατά Χριστόν προσωπική Παιδεία στην Ποιμαντική των φυλακισμένων

Ο κρατούμενος μπορεί να αυτό-ανακαλύψει την αλήθεια του προσώπου του και την Αλήθεια του κόσμου μέσα από τη χαρισματική προσωπική

⁶⁰³ Βαργιάς, *Η Ποιμαντική του «Περιθωρίου»...* ό.π., σ. 237.

παιδεία, που εντυπώνεται στη θεολογία της Εκκλησίας και συγκεκριμένα, στην ευαγγελική ομολογία⁶⁰⁴. Σύμφωνα με αυτή, ο ενσαρκωμένος Λόγος, ο Ιησούς Χριστός, είναι το Πρόσωπο που αποκάλυψε στους ανθρώπους την αλήθεια και τη χάρη, δηλαδή την ευαγγελική παιδείυση⁶⁰⁵. Λαμβάνοντας γνώση αυτής της επαναστατικής άποψης, ο κρατούμενος θα συνειδητοποιήσει ότι η παιδεία έχει μια παντελώς προσωπική διάσταση: ερχόμενος σε επικοινωνία με τον Χριστό, που είναι το απόλυτο περιεχόμενο της αλήθειας και της γνώσης, θα είναι σε θέση να παιδευτεί και να κατακτήσει τη γνώση εκείνη που θα τον βοηθήσει να φτάσει στην αυτοεπίγνωση. Μέσω αυτής, θα εκτιμήσει την αξία του προσώπου του, θα «δει» τα πρόσωπα των συνανθρώπων του και εν τέλει θα γίνει ενεργό και αναπόσπαστο μέρος της εν Χριστώ κοινωνίας⁶⁰⁶.

Η προσωπική παιδεία οδηγεί προς την αλήθεια, όχι όμως ως ανθρώπινη επινόηση, ιδεατή υπόθεση ή διαίσθηση καθοριζόμενη από την ανθρώπινη νοσταλγία και εμπειρία, αλλά ιστορικό γεγονός με το κήρυγμα, το έργο και κυρίως το πρόσωπο του Ιησού Χριστού. Η προσωπική παιδεία είναι η ενσαρκωμένη αλήθεια του κόσμου. Καθήκον του ποιμένα του σωφρονιστικού καταστήματος είναι να φέρει σε επαφή τον κρατούμενο με τον παιδαγωγό Θεού Λόγο, τον Χριστό. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο μέσω της ευαγγελικής παιδείας, της ενσαρκωμένης παιδείας που αποσκοπεί στη μόρφωση του ανθρώπου ως πρόσωπο.

Σύμφωνα με τον απόστολο Παύλο, ο λόγος για το Πρόσωπο του Ιησού Χριστού είναι ενέργεια που στρέφεται προς όλους, και ιδίως όσους έχουν πίστη⁶⁰⁷, ενώ για τον ευαγγελιστή Λουκά το ρήμα Του είναι γεγονός⁶⁰⁸. Ο

⁶⁰⁴ Ιω.1:14.

⁶⁰⁵ Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Υπόμνημα εις τον Ησαΐαν*, 5, PG 2.

⁶⁰⁶ Κορ.Α' 1:22.

⁶⁰⁷ Θεσ.Α' 2:13.

⁶⁰⁸ Λκ.2:15.

λόγος Του αφορά στην αλήθεια των πραγμάτων και είναι φορτισμένος με το υποδηλούμενο γεγονός. Μοναδικό του τεκμήριο είναι η ιστορική ενέργεια και προϋπόθεσή του είναι η πίστη, η πράξη δηλαδή της μετοχής του προσώπου στην απόλυτη και προσωπική αλήθεια. Υπό αυτό το πρίσμα, η πίστη ανάγεται στον πρώτο και τον βασικό όρο του προσώπου, το οποίο μετατρέπεται σε ιστορική ενέργεια της απόλυτης αλήθειας. Το πρόσωπο αποτελεί την φανέρωση της ενεργούμενης και της καταλαμβανόμενης, δια της πίστης αλήθειας⁶⁰⁹. Στη βάση του ανωτέρω, ο ποιμένας των φυλακών, ως άλλος απόστολος Παύλος, μπορεί να αναγεννήσει εν Χριστώ τον κρατούμενο, μέσω του λόγου της πίστης, ιδωμένου ως γεγονός αναγέννησης του τελευταίου δια της αλήθειας του προσωπικού Τριαδικού Θεού⁶¹⁰.

Η εν Χριστώ προσωπική παιδεία φέρει την ενέργεια του Προσώπου που υποδηλώνει, η οποία χειραγωγεί και ανάγει τον άνθρωπο στην αλήθεια⁶¹¹. Αποτελεί έναυσμα, έμφαση και ένδειξη που οδηγεί στην κατανόηση του εαυτού, του κόσμου, των άλλων και του υπερβατικού Θεού⁶¹². Όταν ο ποιμένας των φυλακών εκπαιδεύει τον κρατούμενο εν Χριστώ, ουσιαστικά θέτει σε κίνηση τον ανθρώπινο λόγο, ως χειραγωγή και ευρετική μέθοδο προς ανακάλυψη και γνώση της αλήθειας⁶¹³.

Η γνωσιολογική αυτή διάσταση της ποιμαντικής, η οποία εντοπίζεται στον πυρήνα της πατερικής θεολογίας, ορίζει τον σκοπό και τη φύση της παιδευτικής διαδικασίας, δηλαδή ως χειραγωγή προς την απόλυτη αλήθεια, προς συνειδητοποίηση του προσώπου και κοινωνία με τον προσωπικό Τριαδικό Θεό. Η ποιμαντική-αγωγή, παιδεύει τον κρατούμενο, ώστε να αντιληφθεί την εν Χριστώ υπέρτατη και υπερβατική προσωπική αλήθεια,

⁶⁰⁹ Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Παιδαγωγός Α'*, PG 7.

⁶¹⁰ Κορ.Α' 4:15.

⁶¹¹ Ωριγένης, *Κατά Κέλσον Ι*, 25; Ωριγένης, *Εις μαρτύριον προτρεπτικός*, 46.

⁶¹² Γρηγόριος Νύσσης, *Κατά Εννομίον Β'*, 145, 150.

⁶¹³ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής του ανθρώπου ΣΤ'*, PG, 44, 180D.

γεγονός που την καθιστά οντολογική και δημιουργική για τον ίδιο. Στο επίκεντρο της εν Χριστώ παιδείας είναι η βιωμένη ζωή του Θεού Λόγου ως ενέργεια. Είναι μια θεϊκή ζωή, μια ζωή διδακτή, που μεταμορφώνει την ανθρωπίνη. Ο κρατούμενος, ως μετανοημένος και (ανα)βαπτισμένος, είναι το μεταμορφωμένο εμπαθές και αμαρτωλό άτομο που παιδεύτηκε με τον βίο και το Πρόσωπο του Χριστού, και είναι σε θέση να διάγει μια θεοδίδακτη, ελεύθερη, προσωπική ζωή⁶¹⁴.

Ο ιερέας των φυλακών, ως βαθύς γνώστης της ευαγγελικής παιδείας, καλείται να ασπαστεί και να εφαρμόσει στην ποιμαντική του την αρχή ότι η αναγέννηση του ανθρώπου δεν σχετίζεται με την τελειοποίηση των θεϊκών αρετών, των οποίων έκτυπο και εικόνα είναι οι ανθρωπίνες, αλλά με την ενέργεια και τη φανέρωσή τους στο κήρυγμα, το έργο και το πρόσωπο του Χριστού. Αυτό σημαίνει, ότι η αναγέννηση του κρατουμένου θα επέλθει μέσω της μέθεξης των θεϊκών αρετών δια της μετάνοιας, της εξομολόγησης και εν τέλει της πίστης. Εξάλλου, στην εν Χριστώ παιδεία, οι αρετές του ανθρώπου είναι ενσαρκωμένες στο πρόσωπο του ενανθρωπίσαντα Ιησού Χριστού.

Ο μετανοημένος κρατούμενος, ο έχων παιδευτεί εν Χριστώ, θα μιμηθεί το ανώτερο πρότυπό του: το μοναδικό ιστορικό πρόσωπο του σαρκωμένου Ιησού Χριστού, που φανέρωσε και ενεργοποίησε στην ανθρωπότητα τις νέες δυνάμεις και τους νέους όρους της απόλυτα αληθινής ζωής. Υπό αυτό το πρίσμα, ο εν Χριστώ πεπαιδευμένος κρατούμενος δεν θα προσβλέπει στην κατάκτηση του κοινωνικά «ιδανικού» προτύπου, του «ενάρετου» δηλαδή ανθρώπου, μέσω της «τυφλής» συμμόρφωσης στα πρότυπα που προκύπτουν ως αίτημα ενός αυστηρά ανθρωποκεντρικού ουμανισμού. Κι αυτό γιατί, μέσω της ποιμαντικής-παιδευτικής διαδικασίας θα κατανοήσει ότι οι αρετές του ανθρώπου είναι εντελώς προσωπικές, καθώς συνιστούν στην πραγματικότητα την ενέργεια και τη φανέρωση του προσώπου και της ζωής του Θεού στον

⁶¹⁴ Τιτ.2:11-12.

ίδιο⁶¹⁵. Κάθε ανθρώπινη αρετή είναι έμψυχη και ζώσα, και ουσιαστικά χαρακτηρίζει το πρόσωπο, το οποίο αποτελεί τη φανέρωση της ζωής και του προσώπου του Θεανθρώπου⁶¹⁶. Με γνώμονα την ανωτέρω αλήθεια, η ποιμαντική-αγωγή ισοδυναμεί με τη συμμετοχή του κρατουμένου στη θεία ενσαρκωμένη ζωή και αποσκοπεί στην ομοίωση του τελευταίου με τον Θεό, δια του προσώπου του Ιησού Χριστού. Υπό αυτό το πρίσμα, η αγωγή συνιστά ενέργεια και φανέρωση του προσώπου, που ταυτίζεται με την ομοίωση του κρατουμένου με τον Θεό. Θα πρέπει να καταστεί κατανοητό ότι η παιδεία που προάγεται κατά την ποιμαντική διαδικασία στη φυλακή, είναι Κυρίου κι όχι ανθρωποκεντρική-ουμανιστική, καθώς αφορά στο πρόσωπο και αποβλέπει αποκλειστικά στην ανακάλυψη-εκτίμηση-αποδοχή του.

Η ιδιαιτερότητα της κατά Χριστόν παιδείας έγκειται, όχι μόνο στην αναγεννητική της επίδραση στο πρόσωπο του κρατουμένου, αλλά στο γεγονός ότι τον μεταμορφώνει σε «παιδεία» και τον ανάγει σε «ενέργεια». Μέσω της δικής του μεταμόρφωσης και της ανάδειξης του προσώπου του, το πρότυπο του Ιησού Χριστού παύει να είναι ιδεατό. Αντίθετα, καθίσταται ενεργό, ζον και αναπόσπαστο στη προσωπική ζωή των ανθρώπων και μέσω αυτής. Υπό αυτό το πρίσμα, ο κατά Χριστόν πεπαιδευμένος κρατούμενος κοινωνεί το πρότυπο του Θεανθρώπου στους λοιπούς έγκλειστους, μέσω των θεϊκών αρετών που «κληρονόμησε» από τον Θεό.

Οι εν λόγω αρετές, σε πρώτο επίπεδο παιδεύουν, χειραγωγούν και ανάγουν τον κρατούμενο προς τον έσχατο σκοπό της τελείωσης, τον Θεό, και σε δεύτερο επίπεδο λειτουργούν ως ενέργειά Του στον κτιστό κόσμο, στα μάτια των εν ενεργεία και εν δυνάμει προσώπων. Ο μετανοημένος και πεπαιδευμένος κρατούμενος αναδεικνύεται σε φορέας της παιδείας και ουσιαστικά «προσωποποιεί» το περιεχόμενό της, δηλαδή την απόλυτη αλήθεια και τη θεία ζωή. Η κατά Χριστόν προσωπική παιδεία καθίσταται

⁶¹⁵ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος ΚΑ' εις τον Μ. Αθανάσιον*.

⁶¹⁶ Ωριγένης, *Υπόμνημα εις Ιωάννην*, PG 14, 769C.

δυνατή στο πλαίσιο της ποιμαντικής της φυλακής, όταν ο κρατούμενος νιώσει έτοιμος και ελεύθερος να «κοιτάξει» μέσα του, να συνεργαστεί και να πιστέψει⁶¹⁷. Τότε θα «δει» το πρόσωπο του Χριστού, που είναι η αρχή, το περιεχόμενο και ο σκοπός της αληθινής προσωπικής παιδείας, και θα γνωρίσει τον πραγματικό εαυτό του.

Η κατά Χριστόν προσωπική παιδεία είναι ευεργετική κατά την ποιμαντική διαδικασία καθώς, ως Θεού Λόγος είναι φορέας της θείας ζωής⁶¹⁸, ως δύναμη του Θεού⁶¹⁹ είναι ρήμα της ζωής⁶²⁰, είναι μεταμορφωτική⁶²¹, χειραγωγεί και προετοιμάζει προς τη σωτηρία και την αιωνιότητα⁶²², είναι απελευθερωτική από τη δουλεία του κτιστού κόσμου⁶²³, είναι αγαπητική⁶²⁴, είναι αποκαλυπτική αναφορικά με τον σκοπό της εν Χριστώ ζωής⁶²⁵, είναι δυναμική, πραγματώνεται με τη θεία χάρη. Ισοδυναμεί με μετοχή του κρατούμενου στη μυστηριακή ζωή του Θεανθρώπου και για τον λόγο αυτό, η πρόσληψή της ουσιαστικά ταυτίζεται με την πράξη της μετάληψης⁶²⁶. Σε αυτό το πλαίσιο, η παιδεία είναι πραγματική κοινωνία στην εν Χριστώ καινή ζωή, είναι ένα πραγματικό λειτουργικό γεγονός, που αναμφίβολα παραπέμπει στην πνευματική ζωή της Εκκλησίας.

Η κατά Χριστόν προσωπική παιδεία αποβλέπει στην αλήθεια του προσώπου του ανθρώπου, όπως το αποκατέστησε ο σαρκωμένος Ιησούς Χριστός και όπως φανερώνεται και ενυπάρχει στη φύση. Η ενσωμάτωση της

⁶¹⁷ Ωριγένης, Υπόμνημα εις Ιωάννην, ό.π..

⁶¹⁸ Ιω.6:63.

⁶¹⁹ Εβρ.1:3.

⁶²⁰ Πραξ.5:20.

⁶²¹ Λκ.8:21.

⁶²² Ιω.5:24.

⁶²³ Ιω.8:32.

⁶²⁴ Ιω.14:23-24.

⁶²⁵ Ιω.12:48.

⁶²⁶ Κλημ.Α' .21:8.

προσωπικής παιδείας του Χριστού στην ποιμαντική διαδικασία, συμβάλλει στην ενεργοποίηση του κρατουμένου, καθώς τον στρέφει και τον ωθεί να μιμηθεί το έργο, τη ζωή και το πρόσωπο του Χριστού. Η παιδεία του προσώπου του Χριστού επιδρά μορφωτικά στο ανθρώπινο πρόσωπο.

Ο, μεταξύ άλλων, παιδευτικός χαρακτήρας της ποιμαντικής διαδικασίας εντοπίζεται στην επιδίωξη του ιερέα να παρέχει τα απαραίτητα θεολογικά εφόδια στον κρατούμενο, ώστε να φτάσει στο υψηλότερο δυνατό σημείο αυτογνωσίας και αυτοεπίγνωσης, μέσω των οποίων θα κατανοήσει την αξία του προσώπου του. Αμφότεροι οι ανωτέρω όροι ενέχουν τη λέξη «γνώση» ως συνθετικό τους, η οποία όμως, εντός του ποιμαντικού περιβάλλοντος, δεν παραπέμπει σε μια απλή διανοητική διεργασία πληροφόρησης-ενημέρωσης-μάθησης. Αντίθετα, νοείται ως πράξη υπαρκτικής καταξίωσης του κρατουμένου, η οποία τον οδηγεί στην κατάκτηση της απόλυτης αλήθειας. Η εν λόγω γνώση προϋποθέτει τη μέθεξη και τη μετοχή στην αλήθεια του προσώπου του Χριστού, ενώ αποβλέπει στην ολοκληρία και την ακεραιότητα του κρατουμένου. Η αυτογνωσία και η αυτοεπίγνωση, υπό αυτό το πλαίσιο, συνιστούν το τέλος μιας αυτό-γνωστικής διαδικασίας, που αφορά στην πραγματικότητα στη γνώση του Προσώπου του Θεού. Γνωρίζοντας το Πρόσωπο του Θεού, ο κρατούμενος θα είναι σε θέση να «δει» εντός του, να ανακαλύψει το δικό του πρόσωπο και να εκτιμήσει τις αρετές και τις ενέργειες, ως τα θεία εκείνα δώρα που του προσφέρονται από τον σαρκωμένο Ιησού Χριστό⁶²⁷.

Η κατά Χριστόν προσωπική παιδεία δεν είναι ούτε συστηματοποιημένη, ούτε τυποποιημένη, ούτε αυστηρώς προκαθορισμένη. Είναι ζώσα, μεταβαλλόμενη, κινούμενη και προϋποθέτει τη σωματική, την ψυχική και την πνευματική εμπλοκή του ανθρώπου. Σε διαφορετική περίπτωση, δεν οδηγεί στην αληθινή μόρφωση και γνώση. Ο ιερέας γνωρίζει την ανωτέρω

⁶²⁷ Παναγόπουλος Ι., Η Παιδεία του Προσώπου. Στο: Δεληκωνσταντής Κ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως πρόταση ζωής, Σειρά Ορθόδοξη Μαρτυρία*, 46, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 2004, σσ. 149-172.

πραγματικότητα και δεν υποπίπτει στο σφάλμα της κανονικοποίησης της ποιμαντικής διαδικασίας. Εξάλλου, είναι θεολογικώς αποδεκτό ότι το περιεχόμενό της είναι ανεξάντλητο και απεριόριστο, καθώς περικλείει και υπερβαίνει το ανθρώπινο επιστητό. Ο ποιμένας, αν και δεν αγνοεί ότι η προσωπική παιδεία φαντάζει ως εξαιρετικά απαιτητική διαδικασία που δύσκολα μπορεί να τεθεί σε εφαρμογή, λαμβάνει υπόψη και έχει πάντα στο νου ότι ο αγαπητικός Θεός δεν αφήνει μόνο και αβοήθητο το αβοήθητο και ανέτοιμο ποίμνιό του. Έτσι, με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, ο κρατούμενος θα καταφέρει να ανταποκριθεί στην απειρότητα της γνώσης που υπερβαίνει το αισθητό, το ιστορικό και το βιολογικό, να μνηθεί στο οντολογικό βάθος των πραγμάτων και να κατακτήσει τη θεϊκή προσωπική αλήθεια. Η αλήθεια προκύπτει ως αποτέλεσμα της μετουσίας στην τελειότητα και αποκαλύπτει την ομορφιά της ζωής, όπως δημιουργήθηκε από τον Θεό. Υπό αυτό το πρίσμα, η προσωπική παιδεία και η γνώση της αλήθειας ανάγονται σε έμπρακτες αρετές του πεπαιδευμένου κρατούμενου, σε εκείνες δηλαδή τις αρετές που ενσαρκώνονται στο πρόσωπο του Χριστού και ενεργοποιούνται στο πρόσωπο του κρατούμενου⁶²⁸.

Η συνειδητοποίηση της κατάκτησης των αρετών της προσωπικής εν Χριστώ παιδείας και της γνώσης θα πραγματωθεί από τον ίδιο και τον ποιμένα του, με τη μετάνοια και της εξομολόγησή του. Η εν λόγω συνειδητοποίηση είναι άλλωστε ενδεικτική της σοφίας με την οποία προικίζεται από το Άγιο Πνεύμα. Ουσιαστικά, αποκτά χαρισματικά την αίσθηση της θεϊκής προσωπικής αλήθειας, δηλαδή του έσχατου τέλους της ζωής και της βαθιάς πνευματικής ουσίας και του κάλλους των πάντων. Με τη μετάνοιά του, ο κρατούμενος διαθέτει τη σοφία να αντιληφθεί τις αρετές που αποκόμισε, ενώ με το κάλλος της ισοδυναμεί με την ενέργεια της θεϊκής αλήθειας στην προσωπική μέθεξή της. Υπό αυτό το πρίσμα, η κατάκτηση της σοφίας από τον μετανοημένο και πεπαιδευμένο κρατούμενο, συνεπάγεται την

⁶²⁸ Παναγόπουλος, *Η Παιδεία του Προσώπου*, ό.π., σσ. 149-172.

κατάκτηση της έσχατης φιλοσοφίας (φιλοκαλίας⁶²⁹), δηλαδή της ομοίωσης με τον Θεό⁶³⁰. Ο ενάρετος, ο σοφός και πεπαιδευμένος μετανοημένος κρατούμενος, αναμένεται να υπάρχει ως «χριστοφόρος»: να εμφανίσει τα ιδιώματα του Ιησού Χριστού (με κυριότερη την αγιοσύνη), να διάγει τον βίο Του, να ζει με την αλήθεια. Η μετοχή του κρατούμενου στη ζωή του Χριστού μαρτυρά την αναγέννησή του σε πρόσωπο με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Ο κρατούμενος γίνεται πρόσωπο στην ακρότατη λειτουργία και φανέρωση της φύσης του, η οποία φανερώθηκε από τον σαρκωμένο Θεάνθρωπο και με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, καταγίνεται ιστορική δυνατότητα. Βασικό ιδίωμα του προσώπου του κρατουμένου είναι η εν Αγίω Πνεύματι μέθεξι του Υιού και η συνουσία του Θεού, που ορίζεται «αγιότητα»⁶³¹.

Ο πεπαιδευμένος και ενάρετος, κεχαριτωμένος και μετανοημένος κρατούμενος, είναι αναγεννημένο πρόσωπο, καθώς μόνο τότε μπορεί να φέρει και να κοινωνεί την αλήθεια. Δεν είναι απλός φορέας γνώσεων ή αρετών, αλλά αποκαλύπτει το πρόσωπο του Χριστού. Σύμφωνα με τη θεολογική παράδοση, ιδίωμα του προσώπου του σοφού κρατούμενου είναι η αγιότητα, η οποία ενεργείται και φανερώνεται από αυτό. Ο αναγεννημένος κρατούμενος καθίσταται πρόσωπο που δύναται να καλλιεργεί τις πραγματικές δυνατότητές του, τις οποίες έλαβε ως δώρο από τον Θεό, με τη βοήθεια του Αγίου Πνεύματος.

Η αγιότητα διατηρείται, όπως το πρόσωπο, εφόσον επιβεβαιώνεται εμπράκτως, μέσα από τη μίμηση του βίου του σαρκωμένου Θεανθρώπου⁶³². Συνεπώς, το πρόσωπο και η αγιότητα ταυτίζονται, και εν τέλει θεωρούνται ως έσχατες εκφράσεις της κατά Χριστόν προσωπικής παιδείας. Πρόσωπο και

⁶²⁹ Με τον όρο *φιλοκαλία* νοείται η ολοκλήρωση της φιλοσοφίας στην εκκλησιαστική εμπειρία και χαρακτηρίζεται το πνευματικό κίνημα που αποβλέπει στη μεταμόρφωση του ανθρώπου σε όργανο και τόπο της σοφίας του Θεού.

⁶³⁰ Παναγόπουλος, *Η Παιδεία του Προσώπου*, ό.π., σσ. 149-172.

⁶³¹ Μάξιμος Ομολογητής, *Απορα Α'*, PG 91, 1032A.

⁶³² Αθανάσιος ο Μέγας, *Περί ενανθρωπήσεως*, 57.

αγιότητα καθιστούν τον κρατούμενο μέτοχο των θείων αρετών, ως ιδιώματα του Χριστού, γεγονός που καταδεικνύει τη νέα πραγματικότητά του: το ότι εισέρχεται σε μια κατάσταση χριστοφάνειας-θεοφάνειας⁶³³. Αυτό που πρέπει να διασαφηνιστεί είναι ότι κρατούμενος, μέσα από την εν Αγίω Πνεύματι ποιμαντική διαδικασία και την εν Χριστώ αγιασμένη και προσωπική παιδεία, δεν βελτιώνει απλώς την κτιστή του φύση, αλλά αναγεννιέται και μεταμορφώνεται εντός της προσωπικής υπόστασης του σαρκωμένου Ιησού Χριστού, γίνεται ιστορική εικόνα Του, ο φορέας και το πλήρωμα της εν λόγω τέλει παιδείας Του. Η αγιασμένη ποιμαντική και παιδεία άλλωστε, μεταμορφώνουν τον άνθρωπο, ο οποίος με τη σειρά του μεταμορφώνει τον συνάνθρωπο και ο συνάνθρωπος τον κόσμο όλο. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια μεταμορφωτική διαδικασία που λαμβάνει χώρα μέσω της χάρις του Αγίου Πνεύματος και του πληρώματος του κάλλους της του Θεού σοφίας⁶³⁴.

5. Συμπεράσματα-Συζήτηση

Ο Ιησούς Χριστός στα κηρύγματά Του δίνει μεγάλη έμφαση στους φυλακισμένους, ταυτίζοντας τον εαυτό Του μαζί τους, χωρίς να επιμένει στους λόγους για τους οποίους έφτασαν στο σημείο να εγκλειστούν σε έναν τόπο τιμωρίας ή σωφρονισμού. Η στάση αυτή του Θεανθρώπου, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη συμπεριφορά και τις αντιδράσεις των σύγχρονων ανθρώπων, οι οποίοι, για να δικαιολογήσουν την αδιαφορία τους απέναντι στους φυλακισμένους, αναζητούν να μάθουν και στη συνέχεια εστιάζουν στους λόγους που ώθησαν τους «τιμωρούς» τους στην απόφαση να τους εγκλείσουν. Το ανωτέρω, περιγράφει με τρόπο συνοπτικό μια

⁶³³ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις αδριάντας* 3, PG 1.

⁶³⁴ Ιωάννης Σιναΐτης, *Κλίμαξ* 15, PG 88, 889C.

αυτοματοποιημένη και ασυνείδητη σκέψη των σημερινών ατόμων, που τους διατηρεί σε «απόσταση ασφαλείας» από τους μιαρούς και τους αμαρτωλούς αυτού του κόσμου.

Ο σαρκωμένος Χριστός εστίασε την προσοχή Του στην αποκατάσταση του αμαρτωλού κι όχι στην αυστηρή τιμωρία του με τα μέσα της επίγειας, κοινωνικής και πολιτειακής δικαιοσύνης. Διατύπωσε ρητώς και κατηγορηματικώς, μέσω των έργων και των λόγων Του, ότι σημασία δεν έχει ο προσδιορισμός και η τιμωρία του ανθρώπινου κακού, αλλά η εκρίζωσή του από την ψυχή και το σώμα του καθενός. Ο εξορκισμός των παθών και της αμαρτίας είναι αυτό που έχει πραγματική αξία για τον Χριστό κι όχι η σκληρή και απάνθρωπη σωματική τιμωρία του ανθρώπου.

Μάλιστα η τελευταία, εκτός του ότι είναι αναποτελεσματική ως τρόπος πάταξης της αμαρτίας, προκαλεί μεγαλύτερη βλάβη τόσο στον ίδιο τον άνθρωπο-παραβάτη, αλλά και στο σύνολο της ανθρωπότητας, δεδομένου ότι το εν λόγω κακό, όχι μόνο δεν εξαλείφεται, αλλά διογκώνεται και εξαπλώνεται προς πάσα κατεύθυνση. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, πριν από τον σχεδιασμό οποιουδήποτε συστήματος σωφρονισμού των παραβατών, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη αυτή η οντολογική χριστιανική στάση περί διαχείρισης της αμαρτίας και των αμαρτωλών.

Το κακό δεν θα πρέπει να προκαλεί την εκδίκηση, γιατί έτσι διαιώνίζεται στην ιστορία και αμαυρώνει την κοινωνία. Πρέπει να εκμηδενιστεί, να εξαλειφθεί, να διασκορπιστεί. Κι αυτό μπορεί να γίνει μόνο μέσω μιας δυναμικής παρέμβασης ανασυγκρότησης της προσωπικότητας των παραβατών, των εγκληματιών, των επιρρεπών προς την αμαρτία και τα πάθη. Η εν λόγω παρέμβαση, στοχεύει στην εξάλειψη του ατομισμού, του εγωισμού και της φιλαυτίας, των βασικών δηλαδή γενεσιουργών αιτίων του κακού και της αμαρτίας στον κόσμο, κι όχι στην τιμωρία ή τον εξαναγκαστικό σωφρονισμό. Η αναγέννηση, η αναβάπτιση και η μετάνοια του αμαρτωλού

είναι καθήκον του ιερέα, του ποιμένα, του αληθινού μαθητή του Ιησού Χριστού, που γνωρίζει και αποδέχεται πλήρως τον σκοπό του. Κατεξοχήν «όπλο» για την επιτέλεση του καθήκοντός του είναι η θεολογία του προσώπου, όπως αυτή μπορεί να πραγματωθεί μέσω της κατά Χριστόν προσωπικής παιδείας και της χριστιανικής εκπαίδευσης. Ο ιερέας, ο ποιμένας, που επιφορτίζεται με το έργο της επαναφοράς του ασώτου στην οδό που οδηγεί στη σωτηρία, έχει βαθιά επίγνωση του γεγονότος ότι η πνευματική και ηθική ανάπτυξη του ανθρώπου, εξαρτάται εξ ολοκλήρου από την αυτό-ανακάλυψη της αξίας του προσώπου του, που σημαίνει την υπέρβαση του ατομισμού, της πληγής που φθείρει την ανθρωπότητα και την απομακρύνει από το πρόσωπο του Θεού, οδηγώντας τη στην πλήρη αποξένωση.

Στο σύγχρονο κοινωνικό σκηνικό, οι άνθρωποι εκπαιδεύονται να λειτουργούν ατομιστικά, νομίζοντας ότι αυτό-προστατεύονται από τους γύρω τους, από τους άλλους, από τους οποίους κινδυνεύουν ποικιλοτρόπως. Το άτομο επιζητά την ετερότητα, τη μοναξιά και την περιχαράκωση σε ένα πολύ περιορισμένο κοινωνικό πλαίσιο, που απαρτίζεται από τους λίγους (ή ελάχιστους) «φίλους», ενώ περιστοιχίζεται από τους πολλούς εχθρούς. Σε έναν κόσμο που το άτομο έχει ως επί το πλείστον εχθρούς και αντιπάλους, άτομα που εποφθαλμιούν την επίπλαστη και υλιστικά μετρήσιμη ευτυχία του, μαθαίνει να λειτουργεί, να σκέφτεται, να αισθάνεται και να ενεργεί εγωιστικά. Τότε ακριβώς είναι που κυριεύεται από τα πάθη, που υποπίπτει στην αμαρτία, που στρέφεται με κακία προς τους «άλλους», με σκοπό να τους πλήξει, να τους βάλλει, να τους εκμεταλλευτεί, ακόμα κι αν αυτό σημαίνει το χειρότερο για εκείνους κι εν τέλει για τον ίδιο.

Σε ένα πλήρως ατομικιστικό περιβάλλον, ο άνθρωπος αδυνατεί να δει το καλό, να βρει την αγαθότητα, να βιώσει την άδολη αγάπη. Το κακό τιμωρείται αυστηρά και πολλές φορές με μη-ανθρωπιστικό «σωφρονισμό», που συνήθως οδηγεί σε ιδρυματοποίηση, σε περαιτέρω περιθωριοποίηση και σε υποτροπίαση.

Ο «θάνατος του Θεού» πυροδότησε τη «θέωση» του ανθρώπου, αυτοπροσδιορίζοντας τον άνθρωπο ως υπέρτατο ον στο σύμπαν και σε ολόκληρη τη συνειδητή ύπαρξη. Το «κενό μέρος» καταλήφθηκε γρήγορα από τους «ενδιαφερόμενους», οι οποίοι μάλιστα έσπευσαν να αδειάσουν τη θέση για τον εαυτό τους. Η διακήρυξη στον δημόσιο χώρο και τον πολιτισμό του «θανάτου του Θεού» σήμαινε, κατά συνέπεια, το δικαίωμα του ανθρώπου να συμπεριφέρεται σαν να μην υπήρχε ποτέ. Και «αν ο Θεός δεν υπάρχει - είπε ο Ντοστογιέφσκι-όλα επιτρέπονται». Ο καθένας μπορεί να επιδιώξει το δικό του συμφέρον, παρ' ότι βλάπτει σοβαρά τους άλλους. Η επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος χωρίς καμία προσοχή στην ευημερία των άλλων ήταν μια διαδικασία κοινωνικής υποβάθμισης και παρακμής των κοινοτήτων. Μια από τις καταστροφικές της συνέπειες υπήρξε η ανυπακοή στην εντολή «αγάπα τον πλησίον σου ως τον εαυτό σου». Ο άνθρωπος άρχισε να αγαπά τον εαυτό του σε βάρος του πλησίον του, ανατρέποντας κάθε ισορροπία. Η αποκλίνουσα συμπεριφορά είναι αναμφίβολα το αποτέλεσμα της εξάλειψης του Θεού από την κοινωνική ζωή, που εκφράζεται κυρίως στην κοινωνία και στη συνέχεια στο σωφρονιστικό σύστημα.

Η επανεκτίμηση της σημασίας της σχέσης με τον Θεό (η κάθετη σχέση) έχει ως πρώτο αποτέλεσμα τη βελτίωση των φυσικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων (οριζόντια σχέση). Η επανεξέταση του προβλήματος του Θεού μπορεί να αναπροσανατολίσει κάποιον προς τις αυθεντικές αξίες και αυτό αντιπροσωπεύει την αρχή της (αυτό)θεραπείας. Υπό αυτό το πρίσμα, η σκέψη ότι «ο Θεός μπορεί να είναι ζωντανός», συνιστά την αρχή της (αυτό)θεραπευτικής διαδικασίας.

Η ατροφία της πνευματικότητας και της ηθικότητας σε προσωπικό επίπεδο καταλήγει σε μια κλινική και ψυχοπαθολογική κατάσταση που περιλαμβάνει ψυχικές διαταραχές, σεξουαλικές αποκλίσεις, παράλογες πεποιθήσεις, πολλαπλούς εθισμούς. αντικοινωνικές συμπεριφορές κ.ά. Η συνάντηση με τον Θεό, άρα και η αποδοχή Του, μπορεί να επιτευχθεί δια της

θεολογίας του προσώπου, της χριστιανικής εκπαίδευσης και της κατά Χριστόν προσωπικής εκπαίδευσης, με την αμέριστη υποστήριξη, καθοδήγηση και βοήθεια του έμπειρου ιερέα, ο οποίος, ως άλλος ποιμένας, αναζητά τα «χαμένα πρόβατα» στα σωφρονιστικά καταστήματα, για να τους δείξει τον δρόμο προς τη σωτηρία.

Η Ποιμαντική της φυλακής ή των φυλακισμένων, είναι η πρόταση του Ιησού Χριστού για τη θεραπεία των εμπαθών, για τη σωτηρία των αμαρτωλών, για την αναγέννηση και την (ανα)βάπτιση των ασώτων. Στον πυρήνα της εντοπίζεται η αξία του προσώπου του ίδιου του κρατούμενου, μέσω του οποίου «βλέπει» το Πρόσωπο του Θεού, και για πρώτη φορά, το πρόσωπο των συνανθρώπων του. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια αυτό-θεραπευτική διαδικασία μίμησης του σαρκωμένου Θεανθρώπου, όπου οι αδυναμίες της ψυχής και της σάρκας αντιμετωπίζονται με τη σταύρωση, με τα δεινά του. Η σταύρωση με το πρόσωπο του Χριστού συνεπάγεται, από τη μια, την απόρριψη των παθών και της αμαρτίας, και από την άλλη, την αναγέννηση: ο νέος εαυτός, το πρόσωπο, δημιουργείται και αναδύεται αντίστοιχα, για να μοιάζει με τον Ιησού Χριστό στην αληθινή δικαιοσύνη και αγιότητα.

Μέσω της ποιμαντικής, όπως αυτή δομείται στη θεολογία του προσώπου και της εν Χριστώ προσωπικής παιδείας, ο κρατούμενος συνάπτει συνειδητή σχέση με τον Θεό και επωφελείται από αυτή. Το Πρόσωπο του Θεού, ως υπερβατικό σημείο αναφοράς ενδυναμώνει τον κρατούμενο στην προσπάθειά του να διαχειριστεί τον πόνο, τη μοναξιά, το περιθώριο, να τα αποδεχτεί, να τα εσωτερικοποιήσει και εν τέλει, να έρθει σε κοινωνία με τον Χριστό και να κάνει μια νέα αρχή στη ζωή του.

Οι ευθύνες του ιερέα ξεπερνούν το τελετουργικό και προσαρμόζονται στις ανάγκες των κρατουμένων: συμβουλευτική, εκπαίδευση, ηθική και συναισθηματική υποστήριξη κ.ά.. Με τον τρόπο αυτό ικανοποιούν στην πράξη

το αίτημα του Ιησού Χριστού που τους παρακινεί να διαδώσουν το κήρυγμά Του, να κάνουν μαθητές από όλα τα έθνη, μέσω της βάπτισης και της αναγέννησης, όπως αυτές επιτυγχάνονται με τη διδασκαλία, την εκπαίδευση και την κοινωνία της αλήθειας Του. Η ουσία της χριστιανικής διδασκαλίας είναι ο Λόγος του Θεού που διακηρύσσει τη μεγάλη αλήθεια: οι άνθρωποι, αν και είναι πεπτωκότες, προορίζονται να είναι καλοί, λόγω της κατ' εικόνα Θεού δημιουργίας τους και της αρχέγονης φύσης του. Το μόνο που μένει είναι η καλή αυτή φύση να ανακαλυφθεί και να αποκατασταθεί, με τη βοήθεια του ιερέα, αλλά από τον ίδιο τον άνθρωπο. Μόνο μέσω της συνεχούς παιδείας, μέσω μιας διαρκούς διαλεκτικής αναμόρφωσης, αναγέννησης και μετάνοιας, στο πνεύμα των αυθεντικών εν Χριστώ αξιών, μπορεί κάθε άνθρωπος να φτάσει στο ανάστημα του αρχέγονου, τέλειου, προτύπου του.

Η ψυχή του ανθρώπου είναι ένα θεϊκό «κόσμημα», που έχει μια απροσμέτρητη αξία. Θεολογικά ονομάζεται «εικόνα Θεού», καθώς αποτελεί την αντανάκλαση του Χριστού. Αυτή, επιτυγχάνεται με την αυτογνωσία, με την αυτοεπίγνωση και με τη συνειδητοποίηση του προσώπου και της αξίας του. Τότε μόνο, ο άνθρωπος δύναται να εντοπίσει τις ορμές του, την ανακαλύψει και να αναγνωρίσει τα πάθη, τις ελλείψεις και τις κακές σκέψεις, προκειμένου να τα διορθώσει προς την κατεύθυνση μιας χριστιανικής και σωτήριας ηθικής τάξης. Υπό αυτό το πρίσμα, η πρακτική του ποιμένα δεν απαιτεί μόνο κηρύγματα, διακηρύξεις του Λόγου του Θεού, αλλά και χρήση στρατηγικών για τη διευκόλυνση αυτής της διαδικασίας γνώσης, αυτογνωσίας, αυτοθεραπείας και μετάνοιας.

Η αναζήτηση του νοήματος της ίδιας της ζωής, της ευτυχίας, της αυτοεκπλήρωσης δεν είναι αντίθετη ούτε με το δόγμα της Εκκλησίας, αλλά ούτε με τους στόχους της ανθρωπιστικής πολιτείας. Στην πραγματικότητα, συνιστά μια μορφή εξέλιξης προς τα ουσιώδη, δηλαδή προς τις αλήθειες που διακηρύσσει η Εκκλησία και τις αξίες που αποδέχεται η κοινωνία και η πολιτεία. Και σε αυτήν την αναζήτηση για την ουσία και την ανακάλυψή της,

ο ιερέας, ως ο έχων τον θεμελιώδη ρόλο της ποιμαντικής καθοδήγησης, αναδεικνύεται και ο κοινωνικός λειτουργός που εργάζεται για τον καλό της κοινότητας, για την ευημερία των πολλών, για την εδραίωση της πολιτειακής ευδαιμονίας. Η γνώση και η κατανόηση της ανθρώπινης φύσης δεν είναι επιλογή για τον σημερινό ιερέα, αλλά επαγγελματικό καθήκον.

Οι κρατούμενοι, ως ποίμνιο του Χριστού, ως δημιουργήματα του Θεού, αλλά και ως μέλη της κοινωνίας των ανθρώπων, πρέπει να βοηθηθούν ώστε να εγκαταλείψουν τα λάθος μονοπάτια, να βγουν από την ύπνωση του κακού, επιλέγοντας συνειδητά την οδό που θα οδηγήσει στην ευτυχία και τη χαρά της ύπαρξης. Η ηθικοχριστιανική εκπαίδευση και ποιμαντική του προσώπου είναι απαραίτητες για αυτό το ταξίδι ανακάλυψης. Από την άποψη αυτή, η παρούσα διατριβή προορίζεται να λειτουργήσει, όχι μόνο ως αποδεικτικό της δυναμικής της θεολογίας του προσώπου και της εν Χριστώ προσωπικής παιδείας στην αναγέννηση και τη μετάνοια των κρατουμένων, αλλά και ως πρόταση ποιμαντικής δράσης, η οποία θα υποκαταστήσει τον «ανθρωπιστικό» σωφρονισμό, εκπαιδεύοντας ενάρετους, σοφούς και υπεύθυνους πολίτες, για τη δημιουργία μιας ευημερούσας και συνεκτικής κοινωνίας ανθρώπων-προσώπων.

B. Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Βιβλία Παλαιάς Διαθήκης

Βασιλειών Α'

Βασιλειών Β'

Γένεσις

Δευτερονόμιον

Έξοδος

Ζαχαρίας

Ησαΐας

Ιερεμίας

Ιώβ

Κριταί

Λευιτικόν

Μιχαίας

Παραλειπομένων Β'

Ψαλμοί

Βιβλία Καινής Διαθήκης

Κατά Ιωάννη

Κατά Λουκά.

Κατά Μάρκον

Κατά Ματθαίον

Πράξεις αποστόλων

Αποκάλυψη Ιωάννη

Επιστολές

Αποστόλου Παύλου, Προς Κολοσσαείς

Αποστόλου Παύλου, Προς Κορινθίους Α'

Αποστόλου Παύλου, Προς Κορινθίους Β'

Αποστόλου Παύλου, Προς Ρωμαίους

Αποστόλου Παύλου, Προς Εβραίους

Αποστόλου Παύλου, Προς Εφεσίους

Αποστόλου Παύλου, Προς Τιμόθεον Α'

Αποστόλου Παύλου, Προς Φιλιππησίους

Αποστόλου Παύλου, Προς Θεσσαλονικείς Α'

Αποστόλου Παύλου, Προς Τίτον

Αποστόλου Παύλου, Προς Φιλήμονα

Επιστολή Πέτρου Α'

Έργα Πατέρων-Θεολόγων

Άγιος Μακάριος ο Αιγύπτιος, *Φιλοκαλία των Νηπτικών και Ασκητικών*

Αθανάσιος ο Μέγας, *Λόγος Περί της Ενανθρωπήσεως*

Αναστάσιος Συναΐτης, *Λόγος εις τὸν ἔκτον ψαλμόν*

Αντώνιος ο Μέγας, *Παραινέσεις περί ήθους και χρηστής πολιτείας*

Βαρσανούφιος και Ιωάννης, *Κείμενα διακριτικά και ησυχαστικά*

Βασίλειος ο Μέγας, *Ηθικά (Περί ισοτιμίας και ταπεινοφροσύνης)*

Γρηγόριος Παλαμάς, *Απαντα τα έργα, Χρήστου, Π. (μτφρ), Πατερικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1981*

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος ΚΑ' εις τον Μ. Αθανάσιον*

Γρηγόριος Νύσσης, *Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εις τὸ βάπτισμα*

Γρηγόριος Νύσσης, *Κατά Εὐνομίου*

Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής του ανθρώπου*

Όσιος Θαλάσσιος, *Β' Εκατοντάδα Κεφαλαίων περί της Αγάπης και Εγκράτειας και της Νουν Πολιτείας*

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, Ματσούκας Ν., (Κείμενο-Μετάφραση, Εισαγωγή, Σχόλια), Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2007

Ιωάννης Κλίμακος, *Κλίμαξ Θείας Ανόδου*

Ιωάννης Σιναΐτης, *Κλίμαξ*, Ιερά Μονή Παρακλήτου, 2009

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ομιλία εις την Α' προς Κορινθίους*

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την Προς Εβραίους*

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις τους Ψαλμούς*

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις Αδριάντας*

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Παιδαγωγός*

Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Υπόμνημα εις τον Ησαΐαν*

Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια περί Αγάπης*

Μάξιμος Ομολογητής, *Σχόλια εις το περί θείων ονομάτων*

Μάξιμος Ομολογητής, *Πρός Θαλάσσιον, περί διαφόρων απόρων τῆς Θείας Γραφῆς*

Μάρκος Ασκητής, *Περί των οιομένων εξ έργων δικαιούσθαι*

Μάρκος ο Ασκητής, *Περί νόμου πνευματικού*

Παλλάδιος, *Λανσαϊκή Ιστορία, Περί του Αββά Αντωνίου*

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Ύμνος Θείων Ερώτων*

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις*

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια Θεολογικά, Γνωστικά και Πρακτικά*

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Βίβλος των Ηθικών*

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Επιστολή Α' Περί εξομολογήσεως*

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Ευχαριστία Προς τον Θεό*

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Περί Μετανοίας*

Ωριγένης, *Κατά Κέλσον*

Ωριγένης, *Εις μαρτύριον προτρεπτικός*

Ωριγένης, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*

- ❖ Αγόρας Κ., *Ανάμεσα στον έρωτα και τον θάνατο*, Αρμός, Αθήνα, 2017.
- ❖ Αγόρας Κ., *Ο Χριστός και οι πολιτισμοί*, Αρμός, Αθήνα, 2017.
- ❖ Αγόρας Κ., *Περί Κόσμου, Ανθρώπου και Ιστορίας*. Στο: Αγόρας Κ., Γιαγκάζογλου Σ., π. Λουδοβίκος Ν. & Φωτίου, Σ. (επιμ.), *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, 1^{ος} Τόμ., Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002.
- ❖ Αγόρας Κ., *Ηθική και Βιοηθική*. Στο: Αγόρας Κ., Γιαγκάζογλου Σ., π. Λουδοβίκος Ν. & Φωτίου Σ. (επιμ.), *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, Τόμ. 1^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002.
- ❖ Αλεξιάδης Στ., *Σωφρονιστική*, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2001.
- ❖ Αμπατζίδης Θ., *Η οντολογία του προσώπου και το δόγμα της Αγίας Τριάδος: Μια σύγχρονη ανάγνωση των Καππαδοκών από τον Ιωάννη Ζηζιούλα*. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιανάκης Κ. (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα*, Καλαϊτζίδης, Π., (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016.
- ❖ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, *Οι θρησκείες και η φτώχεια του κόσμου*. Στο: *Συνύπαρξη: Ειρήνη, Φύση, Φτώχεια, Τρομοκρατία, Αξίες, Θρησκευολογική θεώρηση*, Αρμός, Αθήνα, 2016.

- ❖ Αντώνιος μοναχός, *Ο εαυτός μας και ο άλλος: Στοχασμοί για τις ανθρώπινες σχέσεις*, Περετζή Κ. & Φαφαλιού Μ. (μτφρ.), Εκδόσεις Πορφύρα, Αθήνα, 2016.
- ❖ Αντώνιος Μητροπολίτης Σουρόζ, *Ο εαυτός μας και ο άλλος: Στοχασμοί για τις ανθρώπινες σχέσεις*, μτφρ. Περετζή Κ. & Φαφαλιού Μ., Πορφύρα, Αθήνα, 2016.
- ❖ Αρχιμανδρίτου Μ., *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- ❖ Αρχιτεκτονίδου, Ιωάννα Χαραλάμπους. *Η συμβολή των βιωματικών εμπειριών στην Χριστιανική αγωγή*. No. GRI-2020-27910. Aristotle University of Thessaloniki, 2020.
- ❖ Αυγουστίδης Αδ., *Προβληματισμοί εκκλησιαστικής αυτοσυνειδησίας*, Σύναξη, 76, 2000.
- ❖ Βάντσος Χ., *Θέματα Ποιμαντικής Ψυχολογίας*, Εκδόσεις Αϊβάζης, Θεσσαλονίκη, 1990.
- ❖ Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης, *Συνάντηση με το Μυστήριο: Μια σύγχρονη ανάγνωση της Ορθοδοξίας*, Ακρίτας, Αθήνα, 2012.
- ❖ Βαρριάς Α., *Η Ποιμαντική του «Περιθωρίου»*, Θεολογία, Τόμ.81, Τεύχ.2, 2010, 209-238.
- ❖ Βαρριάς Α., *Περιθωριακότητα και Εκκλησία*, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2004.
- ❖ Βασίλειος, καθηγούμενος Ιεράς Μονής Ιβήρων, *Η παραβολή του ασώτου υιού*, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα, 1995.
- ❖ Βγενόπουλος Μ., Μητροπολίτης Σηλυβρίας, *Η ευχαριστιακή εκκλησιολογία του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα και το*

ζήτημα του πρωτείου. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ., (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα, Καλαϊτζίδης Π., (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, 2016, Βόλος.*

- ❖ Βέντης Χ., Καθολικότητα έναντι ολότητας: η Ευχαριστία ως σχολείο φιλειταρισμού στο θεολογικό έργο ζωής του Μητροπολίτη Περγάμου Ιω. Δ. Ζηζιούλα. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ. (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική. Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα, Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016.*
- ❖ Βοήθιος, Βίβλος κατά Ευτυχούς και Νεστορίου: Προς τον όσιόν του κύριον και σεβαστόν πατέρα Ιωάννη Διάκονον ο υιός Βοήθιος, Στο: Σαμοθράκη, Ν. (επιμ.), *Πανόραμα του Προσώπου, Αρμός, Αθήνα, 2000*
- ❖ Bruckner P., *Η αέναη ευφορία. Δοκίμιο για το καθήκον της ευτυχίας,* Αβαγιάνου Λ., Αστάρτη, Αθήνα, 2001.
- ❖ Byung-Chul H, *Η κοινωνία της κόπωσης,* Κράουζε Α. (μτφρ.), Όπερα, Αθήνα, 2015.
- ❖ Γερούκαλης Δ., Η ανάδειξη του Προσώπου ως πρόταση εξόδου από την κρίση της νεωτερικότητας. Στο: Γερούκαλης Δ., (επιμ.), *Πρόσωπο προς Πρόσωπον: Πρόταση εξόδου από την κρίση της Νεωτερικότητας,* Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2013.
- ❖ Γερούκαλης Δ., Από το αδιέξοδο του Ευκλείδιου Αριστοτελικού κόσμου, στη μη γραμμική δυναμική: Το Ενυπόστατον του Προσώπου και η Οντολογία Του. Στο: Στο: Γερούκαλης, Δ. (επιμ.), *Πρόσωπο προς Πρόσωπον: Πρόταση εξόδου από την κρίση της Νεωτερικότητας,* Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2013.

- ❖ Γερούκη Α., Το σωφρονιστήριο της Κέρκυρας. Ένα πρότυπο. *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, Τεύχ.214, 4 Δεκεμβρίου 2003.
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., Αμαρτία, ελευθερία και αυτεξούσιο, *Σύναξη*, 144/2017.
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., Η σύνθεση της Χριστολογίας και Πνευματολογίας, και οι εκκλησιολογικές συνέπειές της στο έργο του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ. (επιμ.), *Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα*, Καλαϊτζίδης, Π. (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016.
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., Σύγχρονες περί ανθρώπου αντιλήψεις και το νόημα της Ορθόδοξης ανθρωπολογίας, *Φρέαρ*, 2015, 12.
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., Φιλοσοφία της ιστορίας και θεολογία της ιστορίας. Στο: Αθανασοπούλου-Κυπρίου Σ., Γιαγκάζογλου Σ. & Μαράς Α. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Ορθοδοξία και Μετα-Νεωτερικότητα*, Τόμ. 3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008.
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., Πρόσωπο και Ετερότητα: Δοκίμιο για μια θεολογία της Ετερότητας, *Ινδικτος*, 21/2006.
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., Το Ορθόδοξο “Ήθος”, Στο: Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου, Σ., π. Λουδοβίκος, Ν. & Φωτίου, Σ. (επιμ.), *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, Τόμ., 1^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2004.
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., Περί Εκκλησίας. Στο: Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου, Σ., π. Λουδοβίκος, Ν. & Φωτίου, Σ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, τόμος Α', Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002.

- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., *Κοινωνία Θεώσεως, Δόμος, Αθήνα, 2001.*
- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., *Η διαλεκτική του ενός και των πολλών , Σύναξη, Τεύχ.76/2000, 54-65, Αθήνα.*
- ❖ Γιανναράς Χρ., *Το πρόσωπο και ο έρωας, Ίκαρος, Αθήνα, 2017.*
- ❖ Γιανναράς Χρ., *Αλφαβητάρι της πίστης, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα, 1986.*
- ❖ Γιαννουλάτος Α., *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία. Μελετήματα Ορθόδοξου Προβληματισμού, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 2005.*
- ❖ Γιαννουλάτος Α., *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 2000.*
- ❖ Γιέβτις Α., *Το ορθόδοξο χριστιανική ήθος. Στο: Ράντοβιτς Α., Μάινας Ι., Γιεβτις Α., Γρηγοριάδης Κ. & Νελλας Π., (επιμ.), Μαρτυρία Ορθοδοξίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας, Α.Ε., Αθήνα, 1971.*
- ❖ Γιοβάνογλου Σ. *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακιζόμενων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006.*
- ❖ Γιούλτσης Β., *Πνευματικότητα και Κοινωνική Ζωή, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1999.*
- ❖ Γιούλτσης Β., *Δόγμα και ήθος στη ζωή και την παράδοση της Εκκλησίας, Μαρτυρία ζωής, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 1999.*
- ❖ Γρηγοριάδης Κ., *Η ορθόδοξη μαρτυρία για την αγωγή. Στο: Συλλογικό Έργο, Μαρτυρία Ορθοδοξίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα, 1971.*
- ❖ Chomsky N., *Προπαγάνδα και κοινός νους, Τσαπόγας Κ. (μτφρ.), Λιβάνη, Αθήνα, 2003.*
- ❖ Clément O., *Η θεολογία μετά τον «θάνατο του Θεού», Γιανναράς Χρ., μετάφραση, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, 1973.*

- ❖ Danielou J., Η έννοια του προσώπου στους Έλληνες Πατέρες. Στο: Πανταζαράς Μ. & Σαμοθράκης Ν. (επιμ.), *Πανόραμα του Προσώπου*, Αρμός, Αθήνα, 2000.
- ❖ Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., Τσαμπαρλή Δ. & Φρονίμου Ε., *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, Τόμ.Α', Εθνική Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1996.
- ❖ Δασκαλάκης Η. *Μεταχείριση εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985.
- ❖ Δελικωνσταντής Δ., *Η παιδεία ως πολιτισμός προσώπου*, Έννοια, Αθήνα, 2009.
- ❖ Δελικωνσταντής Κ., *Το ήθος της ελευθερίας: Φιλοσοφικές απορίες και θεολογικές αποκρίσεις*, Δόμος, Αθήνα, 1997.
- ❖ Δεσπότης Σ., Φιλοσοφική ηθική και χριστιανική ηθική. Στο: Αντωνόπουλος Α. & Δεσπότης Σ., (επιμ.), *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Διαχρονικές Συνιστώσες της Χριστιανικής Θεολογίας στην Ορθοδοξία*, Τόμ.3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008.
- ❖ Δημήτριος Αρχιεπίσκοπος Αμερικής, *Οι Ορθόδοξες Εκκλησίες σ' ένα πλουραλιστικό κόσμο*. Στο: Κλάψης Ε., (επιμ.), *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο: Ένας οικουμενικός διάλογος*, Καστανιώτη, Αθήνα, 2006.
- ❖ Δημόπουλος Χ., *Ιδιωτικές Φυλακές*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002.
- ❖ Δήμου Γ., *Απόκλιση – Στιγματισμός. Αφομοιωτική θεωρητική προσέγγιση των αποκλίσεων στο σχολείο*, Guttenberg, Αθήνα, 1996.
- ❖ Ευδοκίμωφ Π., *Μοναχισμός, Σύναξη*, 35, 1990.

- ❖ Ζαφειρίδης Φ., *Για τις αιτίες και τη θεραπεία των εξαρτήσεων*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2018.
- ❖ Ζηζιούλας Ι., *Νόσος και θεραπεία. Στο: Θεολογία και Ψυχιατρική σε διάλογο*, Πρακτικά Ημερίδας, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, (141-156), 2011.
- ❖ Ζηζιούλας Ι., *Κοινωνία και ετερότητα*, Σύναξη, 76/2000.
- ❖ Ζηζιούλας, Ι. *Μητροπολίτης Περγάμου, Το είναι του Θεού και το είναι του ανθρώπου*, Σύναξη, 37, 1991.
- ❖ Ζηζιούλας Ι., *Μητροπολίτης Περγάμου, Χριστολογία και ύπαρξη*, Σύναξη, 2/1982.
- ❖ Ζηζιούλας Ι., *Από το προσωπείον εις το πρόσωπον. Στο: Χαριστήρια εις τιμήν του Μητροπολίτου γέροντος Μελίτωνος, Πατριαρχικών Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1977.*
- ❖ Ζιάκας Θ., *Η έκλειψη του υποκειμένου*, Αρμός, Αθήνα, 2001.
- ❖ Ζορμπάς Κ., *Οικολογικές διαστάσεις της ορθόδοξης Θεολογίας. Στο: π. Αυγουστίδης Α., Ζορμπάς Κ., π. Θερμός Β., Κοκοσαλάκης Ν., Μελισσάρης Α. & Τερέζης Χ. (επιμ.), Η Ορθοδοξίας ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας, Τόμ. 2^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002.*
- ❖ Ζορμπάς Κ., *Ορθοδοξία και ρατσισμός. Στο: π. Αυγουστίδης Α., Ζορμπάς Κ., π. Θερμός Β., Κοκοσαλάκης Ν., Μελισσάρης Α. & Τερέζης Χ. (επιμ.), Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας, Τόμ. 2^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002.*

- ❖ Θορώ Ν.Χ., *Πολιτική ανυπακοή*, Παπαπετροπούλου, Κ. (μτφρ.), Μαγουλάς, Χ. (επιμ.), Ερατώ, Αθήνα, 2008.
- ❖ Florofsky G., *Sobornost: Η καθολικότης της Εκκλησίας. Στο: Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας*, Κουμάντος, Α. (μτφρ.), Άρτος Ζωής, Αθήνα, 1989.
- ❖ Forest J., *Αγαπώντας τον εχθρό μου*, Κιοσόγλου, Θ. (μτφρ.), Πορφύρα, Αθήνα, 2015.
- ❖ Goodman N., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Στροϊκού Η. (μτφρ.), Κορφή, Αθήνα, 1996.
- ❖ Goffman E. *Ασυλα*, Κομνηνός, Ξ. (μτφρ.), Ευρύαλος, Αθήνα, 1994.
- ❖ Hart D.B., *Οι ανταπάτες των αθεϊστών: Η χριστιανική επανάσταση και οι σύγχρονοι εχθροί της*, Αργυριάδης Β., (μτφρ.), Εν πλω, Αθήνα, 2017.
- ❖ Houellebecq M., *Τα στοιχειώδη σωματίδια*, Εμμανουήλ Α. (μτφρ.), Εστία, Αθήνα, 2017.
- ❖ Καϊμάκης Β.Δ., *Οι θεσμοί της Παλαιάς Διαθήκης*, Εκδόσεις Simbo, Θεσσαλονίκη, 2000.
- ❖ Καμαριανός Ι., *Εκπαίδευση και εξουσία στην Κοινωνία της Πληροφορίας: Αναζητώντας τον ενεργό πολίτη. Στο: Συλλογικό έργο, Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Μπάλιας, Σ. (επιμ. & προλ.), Παπαζήσης, Αθήνα, 2008.
- ❖ Καλλιακμάνης Β., *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής, Λεντίω ζωννύμενοι II*, Εκδόσεις Μυγδονία, Θεσσαλονίκη, 2005.
- ❖ Κάλλιστος Ware, *Μητροπολίτης Διοκλείας, Το ανθρώπινο πρόσωπο ως εικόνα της Αγίας Τριάδας*, Τσαλίκη-
- ❖ Καραγιάννης Δ., *Ρωγμές και Αγγίγματα*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2011, Κιοσόγλου Π. (μτφρ.), Παρρησία, Αθήνα, 2013.

- ❖ Καραβιδόπουλος Δ.Ι., *Προσωπείο και Πρόσωπο κατά τους τρεις Ιεράρχες*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1979.
- ❖ Καρακόλης Χ., *Ο κόσμος σε κρίση και η κρίση του Θεού: Σχεδιάσμα βιβλικής προσέγγισης*, Σύναξη, 2006, Τεύχ.100.
- ❖ Κεσελόπουλος Α., *Προτάσεις Ποιμαντικής Θεολογίας*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2003.
- ❖ Κεσελόπουλος Α., *Πάθη και αρετές στη διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά*, Δόμος, Αθήνα, 1982.
- ❖ Κορναράκης Ι., *Εγχειρίδιο ποιμαντικής ψυχολογίας*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2011.
- ❖ Κορναράκης Ι., *Ποιμαντικά Θέματα*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2009.
- ❖ Κορναράκης Ιω., *Ορθόδοξη Ποιμαντική Ψυχολογία*, Σύναξη, 25, 1988.
- ❖ Κουλούρης Ν.Κ., *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009.
- ❖ Κουράκης Ν. *Ποινική καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα, 2009.
- ❖ Κουράκης Ν., *Το σωφρονιστήριο της Κεφαλονιάς*, *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, Τεύχ. 214, 4 Δεκεμβρίου 2003, 36-39.
- ❖ Κοσμόπουλος Αλ., *Τα επτά βήματα της Σχεσιοδυναμικής θεώρησης και η προσωποκεντρική θεωρία του Carl Rogers*. Στο: Αμπαρτζάκη Μ. & Απόττος Π. (επιμ.), *Η προσωποκεντρική Συμβουλευτική και Ψυχοθεραπεία σήμερα: Διαδρομή και Προκλήσεις*, Κοντύλι, Πήλιο, 2011.

- ❖ Κοσμόπουλος Α., *Σχεσιοδυναμική παιδαγωγική του προσώπου*, Γρηγόρη, Αθήνα, 2010.
- ❖ Κοσμόπουλος Αλ., *Μελετήματα Ορθόδοξης Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, Εκδόσεις Γρηγόρη, 2005.
- ❖ Κοσμόπουλος Αλ. & Μουλαδούδης Γρ., *Ο Carl Rogers και η προσωποκεντρική του θεωρία για την ψυχοθεραπεία και την εκπαίδευση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.
- ❖ Κούτσας Σ., *Η πνευματική πατρότης υπό το φως της ορθοδόξου παραδόσεως*, Ι.Μ. Καλαβρύτων & Αιγιαλείας, Αίγιον, 1995.
- ❖ Κριβοσέιν Β., *Μέσα στο φῶς τοῦ Χριστοῦ. Ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος (949-1022), Βίος-Πνευματικότητα – Διδασκαλία*, Σκουτέρη Π. (μετάφραση), Εκδόσεις Το περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη, 1983.
- ❖ Κύριλλος, Πατριάρχης Μόσχας και πάσης Ρωσίας, *Ελευθερία και ευθύνη: Τα δικαιώματα του ανθρώπου και η αξία του προσώπου*, Πελωριάδου, Α. (μτφρ), Εν πλω, Αθήνα, 2011.
- ❖ Κωστούλα-Μακράκη Ν., *Η σημασία και ο ρόλος του ενεργού πολίτη στα πλαίσια της εκπαίδευσης για βιώσιμη ανάπτυξη. Στο: Συλλογικό έργο, Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Μπάλιας, Σ. (επιμ. & προλ.), Παπαζήσης, Αθήνα, 2008.
- ❖ Lenderville P., *Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση κινδύνων. Οι πολιτικές και πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών*, *Ποινική Δικονομία*, Τεύχ.12, 2005, σσ.1461-1468.
- ❖ Λαμπροπούλου Ε. *Το σύστημα των κρατουμένων από την εποχή Big House μέχρι τη σύγχρονη φυλακή*, Σύγχρονα θέματα, 1990.
- ❖ Λιάμης Ηλ., *Το όραμα της Βασιλείας*, Σύναξη, 45, 1993.

- ❖ Λουδοβίκος Ν., *Η κλειστή πνευματικότητα και το νόημα του εαυτού, Ελληνικά Γράμματα*, 1999, σ.203; Ευδοκίμωφ Π., (επιμ.), *Η πνευματική πατρότητα. Στο: Ορθόδοξος μοναχισμός*, επιμ. Φωτίου Σ., Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 1997.
- ❖ Μαγγανάς Α., Λάζος Γ. & Σβουρδάκου Δ., *Η εγκληματολογία από τα κάτω*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008.
- ❖ Μαντζαρίδης Γ., *Ορθόδοξη Πνευματική Ζωή*, Εκδόσεις Πουρναράς Π.Σ., Θεσσαλονίκη, 2010.
- ❖ Μαντζαρίδης Ι.Γ., *Οδοιπορικό Θεολογικής Ανθρωπολογίας*, Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 2005.
- ❖ Μαντζαρίδης Γ., *Δοκίμιο κοινωνιολογίας της ηθικής, Σύναξη*, 1977, τευχ.63.
- ❖ Μαργαρίτης Α., Νούσκαλης Γ. & Παρασκευόπουλος Ν., *Ποινολογία*, 8η έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα, 2016.
- ❖ Μαρτινίδης Π. *Φυλακές. Οι περιορισμοί μιας περιοριστικής αρχιτεκτονικής*. Στο: Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), *Εικόνες Φυλακής*, (337-362), Πατάκης, Αθήνα, 2006.
- ❖ Μαρτζέλος Γ, «Το οντολογικό πρόβλημα στην πατερική παράδοση», υπό δημοσίευση στο *Θεολογία* 93, 2 (2022). (Ανακτήθηκε στις 05/07/2021 από: http://users.auth.gr/martzelo/index.files/arthra_n.htm),
- ❖ Μαρτζέλος Γ, «Δόγμα και Φιλοσοφία κατά την Ορθόδοξη Παράδοση», *Θεολογία* 92, 2 (2021), σ. 34-58.
- ❖ Μασσιάλας Β., *Η έντονη σχολική πρόκληση: Η εξάλειψη των αρνητικών επιδράσεων του κρυφού προγράμματος σε μαθητές μειονοτήτων και σε μη προνομιούχους μαθητές*. Στο: Παπαδάκης Ν. & Χανιωτάκης Ν.

- (επιμ.), *Εκπαίδευση-Κοινωνία και Πολιτική. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Ιωάννη Ε. Πυργιωτάκη*, Πεδίο, Αθήνα, 2011.
- ❖ Ματσούκας Ν., *Το πρόβλημα του κακού*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Αθήνα, 2017.
 - ❖ Ματσούκας Ν., *Δογματική και Συμβολική θεολογία Β'. Έκθεση της Ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2016.
 - ❖ Ματσούκας Ν., *Κόσμος, Άνθρωπος, Κοινωνία κατά τον Μάξιμο τον Ομολογητή*, Γρηγόρη, Αθήνα, 1980.
 - ❖ Μελισσάρης Α.Γ., *Η Ορθοδοξία και η κατάφαση του ανθρώπινου προσώπου*. Στο: Αυγουστίδης Α., Ζορμπάς Κ., Θερμός Β., Κοκοσαλάκης Ν., Μελισσάρης Α. & Τερέζης Χ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*, Τόμ.2^{ος} , Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002.
 - ❖ Melossi D., *Ποινικές πρακτικές και «διακυβέρνηση των πληθυσμών» στους Marx και Foucault*. Στο: Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), *Εικόνες Φυλακής*, (63-91), Πατάκης, Αθήνα, 2006.
 - ❖ Μπέγζος Μ., *Ανατολική Ηθική και Δυτική τεχνική: Θέματα φυσικής φιλοσοφίας της θρησκείας*, Γρηγόρη, Αθήνα, 1993.
 - ❖ Moltmann J., *Τι είναι θεολογία σήμερα; Δύο μελετήματα για την επικαιροποίησή της*, Γιατζάκης, Π. (μτφρ.), Εκδόσεις Άρτος Ζωής, Αθήνα, 2008.
 - ❖ Μπαθρέλλος π. Δ., *Οι χριστιανοί στους χρόνους της μετα-εκκοσμίκευσης*, Εν πλω, Αθήνα, 2016.

- ❖ Μπαθρέλλος π. Δ. *Σχεδιάσμα Δογματικής Θεολογίας: Με βάση το συγγραφικό έργο του Αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης*, Εν πλω, Αθήνα, 2008.
- ❖ Μπαϊρακτάρης Κ., *Μόνο η σκέψη είναι ελεύθερη: Κοινωνία και ψυχική υγεία*, Τεύχ.9, 4-9, 2008.
- ❖ Μπάλιας Σ., Σε αναζήτηση του σύγχρονου ενεργού πολίτη. Στο: Μπάλιας Σ. (επιμ.), *Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008.
- ❖ Μπέγζος Μ., *Ψυχολογώντας τη Θρησκεία*, Γρηγόρη, Αθήνα.
- ❖ Μπετσάκος Β., *Στάσις αεικίνητος*, Αρμός, Αθήνα, 2006.
- ❖ Μπουγάδη, Σ. Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού: από το αναμορφωτικό ιδεώδες της δεκαετίας του '70 στη σημερινή κατάσταση, *Ποινική Δικονομία & Εγκληματολογία*, Τεύχ.1, Αθήνα, 2010, 28-40
- ❖ Neascu N., *Πρόσωπο και κοινωνία στη θεολογία του π. Δημητρίου Στανιλοάε*, Ostracon Publishing p.c., Θεσσαλονίκη, 2015.
- ❖ Νέλλας Π., *Ζώνον Θεούμενον: Προοπτικές για μια ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, Αρμός, Αθήνα, 2000.
- ❖ Νέλλας Π., *Λύτρωση ή θέωση;*, *Σύναξη*, 6, 1983.
- ❖ Νέλλας Π., *Ορθοδοξία και πολιτική*. Στο: Συλλογικό έργο, *Μαρτυρία Ορθοδοξίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα, 1971.
- ❖ Νησιώτης Ν., *Η φύση ως κτίση: Συμβολή στο πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος από φιλοσοφική και θεολογική άποψη*. Στο: *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία*, Μαϊστρος, Αθήνα, 2004.

- ❖ Νησιώτης Ν., Προβλήματα που δημιουργεί η πρόοδος της ιατρικής. Στο: *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία, Μαΐστρος*, Αθήνα, 2004.
- ❖ Νησιώτης Ν., *Η Ιστορία: Περιορισμός ή δημιουργική δύναμη*. Στο: *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία, Μαΐστρος*, Αθήνα, 2004.
- ❖ Νησιώτης Ν., *Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη. Κοινωνία, Τεχνολογία, Θρησκεία, Μαΐστρος*, Αθήνα, 2004.
- ❖ Ντυμόν Λ., Μια τροποποιημένη άποψη για την καταγωγή μας: η χριστιανική καταβολή του νεωτερισμού. Στο: Σαμοθράκη Ν. (επιμ.), *Πανόραμα του Προσώπου*, Πανταζάρα, Μ. & Σαμοθράκη Ν. (μτφρ), Σειρά «Μούσες», Αρμός, Αθήνα, 2000.
- ❖ Παναγόπουλος Ι., *Η Παιδεία του Προσώπου*. Στο: Δεληκωνσταντής Κ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως πρόταση ζωής, Σειρά Ορθόδοξη Μαρτυρία*, 46, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 2004.
- ❖ Πανούσης Γ., *Η ποιητική του φυλακισμένου χώρου*, Αθήνα, 2002.
- ❖ Παπαδόπουλος, Γ.Σ. *Μιλάει ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, Αποστολική Διακονία*, Αθήνα, 1991.
- ❖ Παπαθανασίου Θ., *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται: Η ιεραποστολή ως ελπίδα και ως εφιάλτης*, Εν πλω, Αθήνα, 2009.
- ❖ Παπαθεοδώρου, Πρ., 'Η Ἐκκλησία ἐν ταῖς φυλακαῖς'. *Εκκλησία* Αριθ. 8 (15 Απρίλιος 1959): σσ.144–147.
- ❖ Ραpanikolaou Α., *Η πολιτική της θέωσης. Η Ορθοδοξία συναντά τη Δημοκρατία*, Ασπρούλης Ν., (μτφρ.), Καλαϊτζίδης Π., (προλ.), Σειρά Εν διαλόγω-2, Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2015.

- ❖ Παρασκευόπουλος Ν., Φρούρια, φυλακές, μουσεία. Μετασχηματισμοί, *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, Τεύχ.214, 4 Δεκεμβρίου 2003, 44-48.
- ❖ Παύλου Σ. & Γιούνη, Μ. Αρχαίες φυλακές, *Ιστορικά - Ελευθεροτυπία*, Τεύχ. 214, 4 Δεκεμβρίου 2003, 6-12.
- ❖ Πέτρου Ιω., *Κοινωνική Δικαιοσύνη. Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1992.
- ❖ Πίτερσεν Ρ., Άφεση και συμφιλίωση στη χριστιανική θεολογία: ένας δημόσιος ρόλος για την εκκλησία στην κοινωνία των πολιτών. Στο: Συλλογικό έργο, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο. Ένας οικουμενικός διάλογος*, Αλαβάνου, Μ.-Α. (μτφρ.), Κλάψης, Ε. (επιμ.), Κοτζιάς, Ν. (προλ.), Σειρά Αναστοχασμός, Καστανιώτη, Αθήνα, 2006.
- ❖ Plintoff J.-P., *Πως να αλλάξουμε τον κόσμο*, Καλοκύρης Α. (μτφρ.), Πατάκης, Αθήνα, 2012.
- ❖ Πόποβιτς Ι., Αρχ., *Η Ορθόδοξος Εκκλησία και ο Οικουμενισμός*, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, 1974.
- ❖ Ρεράκης Χρ., *Ο άλλος στο ελληνικό σχολείο. Ορθόδοξη Χριστιανοπαιδαγωγική Θεώρηση*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2007.
- ❖ Rogers C., *Ένας τρόπος να υπάρχουμε*, Ερευνητές, Αθήνα, 2006.
- ❖ Σεβαστάκης Ν., Κρίση του δημόσιου ανθρώπου, *Σύναξη*, 2006, τευχ.100.
- ❖ Sheehan, R.B., Η ελευθερία του “εν Χριστώ” προσώπου: Η έννοια της υπόστασης κατά τον Ιωάννη Ζηζιούλα από τον Παναγιώτη Νέλλα, Τσιμούρη-Κούσπαρη, Α. *Σύναξη*, 100/2006.

- ❖ Σκαλτσής Π., *Λειτουργικές Μελέτες Ι*, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2010.
- ❖ Σταμούλης Χ., *Φύση και Αγάπη και άλλα μελετήματα*, Εκδόσεις το Παλίμψηστον, Αθήνα, 2007.
- ❖ Σταμούλης Χ., *Όσπερ ξένος και αλήτης ή Σάρκωση: η μετανάστευση της αγάπης*, *Σύναξη*, 96/2005.
- ❖ Staniloae D., *Ο Θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος. Εισαγωγή στην Ορθόδοξη Δογματική Θεολογία*, Αρμός, Αθήνα, 2008.
- ❖ Στανιλοάε Δ., *Πνευματική Διαθήκη*, *Σύναξη*, 48, 1993.
- ❖ Stavrou M., *Η θεολογία του προσώπου στον Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα και τον Vladimir Lossky. Στο: Μπαλτάς Δ. & Δρυγιαννάκης Κ., (επιμ.), Πρόσωπο, Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού σε ορθόδοξη και οικουμενική προοπτική: Σύναξεις Ευχαριστίας προς τιμήν του Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα, Μούρσα Ε., (μτφρ), Καλαϊτζίδης Π., (προλ.), Εκδοτική Δημητριάδος, Βόλος, 2016.*
- ❖ Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) Αρχím., *Άσκηση και Θεωρία*, Αρχím. Ζαχαρίας (Ζαχάρου) (μτφρ.), Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 2010.
- ❖ Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) Αρχím., *Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστί*, Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 2010.
- ❖ Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) Αρχím., *Αγώνας Θεογνωσίας. Η αλληλογραφία του Γέροντος Σωφρονίου με τον Δ. Μπαλφούρ*, Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 2006.
- ❖ Ταίυλορ Τ., *Το πρόσωπο. Στο: Σαμοθράκη Ν. (επιμ.), Πανόραμα του Προσώπου*, Πανταζάρα Μ. & Σαμοθράκη Ν. (μτφρ), Σειρά «Μούσες», Αρμός, Αθήνα, 2000.

- ❖ Τεμπέλης Η. & Τερέζης Χ., Οι έννοιες Ουσία-Φύσις, Πρόσωπον-Υπόστασις στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία. Στο: Μαράς Α., Τεμπέλης Η. Τερέζης Χ. & Τριαντάρη Σ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά: Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων*, Τόμ. 3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008.
- ❖ Τεμπέλης Η., Η παρουσία των όρων Πατήρ, Λόγος, Δύναμις, Τριάς, Μονάς, Ένας στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία. Στο: Μαράς Α., Τεμπέλης Η., Τερέζης Χ. & Τριαντάρη Σ. (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά: Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων*, Τόμ. 3^{ος}, Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2008.
- ❖ Τερέζης, Χρ., Η ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας. Στο: Αυγουστίδης Α. & Ζορμπάς Κ., (επιμ.), *Η Ορθοδοξία ως πολιτιστικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου: Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*, τόμος Β', Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Πάτρα, 2002.
- ❖ Τζαμτζής Ι., Οι Ρωμαϊκές φυλακές. Η ειρική, *Ιστορικά - Ελευθεροτυπία*, Τεύχ.214, 4 Δεκεμβρίου 2003, 14-21.
- ❖ Τρωιάνος Σ., Οι φυλακές στο βυζάντιο. Φύλαξη και καταχρήσεις, *Ιστορικά - Ελευθεροτυπία*, Τεύχ. 214, 4 Δεκεμβρίου 2003, 22-25.
- ❖ Τρωιάνος Σ., Οι ποινές στο Βυζαντινό Δίκαιο, Στο: Τρωιάνος, Σπ. (επιμ.) *Εγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο*, Αθήνα, 1997.
- ❖ Τσαλικογλου Φ., *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1996.

- ❖ Τσαούσης Δ., Πολιτισμός, Ελεύθερος Χρόνος και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Στο: Κασιμάτη Κ. (επιμ.), Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία, Gutenberg, Αθήνα, 1998.
- ❖ Τσελεγγίδης Δ.Ι., Η οντολογία της Θεοποιού Χάριτος κατά τον Υπέρμαχο του Ησυχασμού, Στο: Χάρη και Ελευθερία κατά την Πατερική Παράδοση του ΙΔ' αιώνα. Συμβολή στη Σωτηριολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1987.
- ❖ Τσήτσουρα Α., Σύντομη ανασκόπηση του έργου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας. Η συμβολή των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Στο: Σπινέλλη, Κ.Δ. & Τσητούρα, Α. (επιμ.), Κρατούμενοι και Δικαιώματα του Ανθρώπου, (93-101), Σάκκουλας Αθήνα, 1996.
- ❖ Τσίγκος Β., Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του Αγίου Συμεών του νέου θεολόγου, Εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2009.
- ❖ Τσιλιμιγκάκη Β., Χαρακτηριστικά και ανάγκες των κρατουμένων. Στο: Οι ελληνικές φυλακές: από τον νόμο στην πραγματικότητα, Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη δημοκρατία και τις ελευθερίες, Σάκκουλας, Αθήνα, 1994.
- ❖ Φάρος π. Φ., Η αλλοίωση του χριστιανικού ήθους, Αρμός, Αθήνα, 2000.
- ❖ Φιτζέραλντ Τ., Εθνοτικές συγκρούσεις και Ορθόδοξες Εκκλησίες: Μια εισαγωγή. Στο: Συλλογικό Έργο, Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο: Ένας οικουμενικός διάλογος, Αλαβάνου, Α. (μτφρ.), Κλάψης, Ε. (επιμ.), Καστανιώτης, Αθήνα, 2006.
- ❖ Florofsky G., Οι Βυζαντινοί ασκητικοί και πνευματικοί Πατέρες, Πάλλης Π.Κ. (μτφρ.), Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1992.

- ❖ Florofsky G., *Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας*, Κουμάντος, Α. (μτφρ.), Αγουρίδης, Σ. (προλ.), Άρτος Ζωής, Αθήνα, 1989.
- ❖ Φουκώ Μ., *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός. Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για της φυλακές*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 1999.
- ❖ Φουκώ Μ., *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Ράππα, Αθήνα, 1989.
- ❖ Φρέιρε Π., *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, Ράππα, Αθήνα, 1977.
- ❖ Χάιδου Α., *Το σωφρονιστικό σύστημα-Ζητήματα θεωρίας και πρακτικές*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002.
- ❖ Χριστοφορίδης Β., *Η πνευματική πατρότης κατά τον Συμεών τον Νέο Θεολόγο*, διατριβή επί διδακτορία, Εκδόσεις Πουρναράς Π.Σ., Θεσσαλονίκη, 1977.
- ❖ Wacquant L., *Οι φυλακές της μιζέριας*, Πατάκης Αθήνα, 2001.
- ❖ Weber M., *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Εκδόσεις Το Βήμα, Αθήνα, 2010.
- ❖ Williams R., Αρχιεπίσκοπος Canterbury, *Ηθική, οικονομική θεωρία και παγκόσμια δικαιοσύνη*, Αποστολίδης, Α. (μτφρ.), Σύναξη, 2010, 14.

Ξενόγλωσσες

- ❖ Bazemore G. & Maloney D., *Rehabilitating Community Service Toward Restorative Service Sanctions in a Balanced Justice System*, *Federal Probation*, Vol.58, (1), 1994, 24–35.
- ❖ Bennett C., *On the right to be Punished: responsibility and the critique of the rehabilitative model*, *Criminal Justice Matters*, 60(1), 2005.

- ❖ Bevir M., Foucault, power, and institutions, *Political Studies*, 47(2), 1999, 345-359.
- ❖ Blackburn, R., *The psychology of criminal conduct. Theory, research and practice*, England: Wiley, 1993.
- ❖ Blazer D.G. & Palmore E., Religion and aging in a longitudinal pane, *The Gerontologist*, 1976, 16, 82-85.
- ❖ Bobbitt P., *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, London: Penguin Books, 2002.
- ❖ Borchert D. & Stewart D., *Exploring Ethics*, Macmillan, New York, 1986.
- ❖ Braithwaite J., *Crime, Shame, and Reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- ❖ Buber M., *I and Thou*, Charles Scribner's Sons, New York, 1958.
- ❖ Cavadino M. & Dignan J., *The penal system: An introduction*, London: Sage Publications, 2002.
- ❖ Chambliss W., Towards a Political Economy of Crime. In: Muncie, J., McLaughlin, E. & Langan, M. (eds), *Criminological Perspectives: A Reader*, London Sage Publications, 1996.
- ❖ Chopp R., *Saving work: Feminist practices of theological education*, Westminster John Knox Press, Louisville, 1995.
- ❖ Clemmer D., The process of prisonization, Στο: Radzinowicz, L. Wolfgang L. (eds), *Crime and Justice*, III, N. York, 1971.
- ❖ Crosley C. *Unfolding Misconceptions: The Arkansas State Penitentiary, 1836–1986*, Liberal Arts, Press Arlington, TX, 1986

- ❖ Conley J., The Historical Relationship Among Punishment, Incarceration, and Corrections. In: Stojkovic, S. & Lovell, R. (eds), *Corrections: An Introduction*, Anderson, Cincinnati, OH, 1992.
- ❖ Dammer H.R., The reason for religious involvement in the correctional environment, *Journal of Offence Rehabilitation*, 2002, 35(3/4), 35-58.
- ❖ Dixon T., *Science and religion: A very short introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- ❖ Duff R.A., Punishment, Communication and Community. In: Matravers M., (ed.), *Punishment and Political Theory*, Oxford: Hart Publishing, 1999.
- ❖ Duff A. & Garland D., (eds) *A reader on Punishment*, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- ❖ Durham A. *Crisis and Reform: Current Issues in American Punishment*, Little, Brown Boston, 1994.
- ❖ Epstein A.S., Educating ethical children, *Highscope Curriculum Development*, 2010, 24(1).
- ❖ Finzsch N., Elias, Foucault, Oestreich: On a historical theory of confinement. In: Finzsch N. & Jutte R., (eds), *Institutions of Confinement. Hospitals, Asylums and Prisons in Western Europe and North America, 1500-1950*, (3-16), Washington, DC: Cambridge University Press, 1996.
- ❖ Fogel D. & Hudson J., *Justice as Fairness*, Anderson, Cincinnati, OH, 1981.
- ❖ Forrester D.B., *Christian Justice and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- ❖ Foucault M., *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage, New York, 1973.

- ❖ Freire P., *Pedagogy of freedom: ethics, democracy and civic courage*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 1998.
- ❖ Freire P., *Pedagogy of the Oppressed*, New York: Continuum, 1993.
- ❖ Gardner G., The Emergence of the New York State Prison System: A Critique of the Rusche-Kirchheimer Model, *Crime and Social Justice*, Vol.29, 1987.
- ❖ Garland D., *Punishment and Modern Society*, Chicago, IL: University of Chicago Press 1990.
- ❖ Garland D. & Young J., *The Power to Punish: Contemporary Penalty and Social Analysis*. Humanities, 1983.
- ❖ Gottschalk, M., *The prisons and the gallows. The politics of mass incarceration in America*, Cambridge University Press, New York, 2006.
- ❖ Gregory P.S., Cross-national correlations of quantifiable societal health with popular religiosity and secularism in the prosperous democracies, *Journal of Religion & Society*, 2005, 7, 1-17.
- ❖ Grey M.C., *The outrageous pursuit of hope*, Crossroad, New York, 2000.
- ❖ Griffith L., *The Fall of the Prison: Biblical Perspectives on Prison Abolition*, Wipf and Stock, 1999.
- ❖ Hannah-Moffat K. Criminogenic needs and the transformative risk subject, *Punishment & Society*, Vol.7, 2005, 29-51.
- ❖ Hirsch A., From Pillory to Penitentiary: The Rise of Criminal Incarceration in Early Massachusetts. In: Hall, K. (ed.), *Police, Prison, and Punishment: Major Historical Interpretations*, (344–434), Garland, New York, 1987.
- ❖ Honderich, T., *Punishment: The supposed revisited*, London: Pluto Press, 2006.

- ❖ Hooks B., *Teaching community: A pedagogy of hope*, Routledge, New York, 2003.
- ❖ Howe A., *Punish and Critique: Towards a Feminist Analysis of Penalty*, Routledge, London, 1994.
- ❖ Hudson B., *Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives, and Controversies in Modern Penal Theory*, Buckingham: Open University Press, 1996.
- ❖ Ignatieff M., *State, Civil Society and Total Institutions: A Critique of Recent Social Theories of Punishment*. In: Cohen S. & Scull A.T., (eds), *Social Control and the State*, New York: St. Martin's Press, 1983.
- ❖ Ignatieff M., *A just measure of pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*, New York: Pantheon, 1978.
- ❖ Jackson B., *Law Language and Narrative: David Daube on some divine speech-acts*. In: Carmichael, C.M. (ed.), *Essays in Law and Religion*, Berkeley: University of California at Berkeley, 1993.
- ❖ Jacobs J., *Stateville: The Penitentiary in Mass Society*, University of Chicago Press, Chicago, Il., 1977.
- ❖ Johnson B.R., *Religious programs and recidivism among former inmates in prison fellowship programs: A long-term follow-up study*, *Justice Quarterly*, 2004, 21, 329-354.
- ❖ Johnson B.R., Larson D.B. & Pitts T.G., *Religious programs, institutional adjustment and recidivism among former inmates in prison fellowship programs*, *Justice Quarterly*, 1997, 14, 145-166.
- ❖ Knapp G.L., *Prison*. In: Bromiley G.W., (ed.), *The International Standard Bible Encyclopedia*, 4th ed., Eerdmans Pub Co, 1988.

- ❖ Lacey N., Penal Theory and Penal Practice: A Communitarian Approach. In: McConville, S. (ed), *The use of Punishment, Cullompton*, Devon: Willian Press, 2003.
- ❖ Lewis, S., Rehabilitation: Headline or footnote in the new penal policy? *The Journal of Community and Criminal Justice*, Vol.52, (2), 2005, σσ. 119-135.
- ❖ Locke J., Two treatises of Government, Laslett, P. (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- ❖ Lum K., Swarup S., Euback S. & Hawdon J., The contagious nature of imprisonment: an agent-based model to explain racial disparities in incarceration rates, *Journal of the Royal Society Interface*, 11(98), 2014.
- ❖ Marshall C.D., *Beyond Retribution: A New Testament Vision for Justice, Crime and Punishment*, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 2001a.
- ❖ Marshall C.D., *Crowned with Glory and Honor: Human Rights in the Biblical Tradition*, Telford, Pa.: Pandora Press, 2001.
- ❖ Mathiesen T., *Prison on Trial*, 2nd ed., Winchester, UK: Waterside Press, 2000.
- ❖ Mauer M., Chesney-Lind M. & Clear T., *Invisible Punishment: The Collateral Consequences of Mass Imprisonment*, Free Press, New York, 2002.
- ❖ Mehigan J. & Rowe A. Problematizing prison privatization: an overview of the debate. In: Jewkes, Y. (ed), *Handbook on prisons*, (356-376), Ore: Willan, Portland, 2007
- ❖ Melossi D. & Lettiere M.G., Punishment in the American Democracy: The paradoxes of good intentions. In: Weiss, R.P. & South, N. (eds), *Comparing prison systems. Toward a comparative and international penology*, (21-59), Gordon and Breach, Australia, 1998

- ❖ Melossi D. & Pavarini. M., *The Prison and the Factory: Origins of the Penitentiary System*, Macmillan, London, 1981.
- ❖ Mickunas A. Philosophical Issues Related to Prison Reform. In: Murphy, J. & Dison, J. (eds.), *Are Prisons Any Better? Twenty Years of Correctional Reform*, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1990.
- ❖ Morris H., Person and Punishment, *The Monist*, 52 (4), 1968.
- ❖ Murphy J., *Punishment and Rehabilitation*, 3rd ed., Wadsworth, Belmont, CA, 1995.
- ❖ Newman G. *The Punishment Response*, Lippincott, New York, 1978.
- ❖ Olson M., The God Who Dared, *The Other Side*, 26(3), 1990.
- ❖ Olson M., No More Prisons, No Not One, *The Other Side*, 25(1), 1989.
- ❖ Pellegrini R.J. Historical perspectives on corrections in America. In: Pellegrini & Meyers, S.J. (eds), *Psychology for correctional education. Facilitating human devepment in prison and court school setting*, (3-68), Springfield: C.C. Thomas, 1992.
- ❖ Perry J. Challenging the Assumptions. In: Perr, J. (ed.), *Restorative Justice: Repairing Communities Through Restorative Justice*, (1-18), Lanham, MD: American Correctional Association, 2002.
- ❖ Pizzar J. & Narag R., Supermax prisons. What we know, what we do not know and where we are going, *The Prison Journal*, Vol.88, (1), 2008, 23-42.
- ❖ Placher W.C., Why bother with theology? An introduction. In: Placher W.C. (ed.), *Essentials of Christian theology*, (1-10), Westminster John Knox Press, Louisville, 2003.
- ❖ Pollock J., *Dilemmas and Decisions: Ethics in Crime and Justice*, Wadsworth, Belmont, CA, 2004.

- ❖ Reiman J., *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison*, Allyn and Bacon, Boston, 1995.
- ❖ Rogers C., *A way of being*, Houghton Mifflin, 1980.
- ❖ Rogers C., The Interpersonal Relationship: The Core of the Guidance. In: Maslowski R.M. & Morgan L.B. (eds), *Interpersonal Growth and Self-Actualization in Groups*, MSS Information Corp., New York, 1973.
- ❖ Rothman D., *The Discovery of the Asylum: Social Order and Disorder in the New Republic*, Boston: Little Brown, 1971.
- ❖ Schweigert F., Moral and Philosophical Foundations of Restorative Justice. In: Perry J., (ed.), *Restorative Justice: Repairing Communities Through Restorative Justice*, (19–39), Lanham, MD: American Correctional Association, 2002.
- ❖ Selke W., *Prisons in Crisis*, Indiana University Press, Bloomington, 1993.
- ❖ Seymour J.L. & Miller D., *Theological Approaches to Christian Education*, ABNDP-Abingdon Press, Nashville, 1990.
- ❖ Shaw R.D., *Chaplains to the imprisoned: Sharing life with the incarcerated*, London & New York: Routledge, 2016.
- ❖ Sheldon R.G., The imprisonment crisis in America: Introduction, *Review of Policy Research*, Vol.21, 5-12, 2004, 5-12.
- ❖ Southerton, P. *The story of a prison*, Osprey, London, 1975.
- ❖ Spierenburg P., Four centuries of prison history: Punishment, suffering the body and power. In: Finzsch, N. & Jitte, R. (eds), *Institutions of confinement. Hospitals, Asylums and Prison in Western Europe and North America, 1500-1950*, (17-35), Wahington, D.C.: Cambridge University Press, 1996.

- ❖ Tahir, M.A., *Bullying among prison inmates in Pakistan: an exploration of problems and attitudes*, Doctoral Dissertation, Aristotle University of Thessaloniki, 2003.
- ❖ Van Ness D. & Heetderks Strong K., *Restoring Justice*, Anderson, Cincinnati, OH, 1997.
- ❖ Von Hirsch A., *Doing Justice*, Hill and Wang, New York, 1976.
- ❖ Wansink C.S., *Chained in Crist: The Experience and Rhetoric of Paul's Imprisonments*, Sheffield Academic Press, 1996.
- ❖ Ward M., Rehab Trend for Convicts Gaining Favor, *Austin American Statesman*, December 7, 2004, A1-A12.
- ❖ Wodahl E.J. & Garland B., The evolution of community corrections. The enduring influence of the prison, *The Prison Journal*, Vol.89, (1), 2009, 81-104.
- ❖ Yves H., *Alexander Men: A witness for contemporary Russia, a man for our times*, Oakwood Publication, London, 1995.
- ❖ Zimring F. & Hawkins G., *The Scale of Imprisonment*, University of Chicago Press, Chicago, Il, 1993.
- ❖ Zizioulas J., *Being as Communication: Studies in Personhood and the Church*, Crestwood: St. Vladimir, 1997.

Διαδικτυακές

- ❖ American Correctional Association Statement of Principles, 1970/2002, Declaration of Principles. Ανακτήθηκε στις 10/11/2018 από το http://www.aca.org/ACA_Prod_IMIS/ACA_Member/About_Us/Declaration_of_Principles/ACA_Member/AboutUs/Dec.aspx?hkey=a975cbd5-9788-4705-9b39-fcb6ddc048e0

- ❖ Ανικάνωση=Incapacitation. Ανακτήθηκε στις 10/4/2021 από το <https://biz.libretexts.org/@go/page/69756>.

- ❖ Brown R.R., Un-barring hope: Theological education and the prison, REA Annual Meeting, November 2013 8-10, Boston. Ανακτήθηκε στις 05/02/2021 από: <https://www.religiouseducation.net/rea2013/files/2013/07/Brown-COL.pdf>.

- ❖ Γιαγκάζογλου Σ., (χ.χ.). Η θρησκευτική αλλοτρίωση του ήθους. Ανακτήθηκε στις 22/07/2020 από: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiF9tuKmLHrAhVE2aQKHStIDowQFjAAegQIAxAB&url=http%3A%2F%2Fusers.sch.gr%2Fpolstrantz%2Fallotriosi.doc&usg=AOvVaw0Nn-dqh6t6iyBeaJRm49nF>.

- ❖ *English Oxford Living Dictionaries* Oxford: Oxford University Press, 1990, Λήμμα «prison». Ανακτήθηκε στις 29/10/2018 από: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/prison>.

- ❖ Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (2020). Επιτελική Σύνοψη-CPT/Inf, 15-Part. Ανακτήθηκε στις 23/01/2021 από: <https://rm.coe.int/16809e205a>.

- ❖ Εφραίμ, (18/07/2013). Από το μετανεωτερικό προσωπείο στο πρόσωπο, Πemptousia. Ορθοδοξία, Πολιτισμός, Επιστήμες. Ανακτήθηκε στις 21/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2013/07/apo-to-metaneoteriko-prosopio-sto-pr/>.

- ❖ Governor Phil Murphy Announces the Creation of the New Jersey Apprenticeship Network. Ανακτήθηκε στις 14/11/2018 από: https://nj.gov/governor/news/news_562018_/approved/20180329a_apprenticeship.shtml.

- ❖ Hawley J., Murphy I. & Souto-Otero M., Prison education and training in Europe. Current state-of-play and challenges. A summary report authored for the European Commission by GHK Consulting. European Commission, 2013. Ανακτήθηκε στις 06/02/2021 από: <http://www.antoniocasella.eu/nume/Hawley UE education may13.pdf>.
- ❖ Kallistos Bishop of Diokleia, The Human Person as an Icon of the Trinity, *Sobornost*, 8(2), 1986, p.14. Ανακτήθηκε στις 05/10/2020 από: <http://trinityinyou.com/pdfs/the Human Person as an Icon of the Trinity.pdf>.
- ❖ Καραβιδόπουλος Δ.Ι., (30/01/2018). Προσωπείο και πρόσωπο κατά τους τρεις Ιεράρχες, *Πεμπτουσία. Ορθοδοξία, Πολιτισμός, Επιστήμες*. Ανακτήθηκε στις 11/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2018/01/prosopio-ke-prosopo-kata-tous-tris-ierarches/>.
- ❖ Καψάνης Γ., (23/10/2011). Περί φιλαυτίας και ελευθερίας, *Πεμπτουσία. Ορθοδοξία, Πολιτισμός, Επιστήμες*. Ανακτήθηκε στις 16/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2011/10/peri-filaftias-ke-eleftherias/>.
- ❖ King R. & Mauer. M., State Sentencing and Corrections Policy in an Era of Fiscal Restraint, 2002. Ανακτήθηκε στις 14/11/2018 από: Washington, DC: Sentencing Project. <http://www.sentencingproject.org/publications/state-sentencing-and-corrections-policy-in-an-era-of-fiscal-restraint/>.
- ❖ Κρουσταλάκης Γ.Κ., Η Παιδαγωγική του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου. Ανακτήθηκε στις 19/07/2020 από: <https://www.imaik.gr/?p=6593>.
- ❖ Μάτσα Κ., *Ο κοινωνικός αποκλεισμός της φυλακής*, 2012. Ανακτήθηκε στις 02/02/2021 από: <http://www.eek.gr/index.php/g-articles/2735-o-koinonikos-apokleismos-tis-fylakis>.

- ❖ Σκουτέρης Κ.Β., (25/03/2012). Ο άνθρωπος κατά τον λόγο της Θείας Οικονομίας, Πεμπτονσία. Ορθοδοξία. Πολιτισμός. Επιστήμες. Ανακτήθηκε στις 17/07/2020 από: <https://www.pemptousia.gr/2012/05/o-anthropos-kata-to-logo-tis-thias-ikon/>.
- ❖ Σκουτέρης Β.Κ., Η πρόοδος στη βιοτεχνολογία και το χριστιανική φρόνημα, σ. 6. Ανακτήθηκε στις 11/07/2020 από: <https://blogs.sch.gr/kantonopou/archives/10297>.
- ❖ Solomon A.L., Waul M., Ness A.V. & Travis J., Outside the walls. A national snapshot of community-based prisoner reentry program, 2004. Ανακτήθηκε στις 08/02/2021 από: <http://www.urban.org/sites/default/files/publication/57856/410911-Outside-the-Walls.PDF>.
- ❖ Σπινέλλη Κ., Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων (Κανονισμός 135/1999), Ο Ιερέας στα καταστήματα κράτησης: Θεσμικά πλαίσια. Ανακτήθηκε στις 26/09/2021 από: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/pastoral-0005.htm#9_top.
- ❖ Στασινοπούλου Ο., Από το άτομο στο ανθρώπινο πρόσωπο. Η συμβολή της πατερικής σκέψης στην υπέρβαση διλημμάτων της κοινωνικής πολιτικής. Το Ανθρώπινο Πρόσωπο-Τομή στην ατομοκεντρική κοινωνία, Βιβλιοθήκη «Πορφυρογέννητος», (χ.χ.). Ανακτήθηκε στις 18/07/2020 από: http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=dogma&NF=1&main=texts&file=9.htm.
- ❖ Sundt J.L., Bringing light to dark places: An occupational study of prison chaplains, Doctoral dissertation, University of Cincinnati, Ohio, 1997. Ανακτήθηκε στις 09/02/2021 από: <https://cech.uc.edu/content/dam/cech/programs/criminaljustice/Docs/Dissertations/sundtJ.pdf>.

- ❖ Tuma E.H., *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, τόμος 1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2000. Ανακτήθηκε από το <https://cognoscoteam.gr/> την 10/4/2021.
- ❖ Χατζής Μ., Μητρ. Χαλκηδόνας, Κατηγορώ την υποκρισίαν...,1970, Ανακτήθηκε στις 08/03/2021 από: http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/gerontikon/accuse_hypocrisy.htm.

Νομοθεσία

- ❖ Ν. 2776/1999 (ΦΕΚ 291/Α/24-12-1999) Σωφρονιστικός Κώδικας. Ανακτήθηκε στις 30/10/2020 από: <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-2776-1999/arthro-19-nomos-2776-1999-diakriseis> .
- ❖ Ν. 3189/2003 (ΦΕΚ Α/243/21-10-2003). Αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσία ανηλίκων και άλλες διατάξεις. Ανακτήθηκε στις 15/10/2021 από: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anilikoi/n-3189-2003.html> .